

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/272475521>

Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk

Book · May 2013

CITATIONS

5

READS

82

2 authors:

[Evelien Tonkens](#)

University of Humanistic Studies

128 PUBLICATIONS 408 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

[Mandy de Wilde](#)

Wageningen University & Research

15 PUBLICATIONS 16 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

De beloften van nabijheid. Een kwalitatief onderzoek naar de decentralisatie van arbeidsreïntegratie, jeugdzorg en langdurige zorg [View project](#)

Als meedoen pijn doet
Affectief burgerschap in de wijk

Evelien Tonkens

Mandy de Wilde (redactie)

Van Genneep Amsterdam

ISBN: 9789461642431

Mei 2013

Voorwoord

Stelt u zich eens een samenleving voor waarin iedereen meedoet, waarin mensen elkaar ontmoeten en inspireren. Wij van VSBfonds, zetten ons in voor zo'n samenleving door projecten die hieraan bijdragen te ondersteunen met geld, kennis en ons netwerk. Vanuit het aandachtsgebied Mens & Maatschappij zetten wij ons in het bijzonder in voor een samenleving waarin ieder mens zich onderdeel voelt van een groter geheel, een eigen plek heeft en erkenning krijgt. Zodat iedereen zich kan ontwikkelen en zelf een bijdrage kan leveren. Actief burgerschap speelt hierin een belangrijke rol, maar tegelijkertijd is het een abstract en breed gehanteerd begrip. Hoe is dit begrip te vertalen naar de praktijk? Welke rol kan actief burgerschap spelen in onze samenleving? Wat zijn daarbij kansen en valkuilen? Wat werkt wel en wat werkt niet? Dit zijn vragen die niet alleen wij ons stellen, maar ook beleidsmakers, professionals en vrijwilligers in de sectoren van zorg en welzijn.

Het voorliggende boek is, dankzij ondersteuning van onder andere ons fonds, het resultaat van vijf jaar onderzoek naar de praktijk van actief burgerschap, dat als doel had bovengestelde vragen te beantwoorden. Aan de hand van analyses van de dagelijkse leefwereld van buurtbewoners wordt u meegenomen langs verschillende uitingsvormen van actief burgerschap in de wijk. Er is aandacht voor successen, maar ook voor valkuilen. Dit boek vormt een kennisbron voor ons, maar vooral voor het veld waarin professionals zich dagelijks met veel enthousiasme en betrokkenheid inzetten om burgers te ondersteunen in hun ontwikkeling, hen te betrekken bij de samenleving en hen te stimuleren zich hiervoor actief in te zetten.

Het belang dat wij hechten aan kennis delen was reden voor ons om bij te dragen aan dit onderzoek. Een voorwaarde die we in zulke gevallen stellen is dat de onderzoeksresultaten op een toegankelijke manier beschikbaar worden gesteld aan professionals en vrijwilligers die actief zijn op het betreffende terrein. Deze publicatie is hier, naast trainingen en conferenties, een mooi voorbeeld van.

We zijn heel tevreden met dit resultaat. Ik hoop dat u tijdens het lezen van dit boek net zoveel waardevolle inzichten opdoet als wij en dat u deze in uw dagelijkse werk en leven kunt gebruiken. Daarmee kunnen wij met u en alle burgers de samenleving hopelijk steeds een beetje mooier maken voor iedereen.

Tot slot bedanken wij prof. dr. Evelien Tonkens voor de plezierige samenwerking, haar inzet, flexibiliteit en meedenken over de wijze waarop de leerstoel Actief Burgerschap een praktische en kritische bijdrage kan leveren aan de dagelijkse praktijk waarin actief burgerschap vorm krijgt. Ook Mandy de Wilde, Judith Elshout en Paul Mepschen willen wij hartelijk bedanken voor hun waardevolle bijdragen als onderzoekers aan het onderzoeksproject en voor de plezierige samenwerking. Zonder hen was dit boek niet tot stand gekomen. Daarnaast willen wij graag de koepel van woningcorporaties Aedes en de woningcorporaties Rentree, Mitros en Stadgenoot als de medefinanciers van het vijfjarig onderzoeksproject bedanken, evenals de overige auteurs van dit boek.

Wij wensen u allen veel leesplezier!

Joost van Lanschot
directeur VSBfonds

Inhoud

1. Inleiding.

Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk.

Evelien Tonkens en Mandy de Wilde

2. Een gevoelige kwestie of een gevoelskwestie? Affectief burgerschap in de wijk in historisch perspectief

Mandy de Wilde

Relationele pijn

Portret: Muziek, eten, drinken, dansen en plezier maken? Een burendag in de Deventer Rivierenwijk

Paul Mepschen

3. Diepgaande gezelligheid. De alledaagse politiek van burgerschap in Slotermeer

Mandy de Wilde

4. Relationeel burgerschap voor ongelijke burgers: een empirisch filosofisch intermezzo

Jeannette Pols

5. Begroeting, honden en winkeliers. Begrensd contact tussen mensen met een beperking en andere buurtbewoners

Femmianne Bredewold, Evelien Tonkens en Margo Trappenburg

6. Op zoek naar erkenning. Verhitte verhoudingen tussen bewoners en instituties

Mandy de Wilde en Evelien Tonkens

Portret : Het is ons gebouw dus wij mogen het zeggen? De problematiek van zeggenschap in Kanaleneiland

Mandy de Wilde

Groeipijn

Portret: Marokkaanse zelfspot bij een vrouwenorganisatie in Kanaleneiland

Evelien Tonkens

7. Erkenning en zelfrespect: onverwachte verdiensten van sociale activeringsprojecten

Judith Elshout

8. Een blok beton of een leven vol scherven. Achter de Voordeur in de wijk

Loes Verplanke en Evelien Tonkens

9. Jeugdoverlast: de strijd om macht en gezag in Kanaleneiland

Evelien Tonkens

10. De zachte impact van stenen stapelen. Trends in buurtvertrouwen in Amsterdam

Lex Veldboer

Portret: Zien en gezien worden. Een sociaal activeringsproject in de Deventer

Rivierenwijk

Judith Elshout

Fantoompijn

Portret: Beleid maakt soms meer kapot dan je lief is. De verdwijning van een speeltuin in

Transwijk

Evelien Tonkens

11. De politiek van sloop. Stedelijke vernieuwing en de sociale constructie van 'gewone mensen' in Slotermeer

Paul Mepschen

12. Beruchte buurten? Een journalistiek koorddans tussen kritiek en inspiratie in probleemwijken

Irene Costera Meijer

13. Tussen sociale ontwrichting en vooruitgang: gedwongen verhuizing bekeken door een jongerenbril

Kirsten Visser

Portret: De staat van de wijk. Over wanorde, onvrede en respectabiliteit in Slotermeer

Paul Mepschen

14. Conclusies. Nieuwe verbanden en nieuwe scheidslijnen in de wijk

Evelien Tonkens en Mandy de Wilde

Noten

Literatuur

Over de auteurs

Dankwoord

Verantwoording

Inleiding

Als meedoen pijn doet

Affectief burgerschap in de wijk

Mandy de Wilde en Evelien Tonkens

‘Als we geen ondersteuning krijgen, dan kunnen we dit niet doen. Wij doen het toch ook voor jullie van de gemeente? Niet alleen voor onszelf!’

‘Ik voel me soms niet menselijk behandeld. Ik ben maar een buurtbewoner, geen professional.’

‘Soms ga ik met een kater naar huis van een bijeenkomst. Dan denk ik: zien ze ons niet voor vol aan?’

‘Ze hebben helemaal niet geluisterd. Ze walsen over je heen. Dat zet kwaad bloed.’

‘Ik voelde me in de hoek gezet en geminacht. De volgende keer denk ik wel drie keer na voordat ik weer iets in de buurt wil doen.’

Begin deze eeuw waren er grote zorgen over de kloof tussen burgers en instituties. Politici en bestuurders besloten om beter naar mensen te gaan luisteren. Wethouders gingen gezellig ontbijten met bewoners, gemeentes ontwikkelden ‘burgervriendelijke’ diensten en maakten budget vrij voor bewonersparticipatie. Bewoners werden uitgenodigd om actief te worden in hun wijk onder het motto ‘het is jouw wijk, dus jij mag het zeggen’. Veel bewoners gaven aan die oproep gehoor. Ze organiseerden buurttopschoonacties en burendagen, dachten mee over wijkvernieuwingsplannen, werden vrijwilliger bij de huiswerkbegeleiding of mantelzorger voor de oude buurman. Dat ging gepaard met opzwepend enthousiasme en optimisme. Overheid, instanties en bewoners

zouden achterstandswijken *samen* omtoveren in ‘prachtwijken’. En daarmee zou de kloof worden gedicht.

Of toch niet? Ruim tien jaar later zijn de verhoudingen in de wijk inderdaad niet langer kil en afstandelijk te noemen. Door de veelheid aan sociale interventies en de intensieve samenwerking van de afgelopen jaren zijn de verhoudingen tussen burgers en overheid omgeslagen van kil naar nabij en daarbij zijn ze soms hartverwarmend gezellig, maar soms ook verzengend heet. De temperatuur van de betrekkingen tussen burgers en instanties is een enkele keer tot het kookpunt gestegen. Bovenstaande greep uit de ergernissen die betrokken, actieve bewoners voelen over hun relatie met de overheid en andere instanties in de wijk illustreert dit. De toenadering die de overheid zoekt tot de burger impliceert emotionalisering: de overheid zoekt nabijheid, openheid en persoonlijke verhalen en reageert met empathie, genegenheid en begrip. Zij neemt tijd en moeite om naar burgers te luisteren en geeft hen daarmee ruimte om hun hart te luchten en hun persoonlijke zorgen publiek te maken. Dat schept vervolgens nieuwe verwachtingen over begrip en toenadering. Zo is burgerschap ingebed geraakt in affectieve verhoudingen. Burgerschapsbeleid toont affectie en poogt burgers op hun beurt tot sympathie en empathie te bewegen en hun verlangen naar saamhorigheid en gemeenschap aan te wakkeren. Er is, kortom, sprake van ‘affectief burgerschap’. Hoe vallen de emotionalisering van beleid en de opkomst van affectief burgerschap te begrijpen? En hoe verhouden ze zich tot de kille bureaucratie waar veel burgers, getuige het recente rapport van de Ombudsman *Mijn onbegrijpelijke overheid*, nog steeds tegenaan lopen?

Het dichten van de kloof: van verlatenheid naar genegenheid

Emotionalisering van burgerschap is, ten eerste, een reactie op eerdere kritiek op de overheid en op instanties die in haar naam opereren, zoals woningcorporaties en zorg- en welzijnsinstellingen. Die luidde dat de overheid en betreffende instanties zich te bureaucratisch en afstandelijk tegenover burgers zouden opstellen. Burgers keren zich daardoor af van de overheid en de politiek. Begin deze eeuw probeerde de overheid de kloof die daardoor ontstond tussen burgers en bestuur te dichten door toenadering te zoeken. Politici en bestuurders spraken publiekelijk het voornemen uit beter naar de

mensen te gaan luisteren. Dat ‘beter luisteren’ was bijvoorbeeld het handelsmerk waarmee Wouter Bos partijleider van de PVDA werd in 2002. Alexander Pechtold, destijds wethouder van Wageningen, ging net als veel andere bestuurders gezellig ontbijten met bewoners en legde zijn oor te luister aan de ontbijttafel. De burgemeester van Ridderkerk had het in die tijd over de ‘bestuurlijke warmte’ die zij wilde uitstralen in persoonlijke gesprekken met burgers. En het ministerie van VROM stelde in 2006 voor een aantal wijken ‘ambassadeursteams’ samen, met een minister die de wijk zou ‘adopteren’.

De luisterende overheid moest een alternatief bieden voor formele overlegorganen enerzijds en de zakelijke, bureaucratische overheid anderzijds. De daarmee samenhangende interactiemodellen zouden de kloof hebben veroorzaakt. De gangbare overlegorganen werden enigszins sleets geacht: ze vertegenwoordigden ‘het volk’ te weinig en door hun oppositionele houding – *tegenover* in plaats van *met* het bestuur – maakten ze de kloof alleen maar groter (Tonkens 2009). Interactief beleid was het alternatief, maar ook daarop klonk veel kritiek. Het zou niet representatief zijn en een bron van miscommunicatie en teleurstelling. Want de overheid luisterde toch weer niet tijdig en had vaak plannen die nauwelijks meer te beïnvloeden waren. Terwijl de overheid juist een minder formele verhouding tot burgers zocht reageerden die op hun beurt vaak met juridische procedures. De laatste jaren gelden inspraak en interactief beleid als achterhaald, als respectievelijk eerste - en tweede generatie burgerparticipatie. De actuele derde variant is het informele, kleinschalige burgerinitiatief, ook wel ‘derde generatie burgerparticipatie’ (Van der Heijden et al 2007) of ‘doe-democratie’ genoemd (Van de Wijdeven & Hendriks 2010).

Het informele, kleinschalige burgerinitiatief was tevens een van de pijlers van de wijkaanpak. Door zulke initiatieven te stimuleren hoopte de overheid een nieuwe, meer positieve verhouding tot burgers te ontwikkelen. De wijk gold als een van de plekken waar de kloof tussen overheid, burgers en instituties het meest prangend zichtbaar was. In de kranten en media werden de klachten van bewoners destijds breed uitgemeten. Dat bewoners ’s avonds niet meer over straat durfden. Dat criminele jongeren de buurt onveilig maakten terwijl de politie nergens te bekennen was. Dat de burens ’s nachts herrie maakten en je niet verstonden als je daarover klaagde. Dat scholen slecht waren, huizen

verwaarloosd werden en dat er onvoldoende banen waren. En het refrein was steeds: als we erover klagen luistert de overheid niet naar ons.

In 2002 liet *De Akbarstraat*, een documentaireserie van Felix Rottenberg over de Akbarstraat in de Amsterdamse Kolenkitbuurt, zien hoe bewoners van deze buurt kampten met problemen van de multiculturele samenleving. Daarbij kwam vooral in beeld dat zij zich in de steek gelaten voelden door de overheid en van mening waren dat de politiek ver van de alledaagse werkelijkheid af stond.ⁱ Deze en soortgelijke klachten kregen veel media-aandacht en kwamen symbool te staan voor een kille, onverschillige, verwaarlozende overheid. In enkele Britse volkswijken en de Parijse voorsteden hadden dit soort emoties geleid tot ernstige rellen. De overheid was bang dat iets dergelijks in Nederland ook zou gebeuren. Pieter Winsemius, de toenmalige minister van VROM, sprak in 2006 over achterstandswijken als plekken waar elk moment ‘de vlam in de pan’ kan slaan.ⁱⁱ

De overheid moest iets doen: de kloof moest overbrugd, toenadering was vereist. De overheid moest luisteren naar burgers, hen aandacht geven en hun wensen honoreren. Koersen op samenwerking tussen burgers en overheid in plaats van op strijd. *Samen* zouden ze de problemen in de wijk aanpakken. Bewoners werden uitgenodigd om burgerinitiatieven te starten in hun wijk. ‘Het is jouw wijk, dus jij mag het zeggen’ luidde de tekst op een wervende sticker van de Rijksoverheid, bedoeld als oproep om mee te doen. In het *Actieplan Krachtwijken* (2007) werden bewonersinitiatieven de nieuwe bouwstenen van de gekoesterde gemeenschapszin: bewoners die samen hun buurt beter maken bouwen aan hun sociale kapitaal, bevorderen sociale cohesie en verbeteren hun toekomst en die van hun kinderen, was het idee. Geen oeverloze en ruzieachtige vergaderingen meer, maar een positieve, opbouwende insteek. Meer professionals en beleidsambtenaren, werkbezoeken van ministers en wethouders, en adoptie van wijken door wethouders moesten duidelijk maken dat de overheid haar hart voor de wijk hervonden had: alle politieke en beleidsaandacht zou nu eindelijk uitgaan naar de bewoners van deze wijken. De periode van verlatenheid was voorbij, een periode van genegenheid brak aan. Dit beleid was doorspekt met positieve emotionele oproepen, mooie beloftes over vooruitgang en plannen voor vernieuwing.

De herziening van de verzorgingsstaat: een zoektocht naar erkenning

De emotionalisering van burgerschap hangt, ten tweede, samen met de herziening van de verzorgingsstaat. Bij de opbouw van de verzorgingsstaat in de jaren vijftig stond herverdeling centraal. Burgers kregen steeds meer sociale rechten toebedeeld. Via belastingheffing kwam er een herverdeling van inkomen tot stand; economische groei beperkte de pijn daarvan voor hogere inkomens. Nu overheden, onder invloed van het neoliberalisme, willen besparen en toegang tot voorzieningen willen beperken, is herverdeling een moeilijke route voor volwaardig burgerschap geworden. Een overheid die minder kan en wil uitdelen, zoekt haar toevlucht liever in erkenning: in schouderklopjes uitdelen aan burgers en hen een goed gevoel geven. Hervreiding en erkenning zijn de pijlers van sociaal beleid in de verzorgingsstaat. Hervreiding heeft als doel mensen een meer gelijke toegang tot materiële hulpbronnen te geven zoals inkomen, onderwijskansen, betaald en onbetaald werk en huisvesting. Bij erkenning gaat het in eerste instantie om immateriële zaken: om (meer gelijke) waardering van bijdragen aan de samenleving, van activiteiten met een lage status, van groepen – bijvoorbeeld etnische minderheden, vrouwen en homoseksuelen – als gelijkwaardige burgers. In een geïndividualiseerde en op meritocratie geënte samenleving zijn mensen in toenemende mate op zoek naar individuele erkenning, op basis van eigen identiteit en eigen verdiensten (Tonkens et al. 2013).

Voor al voor bewoners van achterstandswijken, waar dit boek over gaat, is erkenning echter niet gemakkelijk te krijgen. Achterstandswijken herbergen relatief veel werklozen, die vaak kampen met gevoelens van nutteloosheid en falen (Judith Elshout, hoofdstuk 7). Beleidsmakers proberen via activeringsprogramma's hun kansen te vergroten en talenten te ontdekken en ontwikkelen en daarmee de wijk in zijn totaliteit te laten stijgen op de sociale ladder. Wie afhankelijk is van hulp, kan gemakkelijk het overzicht verliezen over de vele loketten en formulieren. De reguliere hulp biedt vooral materiële zekerheid aan mensen die al sociale en emotionele garanties hebben, bijvoorbeeld dankzij een veilige en zorgzame relatie met een partner en/of familie. Voor wie deze zekerheden mist, is reguliere hulp vaak vooral verwarrend, onbetrouwbaar, kil en bestraffend (Loes Verplanke & Evelien Tonkens, hoofdstuk 8).

Waar herverdeling altijd geld kost, geldt dat voor erkenning niet en zeker niet alleen. Erkenning gaat over de publieke manifestatie van waardering, respect en begrip (Thompson 2006). Instituties kunnen burgers erkenning geven, maar burgers kunnen elkaar ook erkennen, bijvoorbeeld via vrijwilligerswerk. Het laatste is een vluchtheuvel geworden voor wie in de neoliberale woestijn nog warmte en menselijkheid zoekt, betoogt Andrea Muehlebach in haar boek over de herziening van de Italiaanse verzorgingsstaat (Muehlebach 2012). Of de overheid zich in Nederland ook gedwongen zal zien om menselijkheid weer uit te besteden aan de vrijwilligerssector valt te bezien. Wel is onmiskenbaar dat de oproep tot affectief burgerschap ook hier een snaar raakt: vrijwilligerscentrales kampen met een overaanbod van vrijwilligers en er melden zich soms meer vrijwilligers dan cliënten voor bijvoorbeeld mentorprojecten voor probleemjongeren of voor hulp bij dagbesteding voor kwetsbaren (Bochhove et al. 2013).

In dit proces wordt de relatie tussen de overheid en burgers meer affectief. Burgerschap heeft tegenwoordig minder de vorm van een status met door de overheid verdeelde sociale rechten en meer de vorm van een relationele gift tussen burgers onderling en tussen burgers en professionals. Omdat burgers een affectieve relatie verwachten, krijgt de bureaucratische overheid dan ook steeds vaker als kritiek dat zij kil en onmenselijk is (zie Steinmetz 2013; Nationale Ombudsman 2013).

Een verleidende overheid: experimenteren met affectieve interventies

Daarmee komen we op een derde reden waarom juist de emotionele dimensie van het wijkenbeleid zo op de voorgrond treedt. De overheid hoopt op actief burgerschap, maar kan burgers daar niet toe dwingen. Zij kan alleen uitnodigen en verleiden en moet daartoe vooral op het gemoed en het gevoel van haar burgers werken: proberen te bewerkstelligen dat mensen in actie komen door dat als leuk, gezellig en bevredigend voor te stellen. En hoe krijgt zij bewoners zo ver dat die gezamenlijk iets gaan doen voor hun wijk? Door ze te inspireren, stimuleren en faciliteren, door ze een wijk- of bewonersbudget ter beschikking te stellen en door hen hulp en aandacht te bieden van ambtenaren en professionals van lokale overheden, welzijnsinstellingen en woningcorporaties.

Andrea Muehlebach laat in haar boek zien hoeveel moeite de Noord-Italiaanse overheid zich getroost om empathie, solidariteit en behoefte aan meedoen op te wekken, en hoeveel moeite diezelfde overheid doet om mensen te laten geloven dat dit spontane, eigen emoties zijn. De zich terugtrekkende Noord-Italiaanse overheid heeft burgers hard nodig als vrijwilligers en mantelzorgers, en prijst vrijwilligerswerk en mantelzorg aan als bijdragen aan empowerment, zingeving en democratie, waarbij zij het ingezette vocabulaire doorspekt met een forse dosis relationele romantiek (Muehlebach 2012). Dit spreekt veel burgers aan; zij zoeken een maatschappelijke sfeer die nog geregeerd wordt door zingeving en menselijke warmte, waardoor het er goed toeven is.

Nederlandse lokale beleidsrapporten, wijkuitvoeringsprogramma's en communicatiemateriaal voor bewoners appelleren aan positieve emoties als trots, respect en genegenheid (Mandy de Wilde, hoofdstuk 2). Met dit 'emotiemanagement' (Hochschild 2003) willen bestuurders en beleidsmakers sociale, maar vooral ook gevoelsmatige cohesie creëren door bewoners een onderling gevoel van eenheid te geven en door positieve emoties en interacties tussen burgers en bestuur te bewerkstelligen. De peptalk van beleidsmakers, welzijnsmanagers en professionals in de wijk moet bewoners verleiden tot identificatie en verbondenheid met hun buurt: emoties die hen idealiter motiveren mee te doen. Met kreten als 'Doe mee!' en 'De wijkaanpak is leuk!' worden zij uitgenodigd om bewonersinitiatieven te starten in hun wijk.

Veel bewoners gaven in de afgelopen jaren gehoor aan die oproep en spanden zich in om de kwaliteit van het leven in hun buurt te verbeteren. Soms ging dat in goede samenwerking met de overheid en instanties, maar er ontstonden ook vaakrijvingen die leidden tot gevoelens van miskennen of woede. Dat was van meet af aan het geval bij burgers die gewend zijn zich meer oppositioneel te verhouden tot de overheid. Na verloop van tijd ontstonden deze emoties echter ook bij burgers die graag meedoen, maar dan wel verwachten dat de overheid naar hen luistert en hen ziet staan.

Pijn

Wat behelst precies de hedendaagse emotionalisering van burgerschap in de wijk? Wat is het kenmerkende ervan? Wat doet de daarin besloten oproep om mee te doen met

bewoners, wat doet het met hun relaties met de overheid en met hun onderlinge verhoudingen? Wanneer doet meedoen pijn en wanneer biedt het voldoening, saamhorigheid en erkenning? Voelen bewoners zich nu wel gezien? Hebben zij het gevoel dat er nu wel naar hen wordt geluisterd en dat zij er nu wel toe doen? En als ze zich niet gehoord voelen, wat zegt dat dan? Worden bewoners overduidelijk niet gehoord of verwachten ze teveel?

In dit boek gaan we in op deze vragen aan de hand van intensief sociologisch en etnografisch onderzoek in deze wijken, plekken met zeer intensieve overheidsbemoeienis en ook zeer heftige emotionele reacties daarop, die dus bij uitstek geschikt zijn als onderzoekslocaties. Het boek geeft een indringend beeld van affectief burgerschap in met name drie wijken: de Deventer Rivierenwijk, Kanaleneiland in Utrecht en Slotermeer in Amsterdam. Daarnaast komen ook enkele andere wijken in beeld: in Zwolle, Amersfoort, Utrecht, Amsterdam en Leeuwarden. De focus ligt daarbij vooral op de vraag waar en hoe de emotionalisering van burgerschap pijn oproept.

Relatiepijn

Het eerste deel van het boek gaat over relatiepijn: pijn die vooral ontstaat in contact met medebewoners en met de overheid en andere organisaties. De afgelopen jaren heeft de overheid veel geïnvesteerd in bewonersparticipatie. Vaak kregen wijken daarbij een budget ter beschikking gesteld voor informele bewonersinitiatieven. Veel burgers doen graag mee. Ze leren ervan, ontwikkelen burgerschapscompetenties en gaan positiever oordelen over andere bewoners en instellingen (Tonkens & Verhoeven 2011)

Een etnografische blik op de handelingen en emoties van bewoners en professionals in Slotermeer geeft zicht op de wijze waarop nieuwe gevoels- en spelregels omtrent burgerschap in de praktijk vorm krijgen (Mandy de Wilde, hoofdstuk 3). De Wilde onderzoekt tot welke nieuwe vormen van verbondenheid en tot welke scheidslijnen de gehanteerde praktijken leiden. Emotionele en zintuiglijke aspecten van burgerschap spelen daarbij een cruciale rol, zo blijkt ook uit Paul Mepschens portret van een burendag in de Rivierenwijk.

Dat er emotionele spanningen bestaan tussen bewoners en wijkprofessionals (met name gemeenteambtenaren) die tot teleurstelling, frustratie, moedeloosheid en woede leiden wordt duidelijk in hoofdstuk 6 van Evelien Tonkens en Mandy de Wilde. Wat leert ons dit over voorwaarden voor effectieve burgerparticipatie? Wanneer doet meedoen minder of geen pijn? Hoe ongrijpbaar en grillig toekenning van zeggenschap kan zijn en welke frustraties daarbij ontstaan brengt De Wilde in beeld in haar portret van een wijkcentrum in Kanaleneiland.

Eraan bijdragen dat ook kwetsbare mensen kunnen meedoen aan de samenleving is een nieuwe taak van burgers. Met de herziening van de verzorgingsstaat zijn bewoners met een verstandelijke of psychiatrische beperking uit de instellingen gehaald en de wijk in gebracht. Jeannette Pols reflecteert in hoofdstuk 4 op de notie van 'relationeel burgerschap' en daarmee op volwaardig burgerschap van mensen met psychiatrische beperkingen. Ze onderzoekt in welke contexten relationeel burgerschap gedijt en onder welke voorwaarden het bevorderd wordt.

In hoofdstuk 5 onderzoeken Femmianne Bredewold, Evelien Tonkens en Margo Trappenburg wat er in de praktijk van twee wijken in Zwolle van allerlei hooggestemde verwachtingen terechtkomt. Wat is de aard van de contacten die er bestaan tussen burgers met beperkingen en hun buurtgenoten? Onder welke voorwaarden is positief contact tussen beide groepen mogelijk?

Groeipijn

Groeipijn, het onderwerp van het tweede deel van dit boek, is de pijn die ontstaat waar overheid en instituties proberen mensen te betrekken bij de samenleving en hen sociale en emotionele burgerschapscompetenties aan te leren. Het is pijn die voortkomt uit mislukte en geslaagde pogingen tot vooruitgang en ontwikkeling.

Lex Veldboer laat in hoofdstuk 10 zien wat er gebeurt als arme wijken door een toename van koopwoningen meer inkomensdivers worden. Resulteert stedelijke vernieuwing en gentrificatie in sociale tweedeling of is er juist tevredenheid met de gegroeide klassenmix? Gaan mensen zich meer thuis voelen? Zijn ze tevreden met hun

buurt? En wat betekent dit voor de toekomst en de mogelijkheden tot sociale stijging van mensen uit lagere inkomensgroepen?

Sociale activeringsprojecten zijn bedoeld om werklozen vooruit te helpen naar werk, maar hebben veel meer te bieden dan alleen (kans op) een baan. Professionals besteden veel tijd en aandacht aan het aanwakkeren van trots en hoop bij werklozen en vaak leidt dat tot onverwachte verdiensten die deze bewoners een nieuwe rol kunnen geven in onze samenleving. Hoe deze verdiensten zijn in te zetten voor de buurt komt ter sprake in hoofdstuk 7 van Judith Elshout. De betekenis van een eigen gebouw daarbij blijkt uit Elshouts portret van Sterrenvinder, een inmiddels beëindigd sociaal activeringsproject in Deventer.

De laatste jaren is het beleid zich ook ‘achter de voordeur’ gaan bewegen. De sturende gedachte daarbij was dat problemen als werkloosheid, criminaliteit en jeugdoverlast alleen kunnen worden aangepakt door achterliggende problematiek van armoede, eenzaamheid en opvoedingsproblemen te signaleren en aan te pakken. Een korte interventie ‘achter de voordeur’ en dan kunnen mensen het zelf wel. Loes Verplanke en Evelien Tonkens onderzoeken via een analyse van Achter de Voordeur-interventies voor wie dit ook daadwerkelijk geldt. Ze onderscheiden twee verschillende pijnsoorten en daaruit voortkomende behoeften. Het onderscheid hangt samen met de vraag of mensen last hebben van ‘een blok beton’ dat uit de weg geruimd moet worden of van een ‘leven vol scherven’.

Problemen bij ontwikkeling – groeipijnen – zijn te verwachten bij jongeren. Overlast door jongeren is een centraal aandachtspunt in achterstandswijkenbeleid. Jongeren erkennen geen gezag meer, is een veelgehoorde klacht. Evelien Tonkens onderzoekt de gezagsconflicten tussen jongeren en gezagsdragers in Kanaleneiland. Zowel gezag uitoefenen als gezag ondergaan is een hele kunst geworden, betoogt zij. Alle partijen hebben veel te leren, willen ze de kunst gaan beheersen van jongleren met tegenstrijdige eisen van nabijheid en afstand, dialoog en bevel, en kritiek en gehoorzaamheid.

Hoe zelfspot en zelfreflectie kunnen helpen in de ontwikkeling van burgerschap komt aan de orde in het portret dat Evelien Tonkens maakte van de vrouwenorganisatie Al

Amal. De capriolen van het integratiebeleid maken dit proces er echter niet gemakkelijker op, zo laat dit portret ook zien.

Fantoompijn

Het derde en laatste deel van dit boek gaat over fantoompijn. Pijn over dingen die er niet meer zijn, terwijl de pijn suggereert dat ze er nog wel zijn. Pijn over vergane gebouwen en pleinen maar ook pijn over voorbijge relaties. Pijn om de tuinstad van vroeger met ‘respectabele’, saamhorige mensen. Pijn om een gedwongen verhuizing uit de buurt, teleurstelling en verdriet over een speeltuin die er niet meer is, of pijn over het onterechte stigma dat een buurt heeft. Ook de keerzijde komt aan bod: wanneer doet meedoen geen pijn, wanneer voelen mensen zich door beleid gesterkt, geïnspireerd en geholpen?

Paul Mepschen analyseert in hoofdstuk 11 hoe de belofte van vernieuwing onder autochtone bewoners in de Westelijke Tuinsteden in Amsterdam voor hen symbool ging staan voor de sloop van hun levenswijze en een collectief vooruitgangsideaal, en hoe die belofte juist gevoelens van onbehagen versterkte. Een wijkschouw in Slotermeer, bedoeld om de communicatie tussen bewoners, bestuurders en professionals over de kwaliteit van leven in de wijk te verbeteren, wakkert fantoompijn aan, signaleert Mepschen. Grilligheid van beleid en sloop van florissante plekken speelt daarin een belangrijke rol, zo komt ook aan de orde in Evelien Tonkens’ portret van een speeltuin in Transwijk. Kirsten Visser kijkt in hoofdstuk 13 naar sloop en nieuwbouw vanuit een jongerenperspectief: verhuizen betekent voor hen ook verlies van vertrouwde speelplekken, vriendschappen en leefgewoontes. Zijn jongeren niettemin tevreden met hun nieuwe woning en buurt? Kan de overheid haar belofte van verbetering en vooruitgang inlossen? Komen jongeren uit kansarme gezinnen niet opnieuw terecht in een achterstandswijk?

Ook stigma’s zijn een bron van pijn in achterstandswijken. De overheid kan nog zo hard een positief en enthousiasmerend verhaal communiceren over wijken als Kanaleneiland en Ondiep, maar het stigma van een beruchte buurt is hardnekkig. Irene Costera Meijer betoogt in hoofdstuk 12 dat sensationele en eenzijdige berichtgeving door nationale en regionale media een stigmatiserend effect op buurten heeft. Zulke berichtgeving baat vooroordelen uit, werkt onbegrip en irritatie tussen bewoners in de

hand en versterkt gevoelens van angst, vervreemding en ontheemdheid. Wijkjournalistiek is een middel om deze processen te bestrijden en hardnekkige stigma's te saboteren, door voor bewoners herkenbare beelden van de wijk neer te zetten, die de wijk voor hen beter 'leesbaar' maken. Dit gaat echter gepaard met een onvermijdelijk dilemma: positief nieuws is al gauw eenzijdig of te rooskleurig, terwijl negatief nieuws het stigma bevestigt. Hoe gaat Wijk TV in Kanaleneiland hiermee om?

De meeste van de genoemde pijnen ontstaan tussen burgers en wijkinstituties: de gemeente, welzijnsinstellingen, woningcorporaties en zorginstellingen. Fantoompijn, groeipijn en relationele pijn hangen samen met de geëmotionaliseerde verhoudingen tussen burgers en overheid. Dit boek laat ook zien waar het wel goed gaat: waar positieve interacties plaatsvinden en elders veroorzaakte pijnen verzacht worden. De vraag is dan ook of affectief burgerschap nieuwe kansen biedt of dat het slechts bijdraagt aan meer pijn. Dit boek gaat over dan ook over de (on)bedoelde effecten van de intensieve bemoeienis van beleid en politiek met zogenaamde achterstandswijken.

2.

Een gevoelige kwestie of een gevoelskwestie?

Affectief burgerschap in de wijk in historisch perspectief

Mandy de Wilde

De wijk, als samenleving in het klein, is een van de belangrijkste arena's waarin de relatie tussen burgers, overheid en het maatschappelijk middenveld vorm krijgt. De landelijke en lokale overheid heeft door de jaren heen een grote rol opgeëist in de wijk: de overheid draagt een maakbaarheidsgedachte uit, doet aannames en beloftes, creëert verwachtingen en ziet daarbij verschillende rollen weggelegd voor bewoners (WRR 2005, p. 29-41; Uitermark 2003; De Boer 2001; Duyvendak & Hortulanus 1999a). Beleidsontwikkelingen op het niveau van de wijk in de laatste tien jaar staan symbool voor een bredere transformatie van de affectieve relatie tussen de overheid en haar burgers. Maar die affectieve relatie is ook verbonden met het verleden, zo zal ik in dit hoofdstuk betogen. Het huidige affectieve burgerschap vertoont opvallende overeenkomsten met eerdere pogingen van de overheid om 'de wijk' en haar bewoners via emotionele aanspraken tot eenheid te smeden.

In het tweede deel laat ik zien hoe er in het wijkenbeleid een emotionalisering van burgerschap heeft plaatsgevonden. De overheid probeert op bijna ambachtelijke wijze, met veel liefde en aandacht toenadering te zoeken en maatwerk toe te passen op de wijk en haar bewoners. Er is een overgang gaande van een periode van verlatenheid naar een periode van genegenheid. Wat betekenen deze ontwikkelingen voor de huidige en toekomstige verhoudingen in de wijk en voor het burgerschap van bewoners?

Wederopbouw van burgerschap

De overheid is in Nederland altijd de dominante partij geweest in het denken over de wijk. Dit heeft voor een groot deel te maken met de Nederlandse bestuurlijke context. In Nederland wordt stadsontwikkeling hoofdzakelijk van bovenaf gedirigeerd. De overheid

legt stadsuitbreidingen volledig in plannen vast en tekent daarbij diverse wijken in één plan. Dikwijls benadrukken de plannen de beslotenheid van wijken en krijgt iedere wijk een eigen leven en karakter toegedicht (Horst et al. 2002). De wijk als relatief besloten eenheid is dan ook niet alleen een stenen, maar bovenal een verbeelde en gevoelde werkelijkheid. Waar een wijkbureau, een buurthuis of een andere wijkvoorziening de eenheid van de wijk benadrukt begint die te bestaan in de gedachten van mensen en ontstaat er een ‘verbeelde gemeenschap’ van mensen die in dezelfde wijk wonen (cf. Anderson 1991).

Deze ‘wijkgedachte’ krijgt voor het eerst gestalte na de Tweede Wereldoorlog. In de vroege naoorlogse jaren staat de opbouw van de verzorgingsstaat, onder regie van de overheid, centraal. De nadruk ligt daarbij op bestaanszekerheid bieden aan burgers door sociale en economische rechten te ontwikkelen. Burgerschap heeft een passieve vorm: ‘Vadertje Staat’ neemt bepaalde verantwoordelijkheden op zich (WRR 2006). De noodzaak emotionele verbindingen aan te gaan is er minder; voor zover hieraan behoefte bestaat voorzien de levensbeschouwelijke zuilen erin. Toch is de ‘affectieve’ component van burgerschap niet geheel afwezig.

Voorals in grote steden heeft de snelle urbanisatie geleid tot ‘criminaliteit, pauperisme, (...) a-socialiteit en massale religieuze afval’. De vooroorlogse, massale en stijlloze woningbouw heeft ‘nomaden’ gekweekt met ‘een nerveus en onrustig levenstempo, een passief cultureel leven’ en een ‘burgerlijk individualisme’ (Van Doorn 1955, p. 62). Om deze ontwikkeling tegen te gaan moet herstel van gemeenschapszin een belangrijke rol spelen in de wederopbouw van de naoorlogse samenleving. De wijkgedachte is bedoeld om op kleinschalig niveau tegenwicht te bieden tegen ‘atomisering’ en ‘verwildering’, zonder daarbij terug te vallen op de zuilenstructuur. Stedenbouwkundigen, beleidsmakers en politici zien veel potentie in de wijk als integratiekader voor ‘de ware gemeenschap’ (Bos & Oud 1946). Die gemeenschap is gebouwd op gedeelde waarden en normen zoals deze ook binnen de levensbeschouwelijke zuilen dominant zijn: gemeenschapsgevoel, verbondenheid en verantwoordelijkheidsbesef (Kennedy 1995). De ‘worteling van de wijkintegratie in een gemeenschapsgevoel’ is hiermee een feit (Van Doorn 1955, p. 66).

De overheid behoudt daarin vooral een ideologische rol: ze probeert gemeenschapsvorming te stimuleren door de ruimtelijke opbouw van wijken te bepalen. Beleidsmakers en ambtenaren vertalen Angelsaksische stedenbouwkundige ideeën over de ruimtelijke en sociale invulling van gemeenschapsvorming naar de Nederlandse stedelijke context. De Rotterdamse ambtenaar van Openbare Werken, W.F. Geyl, neemt in de discussies over de wijkgedachte een cruciale rol in en dan vooral met zijn publicatie *Wij en de wijkgedachte* uit 1947. Hij ontwikkelt een functioneel stadsschema dat hij ‘de gelede stad’ noemt. De Rotterdamse wijk Pendrecht en de Amsterdamse Westelijke Tuinsteden zijn volgens dit schema opgebouwd (zie figuur 1).

Fig. 1: Schema van ‘de gelede stad’ van W.F. Geyl, 1947

Een stad moet volgens Geyl bestaan uit hiërarchisch geordende eenheden zoals ‘woning, buurt, wijk, stadsdeel en stad’, die gezamenlijk de leefomgeving van bewoners vormen (Blom et al. 2004, p. 19). Aan elke eenheid zouden voorzieningen zoals scholen, buurt- en wijkcentra gekoppeld moeten worden die een materiële invulling geven aan de wijkgedachte. Zo wordt, betoogt Geyl, de gewenste gemeenschapsvorming gestimuleerd: een school of een wijkcentrum vormt immers zowel een fysieke als een sociale mogelijkheid voor ontmoetingen tussen bewoners. Op deze manier moet de naoorlogse wijkgedachte, met stedenbouwkundige ideeën voor betere samenlevingsvormen, tegengas

bieden tegen de ontwrichte, naoorlogse grootstedelijke samenleving waarin mensen onttworteld dreigen te raken. Het zijn dan ook vooral stedenbouwkundigen en architecten die er uitvoering aan geven.

De sociale geschiedenis van de Amsterdamse Westelijke Tuinsteden maakt duidelijk dat en hoezeer het hier om een ideologisch geladen vorm van stedenbouw en samenlevingsopbouw gaat. De Westelijke Tuinsteden worden in deze naoorlogse jaren gebouwd en wel volgens de wetten van de ‘gelede stad’. De woonblokken en groene parken die in Slotermeer, Geuzenveld en Osdorp verrijzen belichamen hoop en saamhorigheid: in Geuzenveld willen architecten groentetuintjes aanleggen om de ‘wijkbinding’ van bewoners te versterken (Hellinga 1995, p. 39). In Slotermeer worden ‘een bioscoop, een schouwburg, een verenigingsopbouw, een tentoonstellingsruimte en een café-restaurant’ gepland. Helaas is het nog niet zo makkelijk de idealen in de praktijk te brengen. De eerste bioscoop verschijnt pas na jaren en het plan voor de schouwburg blijft op de tekentafel liggen. Ook blijkt er uiteindelijk, als de wijken gebouwd zijn, een gebrek aan voorzieningen te zijn: ‘er waren te weinig scholen, te weinig winkels en er was voor de kinderen te weinig te doen’ (Hellinga 2006, p. 33). Bewoners – vooral huisvrouwen – klagen over eenzaamheid en het gevoel door ‘de afgelegen ligging’ afgesneden te zijn van de stad. Van de gemeenschapszin onder bewoners waarop men gehoopt had is dan ook geen sprake. Wel constateert men een gebrek aan sociale samenhang. Onderzoekers van de gemeente Amsterdam zoeken de oorzaak van het probleem in de bevolkingssamenstelling van de Westelijke Tuinsteden; die zou ‘te heterogeen’ zijn (Hellinga 2006, p. 38). Het is niet reëel, aldus de onderzoekers, te verwachten dat er zomaar sociale samenhang ontstaat tussen zulke verschillende mensen.

De jaren vijftig worden gekenmerkt worden door een paternalistische politiek, zoals Duyvendak (1999b) heeft laten zien: de ontplooiing van anderen kan en mag verregaand gepland worden. Het bevorderen van sociale samenhang is daar een onderdeel van. Met de wijkgedachte in het achterhoofd vragen Amsterdamse stadsbestuurders aan een aantal sociologen om een ‘pre-advies’ te schrijven met aanwijzingen over hoe de ‘sociale samenhang in nieuwe stadswijken’ te stimuleren is. In dit pre-advies vinden we de eerste kritische reflectie op de wijkgedachte. De wijk is, aldus de samenstellers van het advies, geen ‘maatschappij in het klein’, ‘dorpsgemeenschap’ of andersoortige ‘sociale

eenheid'. De moderne mens heeft zich geëmancipeerd van dwangmatige samenlevingsverbanden en er is geen sprake van een 'normatieve sociaal-culturele eenheid' in de wijksamenleving, zo beargumenteert Diemer-Lindeboom (1955, p. 15). Van Doorn (1955, p. 63, 65, 74) benadrukt in zijn beroemd geworden bijdrage 'Wijk en stad: reële integratiekaders?' dat de wijkgedachte te veel een 'morele grondtoon' draagt, 'emotioneel en ideologisch' is en een 'ietwat romantische, gekleurde of ideologisch vertekende opvatting over de integratie der bewoners in het wijkleven' behelst.

Met de blijvende invloed van de zuilenstructuur, kritiek van sociologen als Van Doorn en Lindeboom en een nieuwe functionalistische trend onder architecten, waarbij de stad als metropool wordt gezien en de mens als 'metropoliet', losgezongen van zijn gemeenschap, verliest de naoorlogse wijkgedachte in de tweede helft van de jaren vijftig langzaam terrein onder beleidsmakers en politici (WRR 2005; De Boer 2001). Met de afbrokkeling van de zuilen in de jaren zestig en de democratische kritiek op de verzorgingsstaat, verandert echter ook de relatie tussen overheid en burgers. Dat is vooral zichtbaar in de jaren zeventig, als de wijk langzaamaan weer aangrijpingspunt wordt voor sociaal beleid.

Democratisering van burgerschap

In de jaren zestig komt er langzaam democratische kritiek op gang op het passieve burgerschap van de naoorlogse verzorgingsstaat (Duyvendak 1999b; Tonkens 1999, 2009). Het is de tijd van gelijke omgangsvormen en van afkerigheid van bemoeizucht en paternalisme: waar halen politici en beleidsmakers het recht vandaan voor anderen te beslissen wat het goede leven inhoudt? Langzaam sijpelen deze gelijkheidsideeën ook de wijk binnen, vooral rond de 'organisatie' van de stadsvernieuwing en de 'verbreding' van het welzijnswerk (De Boer 2001, p. 34).

Dat in de naoorlogse decennia veel stedenbouwkundige energie in het bouwen van hele nieuwe wijken is gestopt heeft als onbedoeld gevolg dat in de jaren zestig veel bestaande grootstedelijke wijken verpauperd raken. De oplossing daarvoor komt in de jaren zeventig op gang onder de noemer 'stadsvernieuwing'. Veel gemeentes willen, in de geest van de naoorlogse wijkgedachte, hele wijken slopen en ze opnieuw vanuit nieuwe

stedenbouwkundige idealen vormgeven. Maar de relatie tussen overheid en burgers is onder invloed van democratiseringsidealen uit de jaren zestig veranderd en deze vorm van stadsvernieuwing stuit dan ook steeds vaker op protest en actief verzet. Provo, de Kabouterbeweging, lokale actiegroepen en de kraakbeweging of voorlopers daarvan zoals 'Actie 70' spelen hierin een centrale rol. De Kabouterbeweging is vooral actief tussen 1969 en 1972 en verzet zich tegen de afbraak van kleinschalige buurten ten behoeve van grote doorgangswegen en gebouwen (Mamadouh 1992). De actiegroepen tekenen protest aan tegen de woningnood en dwingen, samen met bewoners, langzaam maar zeker een nieuwe lijn in de stadsvernieuwing af onder het motto 'bouwen voor de buurt' (De Boer 2001). Jan Schaefer, PVDA-staatssecretaris voor stadsvernieuwing (1973 -1977), pikt de kritiek van de sociale bewegingen op: zijn 'stadsverbeteringstrektocht' door het land dwingt zijn ambtenaren ook de wijk in te gaan en daar relaties op te bouwen (Nieuwenhuijsen 2007).

De nieuwe benadering van stadsvernieuwing komt tot uiting in verschillende, democratische en lokale oplossingen. Ten eerste wordt er voor te vernieuwen huizenblokken, straten en buurten een ambtelijke projectgroep opgericht. In de projectgroep zitten ambtenaren, maar ook medewerkers van woningcorporaties, lokale ondernemers én bewoners. De laatsten worden uitgenodigd om mee te denken en praten over vernieuwing van hun straat of buurt en daarmee groeit langzaam het besef bij de overheid dat een wijk niet alleen met stenen te veranderen is. Bewoners willen en kunnen een belangrijke rol spelen in het fysieke en sociale onderhoud van de wijk.ⁱⁱⁱ Lokale overheid en georganiseerde bewoners doen voor het eerst ervaring op in probleemgerichte, horizontale samenwerking. De overheid zoekt toenadering tot de burger als gesprekspartner.

Ten tweede vindt het welzijnswerk in de jaren zeventig een nieuwe opdracht in de stadsvernieuwing. Na de fysieke vernieuwing moet in de wijk immers weer een samenleving worden opgebouwd. Het welzijnswerk is traditioneel georganiseerd vanuit levensbeschouwelijke of religieuze hoek. Hierdoor is het begin jaren zeventig een lappendeken aan instellingen geworden. De *Knelpuntennota* van het progressieve kabinet Den Uyl (1974) kondigt een ander tijdperk aan: het welzijn moet een kader vormen voor samenhang en democratisering en dat kan het beste op lokaal niveau en dicht bij de

burgers gerealiseerd worden. Het gevolg is dat het welzijnswerk onder politieke verantwoordelijkheid komt van de lokale overheid en vooral in de grote steden per wijk wordt opgezet (De Boer & Duyvendak 2004).

Opmerkelijk genoeg raakt het opbouwwerk bij de stadsvernieuwing betrokken door een radicalisering van zijn opdracht om bewoners van stadswijken te laten participeren in het beleid, ook op het gebied van de volkshuisvesting. De door de overheid aangewakkerde burgerparticipatie keert zich namelijk tegen het overheidsbeleid (dan gericht is op grootschalige kaalslag en metropoolvorming). Het opbouwwerk schaart zich in dit protest naast de burgers en zet hun emoties als woede, teleurstelling en frustratie in om het protest aan te wakkeren.

Met de komst van de stadsvernieuwing en de ontwikkeling van wijkwelzijnsplanning wordt de burger, net als in de naoorlogse jaren, aangesproken als lid van een wijkgemeenschap. De gemeenschap wordt verbeeld als een stenen werkelijkheid die te slopen en opnieuw weer op te bouwen is. Het hevige protest dat daarbij loskomt laat zien dat voor bewoners de wijk ook een gevoelde werkelijkheid is. De maakbaarheidsgedachte stuit op de gemeenschapszin van bewoners van oude stadswijken die gezamenlijk protest en verzet uitdragen. Dat dwingt de overheid ertoe meer toenadering te zoeken tot burgers, door de regie van het wijkwelzijn op zich te nemen en ambtenaren de wijk in te sturen.

Rond 1980 is steeds vaker algemene kritiek te horen op de verzorgingsstaat en de rol van het welzijnswerk: deze zou burgers niet onafhankelijker en mondiger maken, maar juist afhankelijker en passiever (zie Achterhuis 1980; Duyvendak 1999). De maakbaarheid van de samenleving wordt steeds meer betwijfeld, mensen moeten vooral verantwoordelijkheid dragen voor zichzelf. De jaren tachtig en negentig worden dan ook getekend door een overheid die zich, gestuurd door het opkomende marktdenken, terugtrekt uit de wijk. Dat opkomende marktdenken geeft in de jaren negentig vooral vorm aan neoliberale ideeën over stedelijke ontwikkeling. De opkomst van stedenbouwkundigen, economen en marktpartijen in de ontwikkeling van steden en wijken illustreren dit (cf. Hall and Hubbard 1998, Uitermark 2009). Zij brengen een

andere denkwijze, andere prioriteiten en een andere accentuering van de wijk naar boven. De wijk wordt anders geframed en vooral als onderdeel van de stad gezien.

Het Grote Steden Beleid (GSB) vormt vanaf 1995 het kader waarin sociale én stedelijke vernieuwing gezamenlijk verder gaan. Doel van het GSB is een integrale aanpak van voornamelijk fysieke en economische problemen op stedelijk - en wijkniveau. Dat betekent niet dat idealen van sociale maakbaarheid verdwijnen. Het GSB kent ook een sociale pijler, maar deze is veel minder ontwikkeld dan de fysieke. Vanuit de nationale overheid wordt geen wijkaanpak of dominante werkwijze opgelegd: het GSB agendeert alleen 'prioritaire thema's' en 'procesdoelstellingen'. Het resoneert lokaal in plannen voor fysieke herstructurering van wijken, verbetering van de economische infrastructuur, investering in jeugd en onderwijs, verbetering van veiligheid en, als lagere prioriteit, integratie en sociale cohesie.

Culturalisering van burgerschap

Aan het begin van de 21ste eeuw wordt duidelijk dat de aanpak van de voorgaande jaren geen verlichting biedt voor de sociale problematiek in achterstandswijken. Die krijgen nu de naam van een 'multicultureel drama'^{iv}: gebrekkige integratie van (post)migranten, groeiende onvrede onder autochtonen en gespannen culturele en etnische verhoudingen. De achterstandswijk wordt het podium waarop dit drama zich voor iedereen zichtbaar voltrekt en het duurt dan ook niet lang of de wijk wordt weer aangrijpingspunt voor beleid, ditmaal vanuit een sociaal-culturele insteek waarin de angst voor etnische spanningen weerklinkt. De sociale pijler vereist veel meer aandacht, zo vindt men nu (Scheffer 2004; Uitermark & Duyvendak 2004).

In 2003 doet de landelijke overheid een eerste aanzet tot een vernieuwd wijkenbeleid. In het kader van stedelijke herstructurering lanceert het ministerie van VROM de '56-wijkenaanpak' omdat 'op wijkniveau de problemen het meest tastbaar zijn' en 'de wijk het aangewezen schaalniveau' is om met deze problemen om te gaan.^v Tekenend voor de nieuwe visie op de wijk is een partnerbijeenkomst van het KEI Kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing in 2004, waar maatschappelijke organisaties zoals woningcorporaties en welzijnswerk aanwezig zijn die actief zijn in 'achterstandswijken'.

De liberale politicus Pieter Winsemius verklaart hier dat stedelijke vernieuwing ‘een fout woord’ is. Winsemius doet in die tijd, als lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), onderzoek naar de stand van zaken in 180 buurten in Nederland (zie WRR 2005). Sociaal beleid ten aanzien van achterstandswijken zou volgens hem ‘veel meer om de vernieuwing van mensen en de samenleving’ moeten gaan dan om het ‘stenen stapelen’. Dat laatste is in het Grote Steden Beleid (GSB)^{vi} van de voorgaande jaren al genoeg gedaan. De KEI-directeur voegt zich naar die opvatting door te stellen dat ‘het transformeren van de bestaande stad betekent dat je (...) oordeelt over materiële zaken, zoals stedenbouw, huizen en pleinen, maar ook over immateriële zaken: mensen, identiteit en de betekenis van plekken. Dat is cultuur.’^{vii}

De invloed van Winsemius op het wijkenbeleid is groot. Na het WRR-rapport wordt hij in 2006 tijdelijk minister van VROM en zwingt het publieke debat over de achterstandswijken verder aan. Hij legt in dit debat de nadruk op het multiculturele drama dat zich volgens hem voltrekt in de wijken.^{viii} De ‘witte middenklasse’ vertrekt en ‘witte senioren’ wanen zich ‘in een verloren wereld’. ‘Allochtone jongeren’ zouden ontsporen en ‘bevolkingsgroepen [staan] met de rug naar elkaar’.^{ix} Als de overheid niet ingrijpt slaat ‘de vlam in de pan’, aldus Winsemius. Met zijn opvattingen vertolkt hij ook de zorgen van veel sociaaldemocraten, die de achterstandswijken karakteriseren als een ‘etterende wond’ waar ‘dezelfde rellen kunnen uitbreken als in de voorsteden van Parijs’.^x

Het spreken over achterstandswijken in termen van een ‘etterende wond’, een ‘verloren wereld’ en een plek waar ‘de vlam in de pan’ kan slaan, karakteriseert de wijk als een verloederde en onveilige plek waar ontredderde en ontheemde burgers wonen, die zich in de steek gelaten en verlaten voelen. De sociale problematiek in achterstandswijken wordt vooral gekarakteriseerd als een ‘culturele en immateriële opgave’^{xi} die uiteindelijk weerklank vindt in de 40-wijkenaanpak in het vierde kabinet Balkenende. De wijkaanpak komt terecht onder de pijler ‘sociale samenhang’ als een van de belangrijkste sociale opgaven voor Nederland. Dat betekent ‘investeren in mensen en in de manier waarop mensen met elkaar en met hun leefomgeving omgaan’.^{xii} Ditmaal ligt de nadruk op culturele kwesties: een toenemend verschil in normen, waarden, gewoontes en tradities tussen bewoners in achterstandswijken staat gemeenschapszin in de weg. De overheid ziet het steeds meer als haar rol om burgers aan te spreken op deze kwesties, waarmee de

culturalisering van burgerschap op gang komt: emoties, tradities, culturele normen en waarden krijgen een steeds grotere rol in het denken over sociale integratie (Tonkens, Hurenkamp & Duyvendak 2010; Duyvendak 2011).

De naoorlogse wijkgedachte en het belang van gemeenschapszin is met de 40-wijkenaanpak terug van weggeweest en nu gericht op de gevoelde werkelijkheid en de culturele, intieme leefwereld van bewoners. De ‘etterende wond’ in de samenleving moet geheeld worden door culturele en gevoelsmatige verschillen te overbruggen middels zorgzame en liefdevolle beleidsinterventies, waarin de burger een centrale rol krijgt toebedeeld.

De emotionalisering van burgerschap

Een belangrijk aspect van de culturalisering van burgerschap is emotionalisering: het aanspreken van gevoelens van trots, loyaliteit en verbondenheid en van het verlangen ergens bij te horen. Het gaat erom hoe, waar, met wie en onder welke omstandigheden mensen zich thuis, betrokken en vertrouwd voelen (Tonkens, Hurenkamp & Duyvendak 2010; Duyvendak 2011). De beleidsrapporten en het publieke debat uit de jaren voorafgaand aan de 40-wijkenaanpak laten zien dat de oorzaak van het multiculturele drama voornamelijk gezocht wordt in een gebrek aan gevoelsmatige hechting van bewoners aan hun wijk. Dat wordt duidelijk uit karakterisering van de problematiek in de wijk: die zou voortkomen uit ‘een verlies van traditionele bindingskaders’, een gebrek aan ‘sociale samenhang in de directe leefomgeving’ en aan ‘zich vertrouwd en thuis voelen in de wijk’.^{xiii}

Het *Actieplan Krachtwijken* (2007), dat de contouren voor de wijkaanpak vormgeeft, schetst dan ook een ideaal van toekomstige prachtwijken waar ‘bewoners zich vertrouwd en thuis voelen, [waar] ze hun omgeving als beheersbaar ervaren. Met kennis, ruimte en respect voor elkaars levenswijze. [Waar] een gemeenschappelijkheid ontstaat [en een] samenwerking tot stand komt tussen wijkbewoners met verschillende etnische, culturele en levensbeschouwelijke achtergronden. Op die manier leert men elkaar kennen en dat is weer de basis voor wederzijdse acceptatie’. Met dit droombeeld wordt niet alleen de ideale wijk geschilderd maar vooral ook de ideale wijkbewoner. Deze bewoner heeft

een heel bepaalde affectuushouding. Hij of zij is betrokken, respectvol, gericht op de ander en de gemeenschap en voelt zich bovenal verantwoordelijk om er ‘samen wat van te maken’.

Eigen verantwoordelijkheid wordt zo gekoppeld aan een gevoelsmatige verantwoordelijkheid voor anderen. Een taak die traditioneel aan de overheid is voorbehouden maar nu overgeheveld wordt naar de burger. Maar een dergelijke ideale affectuushouding ontstaat niet zomaar, zo leert de geschiedenis van het wijkenbeleid ons ook. De overheid moet zich actief met de bewoners in de wijk engageren: *samen* zullen ze van de Nederlandse achterstandswijken in tien tot twintig jaar tijd ‘prachtwijken’ maken. Er ontstaat een optimistisch, enthousiast en positief verhaal over ‘krachtige mensen in krachtwijken’.^{xiv}

Om dit voor elkaar te krijgen gaat de overheid zich intensiever met bewoners in de wijk bemoeien door hen via het maatschappelijk middenveld aan te sturen.^{xv} Het Rijk nodigt lokale overheden ‘van harte uit te experimenteren (...) om innovatieve en onorthodoxe aanpakken mogelijk te maken’.^{xvi} Zoals dat eerder op basis van de naoorlogse wijkgedachte gebeurde, wordt ook nu geëxperimenteerd met stedenbouw. Lokale overheden zoeken, zoals dat in de jaren zeventig gebeurde door stadsvernieuwing en wijkwelzijn, naar nieuwe sociale interventies in het dagelijkse, intieme leven van bewoners. De overheid maakt een miljoenenbudget vrij voor bewonersparticipatie, een leger aan welzijnsprofessionals trekt de wijken in, er komen speciale wijkteams, nieuwe multifunctionele wijkcentra, sociale activeringsprojecten en bewonersbijeenkomsten. Bovenal wordt er heel veel gefeest en gevierd. De boodschap is duidelijk: de tijd van verlatenheid is voorbij, de overheid en het maatschappelijk middenveld hebben hun hart voor de wijk en de bewoners hervonden. De betrokken partijen gaan *samen* de problemen aanpakken.

Dit soort interventies gaat gepaard met een affectieve ‘gedragspolitiek’ die bewoners emotioneel masseert en plooit naar het ideaal van de prachtwijk en de krachtige rol die ze daarin als burgers kunnen spelen. Een blik in lokale beleidsrapporten, wijkuitvoeringsprogramma’s en communicatiemateriaal voor bewoners laat zien hoe dat kneden gaat en hoezeer wordt ingespeeld op positieve emoties zoals trots, respect en genegenheid. In Slotermeer in Amsterdam Nieuw-West spreken beleidsmakers over de

mogelijkheid om een ‘gedragsverandering aan te sturen zodat medeverantwoordelijkheid voor de openbare ruimte’ gerealiseerd zal worden. Die gedragsverandering moet zich ontwikkelen door een gevoel van ‘trots’ aan te spreken bij bewoners, onder meer door een mooi gebruik van materialen in de openbare ruimte.^{xvii} Een van de vragen die het wijkmanagement zich stelt is hoe ‘vrijwilligers verleid [kunnen] worden’ tot een bewonersinitiatief.^{xviii} Het antwoord luidt: met ‘verbinden’ en door ‘nieuwe coalities en fantasievolle ontmoetingen’ mogelijk te maken. Inzetten op ‘talentontwikkeling’, door bewoners te benoemen tot ‘ambassadeurs’ van sport, spel, muziek en theateractiviteiten.^{xix} In Kanaleneiland in Utrecht benadrukt men dat er veel bewoners zijn met ‘hart voor de wijk’ en dat deze ‘positieve krachten’ aangeboord moeten worden.^{xx} Bijvoorbeeld door zelfbeheer van de eigen tuintjes, binnentuinen en groenvoorzieningen te stimuleren met een ‘leefbaarheidsbudget’ maar ook via folders met als titel *Groen moet je doen!*. Het zou dé manier zijn om ‘samen te werken aan de straat en in contact te komen met medebewoners’.^{xxi} Professionals spreken zich in de wijkkrant uit over buurtactiviteiten: ‘Als mensen zich echt voor iets inzetten, dan voelen ze zich gelukkiger, mooier. Mensen hebben elkaar nodig om gelukkig te worden. Dat is een kracht!’^{xxii} Een speciaal uitgegeven huis-aan-huiskrant van de gemeente Utrecht heeft als titel *Voor Mekaar*. Het blad is bedoeld om bewoners te ‘inspireren’ bij wat ze allemaal voor elkaar en voor hun buurt kunnen doen. Bewoners die elkaar helpen zijn ‘dagelijkse helden’ of ‘een goede buur’. Het ‘delen van een lach en een traan’ vermindert de eenzaamheid, ‘nieuwsgierigheid’ [kan] angst overwinnen’ en ‘een vriendendienst [is] niet eng’.

De Rivierenwijk in Deventer organiseert bewonersbijeenkomsten onder de noemer ‘Zo leuk is de Wijkaanpak!’^{xxiii} Bewoners kunnen ‘coach van het alledaagse worden’ door hun ‘talent’ in te zetten en andere bewoners vooruit te helpen bij alledaagse dingen: papieren ordenen, formulieren invullen en samen de deur uitgaan.^{xxiv} Op de folder staan uitspraken van coaches als ‘het geeft mij ook een goed gevoel’ en ‘alleen is niet leuk’. De uitspraken benadrukken dat samen dingen doen belangrijk is, net als empathie voor je medebewoners. Een van de speerpunten van het sociaal programma Rivierenwijk is een ‘leuke wijk’. De inzet van verschillende wijkactiviteiten en een sociaal artistiek project zoals Kunst in Herstructurering, moeten de Rivierenwijk ‘omtoveren’ tot een leuke wijk. Een blok winkelwoningen dat klaar is voor de sloop wordt veranderd in een

‘vrolijke blikvanger’ met geschilderde klaprozen. Die laten volgens de corporatie zien waar de Rivierenwijk voor staat: ‘een levendige bloeiende wijk’ die jaarlijks opbloeit, net zoals een klaproos – ‘een mooi symbool voor een nieuwe start’.^{xxv}

Beleidsinterventies zoals die in Slotermeer, Kanaleneiland en Rivierenwijk laten zien dat er in de uitvoering van de wijkaanpak een omslag heeft plaatsgevonden in hoe de wijk verbeeld en ook praktisch ingevuld wordt. De wijk is geen ‘etterende wond’ meer, of een plek van ‘rampspoed’, maar een bron van hoop waar eigen kracht, enthousiasme en trots van bewoners moet worden aangeboord en gefaciliteerd. In karakterisering van de wijk, net als in de naoorlogse wederopbouwjaren, het ideale integratiekader voor een gemeenschap. De eigen kracht van bewoners zou vooral moeten voortkomen uit hun binding en betrokkenheid met die gevoelsgemeenschap. Bewoners hoeven opvallend weinig aan de slag met zaken die als ‘problemen’ worden gedefinieerd maar des te meer met ‘ideeën, kansen, wensen en dromen’. De optimistische peptalk van de overheid en het maatschappelijk middenveld stelt impliciet als norm dat sociale problemen aanpakken maar beter niet als zodanig benoemd moet worden, maar vooral leuk en positief moet zijn. De peptalk is erop gericht bewoners richting het type burger te kneden dat nodig is om de beoogde prachtwijken tot stand te laten komen. Burgers worden ermee verleid tot identificatie en verbondenheid met hun buurt, zodat ze vanuit dat gevoel gemotiveerd raken om mee te doen. Het veelvuldige gebruik in rapporten en communicatiemateriaal van daadkrachtige slagzinnen gevolgd door uitroeptekens is in dit verband veelzeggend: slogans als ‘Goed Idee! Kom Ermee!’ en ‘De wijkaanpak is leuk!’ spreken bewoners op een informele en emotionele, maar ook dwingende manier aan en roepen direct op tot actie. Daarbij gaat het niet om protestacties zoals die in de jaren zeventig ten tijde van de stadsvernieuwing op gang kwamen. Die waren gestoeld op de emancipatie van negatieve emoties en de kanalisering daarvan in acties. Deze keer wordt een appel gedaan op juist positieve emoties bij bewoners.

Tegelijkertijd maken de toename van het aantal professionals en beleidsambtenaren en de vele werkbezoeken van ministers en wethouders duidelijk dat alle politieke aandacht nu eindelijk uitgaat naar de bewoners van deze wijken. In 2009 en 2010 krijgen de zogenaamde 40-pluswijken – wijken met onderling vergelijkbare problemen – extra geld om de buurt verder te verbeteren.^{xxvi} De boodschap van de

wijkaanpak is duidelijk: de tijd van verlatenheid, verloedering en vervreemding in Nederlandse achterstandswijken kan tot een eind komen als de relatie tussen burgers, overheid en maatschappelijk middenveld verandert in een affectieve relatie. Vanuit die relatie zal het mogelijk worden om de prachtwijken tot stand te brengen.

Hiermee veranderen ook de taken van het maatschappelijk middenveld dat in de jaren vijftig en zeventig vorm gekregen heeft: de traditionele opbouwwerker die bewonersgroepen ondersteunt in hun verzet tegen sloopplannen van de lokale overheid en corporaties wordt nu een ‘participatiemakelaar’ of ‘sociaal makelaar’, die het ‘verbinden’ van bewoners als overheidsopdracht heeft. De corporatie moet, naast haar fysieke taak, haar sociale taak serieuzer nemen en investeert in maatschappelijk vastgoed en bewonersinitiatieven. Naast welzijnsinstellingen en corporaties probeert de lokale overheid als ‘manusje-van-alles’ zaken te sturen, coördineren en op elkaar af te stemmen.

De rol die de overheid en het maatschappelijk middenveld hebben bij het opwekken van affectief burgerschap is enerzijds die van een ambachtsman die werkt met breekbaar materiaal. Ze gaan zo precies en delicaat mogelijk te werk om de juiste gevoelige snaar te raken zodat bewoners zich verbonden en betrokken gaan voelen bij de wijk én daarnaar handelen. Anderzijds doet het gebruik van slagzinnen met uitroeptekens en andere verleidingstechnieken ook denken aan een marketingmanager die constant bezig is een ideaal imago voor de wijk te produceren, dit voortdurend te verbeteren en uiteindelijk als droombeeld te verkopen aan de eigen bewoners.^{xxvii}

Conclusie

De beleidsontwikkelingen van de laatste tien jaar op het niveau van de wijk lopen parallel aan een bredere transformatie van de affectieve relatie tussen de overheid en haar burgers. Na een periode van verlating in de jaren negentig lijkt een periode van genegenheid en nabijheid aangebroken. De overheid probeert op bijna ambachtelijke wijze, met veel aandacht en toenadering, sociaal beleid in wijken vorm te geven. Als we affectief burgerschap in de wijk bekijken vanuit historisch perspectief, valt op dat zich telkens een bepaald patroon herhaalt. Overheidsbeleid ten aanzien van de wijk verbeeldt de wijk als een bepaalde gemeenschap, waarin bewoners een welomschreven rol hebben. De

overheid draagt de wijkgedachte steeds op andere manieren uit – eerst via technocratische planning, daarna via democratisering – en geeft daar praktisch invulling aan.

Het aanjagen van gemeenschapszin en verbondenheid bij bewoners is de kern van het ideaalbeeld van de wijk. De wijk is daarin een eenheid en de bewoner drager en maker van die eenheid. In de jaren vijftig proberen stedenbouwkundigen en architecten vooral fysiek vorm te geven aan het burgerschap van wijkbewoners. In de jaren zeventig wordt de wijk onderdeel van een strijd tussen bewoners en overheid en krijgt deze een emanciperende en democratiserende functie. De overheid komt via de ambtenarij en het welzijn letterlijk de wijk binnen en naast de bewoner te staan. De opbouwwerker speelt daarin een dubbele rol als vertegenwoordiger van de overheid enerzijds en emanciperende kracht achter het protest van bewoners tegenover diezelfde overheid. In de jaren negentig wordt de wijkbewoner, onder invloed van een toenemende liberalisering, vooral als consument aangesproken. De overheid neemt weer wat afstand en laat het zorgen voor de wijk over aan marktpartijen.

Die terugtrekking vormt later een voedingsbodem voor gevoelens van verlatenheid en afwijzing. Begin 21ste eeuw zwelt de roep om ingrijpen dan ook langzaam aan. Vooral de culturele verhoudingen zijn uiteindelijk reden tot interventie: burgerschap in de wijk wordt een immateriële, culturele opgave. Met de opkomst in de afgelopen jaren van het ‘eigen verantwoordelijkheid-dogma’ is het steeds belangrijker geworden dat bewoners zelf een grote rol spelen in de wijk. De individueel verantwoordelijke burger is de nieuwe sleutel tot de ideale wijk. Daarbij doet de zorgzame, aandachtige overheid een emotioneel beroep op bewoners. Ze biedt een luisterend oor en vraagt mensen vrijelijk hun hart te luchten – maar niet zonder daarvoor iets terug te verlangen.

De vraag is wat deze nieuwe ontwikkelingen betekenen voor de huidige en toekomstige verhoudingen in wijken? De 40 aandachtswijken zijn nu halverwege de afgesproken termijn van 10 jaar waarin de nationale overheid steun heeft toegezegd in het verbeteren van de wijken. Toch staan bezuinigingen hoog op alle agenda's en ook de nationale overheid trekt zich terug en verschuift meer verantwoordelijkheden naar gemeenten, die op hun beurt twijfelen of zij het ingezette beleid met eigen middelen moeten voortzetten. Feit is dat er voor bewonersparticipatie en sociale projecten minder budget en professionele steun beschikbaar: in Slotermeer is het budget voor

bewonersinitiatieven per 2013 sterk verminderd en in de Rivierenwijk zijn de sociale activeringsprojecten gestopt.

Wel zijn er allerlei verwachtingen, toekomstbeelden en dromen gecreëerd ten aanzien van het leven in de wijk. Aan sommige fysieke, sociale en economische verwachtingen is voldaan: een opgeknapt pleintje, meer buurtcontact, toeleiding naar werk, een mooi multifunctioneel wijkcentrum en de integratie van kwetsbare bewoners. Maar de emotionele verwachtingen hebben ook een meer omvattende behoefte aangezwengeld: structurele aandacht en een luisterend oor. Het gevaar is dat de overheid, door zich opnieuw terug te trekken, een voedingsbodem voor teleurstelling schept, niet in de laatste plaats bij bewoners die, geconditioneerd in een affectieve gedragspolitiek, verlangend kijken naar diezelfde overheid. De overheid heeft bewoners gevraagd om het 'samen' te doen, maar dreigt hen nu weer alleen achter te laten.

Relationele pijn

Portret

Muziek, eten, drinken, dansen en plezier maken?

Portret van een burendag in de Deventer Rivierenwijk

Paul Mepschen

Een warme zaterdagmiddag in september 2009. In het kader van burendag is er een klein buurtfeestje georganiseerd voor en door bewoners van drie 55+-flats in de Rivierenwijk.

De bewoners willen de communicatie tussen burens verbeteren en werken aan beter buurschap. Ze willen met andere bewoners in gesprek over burenkwesties, zoals onderlinge irritaties en de gemeentelijke plannen voor sloop en nieuwbouw in de wijk.

Chantal, een bewoonster die ik al vaker heb ontmoet, komt op me af en vertelt dat ze weinig van het feest verwacht. Met luide stem verkondigt ze dat haar Turks-Nederlandse burens toch geen Nederlands willen spreken. De kans is volgens Chantal groot dat ze helemaal niet komen opdagen. Haar Turks-Nederlandse burens zijn echter allang gearriveerd en kunnen Chantal ook horen. Ik zie geërgerde blikken.

Het feestje gaat nu officieel van start. De ongeveer veertig aanwezige bewoners worden in twee groepen verdeeld. Tussendoor en achteraf is er eten en muziek. Eén van de groepen wordt geleid door de ervaren buurtwerker Gerda, die in de Rivierenwijk al jaren verantwoordelijk is voor de ondersteuning van bewoners. Van een afstandje zie ik dat in die groep de discussie tussen bewoners redelijk vlot loopt. De verschillende agendapunten worden netjes één voor één behandeld. In de groep die ik samen met een onervaren stagiaire probeer te leiden loopt het anders. Wij blijken helemaal niet in staat een goede discussie op gang te brengen. De bewoners uit onze groep hebben helemaal geen zin in een gesprek, maar willen muziek, eten, drinken, dansen, lachen en plezier maken. Ze spreken met luide stem hun ongeduld uit en vragen zich hardop af wie wij eigenlijk wel zijn. We moeten weten dat ze zich niet de wet laten voorschrijven! Eén bewoner stelt dat ze het allemaal maar geneuzel vindt. Waar wij een gesprek over goed

buurschap willen, komt gedurende het feest een heel andere vorm van dialoog tot stand. Daarin zijn lichamelijkheid, muziek, stijl en expressie veel belangrijker dan woorden.

Gerda en ik hebben de week daarvoor over het feestje gesproken. Ze maakt zich een beetje zorgen omdat naar haar idee de ‘autochtone’ bewoners soms de neiging hebben dit soort bijeenkomsten te domineren. Niet in de laatste plaats door muziek. Veel autochtone Rivierenwijkers houden van het Nederlandstalige levenslied. En vaak is dit de enige muziek die te horen is op bijeenkomsten. Maar Turks-Nederlandse Rivierenwijkers moeten zich ook thuis voelen, vindt Gerda, en ze wil daarom meer diversiteit in de muziekkeuze.

Het Nederlandse levenslied gaat, zoals Irene Stengs betoogt, vaak over ‘onderwerpen waar gewone mensen zich mee kunnen identificeren, zoals liefde, eenzaamheid en armoede’ (Stengs 2010, p. 53). In het oosten van het land is dit genre bovendien ingebed in tradities van etherpiraterij en lokale volkscultuur. Herkenbare, lokale artiesten spelen een sleutelrol. Het genre geeft uitdrukking aan een zekere alledaagsheid en gezelligheid en aan een vorm van authenticiteit waarin vooral lager opgeleide autochtonen zich herkennen. Stengs betoogt dat de liefde voor dit genre te begrijpen is als een vorm van verzet tegen als elitair ervaren esthetische normen en noties van respectabiliteit en dialoog. Dat is hier goed te zien: veel van de autochtone bewoners dragen, als een soort *token*, het logo van de internet-zender RadioNL op hun T-shirt of een stickers met de slogan van RadioNL – ‘Ik luister Hollands’ – op hun scooter.

Een van de autochtone bewoners, Henny, heeft voor deze middag een zangduo uitgenodigd dat ze goed kent: haar neefje en zijn maat. Gerda heeft vervolgens met Henny haar zorgen besproken. Turks-Nederlandse bewoners moeten zich deze middag immers ook thuis voelen. Henny heeft daarom ook een van de jongeren uit die hoek uitgenodigd om op te treden. Het zangduo opent en de autochtone bewoners genieten zichtbaar van de muziek: ze zingen mee, dansen, de handen in de lucht. Turks-Nederlandse bewoners blijven zitten, glimlachend. Ik vraag aan een van de oudere Turks-

Nederlandse mannen wat hij van de muziek vindt. Hij vertelt me dat het geen probleem is:

‘Ik hou ook van deze muziek, ik ben eraan gewend. Het is Nederlandse muziek, we zijn hier in Nederland.’

Na het optreden van het zangduo is het de beurt aan de Turks-Nederlandse jongen, die een paar liedjes op zijn synthesizer speelt. Hij is niet erg goed en bovendien heeft zijn muziek niet echt signatuur. Het zijn interpretaties van moderne hits. Als hij begint met spelen, past de autochtone technicus het geluidsniveau aan, waardoor hij bijna niet te horen is. Bijna niemand luistert naar hem. Mensen praten erdoorheen, ondanks pogingen van Gerda hen ervan te doordringen dat ook hij aandacht verdient. Enkele autochtone bewoners laten duidelijk merken zich te vervelen en eisen op hoge toon dat er weer smartlappen gedraaid worden, zodat ze kunnen dansen en de polonaise kunnen doen. De technicus is ook een zanger van het levenslied en het is duidelijk dat hij zelf wil optreden. Op een gegeven moment is zijn geduld dan ook op: hij grijpt in door het geluid van de synthesizer uit te draaien. De Turks-Nederlandse synthesizer-speler druipt enigszins perplex af, waarna de technicus zelf meteen begint te zingen en autochtone bewoners de polonaise inzetten.

Autochtone bewoners slagen er zo in het feest ‘akoestisch’ toch nog naar hun hand te zetten. Ze dansen, lachen en maken lol. De Turks-Nederlandse bewoners gedragen zich meer teruggetrokken. Ze dansen niet, maar blijven zitten op hun stoelen, drinken thee en praten zachtjes met elkaar. Toch klaagt een aantal autochtone bewoners over discriminatie. Met islamitische bewoners wordt in hun ogen te veel rekening gehouden: ze vinden het belachelijk dat er bijvoorbeeld geen alcohol wordt geschonken, hoewel veel bewoners wel zelf flesjes bier hebben meegebracht.

De Nederlandstalige volksmuziek en de bijbehorende zang en dans, het eten en bier dat mensen meebrengen, de lichamelijke expressie van bewoners: het draagt allemaal bij aan die andere dialoog. Muziek, lichamelijke expressie en akoestiek maken en bewaken grenzen tussen bewoners in een multiculturele wijk. Wie wil werken aan het overbruggen

van verschillen en meer open vormen van communicatie wil bewerkstelligen, moet niet alleen op woorden letten, maar veel meer nog op geuren, smaken, klanken, stemmen en lichamen.

3.

Diepgaande gezelligheid

De alledaagse politiek van burgerschap in Slotermeer

Mandy de Wilde

Een koele nazomeravond in 2010. Op een grasveld bij een klein buurthuis in Slotermeer kondigt een grote partytent met een barbecue en tafels met hapjes de bewonersbijeenkomst van vanavond aan. In de verte klinkt de bel van tramlijn 13, die een van zijn dagelijkse gangen over de Burgemeester Roëllstraat richting het centrum maakt. De lange straat is vernoemd naar de man die van 1910 tot 1915 burgemeester van Amsterdam was en verbindt Slotermeer met Geuzenveld. Het buurthuis staat precies op de grens van beide wijken. Als ik een plekje zoek voor mijn fiets, word ik begroet door ‘buurtburgemeesters’ Dirk, Klaas en Jan. Tijdens vergaderingen en bijeenkomsten voeren zij vaak het hoogste woord, niet zelden ten koste van minder mondige en ervaren bewoners zoals (post)migranten en vrouwen. Maar deze avond zijn ze niet van plan die rol te spelen; ze hebben een gevoel van onbehagen overgehouden aan eerdere bijeenkomsten. Demonstratief staan ze tegen het muurtje van het buurthuis aangeleund, vlakbij de ingang. Daar zullen ze blijven staan, ook als de bewonersbijeenkomst allang begonnen is en het is gaan regenen.

Een van de mensen die wel naar binnen gaan is Sander. De bevlogen stadsdeelambtenaar die samen met enkele collega’s verantwoordelijk is voor de bijeenkomst, is opgewekt over vanavond maar vindt het ook spannend. Hij vertelt dat de avond is bedoeld als oprichtingsbijeenkomst van het Netwerk Actieve Bewoners (NAB). Dat is een beetje zijn ‘kindje’: hij heeft het plan voor het netwerk ontwikkeld, het tegenover zijn collega’s verdedigd en de wethouder overgehaald het te financieren. Ondertussen is hij al drie maanden bezig om bewoners via bewonersbijeenkomsten mee te krijgen in zijn ‘dromen’ voor de buurt.

Binnen klinkt muziek, gelach en geroezemoes. Geen grijze vergadertafels, paperassen, interruptiemicrofoons of wethouders achter een tafel – zoals die op het stadsdeelhok vaak te zien zijn – maar gekleurde tafelkleedjes, vazen met gele

bloemen, ballonnen en waxinelichtjes. Sander en zijn collega-ambtenaren mengen zich onder de bewoners. Er hangt een gezellige, bijna intieme sfeer in de tent. Sander houdt een energieke toespraak waarin hij vertelt ‘vaak ontroerd te zijn door het enthousiasme dat leeft’ onder bewoners en dat het zaak is dit enthousiasme vast te houden in het NAB. De avond is bedoeld om te netwerken, elkaar te leren kennen, kleine werkgroepjes op te richten en ‘aan de slag te gaan’. Om ruimte te bieden aan ‘spontane en fantasievolle ontmoetingen’ die volgens Sander de buurt mooier maken.

Bij de feestelijke afsluiting aan het eind van de avond krijgen de vrijwilligers die de afgelopen drie maanden begonnen zijn het NAB vorm te geven een gezamenlijk cadeau van Sander: een felroze ‘Arabisch geïnspireerde thermosfles annex theepot’ die de HEMA in 2009 in het kader van het Suikerfeest heeft geïntroduceerd. De boodschap van het NAB – ‘verschillende culturen maken samen iets moois’ – drukt zich uit in de Arabische theepot van de ‘oer-Hollandse’ HEMA.^{xxviii} Bijna iedereen klappt en er klinkt muziek.

Na de feestelijke afsluiting is het tijd voor de ‘nazit’ die op de uitnodiging is aangekondigd. Vrouwen schuiven de stoelen weg en beginnen te dansen op wereldmuziek. Noortje en Rinda, twee oudere dames die al jaren vrijwilliger zijn in de buurt en Sander tijdens de bijeenkomst nog kritisch hebben ondervraagd, bekijken het tafereel met misprijzen. Maar Ferda, een jonge moeder die sinds een paar maanden actief is in de buurt, vindt het een ‘erg gezellige avond’. Samen met haar vriendin Yildiz begint ze langzaam ritmisch te bewegen op de muziek. Er klinkt gelach, gezang en gejoel. Het volume van de muziek wordt langzaam opgevoerd.

Noortje en Rinda hebben het wel gezien en vertrekken. Buiten regent het nog steeds, tramlijn 13 maakt opnieuw een gang over de Burgemeester Roëllstraat en de buurtburgemeesters zijn vertrokken. Wegfietsend denk ik aan wat Sander eerder op de avond tegen me heeft gezegd:

‘Ja, het is toch even gezellig bij elkaar, maar je probeert aan die gezelligheid toch een diepgang te verlenen, een soort diepgang.’

‘Gezelligheid.’ Het is een woord dat ik zowel Sander en zijn collega’s als verschillende bewoners vaak heb horen gebruiken tijdens bijeenkomsten. Wat is ‘diepgaande gezelligheid’? In dit hoofdstuk zal ik laten zien dat er in Slotermeer een neo-communitaristisch burgerschapsideaal in de praktijk wordt gebracht door een sfeer van ‘diepgaande gezelligheid’ te creëren tijdens bewonersbijeenkomsten. Het najagen van dit burgerschapsideaal heeft naast gewenste ook onbedoelde gevolgen. Waar de ene bewoner meegaat in de gezelligheid, blijft de andere gedesillusioneerd achter. Waar de ene er selectief uit put om vorm te geven aan haar eigen betrokkenheid, is het voor de ander een essentiële bron van miskennen. Diepgaande gezelligheid schept nieuwe vormen van erkenning, participatie en saamhorigheid, maar brengt ook nieuwe scheidslijnen voort tussen bewoners onderling en tussen bewoners en instituties. Het leidt tot versplinterd burgerschap in de wijk. Een etnografische inkijk in de praktijken, motieven en emoties die bewoners en professionals tijdens deze bijeenkomsten tonen biedt inzicht in dit proces.

Gezellig burgerschap

In de wijkenaanpak worden bewoners aangesproken als ‘burger’. Collectieve bezigheden buitenshuis vallen onder de noemer ‘burgerschap’. Samen koffiedrinken in het buurthuis is niet alleen een gezellige bezigheid, maar ook een daad van burgerschap en integratie. Kinderen die samen koekjes bakken en spelletjes doen op straat onder het toezicht van een vrijwilliger representeren sociale cohesie. Knutselen, een moestuin onderhouden, praten over puberende kinderen:^{xxix} zulke alledaagse praktijken worden gekwalificeerd als burgerschap omdat ze passen binnen het burgerschapsideaal dat in het huidige wijkenbeleid wordt uitgedragen. Ik noem dit een ‘neo-communitaristisch burgerschapsideaal’. Dit ideaal kent drie kernwaarden.

Ten eerste is het individu binnen dit ideaal lid van een gemeenschap en heeft het de verantwoordelijkheid zich verbonden te voelen met de gemeenschap en hier vanuit loyaliteitsgevoelens aan bij te dragen. Dit is conform het ‘gewone’ communitarisme, zoals bepleit door Amitai Etzioni (1998) en Robert Putnam (2000, 2004).

Op andere punten wijkt neo-communitaristisch burgerschap af van het gewone communitarisme omdat het bij het eerste gaat om nieuwe, nog te vormen gemeenschappen. Het wil gemeenschapszin genereren en verbondenheid en vertrouwdsheid met vreemden in de wijk. Daarvoor is het nodig om culturele, sociale en etnische verschillen te overbruggen. Sander zei het tijdens een bijeenkomst zo: 'Verskil is niet iets om bang voor te zijn, het is iets om te koesteren.'

Ten slotte wordt in het neo-communitaristisch burgerschapsideaal van bewoners verwacht dat ze zich via alledaagse en informele praktijken inzetten voor de buurt. Niet 'meebeslissen' of 'meepraten', maar 'meedoen' is het toverwoord (cf. Tonkens 2009; Van de Wijdeven & Hendriks 2010). De bewoners van Slotermeer zijn volgens Sander 'hoofdproducent' van hun eigen leefomgeving: 'Je dient niet alleen het idee in, maar voert dat ook uit van A tot Z.' Het idee moet wel binnen het plan voor de wijk passen; het stadsdeel beoordeelt of het aan die voorwaarde voldoet. De overheid stelt dus de kaders waarbinnen bewoners geacht worden actief te zijn.

Verbondenheid en loyaliteit, koestering van verschil en meedoen in alledaagse en informele praktijken. Het zijn mooie burgerschapswaarden, maar hoe worden ze in de praktijk gebracht? Bewoners worden namelijk niet geboren als neo-communitaristische burgers. Ze moeten worden begeleid in hun transformatie naar burgerschap en burgerschapscompetenties aanleren om met elkaar en elkaars verschillen te kunnen omgaan. Het neo-communitaristische burgerschapsideaal is een variant op het neo-republikeinse burgerschapsideaal (Van Gunsteren 1991, 1998). Bij het laatste ligt de nadruk echter op meepraten en dus op democratische competenties zoals rationeel overleggen en luisteren. Hier ligt de nadruk op praktische, alledaagse competenties die het mogelijk maken mee te doen.

Het neo-communitaristische ideaal gaat gepaard met peptalk: een emotioneel geladen, opwekkend en aanmoedigend beleidsvocabulaire dat inspeelt op positieve gevoelens en wederzijdse genegenheid (Rose 1999, 2000; Muehlebach, 2012). De Canadese antropologe Andrea Muehlebach spreekt in dit verband van 'ethisch burgerschap' waarbij de burger door de overheid gezien en aangesproken wordt als bezielde door 'emotie in plaats van intellect, door het vermogen te voelen en naar dit gevoel te handelen' (Muehlebach 2012, p. 7, vertaling MdW). Bewoners ontwikkelen

niet zozeer democratische competenties maar krijgen bepaalde gevoelsregels aangeleerd (Hochschild 2003): impliciete voorschriften over hoe ze zich zouden moeten voelen in bepaalde situaties of ten aanzien van bepaalde kwesties en over de wijze waarop ze die gevoelens mogen uiten.

In ‘diepgaande gezelligheid’ manifesteert zich zo’n gevoelsregel. Het doet een aanspraak op verbondenheid, genegenheid en loyaliteit. In gezellig burgerschap komen de kernwaarden van het neo-communitarisme tot uiting: het belang van saamhorigheid en verbondenheid en de kracht van informele, spontane en alledaagse activiteiten.

Ambtenaren en professionals zoals Sander brengen die kernwaarden in de praktijk door een emotionele aanspraak te doen op bewoners. In dat proces worden bewoners tot burgers gemaakt. Dat is tijdens een bewonersbijeenkomst goed zichtbaar. Professionals jagen bewoners aan, geven hen goedkeuring, stimuleren, inspireren, verleiden en faciliteren hen en scheppen daarmee een sfeer waarin er ruimte ontstaat voor neo-communitaristisch burgerschap. Voor andere varianten van burgerschap is daarentegen nauwelijks plaats: diepgaande gezelligheid is een insluitende gevoelsregel met onbedoelde uitsluitende gevolgen.

Keukenprinsessen: praten, lachen en vergeten

“‘Liefde gaat door de maag,’ zeggen jullie toch?’ Khadija, een goedlachse, oudere vrouw en ik staan samen bij het buffet tijdens een bewonersbijeenkomst. Zoals dat op elke bijeenkomst het geval is, is er ook nu een tafel ingericht met soep, hapjes, brood en sapjes. Zo’n buffet wordt meestal bereid door een vrijwilligster uit de buurt en die neemt dan haar ‘eigen keuken’ mee: de ene keer zijn het dus Marokkaanse, ander keren Turkse of Surinaamse lekkernijen. Een collega van Sander, die de avond voorziet, vraagt een applaus voor vrijwilligster Samira die deze avond het eten heeft gemaakt. Khadija heeft daarnaast Marokkaanse hapjes meegenomen:

‘Ik zie graag mensen gezellig samen eten. Dat is belangrijk (...) in mijn cultuur. Het maakt dan niet uit waar je vandaan komt, of je moslim of christen bent of ik weet niet wat.’

Samen koken en samen eten is een belangrijk aspect van het gezellige burgerschap dat Sander en zijn collega's proberen aan te wakkeren. In Slotermeer zijn dan ook allerlei kookclubs voor vrouwen en kinderen, etentjes voor eenzame ouderen, buurtbarbecues en kerst- en iftarmaaltijden voor de hele buurt. Allemaal dankzij de vrijwillige inzet van actieve bewoners en mede mogelijk gemaakt door financiële en/of organisatorische hulp van het stadsdeel en professionals in de wijk. Gezellig samen eten heeft ‘een bindende functie’, stelt Karin, een collega van Sander. Bovendien, zo wordt tijdens de bijeenkomsten publiekelijk verkondigd, vormen de multiculturele hapjes een afspiegeling van het ‘regenboogpalet’ en het ‘kleurrijke mozaïek’ in de wijk. Met deze metaforen refereren Karin en Sander aan de verschillende culturen in de wijk. Slotermeer is een etnisch gemêleerde wijk. De meerderheid van de bewoners (59 procent wordt in rapporten gekwalificeerd als ‘niet-westerse allochtoon’. Daarvan is de grootste concentratie van Turkse of Marokkaanse afkomst. In tien jaar tijd, tussen 2000 en 2010, is het aandeel ‘niet-westerse allochtonen’ met zestien procent gestegen.^{xxx} Slotermeer voldoet aan het typische beeld van een achterstandswijk: verkleurd, verarmd en bewoners die vervreemd met ‘de ruggen naar elkaar staan’ (RMO, 2005).

Door het multiculturele eten onderdeel te maken van het gezellige burgerschap, accentueren en benadrukken Sander en Karin andere, meer positieve aspecten van de dagelijkse werkelijkheid in de wijk. Ze zetten de zintuiglijke beleving van eten in om positieve gevoelens van verbondenheid en respect op te roepen. Door open te staan voor elkaars gastronomische tradities, leer je elkaars rijke cultuur beter kennen, zo is het idee. Vrijwilligsters als Samira, Khadija en andere migrantenvrouwen zijn sleutelfiguren in dit proces. Koken is namelijk zo’n typische alledaagse praktijk die de verborgen kracht van deze migrantenvrouwen blootlegt. Ze zijn geen buurtburgemeesters die met de macht van het woord wethouders en politici publiekelijk ter verantwoording roepen, maar wel ‘keukenprinsessen’ die met hun kooktalent bewoners gezellig bij elkaar kunnen brengen tijdens een gezamenlijke maaltijd of een kookclub. Immers, als liefde door de maag gaat,

dan zullen gevoelens van verbondenheid, genegenheid en respect toch zeker ook door de maag gaan?

Creativiteit is op dezelfde manier een onderdeel van gezellig burgerschap. Sander en zijn collega's zetten creatieve ideeën en uitingen van bewoners Sander in om te illustreren hoe de eigen kracht van bewoners een verschil kan maken in de buurt. Koken, naaien, knutselen en goed met kinderen omgaan zijn dagelijkse bezigheden die publiekelijk gewaardeerd worden. Ze moedigen bewoners dan ook aan deze alledaagse talenten in te zetten in het buurthuis of er een buurtactiviteit van te maken. Tijdens de startbijeenkomst van het NAB prijst Sander Ozlem uitvoerig. De bewoonster glundert daarbij van trots:

‘Ozlem is een tijdje geleden begonnen met een papiermarmer kunst-workshop voor Turkse vrouwen. (...) Er stond een schotel met hapjes en als je goed keek dan zag je dat die vlaggetjes allemaal anders waren, handgemaakt, handbeschilderd. Tot op detailniveau zag je dus dat er een heel netwerk van vrouwen achter zat die middagen lang die vlaggetjes hadden zitten maken. Echt geweldig.’

Sander besteedt zelf ook altijd veel aandacht aan de decoratie van de zaal. Vaak is hij samen met een aantal vrouwelijke vrijwilligers de hele middag bezig de zaal ‘om te toveren’ tot een gezellige boel. Op de introductie-avond van het NAB zijn de muren van de zaal behangen met collages van kleurenfoto's met sfeerimpressies van activiteiten in de buurt: samen eten bij de buurtbarbecue, dansen op een Hindoestaans feest, knutselen tijdens een creatieve workshop en koken met de kookclub. Als Sander refereert aan de foto's dan is dat ook met ‘een gevoel van trots’ dat hij wil delen, om bewoners daarmee ‘het gevoel (te) geven dat dit een prachtige wijk is en ze daar op zoveel manieren aan kunnen bijdragen’.

Deze boodschap resoneert vooral goed met de waarden van migrantenvrouwen. Drie jaar geleden, voor het begin van de 40-wijkenaanpak, waren veel van deze vrouwen nog niet actief als vrijwilliger, maar nu zetten ze hun eerste stappen in het publieke domein en blijken ze ontvankelijk te zijn voor ‘de gezellige sfeer’ gedurende deze

bijeenkomsten. Ze hebben het gevoel onderdeel uit te maken van ‘iets warmes’, zoals Esra het noemt, een bewoonster die koffie-ochtenden en knutselactiviteiten organiseert in het buurthuis. De laagdrempelige aanpak van Sander, de versieringen, de manieren van praten en doen brengen een sfeer met zich mee die de vrouwen prettig vinden en waarin ze zich thuis voelen. Ozlem vertelt:

‘Als ik naar huis ga heb ik niet meer het gevoel dat ik alleen maar Ozlem ben, ik ben niet alleen een moeder. (...) Ik ontmoet mijn burens hier en zie wat er allemaal gebeurt hier en ik kan daar ook iets aan bijdragen. Het hoeft niet allemaal zo serieus.... het kan ook op een leuke manier.’

Sylvana is trots omdat ze tijdens een andere bijeenkomst een gedicht mocht voordragen en gevraagd is haar ‘gevoelens te delen over wat het betekent om hier te wonen’.

De gezellige insteek van de bijeenkomsten brengt ook gelach teweeg en grapjes tussendoor. De (post)migrantenvrouwen steken de draak met Paul de opbouwwerker en raken hem speels en soms zelfs flirterig aan. Er heerst, kortom, een speelse sfeer. De vrouwen praten ook in persoonlijke bewoordingen over de ambtenaren en professionals. De vrouwen dwepen met Sander: hij is ‘zo geweldig’ en ‘staat altijd voor ons klaar’. Het is inderdaad opvallend hoe bevlogen en zorgzaam enkele stadsdeelambtenaren en opbouwwerkers in Slotermeer zijn. Cyrille noemt stadsdeelambtenaar Rosanna ‘een schat’, omdat ze zo enthousiasmerend en behulpzaam is. Karin, een van de ambtenaren, omschrijft dat enthousiasme als onderdeel van een persoonlijke strategie om bewoners aan te moedigen actief te worden:

‘Soms helpt het om het enthousiasme in jezelf aan te boren en te tonen tijdens die bijeenkomsten, zodat je dat ook opwekt onder de bewoners.’

De gezellige sfeer raakt een gevoelige snaar bij deze vrouwen. Het speelt in op waarden, gebruiken en gewoontes die zij belangrijk vinden: genegenheid, zorgzaamheid en empathie. Ze worden actief in de buurt, gaan zich gedragen zoals de professionals het bedoelen en worden dus ‘goede’ gezellige burgers. Als Khadija vertelt over haar koffie-

ochtend, klinken daarin de woorden van Sander door. Haar ochtend is bedoeld voor ‘vrouwen van alle culturen’ zodat ze een plek hebben om te ‘lachen, praten en vergeten en informatie [te] krijgen over alles wat vrouwen aangaat’.

Het gezellige burgerschap van Khadija en de haren lijkt vooral op andere (post)migrantenvrouwen in de wijk gericht. Een blik op de buurtactiviteitenkalender van Slotermeer laat zien dat er sowieso veel naaiclubs, kookclubs, cursussen hoofddoek binden, knutselworkshops en voorlichtingsactiviteiten zijn, die vooral door (post)migrantenvrouwen gegeven en bezocht worden.

Praktische idealisten: leuke dingen doen voor de buurt

‘Het is in ieders belang dat het hier een leuke plek wordt.’

Ik zit op de bank bij Karlijn thuis, een jonge onderwijzeres uit het basisonderwijs. Ze woont nog maar een jaar in de wijk en is net bevallen van haar derde kind. Via Sander ben ik haar op het spoor gekomen. Hij ziet in haar een mooi voorbeeld van ‘onbevlekt burgerschap’ (Tonkens 2008): zonder inmenging van het stadsdeel heeft ze informeel al vele contacten in de buurt gemaakt en is ze sociaal zeer betrokken en bewogen geraakt. ‘Kinderen houden van haar,’ zo laat Sander me weten.

Karlijn vertelt dat ze ‘heel erg [haar] best gedaan [heeft] om alle burens (...) te leren kennen’:

‘We willen graag betrokken zijn bij deze buurt en wat er allemaal speelt. Ik doe het allemaal vanuit de visie dat je hier een leuke buurt van wil maken (...) Het is wel spannend of je in zo’n multiculturele buurt, met elkaar iets kunt gaan vormen. Dat is voor mij ook nieuw, maar tot nu toe vind ik het verrassend hoeveel er mogelijk is zolang je er open in staat. Dat is ook het leuke van een nieuwbouwwijk, je kunt het nog heel erg vormen, het ligt nog open. Je komt niet in een bestaand systeem, maar je kunt het zelf maken.’

Karlijn maakt inderdaad veel mogelijk: ze organiseert een feestdag in de buurt, ruimt samen met kinderen en burens zwerfafval op en de buurtkinderen wieden onder haar begeleiding het onkruid op straat.

‘En op een gegeven moment waren ze aan het onkruid wieden en daar hadden ze zo’n plezier in. Dus toen dacht ik, zou het niet leuk zijn om hier een buurttuin aan te leggen, of iets van een moestuin? Omdat die kinderen dat zo leuk vinden en dat kan ook een leuke manier zijn om buiten, met elkaar bezig te zijn.’

Met haar idee slaat Karlijn twee vliegen in een klap. Ze lost ook een praktisch probleem op: het open terrein tussen de woonblokken is als ‘kwetsbaar en onveilig’, er is kort daarvoor midden op de dag ingebroken bij de burens en een jaar daarvoor was er ‘een mevrouw aan de rand van het park doodgestoken door een verwarde man’. Ook was het haar opgevallen dat de burens niet buiten zitten, ‘zelfs niet nu het zulk lekker weer is’. Een gezamenlijk te onderhouden moestuin was een oplossing. Ze ging naar het stadsdeel met haar plan en werd doorgestuurd naar Sander. De moestuin is uiteindelijk een nieuw bewonersinitiatief geworden, dat ten tijde van ons gesprek in ontwikkeling is. Daarnaast heeft Karlijn geregeld dat alle balkons in de wijk bakken met geraniums van de woningcorporatie krijgen – ‘een leuke manier om het gezelliger te maken in de wijk’. Een initiatief dat haar de Betere Buurt-prijs van de woningcorporatie opleverde.

Karlijns activiteiten in de buurt zijn een uiting van haar idealen en niet het resultaat of onderdeel van de wijkaanpak. Als bewoners dezelfde emotiehuishouding als Karlijn zouden hebben, dan zou het NAB ook kunnen bestaan zonder opzwepende bewonersbijeenkomsten. Dat had Sander ook in de gaten. Hij moedigde Karlijn dus aan om naar de startbijeenkomst van het NAB te komen zodat ze andere actieve bewoners zou kunnen leren kennen. Ze kwam met een vriendin, maar vond de bijeenkomsten en zo’n netwerk toch niet echt iets voor haar. Daarvoor had ze het te druk met haar werk, haar kinderen en de rest van haar leven.

Karlijn behoort tot een groep bewoners die in het beleid wordt aangeduid als de middenklasse: bewoners met een middeninkomen van een tot twee keer modaal. Ze

beschikken over een hoge mate van zelfredzaamheid en sociaaleconomische zelfstandigheid. Karlijn is representatief voor de nieuwste middenklasse: hoogopgeleide bewoners die vaak werkzaam zijn als sociale of creatieve professional en een gezin met jonge kinderen hebben (Veldboer et al. 2008, p. 25; VROM-raad 2006). In plannen voor stedelijke vernieuwing krijgen dit soort middenklassegezinnen een belangrijke rol toebedeeld omdat ze een aanwinst voor de buurt zouden zijn (Veldboer et al. 2008). Ze zijn populair bij politici, corporaties en beleidsmakers.^{xxxi}

Steden proberen deze gezinnen vast te houden en aan zich te binden. Daarvoor vindt een ingrijpende verandering plaats van de naoorlogse woningen in achterstandswijken zoals Slotermeer.^{xxxii} Karlijn maken onderdeel uit van een kleine, maar groeiende groep nieuwe bewoners die proberen zich thuis te voelen in hun nieuwe buurt.^{xxxiii} Het zijn bewoners die bewust kiezen voor wonen in een achterstandswijk en die afkomen op de ruimte, de tuin en het groen in de stad.

Zo ook Chris, werkzaam in de culturele sector en een middenklasse-pionier in Slotermeer. Op een warme zomermiddag zitten we in zijn riante, goed onderhouden tuin. Hij vertelt me hoe hij hier tien jaar geleden kwam wonen, tegelijk met zijn buurman Alexander en niemand kende in de buurt:

‘Toen dachten we: als we gewoon wat mensen leren kennen dan is dat eigenlijk wel leuk. Veel mensen ergerden zich aan het zwerfvuil op straat. En toen hadden we bedacht: wat is belangrijk? Schoonmaken en mensen leren kennen. (...) We hadden het idee (...) als we nu net doen alsof we hier op vakantie zijn. En dan ga je een aantal dingen bezoeken waar je anders nooit komt. Dus je kan dan excursies doen naar de moskee, naar schooltuinen en de bakkerij.’ Alexander heeft een theaterachtergrond, dus we hadden een soort openingsact met bezemstelen en die sloeg eigenlijk wel aan. Er kwamen toch heel wat mensen op af.’

Het idee van Chris en Alexander groeide uit tot de jaarlijkse tweedaagse buurtcamping in de wijk, die niet alleen populair werd bij buurtbewoners maar ook bij Sander, zijn collega’s en stadsdeelpolitici. Die noemen het een ‘lichtend voorbeeld’ van wat er mogelijk is als bewoners de handen ineenslaan. Het ‘woonplezier’ van Chris is ‘absoluut

vergroot', zoals, naar zijn mening, ook 'de sociale contacten en de sociale cohesie' Wederom twee vliegen in een klap: idealen verwezenlijken terwijl praktische problemen zoals zwerfvuil en verloedering worden aangepakt.

Mirjam, journaliste en moeder van een jonge dochter, heeft een actie opgezet om de toekomstige 'zwarte basisschool' van haar dochttertje 'gemengd' te maken maar relateert haar 'eigen idealisme':

'Als mensen zeggen "o, wat idealistisch", dan zeg ik van "ja, het komt misschien over als heel erg idealistisch, maar ik ben ook heel erg praktisch. De tijd die ik er nu insteek, straks zit mijn kind aan de overkant op school van mijn woning op een gemengde school. Ik hoef niet een half uur naar Amsterdam Zuid te fietsen elke dag. Dat is honderd uur meer slaap per jaar. Nu moet ik investeren." Dat kan ik iedereen aanbevelen.'

Ondanks dat Karlijn, Mirjam en Chris de idealen van het neo-communitaristisch burgerschap in gevoel en praktijk tot uiting brengen, nemen zij geen deel aan de bewonersbijeenkomsten van het NAB. Ze hebben het gezellige burgerschap dat Sander en zijn collega's zo graag zien van zichzelf. Ze zijn vooral actief om zich meer thuis te voelen in hun nieuwe buurt en investeren op hun eigen voorwaarden. Ze maken wel gebruik van het bewonersinitiatievenbudget om hun activiteiten van de grond te krijgen maar werken niet intensief samen met professionals. Ze weten zelf heel goed wat ze willen, hoe ze het willen en hoe ze het kunnen verwezenlijken.

Een andere groep bewoners kwam wel naar de NAB-bijeenkomsten, maar liet zich niet meevoeren in de sfeer van gezellig burgerschap. Toch voelden zij zich erg betrokken bij de buurt en droegen ze actief bij aan de wijk.

Buurtburgemeesters: in gezelligheid kun je niet wonen

‘Lang geleden speelde mijn eigen dochter er. De speeltuin was nog verbonden aan een school. Er was toezicht. Tien jaar geleden verloederde het hele spul langzaam. Toen (...) hebben we een speeltuinvereniging opgericht. Gelukkig konden we 32.000 gulden bijeenbrengen om nieuwe toestellen aan te schaffen, anders zouden we de speeltuin hebben moeten sluiten. (...) De tuin wordt gehuurd voor een symbolisch bedrag van 1 euro per jaar. Daar is een contract voor afgesloten. Ik maak de tuin open en sluit weer af. We zijn elke dag open. Dat is jaren goed gegaan.’

Aan het woord is Dirk, een gepensioneerd weduwnaar die opgroeide in 't Gooi, maar tientallen jaren geleden ‘voor de liefde’ naar Amsterdam kwam. Hij woont inmiddels ruim veertig jaar in de buurt en is al meer dan twintig jaar actief als vrijwilliger. Naast speeltuinbeheerder is hij computerdocent voor ouderen en voorzitter van een bewonerscommissie. Hij is, in zijn eigen woorden, ‘nogal een bemoeial’ en houdt graag ‘een oogje in het zeil’ in de buurt. Ook Klaas, een bejaarde bewoner die concerten voor ouderen organiseert en betrokken is bij een bewonersinitiatief om een oude populier aan de Burgemeester Roëllstraat ‘zijn jasje uit de doen’ en er een blauwe kunstboom van te maken, is al tientallen jaren betrokken bij de buurt en ziet dat als zijn ‘plicht’: ‘Ik sla me nergens voor op de borst, want het is voor mij vanzelfsprekend’. Rinda is al dertig jaar vrijwilliger in het buurthuis onder meer door het organiseren van koffieochtenden en zegt: ‘Ik weet niet anders.’

In Slotermeer wonen veel van deze ‘oorspronkelijke stedelingen’: autochtone 50-plussers met een lange woongeschiedenis in de oude stadswijken van de grote steden (Reijndorp 2004). In 2009 was het percentage autochtonen in Geuzenveld-Slotermeer 32 procent en daarvan was het merendeel 65-plusser.^{xxxiv} Het beeld van oorspronkelijke stedelingen dat domineert in de media en het publieke debat is dat ze hun wijk niet kunnen verlaten vanwege een gebrek aan financiële middelen of andersoortige mogelijkheden. Velen kiezen er echter bewust voor om in hun wijk te blijven wonen en voelen een sterke hechting met plekken en mensen in de wijk (Reijndorp 2004). Van der Graaf & Duyvendak (2009a, p. 17-21, 2009b) spreken in dit verband van fysieke en sociale hechting en verbinden dit met de mate waarin bewoners zich thuis voelen in de

wijk. Ze stellen dat een sterke buurthechting zich relatief vaak uit in betrokkenheid bij de wijk. Dit geldt zeker voor bewoners als Dirk, Klaas, Jan en Rinda, die al vele jaren vrijwillig en ‘met veel plezier’ actief zijn in hun buurt. Wanneer het stadsdeel in de zomer van 2010 een oproep doet aan ‘actieve bewoners, initiatiefnemers en vrijwilligers’ om een ‘buurtnetwerk’ op te zetten, voelen ze zich aangesproken.

Maar waar Khadija, Ozlem en Yildiz zich laten meevoeren door de diepgaande gezelligheid op de bijeenkomsten en juist daardoor actief worden, maakt het bij Dirk, Klaas, Rinda en Jan iets heel anders los. De gevoelsregel die openheid naar en waardering van andere culturen voorschrijft leidt bij hen niet tot openheid of nieuwsgierigheid. Voor hen gaat liefde niet door de maag.

‘Is ons eten niet goed genoeg?’ vraagt Dirk zich hardop af op een van de bijeenkomsten. Met ‘ons eten’ bedoelt hij Dirk ‘Nederlands eten’. Als de hapjes worden aangekondigd als multicultureel, waarom is er dan geen kaas, leverworst of iets dergelijks? Ambtenaren vragen eerst een applaus en daarmee publieke waardering voor Saida die het eten gemaakt heeft. Vervolgens weiden ze uit over hoe goed sommige vrouwen zijn in koken en welke alledaagse, maar ‘geweldige activiteiten’ daaruit voortkomen. Voor bewoners als Dirk is het eten echter geen bindend ritueel. Ze zien wel het belang in van een kookclub of koffieochtend. Piet, een andere bewoner, is zelf bezig een kookclub op te zetten. Toch is ook hij negatief over de hapjes en de versiering tijdens de bijeenkomst:

‘Wat is er in godsnaam te vieren. (...) Het feit dat zij wat lekkers kunnen koken? Of ook een koffieochtend kunnen organiseren? Nou, gefeliciteerd! Maar weet je, als man ben ik niet welkom daar, want het is alleen voor vrouwen. En zij [ambtenaren en professionals, MdW] keuren dat goed. Dus, ik kan niet naar het buurthuis, omdat zij elke woensdagochtend daar (...) zitten te kletsen, koffie te leuten, niets te doen ten koste van gemeenschapsgeld. Dat is niet iets om te vieren, dat is gewoon triest.’

Piets gevoel van onbehagen komt voort uit het feit dat ambtenaren en opbouwwerkers volgens hem iets willen vieren en daarmee positieve gevoelens proberen op te roepen

over iets wat eigenlijk ‘triest’ is. Hij vindt helemaal niet dat het ‘gezellig’ is tijdens de bijeenkomsten en een koffieochtend organiseren is toch echt niet zo bijzonder. Zijn buurman doet dat ook al jaren en ‘die schreeuwt het ook niet van de daken’. Bovendien is op die koffieochtenden iedereen welkom, ze zijn niet alleen voor vrouwen. Hij voelt verontwaardiging over de publieke waardering voor de kookkunsten en creativiteit van deze vrouwen, die voor zijn gevoel ten koste gaat van de erkenning voor zijn eigen ‘jarenlange inzet’ en betrokkenheid bij de buurt. De term ‘jarenlang’ wordt vaker gebruikt door oorspronkelijke stedelingen. Het woord drukt een recht uit: op publieke erkenning van al die jaren van meedenken, meepraten en meebeslissen.

Als Sander voorbeelden geeft van bewonersinitiatieven in de buurt en refereert aan het enthousiasme waarmee enkele migrantenvrouwen actief zijn en hoe men dat kan zien op de foto’s, onderbreekt Cornelis hem met de vraag:

‘En waarom kom je dan niet om foto’s van ons opgeknapte pleintje te maken, waar we de afgelopen maanden mee bezig zijn geweest? Iets echt belangrijks.’

De aanpak van Sander – enthousiasme opwekken door persoonlijke waardering te geven en inspirerende voorbeelden aan te wijzen – wekt bij Cornelis vooral verontwaardiging en frustratie op omdat het daarbij, naar zijn gevoel, niet meer gaat over belangrijke zaken als veiligheid, verloedering van de openbare ruimte en woonkwesties, maar alleen maar over gezellige en creatieve dingen. Bovendien zet Sander hiermee de migrantenvrouwen, en daarmee een multicultureel ideaal, neer als hét voorbeeld voor bewonersparticipatie. Daarmee krijgen deze vrouwen veel meer erkenning dan hij en zijn medebewoners, die toch maandenlang ‘echt’ iets voor de buurt hebben gedaan:

‘Daar zakt je broek toch van af? Ben je jarenlang bezig hier in de wijk, ik loop overal rond, doe van alles. (...) Maar als je een leuk jurkje kunt naaien [dit verwijst naar de verschillende naaiclubs in de wijk, MdW], nou geweldig, een aanwinst voor de buurt, echt hoor.’

Nadat Sander zijn opzweepende verhaal over de wijk als ‘regenboogpalet’ en ‘kleurrijk mozaïek’ heeft afgerond en zijn collega Sara haar trots heeft uitgesproken over de vele activiteiten, komen de eerste kritische vragen dan ook uit deze hoek: Hoe zit het met de subsidie? Zijn er geld en andere middelen beschikbaar? Wat is de rol van het stadsdeel in de opbouw van het nieuwe netwerk? Is er een buurtbudget beschikbaar?

‘Buurtbudget.’ Nog zo’n veelgehoord woord onder oorspronkelijke stedelingen. Vaak gaat het spreken erover gepaard met nostalgie. Vroeger, toen elke buurt nog een uit vrijwilligers samengestelde beheercommissie had. Vroeger, toen vrijwilligers samen met een verantwoordelijke wethouder het buurtbudget beheerden en zelf bepaalden waar het ‘gemeenschapsgeld’ naartoe ging. Toen was er nog ‘een gemeenschap van vrijwilligers’ in plaats van ‘een naaicluppie hier en een kookcluppie daar’. Ofwel: vroeger ging burgerschap nog over invloed en kritiek op het stadsdeelbeleid en de politiek en niet over alledaagse, informele bezigheden en ‘professionele multi-kul’. Maar dat alles is nu ‘om zeep geholpen’ door het stadsdeel dat ‘danst naar de pijpen’ van de migranten in het stadsdeel. Dit ‘vroeger’ reflecteert deels eerdere ervaringen van deze bewoners met de voorloper van de wijkaanpak, maar ook een nostalgisch verlangen naar een verbeeld verleden (Duyvendak 2012; Shaw & Chase 1989) waarin de wijk voor hen een eenheid was.

Voor deze bewoners zijn de bijeenkomsten dan ook niet zozeer gezellig. Maar, veel belangrijker, deze bijeenkomsten horen ook helemaal niet gezellig te zijn. Ze moeten over ‘belangrijke zaken’ gaan die de wijk betreffen en geen ‘carnaval des animaux’ zijn waar je ‘kunstjes moet doen’. Multiculturele gezelligheid is een sfeer waartegen deze bewoners zich verzetten; zij voelen zich daarin niet thuis. ‘Vroeger vond ik het gezellig op die bijeenkomsten, nu niet meer,’ vertrouwt Ina me toe. Oorspronkelijke stedelingen zien vooral dat andere bewoners het gezellig hebben samen met ambtenaren en professionals en voelen zich daardoor miskend. Hun verontwaardiging ten aanzien van de activiteiten van de migrantenvrouwen moet dan ook vooral in het licht van competitie om erkenning van het stadsdeel gezien worden, en niet zozeer als een afwijzing van de migrantenvrouwen zelf.

Vandaar ook dat Dirk, Klaas en Jan tijdens de oprichtingsbijeenkomst van het NAB buiten blijven staan. Ze staan niet alleen buiten, ze voelen zich ook buitengesloten.

Ze hebben het gevoel dat hun inbreng niet meer gewenst is – en ergens hebben ze daar wel gelijk in. Dirk vertelt bijvoorbeeld dat Sander hem heeft laten weten dat er drie bewoners zijn die niet in het bestuur van het netwerk willen als hij erin zou gaan zitten. Jan heeft een soortgelijk verhaal.

De vorm van burgerschap die deze bewoners kennen en als goed ervaren is duidelijk gestoeld op het republikeinse ideaal. Ze willen betrokken worden in besluitvormingsprocessen en daadwerkelijke macht hebben om dingen te beslissen. Wat in het nieuwe ideaal tot burgerschap behoort, hoort voor hen thuis in de privé-sfeer. Dat ze wel blijven komen is omdat ze minstens even betrokken zijn bij de buurt als andere bewoners. Maar als het niet over belangrijke buurtkwesties gaat, zijn ze teleurgesteld en gefrustreerd. Cornelis verwoordt zijn gevoelens zo:

‘Hoe heette die wethouder ook al weer die ooit heeft gezegd “in gelul kun je niet wonen?” Nou, in gezelligheid kun je ook niet wonen.’

De alledaagse politiek van gezellig burgerschap

Een etnografische inkijk in de praktijken, motieven en emoties van bewoners en professionals tijdens bewonersbijeenkomsten en buurtinitiatieven in Slotermeer laat zien hoe de overheid van buurtbewoners neo-communitaristische burgers probeert te maken door burgers te bezielen met een ‘diepgaande gezelligheid’. Een enthousiasmerend en emotioneel beroep op genegenheid en verbondenheid moet bewoners ontroeren én activeren, ten behoeve van een burgerschapsideaal waarin saamhorigheid, de koestering van verschil en alledaagse bezigheden de wijk mooier en leefbaarder maken.

(Post)migrantenvrouwen voelen zich thuis en vertrouwd op deze bijeenkomsten. De gezellige sfeer ervan sluit aan bij wat zij belangrijk vinden: positieve feedback, warmte, aanraking, expressie en het delen van emoties, samen eten, dansen en dingen vieren. De erkenning van ambtenaren en professionals geeft ze een gevoel van trots: eindelijk horen ze er ook bij. Hoogopgeleide nieuwkomers die als vrijwilliger actief zijn in de wijk, zijn vaak geïnteresseerd en onbevangen ten aanzien van andere bewoners. Het

merendeel van deze hoogopgeleide nieuwkomers is vrouw. Lex Veldboer (2010) heeft laten zien dat vrouwen het goed doen in de wijk, met name als ze moeder zijn of een sociaal beroep hebben. Het beleidsideaal sluit ook goed aan bij hun feminiene waarden. Anders dan de (post)migrantenvrouwen hebben deze praktisch idealisten de hulp van de overheid of het stadsdeel niet echt nodig. Ze hebben zelfvertrouwen, zijn zelfredzaam en werken het liefst autonoom. Ze organiseren activiteiten zelf en blijven dat doen zolang ze er het praktisch nut van inzien. Een budget en professionele steun zijn hooguit handig, maar ze laten zich niet meevoeren in de 'diepgaande gezelligheid' van de NAB-bijeenkomsten. Erkenning van de overheid is leuk, maar niet noodzakelijk. Ze sluiten echter wel gemakkelijk aan bij de activiteiten en interesses van de (post)migrantenvrouwen, ook doordat zij zich niet miskend voelen door de gemeente en dus geen wrok koesteren, zoals dat wel geldt voor veel actieve oudere autochtonen.

Dat vrouwen zich thuis voelen in deze vorm van neo-communitaristisch burgerschap is niet vreemd. Door de nadruk die het meebrengt op de kracht van creativiteit en alledaagse bezigheden als koken, naaien, zorgen en opvoeden worden private, intieme domeinen van keuken, huiskamer en opvoeding het publieke domein ingetrokken. Daarmee krijgt het traditionele domein van vrouwen, voor veel migrantenvrouwen nog volop actueel, een nieuwe invulling. Net als in de jaren zeventig ten tijde van de tweede feministische golf wordt het persoonlijke daarmee politiek (Costera Meijer 1996). Ten tweede komt, met de nadruk op saamhorigheid en onderlinge verschillen, de waarde van sociale relaties sterk naar voren. Ook het relationele domein behoort traditioneel tot het domein van vrouwen. Ten derde resoneert het emotionele appel goed met vrouwelijke, zachte waarden: intuïtie, empathie, genegenheid en samenwerkingsgerichtheid. De ontwikkeling van een meer relationeel, emotioneel en praktisch burgerschap is dus tegelijkertijd een feminisering ervan (Newman & Tonkens 2011; Lister 1997). Gezellig burgerschap geeft niet alleen een nieuwe invulling aan burgerschap maar spreekt bovendien een hele nieuwe groep aan, te weten migrantenvrouwen en hoogopgeleide moeders. Een mooi, emanciperend effect van het nieuwe beleid.

Maar er is ook een keerzijde aan dit verhaal. Bij de oorspronkelijke stedelingen is vooral wrok en frustratie zichtbaar. De teleurgestelde reacties van deze bewoners zijn

beter te begrijpen in de context van hun eerdere ervaringen en hun langdurige relatie tot de wijk en de stadsdeeloverheid. Deze oudere, autochtone, vaak mannelijke bewoners leven soms net zolang in de wijk als veel migrantenvrouwen, maar zijn al veel langer actief en hebben hun wijk in tien, twintig jaar tijd zien veranderen: de openbare ruimte is verloederd, er ligt meer vuil op straat, er wordt drugs gedeald, jongeren hangen rond, en gebouwen en huizen zijn slecht onderhouden. Ze hebben het altijd als hun plicht gezien om hun steentje bij te dragen aan het oplossen van juist die sociale problemen, dus hielden ze een oogje in het zeil en trokken ze keer op keer politici en de wethouder aan hun broek om hen op misstanden te wijzen. Dat deden ze in bewonerscommissies, tijdens buurtoverleggen en op inspraakbijeenkomsten. Ook toen waren ze gefrustreerd, maar ze hadden wel het gevoel dat ze iets konden doen en dat er naar ze geluisterd werd. Nu voelen ze zich aan de kant gezet door een neo-communitaristisch ideaal waarin er geen ruimte meer is voor hun manier van actief zijn.

De burger die zij willen zijn lijkt veel meer op de republikeinse burger, een vorm van burgerschap die zijn grondslag heeft in politieke inspraak en deliberatie. In de huidige bewonersbijeenkomsten verliezen deze bewoners hun actieve, dominante rol van vroeger aan postmigrantenvrouwen. De invloed die deze 'bemoeials' in het publieke domein hadden in de afgelopen decennia wordt ze daarmee afgenomen. Wie vroeger gevestigd was is nu buitenstaander geworden (cf. Elias 1976/2005) en andersom, doordat in het beleid de spel- en gevoelsregels van het publieke domein zijn veranderd.

Deze vorm van neo-communitaristisch burgerschap, actief aangewakkerd door de overheid, heeft daarmee zowel positieve en problematische effecten: het creëert nieuwe vormen van erkenning, participatie en saamhorigheid maar ook nieuwe scheidslijnen in genderverhoudingen en langs culturele en sociaaleconomische grenzen. Daarnaast weet de overheid welk type burger ze nodig heeft om de buurt 'mooi, veilig en leefbaar' te maken. De aandacht voor dit specifieke type burgers gaat ten koste van andere vormen van participatie en daarmee van burgerschapsvormen waarin sommige bewoners zich meer thuis voelen.

Daarmee houdt de overheid zich niet aan een waarde die ze zelf bepleit: het koesteren van verschil. Bewoners hebben verschillende kwaliteiten, talenten, behoeftes, verhalen en toekomstbeelden die ze kunnen inzetten voor de buurt. Soms komen die

overeen met de ‘agenda van de wijk’ en soms ook niet. Ook voor ideeën die niet stroken met de agenda van de wijk, die tot kritiek en protest leiden, moet ruimte zijn. Gezellig burgerschap is niet genoeg voor iedereen. Bovendien zou de overheid – hoe lokaal, kleinschalig en gedepolitiseerd ze tegenwoordig ook is op wijkniveau – de essentie van de democratie moeten beheren: zoveel mogelijk ruimte laten aan verschillende waarden en belangen en het erkennen van de conflicten die daaruit ontstaan (cf. Schinkel 2012).

Dat begint met een breder burgerschapsideaal en een ruimere erkenning van de rol die verschillende emoties spelen in de wijk. Een overheid die gelooft in de eigen kracht van haar bewoners en daar middels een gevoelsregel sturing aan probeert te geven, heeft de morele plicht ook emoties als teleurstelling, frustratie en boosheid een structurele plek te geven in het publieke domein. Suggesteren dat zulke emoties niet legitiem, irreëel of een uiting van ongewenst burgerschap zouden zijn doet geen recht aan de alledaagse werkelijkheid van de wijk. Een wijk zou dan ook gelijktijdig meerdere publieke podia moeten bieden die evenveel erkenning krijgen en waar bewoners de hunne uit kunnen kiezen: kleinschalige buurthuisactiviteiten, grootschalige wijkprojecten, gezellige avonden, inspraakbijeenkomsten en protestacties. Het een hoeft het ander niet uit te sluiten. De tafelkleedjes mogen zo nu en dan best eens van tafel, zodat er met de vuist op tafel kan worden geslagen. Het persoonlijke en het alledaagse zijn niet altijd gezellig, maar wel altijd politiek.

4.

Relationeel burgerschap voor ongelijke burgers

Een empirisch-filosofisch intermezzo

Jeannette Pols

Inleiding

‘Burgerschap’ is een begrip dat veel mensen gebruiken wanneer ze pleiten voor de vermaatschappelijking van de geestelijke gezondheidszorg (ggz). Cliënten van de ggz moeten burger worden tussen andere burgers, gebruik kunnen maken van maatschappelijke voorzieningen en niet weggestopt zitten in de duinen of de bossen. Het begrip ‘burgerschap’ motiveert en inspireert veel mensen, maar het is vaak onduidelijk wat ze er precies onder verstaan. In dit hoofdstuk presenteer ik het concept ‘relationeel burgerschap’ en zet ik uiteen wat dat begrip tot nu toe heeft opgeleverd. Vervolgens reflecteer ik op de vraag hoe de notie van relationeel burgerschap kan bijdragen aan het denken over vormen van samenleven die passen binnen de hedendaagse buurt. Daartoe zet ik een aantal metaforen naast elkaar. Die staan voor verschillende vormen van socialiteit waartoe relaties tussen burgers met en burgers zonder handicap kunnen leiden. Elke vorm van socialiteit heeft als stimulans eigen middelen nodig.

Vermaatschappelijking en autonoom burgerschap

De populariteit van het begrip ‘burgerschap’ in de ggz is verbonden met de gefaseerde vermaatschappelijking van de psychiatrie die door de jaren heen verschillende doelen heeft gekend. Het eerste doel, begin jaren tachtig, was om mensen uit de instituties te bevrijden. Het tweede doel, vanaf de jaren negentig, was om ze in de samenleving te krijgen. Geïnspireerd door theorieën over burgerschap die gebaseerd zijn op de liberale beginselen van vrijheid en gelijkheid tussen individuele burgers, pleitten voorstanders ervoor om de uit de institutie vertrekkende burger los te weken uit de structuren die zijn of haar leven bepaalden. Deze in de achttiende eeuw ontstane ‘bourgeois’-burger

(Nauta 1992) streeft individuele belangen, geluk en gewin na en hoort thuis in de publieke sfeer van de markt. De taal van rechten en de bescherming van het individu door – en tegen – de staat klinkt sterk door in deze benadering van burgerschap. Voor de bourgeois-burger is de garantie van individuele vrijheid en rechten belangrijk. De overheid moet enerzijds die rechten en vrijheden garanderen en zich anderzijds vooral niet bemoeien met individuele burgers die hun eigenbelang nastreven. Het ‘algemeen belang’ dat hoort bij deze vorm van burgerschap is de (niet expliciet beoogde) synthese van al die individuele belangen. Wie zijn of haar eigenbelang nastreeft, streeft ook het belang na van de samenleving als geheel.

Dit type burger vinden we ook terug in theoretisch empirisch onderzoek in de ggz (Pols 2005, 2006, 2009, 2011; Pols et al. 2001; Ootes 2012; Tonkens 1999; Tonkens & Newman 2010) en in beleidsteksten. Ons onderzoek naar idealen van burgerschap in ggz-praktijken stuit op verschillende varianten van de bourgeois-burger. Zo is er het ideaal van burgerschap waarbij het voor burgers van belang is om privacy te hebben, en te leren de eigen privé-sfeer te organiseren en daarbinnen beslissingen te nemen. Cliënten in het ziekenhuis krijgen een eigen kamer en mogen zelf bepalen of en wanneer ze onder de douche willen. Daarnaast is er het ideaal van de burger die vooral competenties moet verwerven om zich zelfstandig staande te houden in de samenleving: cliënten leren koken, het huishouden doen en zelf verantwoordelijkheid nemen voor hun medicatie. Tenslotte is er de burger die zijn of haar talenten dient te ontplooien om een plek te vinden in de samenleving. Voor deze burger-in-de-dop is het belangrijk om werk of een dagbesteding te vinden die past bij zijn of haar talenten.

Opvallend is dat, ondanks de verschillen, voor al deze burgers *autonomie* een belangrijk uitgangspunt is. Ggz-cliënten moeten leren een individu te worden alvorens aan de samenleving te kunnen deelnemen. In de jaren negentig worden rehabilitatieprogramma's ontwikkeld die cliënten daarbij moeten helpen. Vaardighedentraining, maar ook het ontwikkelen van individuele wensen en perspectieven staan daarbij voorop. De term ‘doelvaardigheid’ en de discussies daarover staan mij nog levendig bij uit deze periode: vóórdat rehabilitatie en re-integratie echt kunnen beginnen, moet iemand in staat zijn een doel voor zichzelf te formuleren. Om

burger te kunnen zijn moeten patiënten dus eerst een individu worden, net als de andere ‘bourgeois’-burgers in de samenleving.

Problemen van de vertrekkende burger

Deze variaties op autonoom burgerschap en de cliënt-die-uit-de-institutie-vertrekt om burger te kunnen worden, leverden problemen op voor het denken over en praktiseren van burgerschap door ggz-cliënten. Een eerste probleem is dat ‘verschil’ moeilijk is te conceptualiseren in termen van autonoom burgerschap. Bij autonoom burgerschap draait het vooral om *gelijkheid* tussen burgers. Verschillen zijn privé, kwesties van smaak of toeval, maar niet van belang voor het denken over burgerschap. Psychiatrische problemen, afwijkend gedrag of kwesties als moeizame persoonlijke hygiëne vallen daarmee buiten concepten van autonoom burgerschap, of vormen er de grens van. Gek zijn? Dat doe je maar thuis of bij de dokter, als je anderen er maar niet mee lastig valt.

Ten tweede blijkt er in termen van autonomie moeilijk te praten over de manier waarop burgers zich tot elkaar kunnen verhouden (Van Gunsteren 1991, 1998). Autonome burgers worden vooral *begrensd* door andere autonome burgers. Relaties zijn voor deze burgers geen doel, maar middel om individuele vrijheid te realiseren: als ik geen last van jou heb, heb jij ook geen last van mij. Relaties ontstaan spontaan, omdat iedereen tegelijkertijd het eigen belang en dat van de ander bevordert. Dat wordt anders als bourgeois burgers elkaar gaan hinderen; de burgers begrenzen dan elkaars autonomie. ’s Nachts over straat lopen en schreeuwen stoort de burens die ’s ochtends weer vroeg op moeten om te werken of de kinderen naar school te brengen. In de casus van de ggz-cliënten betekent dit dat de ggz-cliënt zich moet aanpassen aan de maatschappelijke norm anderen niet te hinderen. De opdracht tot vermaatschappelijken wordt de verantwoordelijkheid van individuele cliënten die zich moeten aanpassen aan normen die soms niet bij hen passen. En daarmee komt het denken over constructieve relaties en mogelijke manieren van samenleven niet op de politieke agenda terecht.

Het idee is dat in het psychiatrisch ziekenhuis cliënten ‘buiten de maatschappij’ zijn geplaatst, terwijl het proces van vermaatschappelijking ze weer terugbrengt ‘in de maatschappij’. Door het vertrek uit het ziekenhuis naar de wijk leek de vertrekkende

burger een persoon die zijn banden met anderen, zoals hulpverleners en medepatiënten, eerder verbreekt dan uitbreidt. Dat ook andere burgers iets kunnen en moeten doen, werd pas later, na aankomst in de buurt, duidelijk.

De burger die aankomt

Dat autonoom burgerschap voor mensen die ergens *vertrekken* niet werkte, werd al snel duidelijk toen ggz-cliënten in de wijken kwamen wonen. Een huis hebben betekende niet per se dat mensen ook werk vonden of contacten en een goede dagbesteding hadden. De nieuwe buurtbewoner vond niet automatisch haar weg naar opleiding of maatschappelijke voorzieningen. Ook het contact met de nieuwe burens verliep niet altijd vlekkeloos. Dat leidde tot vereenzaming van cliënten in de wijken en soms tot uitbuiting door minder idealistische wijkbewoners. Sommige aangekomen burgers reddden het niet en kwamen op straat terecht. De overheid reageerde met bestrijding van overlast, waardoor aankomende burgers nog minder burger en nog meer ‘onaangepast’ leken. Vormen van samenleven ontstonden maar mondjesmaat (Verplanke et al. 2009).

Betrokken ggz-medewerkers wezen op de eenzijdigheid van de notie van de vertrekkende burger als zelfstandig individu. Door de verantwoordelijkheid eenzijdig bij cliënten te leggen, bleef het doel van vermaatschappelijking ver buiten zicht. Deze medewerkers zochten naar manieren om de nieuwe burgers te laten aankomen en te laten samenleven met ‘zittende burgers’. Zo kreeg ‘participatie’ een concrete invulling: in ‘kwartiermakersprojecten’ bijvoorbeeld, ondersteunen kwartiermakers cliënten door de instanties samen met hen te benaderen en te kijken wie wat kan doen om de deelname van cliënten aan de samenleving tot een succes te maken. Ondersteuners gaan dus samen met een cliënt naar het buurthuis om de mogelijkheden te verkennen. Een andere ontwikkeling vormen de herstelwerkgroepen, waarbinnen cliënten zich organiseren om elkaar te ondersteunen door kennis over hun situatie te ontwikkelen. Een derde voorbeeld zijn de maatschappelijke steunsystemen, die werden opgezet met als doel een netwerk aan diensten en faciliteiten voor cliënten te organiseren. Gemeenten, ggz en maatschappelijke organisaties werken daarbij samen. Dit is werken aan burgerschap voor mensen die in de buurt zijn aangekomen: na hun vertrek uit de institutie moeten deze burgers hun plek

vinden tussen de ‘zittende burgers’. Die zittende burgers moeten daarbij uit de stoel komen om hun bijdrage te leveren.^{xxxv}

Relationeel burgerschap

Terug naar de tekentafel van de theorie. Nauta (1992) beschrijft een tweede type burger dat in de achttiende eeuw ontstond: de ‘citoyen’. Dit tweede type burger is een politiek dier dat expliciet opkomt voor het algemeen goed en deelneemt aan het publieke debat. Deze burger houdt zich dus juist bezig met samenleven en met het zoeken naar voorwaarden om dat goed te doen. Echter, ook voor deze burger zijn ‘verschillen’ problematisch. Voor nieuwkomers die de spelregels niet kennen of het taalspel van de rationele argumenten niet kunnen spelen, is het moeilijk om mee te doen binnen deze publieke sfeer. Ook hier is een psychiatrische stoornis hebben een privézaak.

De notie van relationeel burgerschap zoals die naar voren komt uit het onderzoek naar zorgpraktijken (Lawy & Biesta 2006; Lister 2007), uit feministische invullingen van zorgend burgerschap (Sevenhuijsen 1996; Tonkens & Newman 2011) en uit etnografisch onderzoek naar het leven met een chronische ziekte of handicap (Ootes 2012; Pols 2006, 2011; Winance 2001) blijkt een aantrekkelijker uitwerking van de citoyen en een alternatief voor de eerder besproken vormen van autonoom burgerschap. Dit concept van relationeel burgerschap heeft zijn wortels in de etnomethodologie, dat wil zeggen: het is ontwikkeld op basis van observaties van praktijken. Het repertoire van activiteiten van de ‘citoyen’-burger is bij de relationele burger uitgebreid met lokale, alledaagse activiteiten die gericht zijn op de ontwikkeling van manieren om samen te leven. Relationeel burgerschap definieert integratie als succesvolle interactie tussen ggz-cliënten en anderen en hun omgeving. Succesvolle interactie is interactie die niet wordt verbroken en die leidt tot normen in de omgang die voor alle interactiepartners acceptabel of zelfs plezierig zijn. De burger is in deze optiek vooral iemand die burger wordt naarmate zij er beter in slaagt samen te leven met anderen, niet iemand die zich uit eigenbelang staande houdt tegenóver anderen.

Door het accent op concrete interactie worden ‘verschillen’ zichtbaar: de relationele burger heeft te maken met iemand die er op een bepaalde manier uitziet, zich

op een bepaalde manier gedraagt en er bepaalde gewoontes op nahoudt – zaken die bovendien veranderen door de tijd heen. De psychiatrische problematiek is dan geen privé-zaak, maar speelt een rol in de dagelijkse omgang en dus ook bij het zoeken naar manieren om samen te leven, bijvoorbeeld in de wijk. De manier van omgaan met psychiatrische eigenaardigheden is één kwestie tussen alle andere kwesties waarover we met elkaar onderhandelen.

Ootes (2012) heeft laten zien dat veel interacties via de materiële omgeving verlopen en dat *dingen* daarbij een belangrijke rol spelen. Mensen ontmoeten elkaar in wijkcentra, spannen zich in voor een gezamenlijke moestuin of zetten de vuilnisbak voor hun oude buurvrouw buiten. Ze ontmoeten elkaar via Facebook of Skype en sturen elkaar sms- of emailberichten. Volgens Ootes voelt iemand zich daardoor ‘op zijn plek’ en dat is belangrijk om burger te kunnen zijn. Burgers moeten zinvolle interacties aan kunnen gaan met zowel de materiële als de sociale omgeving: met zowel plekken, dingen als mensen. De omgeving, ook als die op het internet is, krijgt daarmee een prominente plek in het vertoog over de relationele burger: niet alleen de cliënten en andere mensen, maar ook de materiële middelen die we daarbij gebruiken dragen bij aan het realiseren van relationeel burgerschap. Vanuit dit perspectief kunnen we over een vorm van burgerschap denken waarbinnen ook ggz-clienten passen. Door samen dingen te doen (maken, ruilen, koken, bewonderen, vieren) en zo met hen samen te leven, zijn zij ook burgers.

Relaties: maar hoe dan?

Als iemand burger wordt door relaties aan te gaan met anderen, is de volgende vraag hoe dat in zijn werk kan gaan. De theoretisch sociologe Myriam Winance heeft een relationeel begrip van burgerschap uitgewerkt voor mensen met een ernstige lichamelijke handicap (Winance 2001, 2007). Zij stelt dat abnormaliteit niet, of niet alleen, een eigenschap is van individuen die botsen met een norm die buiten henzelf ligt. Normen beschouwt ze als producten van interacties. Niet het individu is abnormaal, maar de interactie tussen individuen kan leiden tot abnormaliteit, namelijk wanneer de interactie strandt. In hun interacties onderhandelen mensen over hun verschillen en daarmee creëren ze nieuwe normen óf laten de interactie vastlopen. Individen conformeren zich dus niet alleen aan

normen ‘van buitenaf’, maar kunnen die normen ook veranderen. In dit proces zijn alle betrokkenen, als relationele burgers, verantwoordelijk voor geslaagde interacties, niet alleen de mensen met een handicap of een ziekte.

Winance geeft het voorbeeld van meneer Jansen die zijn rechterhand mist. Mensen die hem niet kennen en hem de hand willen schudden, raken in de war wanneer Jansen hen zijn linkerhand aanbiedt. De interactie mislukt of is ongemakkelijk. Meneer Jansen doorbreekt een verwachting en een norm: handen schudden doe je immers met rechts. Wanneer mensen meneer Jansen beter hebben leren kennen verwachten ze zijn linkerhand als ze hem een hand willen geven. Ze hebben het handen schudden met de linkerhand genormaliseerd.

In ons onderzoek onder ggz-cliënten en mensen met een ernstige longziekte hebben we ook gekeken naar de manier waarop (nieuwe) normen worden gemaakt in interacties. Welke stijlen van samenleven zijn er te vinden, en welke nieuwe ‘publieke sferen’ (Van Gunsteren 1992) of manieren van samenleven kunnen er dan ontstaan? Alledaagse bezigheden en esthetische praktijken, activiteiten als op vakantie gaan, creatieve en recreatieve uitingen kunnen allemaal invullingen zijn van burgerschap (Pols & Kroon 2005, 2007; Kal 2001). Het gaat dan niet zozeer om de aard van de activiteit, als wel om de mogelijkheid om met anderen culturele uitingen en publieke normen vorm te geven en daar nieuwe varianten van te creëren (Sprinkhuizen & Engbers 2002). Een dergelijke opvatting leidt ons dus niet alleen naar de gemeenteraad of het parlement, maar ook naar verschillende vormen van samenleven die burgers kunnen vinden in alledaagse praktijken.

Vormen van het sociale

De omslag van een idee van vertrekend en autonoom burgerschap naar een aankomend en relationeel burgerschap brengt de medeburgers in het vizier, de alledaagse situaties waarin zij zich bewegen en de dingen en apparaten die daarbij een rol spelen. Maar hoe zit het met die vormen van samenleven: welke vormen zijn er eigenlijk denkbaar? Welke waarden dragen die vormen, hoe ontstaan daarbinnen normen, en wat zijn de risico’s voor wie mee willen doen? In de volgende paragrafen zal ik kijken wat deze socialiteiten van

relationele burgers betekenen voor de buurt, specifiek met het oog op een diversiteit aan manieren van samenleven.

De gemeenschap

Een eerste vorm van samenleven is de klassieke notie van ‘de gemeenschap’. Een gemeenschap bestaat uit een groep van mensen die elkaar kennen en samen dingen doen. Het is een ‘regionaal’ begrip: de leden van de gemeenschap ontmoeten elkaar daadwerkelijk op concrete plekken als een buurtcentrum of een koffiehuis. Centrale deugden in een gemeenschap zijn zorgzaamheid, betrokkenheid en voorspelbaarheid. De leden van de gemeenschap zorgen voor elkaar en delen een aantal normen over hoe dingen gedaan moeten worden. Het is het soort gemeenschap dat Hurenkamp & Duvyendak (2008) ‘zware’ gemeenschappen zouden noemen, gemeenschappen waar je niet zomaar uit kunt en waarover de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam in zijn boek *Bowling Alone* (2000) zijn bezorgdheid uitspreekt. Het gaat om traditionele verbanden als de kerk en het verenigingsleven, maar mogelijk ook om het buurtleven zelf. Van dit soort verbanden werd het individu vaak vanzelf, uit traditie, lid, maar ze verdwijnen geleidelijk, waardoor de sociale samenhang van de klassieke gemeenschap verbrokkelt. Wanneer een buurt als gemeenschap zou functioneren, zou het een eenheid zijn waarbinnen de buurtbewoners als vanzelf hun plek hebben, veel samen ondernemen en op elkaar letten. De burens zijn geen vreemden en je kunt bij problemen een beroep op ze doen.

Het individu maakt vaak gewoontegetrouw deel uit van een gemeenschap. Als vanzelfsprekend gaan de kinderen naar dezelfde kerk als hun ouders en voeden ouders hun kinderen op tot ‘goed naoberschap’.^{xxxvi} Gemeenschappen hebben daardoor ook iets conservatiefs. De normen binnen een gemeenschap liggen vaak al grotendeels vast en het is moeilijk die te veranderen. Zoals Verplanke et al. (2009) beschrijven levert dat ook veel hartzeer op: oudere buurtbewoners herkennen de mores niet meer als de nieuwkomers niet als vanzelfsprekend gestalte geven aan de orde die er eens was. Ze vegen hun stoepjes niet en kijken niet om naar de hulpbehoevende buurman.

De gemeenschap als concreet verband tussen mensen met gedeelde waarden en doelen lijkt geen reëel model meer om te begrijpen wat er gebeurt in hedendaagse wijken. In het onderzoek naar het burgerschap van ggz-cliënten kwamen we het idee van een gemeenschap nog wel tegen in de vorm van verbanden tussen lotgenoten. De haast van de vertrekkende burger om uit de institutie weg te komen, heeft onbedoeld geleid tot een onderschatting van het belang van lotgenotencontact. Cliënten moesten immers met ‘normale mensen’ samenleven, niet met hun collega-patiënten. Steeds weer blijkt echter dat juist lotgenotencontact belangrijk is voor kwetsbare groepen. Lotgenoten vormen een laagdrempelig contact én een zorgmogelijkheid. Het contact is laagdrempelig omdat er minder afstand is ten opzichte van hulpverleners en er een vriendschappelijke omgang mogelijk is. Over psychiatrische diagnoses hoeft je niet veel uit te leggen en je hoeft ze ook niet angstvallig te verbergen. Lotgenoten helpen elkaar en zorgen voor elkaar: dat is heel waardevol want de meeste mensen willen niet alleen patiënt zijn, maar ook iets voor anderen kunnen betekenen.

Andere vormen van gemeenschappen en kleinere verbanden van samenleven zijn de georganiseerde vriendschappen van maatjesprojecten. Hier leren ‘maatjes’ met elkaar omgaan en ontdekken welke verschillen wel en welke niet onderhandelbaar zijn in de relatie. Digitale gemeenschappen zijn in de ggz nog weinig beproefd.

Het netwerk

De socialiteit van de buurt als gemeenschap wordt steeds moeilijker herkenbaar. Een tweede vorm, de netwerksamenleving, lijkt er voor in de plaats te zijn gekomen (zie bijvoorbeeld Van Dijk 2005). Netwerken zijn geen gemeenschappen, maar ontwikkelen zich rond een individu of kwestie. De leden van het netwerk rond een individu kennen elkaar niet, of niet per se. De buurtbakker kan in mijn netwerk zitten, maar hoeft niet in dat van mijn burens te zitten. Duidelijke voorbeelden van netwerken zijn digitale netwerken of netwerktechnieken zoals Facebook of e-mail. Mensen communiceren niet met degenen die zich direct om hen heen bevinden, maar met leden van hun netwerk. Het exemplarische beeld is een klas vol studenten die niet met elkaar praten, maar druk doende zijn boodschappen te versturen via hun elektronische media. De waarden in de

netwerksamenleving zijn wat moeilijker in hun algemeenheid te bepalen; ze hangen samen met het betreffende soort netwerk. Grosso modo gaat het echter om utiliteit en wederkerigheid. Mensen zijn onderdeel van elkaars netwerk als ze elkaar tot nut of voor elkaar van belang kunnen zijn. Anders dan in een gemeenschap, is er geen reden om actieve netwerkrelaties te onderhouden als die de individuele deelnemer niets opleveren. Dat laatste moet hier ruim genomen worden: het nut kan in een mogelijke toekomst liggen of een passieve vorm hebben zoals ‘zoveel mogelijk vrienden hebben’.

De netwerksamenleving is een directe bedreiging voor de betekenis van de wijk als zorgende gemeenschap. Mensen kennen hun buren niet meer en hebben intieme vrienden in het verre buitenland. De netwerksamenleving vraagt andere relatievormen: zorg wordt vaker ‘op afstand’ gegeven en minder in de directe omgeving. Mensen leven meer mee met verre vrienden dan met goede buren. Om netwerken van betekenis te laten zijn voor een buurt, zouden verbanden gelegd kunnen worden tussen de verschillende netwerken van een burger en diens buurt. Bijvoorbeeld: een van je vrienden woont in de buurt van jouw ouders en jij woont in de buurt van die van haar. Onderling spreek je af: als jij nou eens bij mijn ouders langsgaat, ga ik een keertje naar die van jou. Voor ggz-cliënten zagen we in ons onderzoek vooral netwerken ontstaan wanneer ze werk hadden of klussen deden in het algemeen belang. Daarmee zijn ze andere burgers tot nut en andersom. Voorbeelden zijn het runnen van een fietsenmakerij, het onderhouden van een buurtmoestuin, koffie schenken in het buurthuis of tegen betaling klussen doen, binnen of buiten de buurt.

Socialiteit van de ontmoeting tussen vreemden

Met de netwerksamenleving ontstaat in de wijk een derde vorm van socialiteit: de socialiteit tussen vreemden (Goffman (1963 in Hirschauer 2005; Ootes 2012, p. 69-88). Vreemden hebben geen blijvende relatie met elkaar, maar ontmoeten elkaar af en toe of zelfs maar één keer in hun leven. Geldende deugden hier zijn beleefdheid of hoffelijkheid en gepast afstand houden. Deze socialiteit uit zich dus niet per se in hechte gemeenschapsverbanden of netwerken, maar is daarom niet minder sociaal. Het gaat om zaken als iemand met een kinderwagen helpen uit de bus te stappen, een pakje op te rapen

dat iemand heeft laat vallen, maar ook om wat Gofman ‘civil inattention’ noemt: beleefdheid door negeren. Dat betekent bijvoorbeeld dat je iemand niet in verlegenheid brengt door te gaan staren als zij zich in een voor haar mogelijk gênante situatie bevindt. Ruth Soenen (2003) beschrijft deze vorm van socialiteit door ontmoetingen tussen reizigers op een tramlijn in een Belgische stad te analyseren. Ze laat zien op welke manieren ‘multiculturele’ socialiteit gestalte krijgt in deze vluchtige ontmoetingen. De socialiteit tussen vreemden lijkt van groot belang voor wijken waar globale relaties en netwerken steeds belangrijker worden, en waar mensen dus veel omgaan met mensen die ze niet of vluchtig kennen en men er onderling mogelijk heel verschillende gewoontes op nahoudt. Beleefdheid tussen vreemden kent een soort universele vorm met vele variaties. Het vraagt een minimale vorm van aanpassing.

De vermaledijde ‘buurtbarbecue’ (Tonkens & Verhoeven 2011) bleek een probaat middel tot het bevorderen van de socialiteit tussen vreemden, net als andere typen (buurt)feesten. Om zo’n feest tot een succes te maken is het niet nodig dat mensen elkaar persoonlijk kennen, terwijl het desgewenst wel de gelegenheid biedt tot een nadere kennismaking. Ook als mensen geen relaties leggen of verdiepen, is er een belangrijke vorm van socialiteit gerealiseerd. De architectuur van wijken is hier ook belangrijk: de klassieke Vinex-wijk bijvoorbeeld, biedt vaak weinig ruimtes voor ontmoeting en dat bemoeilijkt de oefening in een goede omgang tussen mensen. Het gevaar is dat burens totale vreemden voor elkaar worden die geen enkele vorm van socialiteit meer creëren; ze worden non-personen voor elkaar.

Esthetische genres

Een laatste vorm van samenleven die ik hier wil noemen zijn vormen van socialiteit die afgeleid zijn van esthetische genres, een variant op wat Birgit Meyer (2007; Meyer & Verrips 2008) ‘esthetische formaties’ noemt (Pols, te verschijnen). Mensen die onder die noemer samenleven hoeven elkaar niet persoonlijk te kennen, maar verbinden zich met of onderscheiden zich van elkaar doordat ze kiezen voor specifieke stijlen van dingen die ze mooi, goed of prettig vinden, of die ze zo gewend zijn. De organiserende waarden zijn hier passie, smaak, plezier en waardering voor bepaalde stijlen, maar ook gewoonte of

traditie. Een esthetisch genre kan een herkenbare stijl van zich kleden zijn bijvoorbeeld, of een bepaalde activiteit die men onderneemt. Zo kan iemand bij de wijnkenners horen én bij de fietsers. Daarmee onderscheidt zij zich van voetballiefhebbers en automobilisten, maar wellicht gaat ze met mensen uit die groepen weer verbindingen aan vanwege een gedeelde passie voor kleding van zwart leer of voor dieren. Hier zijn geen sociologische groepen meer te onderscheiden, of althans: mensen verbinden zich met verschillende genres en zitten daardoor soms in dezelfde groep als hun buurvrouw – en soms ook niet. De esthetische genres vormen niet per se gemeenschappen, maar maken stijlvariaties mogelijk en herkenbaar. Zo kan ik zien dat iemand op straat een spijkerbroek draagt, net als ik, maar meer verband is er voorlopig niet tussen mij en die onbekende ander.

Culturele identiteit komt hiermee meer los te staan van het individu en raakt meer verbonden met stijlen of esthetische praktijken. Je kunt ‘Hollandse dingen’ doen zoals schaatsen, of juist gaan salsa dansen. Maar de vraag of de Surinamer die van boerenkool houdt en de inwoner van Exloërveen die graag roti eet voorbeelden zijn van een specifieke identiteit, is vanuit dit perspectief niet te beantwoorden. Identiteiten zitten in de (genres van) dingen die mensen doen en daarmee versnipperd de identiteit van individuen. Het denken in termen van esthetische genres is een manier om te reflecteren op culturalisering van burgerschap (Tonkens et al. 2012): mensen gaan wisselende verbanden aan via culturele stijlen, niet via vanzelfsprekende identiteiten die horen bij gemeenschappen.

De verhouding tot esthetische genres biedt mogelijkheden tot het praktiseren en cultiveren van bestaande manieren van samenleven, maar ook tot het creëren van nieuwe genres, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van een nieuwe stijl van kleden. Burgers kunnen nieuwe esthetische genres creëren en esthetische praktijken organiseren door verschillen positief te maken. In ons onderzoek naar cliënten van de ggz gebeurde dat vooral, en met succes, door de ontwikkeling van ervaringskennis (Boevink 2006a, b). Mensen met een geschiedenis in de ggz bevragen elkaar en ontwikkelen samen kennis over het leven met psychiatrische problemen. Dit heeft al geleid tot enkele opleidingen voor ervaringsdeskundigheid en tot betaalde banen voor mensen die zich met dit predicaat tooien. Op die manier dragen (ex)cliënten bij aan de zorg voor anderen. Het is

hun taak anderen bij te scholen en ondersteuning te bieden in de zorg. Voor sommigen betekent dit werk ook een regelmatig inkomen. Een baan hebben is te beschouwen als een hoogwaardige manier van aangekomen burger zijn. Werk levert inkomen, status, erkenning en netwerken op en geeft zin aan het leven.

Andere positieve verschillen werden zichtbaar gemaakt met exposities van schilderijen van creatieve cliënten of optredens van muzikale cliënten zoals de Maastrichtse band *The Shrinketts*. Een andere manier waarop een ervaring met de psychiatrie van dienst kan zijn is in de uitwisseling van levensverhalen, zoals dat bijvoorbeeld gebeurt binnen Multiloog-bijeenkomsten, waarbij mensen vertellen over wat ze bezighoudt (zie ook Van de Graaf et al. 2012, voor andere ‘emanciperende gespreksvormen’).

Families en hulpverleners

Naast deze vier vormen van socialiteit, die naast elkaar kunnen bestaan, is er nog de socialiteit van de families en die van hulpverleners. De banden met familie zijn niet altijd vanzelfsprekend hartelijk en warm, zo blijkt ook uit de verhalen van mensen in de langdurige psychiatrie. Vaak zijn contacten verstoord, uit balans geraakt of zelfs beëindigd. Petry (2011) wijst er dan ook terecht op dat hier samenlevingsvormen zijn te heroveren. Hij ziet het als een taak voor hulpverleners om daarbij ondersteuning te bieden. De relaties met hulpverleners vormen weer een andere vorm van socialiteit: betaalde ondersteuning. In propaganda voor de vertrekkende burgers wordt er nogal eens voor gepleit de relaties met professionals door te snijden: die zouden ‘veel te duur’ en ‘niet normaal’ zijn. Maar dat lijkt onverstandig. Professionele relaties kunnen in veel gevallen beter gehandhaafd worden en moeten relaties en specifieke vormen van samenleven helpen ontwikkelen.

Bruggenbouwers of kwartiermakers zijn vaak broodnodig om verbindingen te maken. De stap naar een buurtcentrum of sportclub kan voor mensen te groot zijn, juist omdat ze anoniem blijven en de begeleiders niet kunnen inspelen op specifieke ingewikkeldheden. Ook contacten met familie zijn soms te herstellen. Daarbij moet steun aan de zittende burgers niet vergeten worden. Buurtbewoners zijn vaak van goede wil,

maar hebben niet zelden vragen over hoe zij het best kunnen handelen. Hoe stel ik mij op tegenover een buurman of -vrouw die nooit 'goedemorgen' zegt? Een telefoonnummer of helpdesk van wijkgerichte professionals die algemene vragen kunnen beantwoorden en mensen kunnen adviseren is hier een mogelijkheid.

Tabel 1. Vormen van socialiteit

Soort socialiteit	Centrale waarden	Soort praktijk	Normen	Gevaren	Mogelijke interventies in de buurt
Gemeenschap	Gezamenlijke doelen, gedeelde normen, lotsverbondenheid	Bijeenkomsten	Norm volgen	Conformisme, aanpassing, uitsluiting anderen	Ontmoetingsplaatsen creëren, maatjesprojecten opzetten
Netwerk	Utiliteit, wederkerigheid	Communicatie (toekomstige) dienstverlening	Onderconstructie, contingent	Verbroekeling, willekeurige uitsluiting	Digitale ondersteuning, projecten tot nut van iedereen
Ontmoetingen met vreemden	Hoffelijkheid, beleefdheid	Ondersteuning, kleine diensten	Voorbeeld geven, minimale aanpassing, opvoeden	Non-persoon worden	Feesten, buurtbarbecue
Genres	Smaak, stijl, passie	Esthetische praktijken	Meevormgeven, verfijnen, cultiveren	Niet vaardig of kundig zijn	Gedeelde passies ontwikkelen, kennis, kunst

Families	Verwantschap, (bloed)band, zorg	Wonen, bezoeken, zorgen	Hiërarchie	Verstoring	Balans in relaties ontwikkelen
Hulpverleners	Ondersteuning, verantwoordelijkheid	Zorgen	Voorleven, ondersteunen	Onverantwoordelijk zijn	Helpen relaties ontwikkelen, kwartier maken

Tot slot

In het denken over burgerschap heeft de aandacht zich verplaatst van de verhouding individu-staat naar de verhouding tussen individuen. Door samen te leven geven mensen vorm aan hun burgerschap. Het bevorderen van burgerschap van mensen aan wie dat burgerschap onthouden leek, zoals psychiatrische patiënten, vraagt daarmee om onderzoek naar manieren waarop mensen relaties aangaan met hun omgeving en met anderen. Dat is geen eenrichtingsverkeer. Er is niet alleen werk aan de winkel voor aankomende, maar ook voor ‘zittende’ burgers. Samenleven doe je samen, maar het hoeft niet altijd met iedereen tegelijk. Er zijn verschillende versies denkbaar. Ook binnen een buurt.^{xxxvii}

5.

Begroeting, honden en winkeliers

Begrensd contact tussen mensen met beperkingen en andere buurtbewoners

Femmianne Bredewold, Evelien Tonkens en Margo Trappenburg

Inleiding: hooggestemde verwachtingen

Beleidsmakers verwachten voor mensen met psychiatrische of verstandelijke beperkingen veel positiefs van buurten. Buurten moeten plekken zijn waar deze mensen samenhangende zorg en hulp kunnen krijgen, niet alleen van professionele organisaties maar ook van hun burens en van buurtbewoners. Professionals en buurtbewoners worden geacht in de buurt een vangnet te creëren voor mensen met beperkingen, aldus de Memorie van Toelichting van de Wet maatschappelijke ondersteuning (TK 2004-2005, 30 131, nr. 3; Jager-Vreugdenhil 2012, p. 124). Van buurtbewoners wordt meer ‘actief burgerschap’ verwacht: betrokkenheid bij en inzet voor de buurt en haar bewoners, onder meer via vrijwilligerswerk:

‘Vrijwilligerswerk is ook bij uitstek het voertuig voor burgers om verantwoordelijkheid te nemen en niet alles van een ander of de overheid te verwachten. [Daarmee] geeft [de burger] niet alleen zijn eigen “meedoen” vorm, maar draagt [die] ook bij aan het “meedoen” van kwetsbare groepen’ (TK 2004-2005, 30 131, nr. 3, p. 27)

Bijdragen aan het kunnen meedoen door kwetsbare groepen is dus de nieuwe taak van burgers. Die kwetsbare groepen wonen tegenwoordig vaak in de buurt. Tot de jaren zeventig leefden veel mensen met een verstandelijke beperking en psychiatrische achtergrond in grootschalige instellingen, ver weg van gewone wijken, in de bossen. Vanaf de jaren zeventig ging het roer om: ‘normalisering’, ‘deinstitutionalisering’ en ‘vermaatschappelijking’ werden de nieuwe idealen. Dit zou niet alleen goed zijn voor mensen met een beperking; ook burgers zonder beperking zouden zachter en toleranter

worden als zij in hun dagelijks leven worden geconfronteerd met medemensen die een verstandelijke handicap of een psychiatrische stoornis hebben (Tonkens 1999). Sinds de jaren tachtig is de ideologie van vermaatschappelijking verbonden met de bezuinigingsagenda van de overheid: vermaatschappelijking zou niet alleen beter maar ook goedkoper zijn (Trappenburg 2009). En sinds kort wordt er bij die vermaatschappelijking dus ook veel verwacht van buurtbewoners. Wat komt er van deze hooggestemde verwachtingen terecht? Wat voor soort contacten bestaan er überhaupt tussen burgers met beperkingen en hun buurtgenoten? Onder welke voorwaarden is positief contact tussen beide groepen mogelijk?

We putten voor dit hoofdstuk uit een onderzoek in twee buurten in Zwolle-Zuid, waar we de interacties tussen buurtbewoners met en zonder beperking hebben onderzocht. De ene buurt, Ittersummerlanden, is een zogenaamde aandachtswijk, met veel huurwoningen. Hier wonen vooral mensen met lage inkomens en bijstandsuitkeringen, waaronder veel mensen met beperkingen. De andere buurt, Schellerlanden, is een groene buurt aan de rand van de stad, met veel koopwoningen. Er wonen vooral mensen met kinderen en vaak hebben ze een hoger inkomen. We baseren ons op drie methoden: een vragenlijst die we verspreid hebben onder alle bewoners, negentig interviews met mensen met beperkingen, buurtbewoners en hulpverleners, en participerende observatie op locaties in deze buurten – een kinderboerderij en een buurtrestaurant – waar instanties proberen verbindingen te leggen tussen burgers met en zonder beperkingen.^{xxxviii}

Positief contact

Hoe denken buurtbewoners over contact met mensen met een beperking in hun buurt? Sommigen verwachten er niet veel van. Meneer Boscha bijvoorbeeld, die naast een instelling woont voor mensen met een verstandelijke beperking, heeft zo zijn bedenkingen:

‘Tegenwoordig leven we veel meer individueel, of alleen in ons gezinnetje. (...) Het oog van de buurt, het oog van de omgeving wordt veel minder gewaardeerd.

En nu gaan we in de gehandicaptenzorg die mensen proberen er bij te halen. Ik denk dat niemand daarop zit te wachten.’

De meeste buurtbewoners staan positief tegenover contact met mensen met een beperking, mits dit niet te dichtbij komt. Mensen met een beperking worden wel als buur, collega of medewerker in de supermarkt geaccepteerd, maar het liefst onder de voorwaarden dat er, ten eerste, een gekwalificeerde hulpverlener in de buurt is – je weet immers maar nooit – en, ten tweede, dat men zelf geen hinder van deze mensen ondervindt. (Kwekkeboom 2004; Van Vliet 2004, p. 24; Leegwater 2005; Veldheer et al. 2012). Mevrouw Van de Putten zegt er het volgende over:

‘Het is een goede zaak. Ik vind dat als ze thuis verzorgd kunnen worden en men wil dat, dan vind ik dat het beste. Lijkt mij hoor. Mogelijkerwijs dat de contacten met anderen [mensen met beperkingen, FB] toch ook weer meer invulling aan het leven geeft.’

Sommige bewoners hebben soms wel last van hun burens of buurtbewoners met een beperking, maar realiseren zich dat andere burens ook niet perfect zijn. Mensen die lawaaiig gedrag van hun burens met beperkingen vergelijken met andere burens die ook wel eens herrie maken, hebben weinig last van het lawaai.

In hoeverre is de buurt dan ook een bron van zorgzaam buurtcontact, zoals beleidsmakers zouden willen? Positief contact is mogelijk, in zeker drie vormen. Een eerste vorm van positief buurtcontact bestaat uit korte, dagelijkse begroetingen en misschien een kort praatje. Alle burgers met beperkingen die we spraken in dit onderzoek kenden in ieder geval één buurtbewoner die ze groeten of waar ze geregeld een praatje mee maken. Buurtbewoners meneer Schuitemaker en mevrouw Zonneveld wonen dichtbij ‘mensen met een verstandelijke beperking’:

‘Je zegt ze snel even gedag en [je houdt] een mooi weer-praatje (...) Het zit hem heel veel in elkaar groeten en ik vind dat ook al heel waardevol, ik weet wie je bent en waar je woont.’

Meneer Kroon, een bewoner met een psychiatrische achtergrond, vindt zulke begroetingen heel waardevol, want 'ik krijg dan het gevoel dat veel mensen mij kennen, als ik door Zwolle rijd'.

'Dat zijn dan soms mensen die je alleen oppervlakkig kennen, maar je hebt ze wel eens gezien. Gisteren, of eergisteren, zat ik even bij de Oldeneel, en daar was een vrouw, die ken ik wel, die zit daar vaker, die ging op een gegeven moment weg met haar man, en die groette mij toen. Zulk soort kleinigheden kan je dan goed doen, dat kan je hele dag maken.'

De omgang met deze 'vertrouwde vreemden' (Jacobs 1961; Blokland 2005) doet meneer Kroon, maar ook mevrouw Zonneveld en meneer Schuitemaker, zichtbaar goed. Een kleine beleefdheid of hoffelijkheid, een groet, gepaste afstand. Dit is het type ontmoetingen dat tussen anoniem en intiem inzit en een vreemde omgeving vertrouwd maakt.

Een tweede vorm van positief contact is via de trouwe viervoeter. Mensen ontmoeten elkaar op hondenveldjes en onderhouden contact met elkaar. Die ontmoetingen kunnen zich dagelijks, maar ook met tussenpozen voordoen. Mevrouw Tromp vindt dat geen bezwaar. 'Een praatje maken' maken is gewoon een gezellige bezigheid:

'En via de hond heb je dat soort praatjes, net zoals wanneer je in de tuin werkt of met de burens. Wel grappig, soms ken je de hond alleen van naam, de namen van die mensen weet je vaak helemaal niet. (...) Het blijft gewoon bij contact in het park. (...) Ik zeg op een gegeven moment wel dat ik er weer vandoor ga, dat ik weer verder moet.'

Mevrouw Roesink, een vrouw met een psychiatrische achtergrond, heeft de indruk dat het feit dat haar buurman een hond heeft aanleiding is voor een band tussen haar en hem:

'Ik vind het wel belangrijk dat het contact met de burens goed is. Die meneer is wel

heel aardig. Hij heeft een hond en die zag ik bij het water lopen en toen heb ik bij hem aangeklopt en dat heb ik gezegd tegen hem. Dat soort dingen stelt hij denk ik wel op prijs.’

Als derde wijzen sommige bewoners met beperkingen winkeliers in de buurt aan als belangrijke netwerkcontacten. Meneer Klaverman, een man met een psychiatrische achtergrond, is duidelijk trots als de visboer in het centrum van Zwolle-Zuid, zonder het hem te vragen, een lekkerbekje in het vet gooit en een blikje cola light voor hem neerzet. Vervolgens gaat hij op zijn vaste plek voor het raam zitten, vanwaar hij alle voorbijgangers kan observeren. De visboer maakt ondertussen grapjes met hem en luistert naar zijn verhalen. Tevreden kijkt hij de onderzoeker, die met hem mee is, aan en stelt de retorische vraag: ‘Snap je nu waarom ik hier elke week naartoe ga?’

De contacten met winkeliers bieden twee dingen die belangrijk en bovendien moeilijk op andere manieren te verkrijgen zijn, namelijk erkenning (‘kijk, de visboer kent me zelfs bij naam en weet wat ik lekker vind!’) en een luisterend oor, al is het maar voor even. Meneer Suikerbuik, een man met een verstandelijke beperking, vertelt over zijn ‘contact met die caissières in de Plus [supermarkt, FB]’ waar hij ‘regelmatig mee staat te praten’:

‘Ze kennen me niet bij naam, maar stel als ik bij de kassa sta of ik sta bij de schappen, dan heb ik al een paar keer meegemaakt dat ze me op de schouders tikken of zo. Of dat ze naar me toe lopen of dat ik zelf begin met praten.’

Mevrouw Elsebout, die een psychiatrische achtergrond heeft, zou niet in de buurt blijven als ze tijdens haar dagelijkse wandelingen niet even kan ‘zwaaien naar de burens’ of ‘een praatje kan maken’. ‘Ik vind dat heel belangrijk.’ Ook de ‘meisjes en jongens van de Plus’ maken haar dagelijks leven aangenamer:

‘Ze kennen mij allemaal. Ze vertellen hun problemen en ze zeggen wat zij thuis meemaken. Echt zoals in een dorp. Ja, ik praat met iedereen. En soms sta ik bij de slager en dan heb ik al groente gehaald, maar dan weet ik niet wat voor vlees ik

erbij moet hebben. Dan vraag ik “wat moet ik erbij hebben?” Dan zeggen ze “dat en dat”. Als ik dat niet zou hebben, dan wist ik niet waar ik kruipen moest.’

Hulpverleners herkennen de waarde van het contact met winkeliers. Mevrouw Veenstra, die als begeleider meegaat naar de winkel, ziet dat mensen als meneer Suikerbuik en mevrouw Elsebout veel contacten hebben met medewerkers in de winkel:

‘Sommige mensen bouwen een netwerk op in een bepaalde winkel. (...) Dat komt doordat de cliënt dan elke week op een vast tijdstip naar de winkel gaat en daar soms ook uitgebreid koffie gaat drinken.’

Mevrouw Geertsma, die hulp verleent aan mensen met een psychiatrische achtergrond ziet ook de waarde van dit soort contacten in de buurt:

‘Oké, nou, als ik dan kijk naar Marjo, die heeft ongelooflijk veel contacten in de buurt. Dat zijn geen contacten in de psychiatrie, maar ook bij het winkelcentrum, daar weten ze precies wie Marjo is. Sabine, idem dito, die komt veel bij boetiekjes en winkeltjes voor kleding en bij de Klinkhamertjes voor sigaretjes. En ik zie het ook wel meer, bij bijvoorbeeld Henk. Als ik dan bij Primera kwam dan wisten ze gelijk wie hij was, dat zijn wel hele leuke dingen, er wordt altijd een praatje met ze gemaakt.’

Het contact met winkeliers lijkt misschien oppervlakkig en daarom van weinig betekenis, maar voor mensen met beperkingen zijn deze contacten niet zelden van cruciaal belang.

Negatief contact

We troffen echter ook veel negatief contact aan, niet in de laatste plaats tussen mensen met beperkingen en welwillende burens. Juist als buurtbewoners vanuit een positieve houding zijn begonnen met contact leggen, ontstaan soms grote problemen. Mevrouw Haas werkt zelf als begeleider in de psychiatrie, maar ook in de flat waar ze woont

ontfermt ze zich over mensen met beperkingen. Ze vertelt hoe haar mede-flatbewoners reageren op mensen met beperkingen:

‘Aanvankelijk is de houding vaak positief. In het begin klonten mensen samen met goeie intenties van “ach, nou we hebben zo’n arm schaap in de buurt en ach, daar kunnen we allemaal wel wat voor doen”. Dat is het ook een beetje hè? Van als mensen het gevoel hebben van, het is toch wel heel fijn wat ik voor een ander doe, daar word je zelf ook blij van.’

Uit ons onderzoek blijkt dat mensen zich best willen ontfermen over mensen met beperkingen die bij hen in de buurt wonen, maar dat ze zich na verloop van tijd juist van hen afkeren. Dit is zorgelijk, omdat deze welwillende burens een belangrijke bron van contact zouden kunnen zijn. Het zijn ook precies deze mensen waar het beleid het meest van verwacht.

De vraag is dan: waardoor wordt het contact problematisch? Ten eerste doordat er niet aan stilzwijgende verwachtingen over privacy tegemoetgekomen wordt. Onder burens bestaat een onuitgesproken norm gepast afstand te bewaren en zich niet met elkaars privéleven te bemoeien. Er kunnen makkelijk conflicten ontstaan wanneer deze ‘regels’ overtreden worden. Buurtbewoner Mevrouw Roesink voelt zich ongemakkelijk over het gedrag van een buurvrouw die volgens haar ‘een beetje claimend’ is:

‘Bijvoorbeeld bij vrienden van ons. Ze paste volgens mij een poosje op hun hond en soms kwam ze ook gewoon langs. En dan voelde ze niet goed aan dat ze op een gegeven moment ook weer weg mocht gaan. Ze bleef maar hangen. Als ze ergens een ingang vindt, vindt ze het moeilijk om dan een balans te vinden en aan te voelen wat voor die mensen nog prettig is. (...) [Ze] kwam op de meest ongelegen momenten en bleef vervolgens uren. Je kunt haar ook niet weigeren. Als iemand dat niet aanvoelt, kun je het wel een keer zeggen, maar het wordt vaak ook niet gehoord, en dan wordt het op een gegeven moment negatief contact, en dat wil je toch niet.’

Ten tweede vertonen mensen met beperkingen soms gedrag dat lastig is en dat buurtbewoners als overlast ervaren. Moeilijk gedrag hangt bij mensen met een psychiatrische problematiek vaak samen met hun ziektebeeld, zo vertelt een hulpverlener:

‘Als iemand zwaar autistisch is, dan is het ook een narcist, en die hebben gewoon niet in de gaten dat [iets] overlast veroorzaakt. Als ze boos zijn, zijn ze boos. Dan moet er gesmeten worden, geschreeuwd worden. Niet altijd, maar soms wel.’

Dergelijke situaties hoeven zich maar weinig voor te doen om toch een bron van conflict te worden. Buurtbewoners begrijpen het gedrag vaak niet en voelen zich machteloos in hun wens om er iets aan te doen. Ze reageren dan gefrustreerd en boos en die boosheid begrijpen mensen met beperkingen dan weer niet. Zo ontstaat een spiraal van onbegrip en woede, die een enkele keer eindigde in het vertrek van de mensen met beperkingen. Een andere hulpverlener vertelt over een man en een vrouw die getrouwd waren en beiden een IQ van 48 hadden. Ze verhuisden vier keer in één jaar, nadat ze steeds gepest werden door hun buren en er telkens weer conflicten ontstonden :

‘Els stelt zich op als een klein kind en gaat stampen en schreeuwen als er iets niet gaat wat ze wil. Maar wel in de verpakking van een volwassen vrouw. (...). Dan gaan kinderen vaak, al dan niet opgestoot door ouders, de gekste dingen doen. (...) Maarten begrijpt mensen vaak niet. Hij houdt van gamen, dus als hij thuiskomt, dan zet hij alles weer aan. Maar zijn onderbuurman, die is van buitenlandse afkomst. Zijn zoontje wordt wakker van het gamen. Dus de buurman kwam daar wat van zeggen. Dus Maarten er heel hard bovenop en toen was er een conflict. Dan worden wij weer ingeschakeld om gesprekken te voeren om de conflicten op te lossen.’

Bij mensen met een verstandelijke beperking hangt de overlast die ze veroorzaken dikwijls samen met hun beperkte intelligentie en vermogen om situaties goed in te schatten en zich sociaal aan te kunnen passen. Het is hen vaak niet duidelijk wat de ander zegt of bedoelt, wat de sociale norm is en hoe je die norm kunt omzetten in adequaat gedrag. Juist voor mensen met een verstandelijke beperking blijkt dit heel moeilijk

(Teeuwen 2012). Ze begrijpen niet goed wat ze verkeerd doen en reageren heftig op kritiek. Zoals socioloog Paul Lichterman vaststelde in onderzoek naar contacten tussen verschillende sociale groepen, is juist sociale reflexiviteit – het vermogen om te begrijpen hoe je gedrag op anderen overkomt – een cruciale voorwaarde voor positief contact tussen mensen met verschillende achtergronden (Lichterman 2005). Door hun beperking zijn mensen met verstandelijke beperkingen echter weinig zelfreflexief.

Hun ‘moeilijk verstaanbare gedrag’ wordt door omwonenden niet altijd goed uitgelegd en begrepen, en zo ontstaan er spanningen tussen burens. Soms leiden die tot situaties die zo hoog opgelopen zijn dat hulpverleners in samenwerking met de politie en woonconsulenten een zeer actieve rol moeten spelen om de ontstane conflicten nog te kunnen oplossen en verhoudingen in de buurt weer ten goede te keren. Dergelijke problemen doen zich vrijwel uitsluitend tussen burens voor.

Uitbuiting en pesterijen

Ten derde vonden we legio situaties waarin het contact vooral bestaat uit pesterijen en uitbuiting. Dit is een bevestiging van eerder onderzoek over de integratie van mensen met een beperking (Kwekkeboom 2004; Verplanke en Duyvendak 2010, Teeuwen 2012). Het zijn ‘kwetsbare mensen, weerloos door hun fysieke of cognitieve handicap, die gepest, geslagen of zelfs mishandeld worden: van wier behoefte aan affectie, aan erkenning, op schaamteloze wijze misbruik wordt gemaakt, door hen in te zetten bij drugshandel, hen te bestelen of te verkrachten’ (Kwekkeboom 2004, p. 13).

Mensen met beperkingen vertellen over pesterijen die zij niet begrijpen. Mogelijk gaat hier problematisch gedrag van henzelf aan vooraf, maar in geen geval zien zij dat zelf zo en nergens leggen zij een relatie met hun eigen gedrag. Hier uit hun gebrek aan sociale reflexiviteit zich in zijn meest pijnlijke vorm. De pesterijen komen in hun perceptie uit de lucht vallen. Meneer en mevrouw Zuidhof bijvoorbeeld, hebben beiden een verstandelijke beperking en krijgen wekelijks een aantal keren bezoek van hulpverleners. Ze hebben ervaring met vijandige burens en buurtgenoten. Meneer Zuidhof heeft het idee dat de pesterijen ontstaan doordat hij en zijn vrouw ‘anders zijn dan anderen’:

‘In Zwolle werden we opeens door die burens allemaal...[Mevrouw Zuidhof vult aan] en rommel door de deur heen, ketchup op de ramen en mayonaise op het raam. Eieren op het raam. [Meneer Zuidhof gaat verder] En seksplaatjes op het raam geplakt. Met onze naam erop.’

Ook met de directe burens hebben ze ruzie. Die houden kippen en gooien eierdozen over de schutting. Meneer Zuidhof vindt het op een gegeven moment genoeg en belt aan bij de burens om zijn beklag te doen. Maar de situatie loopt al snel uit de hand:

‘Nou, stond hij me uit te lachen. (...) Toen zeg ik tegen hem: “Mijn handen jeuken, als ik kon had ik je nog een pak op je sodomietje gegeven.” (...) Dat had ik ook niet moeten zeggen. (...) Toen kwam die zoon en die douwt me zo op de grond. Hand kapot en toen wilde hij me ook nog natrappen en dat is hem niet gelukt, want ik was met mijn gezicht net weg. (...) Dus toen ben ik maar weggegaan en toen heb ik gelijk de politie maar ingeschakeld.’

Ook directe uitbuiting van bewoners met een beperking komt helaas voor. Buurtbewoners (en soms mensen van buiten de buurt) smeren mensen met een beperking te dure producten en abonnementen aan, verkopen hen spullen voor te weinig geld, zetten ze in als bezorgdienst voor dubieuze pakketjes, gebruiken hun huis als gezelligheidshonk, ontvreemden geld en spullen, of zetten auto's en brommers op hun naam waarna zij vervolgens de boetes kunnen betalen. Een hulpverlener vertelt over ‘een zogenaamde glazenwasser’:

‘Die ging dan langs de huizen en zei bij de cliënten die ik dus begeleid: “Ik ben hier geweest, en ik heb de goot ook schoongemaakt. Betalen maar.”’

In ons onderzoek heeft de helft van de mensen met een beperking met een of andere vorm van uitbuiting te maken gehad. Daders zijn andere cliënten, familieleden, burens of buurtgenoten.

Begrenzing

Wat maakt nu dat sommige buurtcontacten positief blijven verlopen, terwijl andere negatief zijn óf positief beginnen maar op conflicten uitlopen? Het verschil is noch te verklaren door de aard van de beperking, noch door andere eigenschappen van de mensen met beperkingen en al evenmin door kenmerken van bewoners van hun buurt. Negatieve contacten tussen buurtbewoners vinden we zowel in de ‘betere’ buurt als in de ‘aandachtsbuurt’, waarin we onderzoek deden. Wij concluderen dat het verschil te verklaren is uit de aard van het contact, en in het bijzonder uit de mate waarin het contact begrensd is. Vooral daar waar het contact door de omstandigheden begrensd *is* in duur, frequentie of intensiteit, of door de betrokkenen begrensd *wordt*, is het prettig te noemen. Waar het echter door de situatie onbegrensd is en betrokkenen niet in staat of in de gelegenheid zijn zelf grenzen te trekken, is de kans groot dat er een spiraal van overlast, conflicten, onbegrip en woede ontstaat.

Positief contact vonden we in drie situaties: bij begroetingen op straat, ontmoetingen naar aanleiding van honden en met winkeliers. Deze drie situaties hebben gemeenschappelijk dat ze tamelijk begrensd zijn; de actoren hoeven de grenzen niet zelf te trekken. Bij honden- en winkelcontact gelden er bovendien duidelijke rollen en taken. Bovendien eisen andere actoren – honden of winkelende mensen – ook aandacht en tijd op. Bij het contact via de honden zien mensen elkaar buiten op straat. Er wordt dikwijls een vast rondje gelopen en er doet zich doorgaans wel een acceptabele reden voor om het contact af te breken, bijvoorbeeld ‘ik moet nu verder want de hond wil door,’ of ‘ik ga, want de hond moet eten’. Ook met winkeliers is het contact per definitie van beperkte duur en intensiteit. Zij zijn immers aan het werk en er zijn vaak meer klanten. Praatjes kunnen daarom niet eindeloos lang duren.

De ruimte waarin het contact zich afspeelt is bovendien niet privé maar openbaar. Mensen met beperkingen ervaren zulke heldere en afgebakende rollen en publieke omgangsvormen in de openbare ruimte als veilig en prettig. Vooral mensen met een psychiatrische achtergrond geven aan dat ze contacten in het algemeen ingewikkeld en beangstigend vinden. In de hier geschetste afgebakende situaties hoeven ze niet bang te

zijn om in oncontroleerbare omstandigheden terecht te komen, het verkeerde te doen of zeggen of anderszins te falen.

Als er geen begrenzing in de situatie is ingebouwd, kan dat al snel problemen geven. Onbegrensde situaties zijn, als gezegd, voor mensen met psychiatrische beperkingen niet zelden beangstigend. Mensen met een verstandelijke beperking voelen grenzen van anderen vaak niet goed aan, waardoor ze naar de mening van anderen snel claimend worden. Geef je ze een vinger, dan nemen ze je hele hand. Buurtbewoners verliezen de controle over de situatie en dat leidt tot machteloosheid. Als mensen met beperkingen dan ook nog lawaaiig zijn of anderszins overlast veroorzaken, slaat de welwillende houding van buurtbewoners om in onbegrip en woede. Vooral waar het gaat om geluid is het bijna onmogelijk niet in de privésfeer van je burens te treden. Burens kunnen elkaar niet totaal negeren, ze komen elkaar steeds weer tegen en horen elkaar regelmatig. Burencontact is daardoor moeilijk te begrenzen.

Waar de situatie het contact niet automatisch afbakent, kan het toch goed gaan wanneer buurtbewoners zelf het contact begrenzen. Meneer De Jager die naast een instelling voor mensen met een verstandelijke beperking woont, heeft een manier gevonden om met zijn burens om te gaan:

‘Uiteraard sta ik ze keurig te woord. Maar ik zal ze niet uitnodigen, bijvoorbeeld om een kop koffie te komen drinken. (...) Bij mensen met wie je heel makkelijk kunt overleggen, kun je redelijk makkelijk zeggen: “Het komt me niet uit.” Ik ben altijd bang dat het bij hen wat anders zal zijn. Dat ze me wat overlopen. (...) Dat geldt hetzelfde als ik in de tuin zit, dan zie ik wel eens burens op het balkon, die staan dan te kijken. Maar dan ga ik niet staan zwaaien of zo, of roepen “wat is het mooi weer”. Dan ben ik toch een beetje bang dat we de hele dag staan te roepen.’

Meneer Acar, een man met een psychiatrische aandoening, heeft veel contact met zijn buurvrouw. Ze eten regelmatig samen, maar hij merkt wel dat zijn buurvrouw grenzen trekt:

‘Zo af en toe roept ze: “Het blijft wel gewoon buurvrouw hè.” Dan moet ze mij tot

de orde roepen.’

Ook op ontmoeting gerichte projecten van zorg- en welzijnsinstellingen waar de grenzen en rollen helder zijn, dragen bij aan positief contact. Bij klussenproject Het Schuurtje van Zuid bijvoorbeeld, leveren mensen met een beperking een bijdrage aan de samenleving door karweitjes te doen voor wijkbewoners. De laatsten ervaren het als waardevol dat ze medewijkbewoners met een beperking hun klusje laten uitvoeren en de rollen zijn duidelijk: de ene persoon is een klant die zijn fiets met een lekke band brengt, de ander een klusjesman die deze fiets repareert. Op kinderboerderij De Schellerhoeve werken mensen met een beperking. Ze voeren de dieren, ruimen de troep op, en maken terloops een praatje met wijkbewoners en hun kinderen, die komen genieten van de dieren en de sfeer.

Dergelijke projecten met duidelijk afgebakende rollen en ingebouwde begrenzing worden beter bezocht dan projecten waar die voorwaarden niet vervuld zijn en alleen het vagere doel geldt dat mensen met en zonder beperking elkaar ontmoeten. Eetcafé De Keuken van Zuid wordt bijvoorbeeld amper bezocht door buurtbewoners. Een van hen zit op een avond in het eetcafé en vertelt dat ze bewust aan een apart tafeltje gaat zitten, omdat haar dochtertje het eng vindt om bij mensen met een beperking te zitten. Een andere bewoner geeft aan dat hij niet bij vreemden durft aan te schuiven omdat hij een keer zonder duidelijke aanleiding is uitgescholden. Slechts een enkeling voelt ervoor om zomaar aan te schuiven bij iemand met een beperking en met hem of haar een maaltijd te nuttigen. Die enkeling blijkt stevast bekend met mensen met beperkingen, via werk in de zorg of vriendschap met mensen die in het restaurant werken.

Conclusies

Voor mensen met een verstandelijke beperking en psychiatrische achtergrond doet de buurt er zeker toe, maar op een heel andere manier dan voorvechters van de vroegere vermaatschappelijking en de huidige Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) suggereren. Elkaar helpen, voor elkaar zorgen en bij elkaar over de vloer komen komt niet zoveel voor en waar het gebeurt is de kans op problemen groot. Dit bleek het geval

voor zowel de aandachtsbuurt als de buurt waarin mensen met hogere inkomens wonen. De buurt is echter wel een cruciale plek voor prettige contacten, mits deze begrensd en in zekere zin oppervlakkig zijn, maar niettemin voldoende voor mensen om zich 'gezien' te voelen. Juist oppervlakkig, begrensd buurtcontact is prettig voor mensen met beperkingen: het geeft hen aanzien, maakt dat zij zich gekend en daardoor thuis voelen, zonder dat ze daarbij het risico lopen dat ze in situaties komen die hen angstig maken of die anderszins teveel van hen vragen.

Begrenzing blijkt in deze contacten van cruciaal belang omdat het bescherming biedt. Waar grenzen ontbreken, vervagen en overschreden worden, ontstaan gemakkelijk problematische situaties die snel kunnen escaleren en daarna moeilijk op te lossen zijn. Begrenzing kan twee vormen hebben: de situatie is op zich al begrensd, zoals het geval is in het contact met winkeliers en hondenbezitters, of wordt afgebakend door actief ingrijpen door buurtbewoners of professionals.

De buurt is dus belangrijk voor dit begrensde contact. Die kan bovendien een bron zijn voor informele hulp en zorg voor mensen met beperkingen: er zijn immers veel welwillende buurtgenoten. Maar ook dan blijft het noodzakelijk het contact van meet af aan goed te begrenzen en buurtbewoners bovendien de mogelijkheid te geven om te allen tijde professionele hulp in te roepen.

Actief burgerschap in de buurt ten behoeve van de maatschappelijke integratie van mensen met beperkingen, zoals beleidsmakers dat voor ogen hebben, is een prima streven, maar alleen in zeer bescheiden vorm. Niet in de zin van onderlinge hulp, zorg, steun en vriendschap, maar in de zin van lichte, oppervlakkige en begrensde interacties. Het vreemde vertrouwd maken, daar gaat het om. Voor intensiever contact tussen verschillende sociale groepen zijn bepaalde burgerschapscompetenties een belangrijke voorwaarde, bijvoorbeeld sociale reflexiviteit (Lichterman 2005), een vaardigheid waarover mensen met beperkingen nu juist wat minder of niet beschikken. Mensen zonder beperkingen dulden mensen met beperkingen in de buurt, maar die moeten niet te dichtbij komen. De eersten blijken minder open te staan en minder begrip te hebben voor mensen met beperkingen dan beleidsmakers veronderstellen. Sociale reflexiviteit moet van twee kanten komen en die wederkerigheid lijkt, getuige dit onderzoek, onvoldoende

of niet aanwezig. Beleid moet hier terdege rekening mee houden en burgers daarmee voor ernstige conflicten en frustraties behoeden.

Instellingen kunnen zulke begrensde situaties in het leven roepen. Dat begint bijvoorbeeld met letterlijke grensversterking: goede geluidsisolatie van woningen. In voorzieningen voor de buurt waarin mensen met beperkingen een duidelijke rol hebben – een kinderboerderij, fietsenmakerij, plantsoenendienst, winkel of restaurant – kunnen afgebakende situaties gecreëerd worden. Eropuit zijn daar intensieve contacten te bewerkstelligen tussen mensen met een beperking en hun burens is niet realistisch; contact moet ook helemaal het belangrijkste doel niet zijn. Het vreemde vertrouwd maken wel. Het primaire doel is de voorziening zelf, contact is een afgeleide. Streven naar actief burgerschap is mooi, maar burgerschap kan beter niet met vriendschap verward worden. De meeste mensen hebben nog altijd liever een verre vriend dan een kwaai buur.

6.

Op zoek naar erkenning

Verhitte verhoudingen tussen bewoners en instituties^{xxxix}

Mandy de Wilde en Evelien Tonkens

‘Ik heb wel eens een ervaring gehad [met een welzijnsmanager]. Dat is heel vervelend gegaan. Ik voelde niet menselijk behandeld. Ik ben maar een buurtbewoner, geen professional. (...) Eigenlijk verwacht ik, als buurtbewoner, dat ze gewoon niet in de weg zitten.’

Aan het woord is Ellen, een actieve bewoonster in Kanaleneiland. Lineke, een bewoonster van de Rivierenwijk, uit een vergelijkbaar gevoel van miskennen en teleurstelling:

‘Van de week hadden we dan weer zo’n vergadering en dan zat er een [ambtenaar] steeds te gniffelen en dan denk ik, ben ik soms dom? Dan ga ik met een kater naar huis, dat kan ik eigenlijk niet zo goed hebben. (...) Dan denk ik, zien ze ons niet voor vol aan?’

In Slotermeer voelt Frans, de voorzitter van het bewonersplatform, zich ook niet serieus genomen in zijn betrokkenheid bij de wijk. Voor hem ligt het probleem bij de woningcorporatie:

‘Wij als bewoners hadden gezegd: “De woonomgeving is een rotzooitje geworden.” (...) Toen kwam dus een half jaar later de corporatie en die kwam vertellen: “We hebben de oplossing gevonden en we hebben heel goed naar u geluisterd en u zult enorm blij met die oplossing zijn, we gaan namelijk uw woning slopen.” (...) Ze hebben helemaal niet geluisterd. Ze walsen over je heen. Dat zet kwaad bloed.’

Bij achterstandswijken rijst al snel het beeld op van problemen en spanningen tussen bewoners. Die zijn er wel, maar de spanningen tussen bewoners en instituties zijn minsten zo groot, vooral als bewoners actief zijn geworden in hun wijk. Hun positieve ervaringen hebben ook vaak betrekking op deze instituties. Wij onderzochten in de drie wijken die in dit boek centraal staan – de Rivierenwijk in Deventer, Slotermeer in Amsterdam en Kanaleneiland in Utrecht – de dynamiek tussen bewoners en respectievelijk welzijnsorganisaties, lokale overheid en woningcorporaties. Waarom is de ene bewoner boos over aangeboden hulp en de ander er blij mee? Waarom heeft de ene wijk heel andere institutionele helden en boemannen dan de andere? Wat verklaart de verhitte verhoudingen tussen bewoners en instituties in deze wijken? Dit doen we op basis van documentenanalyse, interviews met professionals en actieve bewoners, en etnografische beschrijvingen van bijeenkomsten, vergaderingen en gesprekken.^{xl}

De drie wijken

Eerste schetsen we kort de wijze waarop de wijkaanpak in deze wijken georganiseerd is (of was want dit is tijdens het schrijven juist aan het veranderen). In de Utrechtse wijk Kanaleneiland voert het wijkbureau, samen met de welzijnsinstelling en drie corporaties, het wijkenbeleid uit. De ambtenaren van het wijkbureau beheren het leefbaarheidsbudget voor Kanaleneiland. Dit budget moet het financieel mogelijk maken voor bewoners om bewonersinitiatieven te organiseren. Bewoners kunnen rechtstreeks terecht bij een wijkambtenaar, maar vaker worden ze door een welzijnsprofessional begeleid bij het organiseren van een bewonersinitiatief en de aanvraag van financiering daarvoor. De welzijnsinstelling beheert verschillende buurthuizen in de wijk en heeft ‘sociaal makelaars’ in dienst om actieve bewoners te helpen. De corporaties – Mitros, Portaal en Bo-Ex - stellen incidenteel ook budget en ruimte beschikbaar voor bewoners, maar hebben hiervoor geen specifiek beleid ontwikkeld.

In Amsterdam heeft het stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer^{xli} de uitvoering van het wijkenbeleid naar zich toegetrokken en daarmee ook de bewonersondersteuning. Het stadsdeel heeft in 2009 een speciaal bewonersinitiatieventeam ingesteld met acht

ambtenaren. Zij ontwikkelen stadsdeelbeleid over bewonersparticipatie, beheerden het budget voor bewonersinitiatieven, nodigden bewoners uit actief te worden en ondersteunen hen bij initiatieven. Dit laatste doen ook opbouwwerkers van de bewonersorganisatie DOCK^{xlii} en buurtcoördinatoren van buurtsteunpunten. Daarnaast zijn er enkele corporaties – Stadgenoot, Ymere en Eigen Haard - in de wijk die budget en ruimte beschikbaar stellen voor bewonersinitiatieven. Daarnaast is er vanaf 2007 een participatietraject rondom het proces van stedelijke vernieuwing opgestart waar woningcorporaties en het stadsdeel verantwoordelijk voor zijn. Er worden inspraakavonden georganiseerd voor bewoners, maar de belofte van inspraak en betrokkenheid bij het proces komt niet uit.

In de Rivierenbuurt in Deventer is de wijkaanpak al in de jaren negentig onder druk van bewoners ontstaan, door leefbaarheidsproblemen en de ervaren afstand tussen bewoners.^{xliii} De woningbouwcorporatie Rentree voert mede namens de gemeente de wijkaanpak uit. Samenwerking tussen gemeente en burgers verloopt niet volgens een overlegmodel maar volgens een participatiemodel. Bewoners hebben inspraak over initiatieven via het ‘wijkteam’ dat bestaat uit bewoners, wijkmanager en wijkopbouwwerker. Het team signaleert problemen in de wijk en bespreekt deze met elkaar, is gesprekspartner voor politici, bestuurders en instellingen, maakt in samenwerking met wijkbewoners het wijkprogramma, en ondersteunt en enthousiasmeert hen.^{xliv} Rond de herstructurering hebben bewoners inspraak via de ‘kopgroep’ en indirect via de grotere ‘klankbordgroep’. De kopgroep is officieel ‘burgerparticipatie-partner’ van de gemeente en woningstichting Rentree rond de herstructurering. Hiervoor is een burgerparticipatie-convenant ondertekend. De Rivierenwijk kent ook een groot aantal ‘taakgroepen’ die na goedkeuring in een wijkraadpeging plannen mogen uitvoeren, bijvoorbeeld voor het verbeteren van een plantsoen zoals de Taakgroep Venenplantsoen. Het wijkteam helpt bij de uitvoering van plannen en ondersteunt taakgroepen. Iedere wijkteamlid is contactpersoon van een aantal initiatieven. Deze goed doordachte democratische structuur belooft veel voor de verhouding tussen burgers en instituties. Die belofte komt grotendeels uit, maar zeker niet helemaal, zo zal in dit hoofdstuk blijken.

Welzijnsinstellingen: hulp gevraagd

Welzijnsinstellingen bieden van oudsher hulp aan bewoners die actief willen worden in hun buurt. Welzijnswerkers zien zichzelf als adviseur of beschermheer van bewoners en gaan er vanuit dat bewoners in het doolhof van regelgeving, bureaucratie en machtspolitiek wel een helpende hand kunnen gebruiken. Bewoners in de Deventer Rivierenwijk verlangen en krijgen dit vaak van welzijnsinstelling Raster.

Zonder hulp van Raster zouden sommige bewoners allang gestopt zijn met hun activiteiten. Zoals veel bewoners, roemt Hetty, actief in de taakgroep Venenplantsoen, vooral opbouwwerker Gerda, die al meer dan 34 jaar actief is in de Rivierenwijk:

‘Bij alle ingangswegen [van de wijk] hebben we bloembollen gepoot, zodat je als je de wijk inrijdt denkt van hé!, het voorjaar begint! (...) Het was mijn initiatief. (...) Dan valt die af en die af en die heeft werk, dus op een bepaald moment was ik het alleen aan het dragen. Maar door Gerda heb ik doorgezet. Als Gerda er niet geweest was, dan had ik gedacht: nou, zoek het maar uit.’

Ook bewoner Marga die met een vriendin de taakgroep Speelplek Maasstraat heeft opgericht om de verwaarloosde speelplaats weer bruikbaar en gezellig te maken, spreekt haar waardering uit:

‘Wij hebben hele goede hulp gehad van Gerda. Die heeft ons echt helemaal ondersteund van begin tot het eind, wat we allemaal moesten doen. (...) Die rode draad die zij constant heeft lopen spelen, dat was heel belangrijk, zonder die rode draad hadden wij nooit het contact kunnen leggen met de gemeente, met Renterree.’

Zeynep, die een Turkse volksdansgroep heeft opgericht omdat veel meisjes van hun ouders niet naar de disco mogen, heeft ook prettige ervaringen met jongerenwerker Chris:

‘Het is flexibel, het gaat gewoon goed. (...) Als we zeggen “we willen [iets]”, (...) het is dan gelijk dat we steun krijgen. We worden niet zo achter de rug om behandeld, of achter de oren gegooid van bekijk het maar, we nemen jullie niet serieus. (...) Ze laten gewoon zien dat ze er echt iets voor willen doen, dat ze gewoon ook echt hun steun geven.’

Zeynep, Marga en Rina ervaren vooral veel persoonlijke aandacht en steun van de welzijnswerkers, waardoor ze zich gezien voelen en gelijkwaardig behandeld. Serieus genomen worden, niet voor dom maar voor vol aangezien worden, is een centraal thema in de interacties tussen bewoners en instituties, met name in de Rivierenwijk, zoals verderop in dit hoofdstuk ook ter sprake komt.

Ook in Slotermeer treffen we een positieve dynamiek tussen bewoners en welzijnswerkers aan. In een klein buurthuis helpen drie opbouwwerkers van de kleine bewonersorganisatie Stichting DOCK bewoners al jarenlang bij hun vrijwilligersactiviteiten. Bewoners lopen er in en uit voor cursussen, koffie-ochtenden, afspraken, vergaderingen of een praatje met een opbouwwerker. Zo ook Houda en Marwa, twee moeders. Op een dag heeft opbouwwerker Katrien ze gevraagd of ze niet eens iets in de buurt wilden doen. Daar hadden ze wel oren naar, maar wat dan? En hoe te beginnen? Een jaar later floreert hun wekelijkse koffie-ochtend voor vrouwen uit de buurt. Marwa is ‘trots’ op zichzelf en op Houda, maar zonder de betrokkenheid en hulp van Wilma was het hun echt niet gelukt, benadrukt ze:

‘Katrien heeft ons gevraagd en zij heeft ons geholpen. Ik was erg blij, want zij geloofde in ons, zij geloofde dat het kon.’

Houda en Marwa kunnen het nog niet alleen, dus hulp is welkom. Katrien bemoeit zich niet constant met hun activiteiten, maar ze is wel altijd op de achtergrond beschikbaar. Een stijl van helpen die wij ‘liefdevolle verwaarlozing’ noemen (Tonkens 2009).

Maar niet alleen (post)migrantenvrouwen die hun eerste schreden in het publieke domein zetten roepen de hulp in van een opbouwwerker. Ook andere bewoners vragen erom. Freek, voorzitter van een bewonerscommissie in Slotermeer die in actie wil komen

tegen sloopplannen van de gemeente en de corporatie leerde van opbouwwerker Martijn ‘hoe dingen werken’:

‘Hoe de politiek in elkaar steekt. En waar je naar toe kunt.(...) . Wij hebben in het begin heel veel steun gehad van Martijn. (...) Hij vertelde waaraan we moesten denken. Hij wees de weg. Ook van, hoe zet je een bewoners enquête op? Hoe maak je een tevredenheidsonderzoek? Hij heeft ontzettend geholpen. En in het begin was hij ook aanwezig in de gesprekken [met de corporatiemedewerker] en dan zei hij ook van “let op hoor! (...) Schrijf alles op en vraag of ze bevestigen.”.’

Freek heeft het gevoel dat Martijn oog heeft voor zijn beginnersrol en hem daarin persoonlijk begeleidt waardoor hij van Martijn kan leren. Deze betrokkenheid ervaart hij als ‘erg waardevol’.

Hulp onder druk door prestatieverantwoording

In Kanaleneiland zijn de verhoudingen tussen bewoners en de welzijnsinstelling vaak moeizamer. Tevredenheid is er soms, maar meestal lukt het de welzijnsinstelling niet om de klassieke rol van helper, adviseur of beschermheer op zich te nemen. Vermoedelijk hangt deze moeizame relatie samen met het feit dat de instelling aan prestatie-eisen van de gemeente moet voldoen en zich daarmee sterk van de gemeente afhankelijk voelt en zich tegenover de gemeente moet bewijzen. Die druk sijpelt door naar de bewoners. Bewoners vinden soms dat welzijnswerkers hun initiatief of activiteit overnemen. ‘Om zo meer subsidies te kunnen krijgen,’ is hun verklaring. Voor Asif en Kazim, vaders die activiteiten voor andere vaders organiseren, was dit reden hun activiteiten te staken:

‘Wat doen zij eigenlijk? Beetje surveilleren op straat, met de jongens praten en noem maar op. Maar dat was ons idee! De ideeën die wij hadden die worden door [de welzijnsinstelling] wel gebruikt, maar zonder ons. (...) Ze maken daar gewoon

werk van. Dat gaat ten koste van de initiatieven, want dan vraag je een paar duizend euro en die krijg je niet.’

De opbouwwerker is daarentegen van mening dat Asif en Kazim het welzijn meer moeten toelaten:

‘Ze willen niet dat je in hun keuken kijkt. Ze willen graag in hun eigen taal en eigen wereld zitten. Dat is gezellig. Maar de bedoeling is juist dat je wel in elkaars keuken kijkt en dat ze gaan samenwerken met agogen van het welzijn. (...) Maar dat heb ik helaas niet meegemaakt.’

Asif en Kazim staan niet alleen in hun teleurstelling en boosheid. Ook andere vrijwilligers zijn wantrouwig en ontevreden over de welzijnsinstelling en vragen zich hardop af of de opbouwwerker bezig is groepen ‘uit elkaar te drijven’. Ze hebben gehoord dat de instelling voor elke groep actieve bewoners apart geld krijgt en dat het dus in het belang van de instelling is dat er zoveel mogelijk groepjes zijn. Ellen, een bewoner die al jaren activiteiten organiseert in de buurt vindt de openingstijden van het buurthuis (van de welzijnsinstelling) te beperkt en de huur van ruimtes te hoog. Het buurthuis is ‘van de buurt’, niet van het welzijnswerk, meent ze:

‘Er wordt door [de welzijnsinstelling] een machtsspel gespeeld van: wij gedogen jullie, maar we willen wel weten wat jullie doen. Het is niet open, niet leuk. Je voelt meteen van: wat doen jullie daar eigenlijk? Dus dat is heel vervelend. Eigenlijk verwacht ik, als buurtbewoner, dat ze gewoon niet in de weg zitten. Zit me gewoon niet in de weg! (...) Maar ze zijn er voor zichzelf. Zij willen graag de grote begeleider en voortrekker zijn, maar dat wil men niet hier. (...) Dat wil men zelf doen! Dat is toch prachtig? Want wij hebben dan zoiets van: wat moeten wij dan nog?’

Welzijnswerkers hebben op hun beurt last van wantrouwen van bewoners in Kanaleneiland. Miranda, een sociaal makelaar merkt dat haar advies en hulp lang niet altijd welkom zijn:

‘Ik merkte dat ik niet echt gewenst was. (...) Hun contactpersoon vond dat ik hem chanteerde, omdat ik zei dat het op zich prima was als hij de ruimte hier wilde gebruiken, maar dat ik dan wel een keer kennis wilde maken met de groep. (...) Ik hoef er ook niet elke keer bij te zijn, maar (...) wel af en toe om te weten wat er

gebeurt (...) Wij betalen nu namelijk ook huur aan de gemeente, waardoor wij ook huur zijn gaan vragen.'

Asif, Kazim, Ellen en andere bewoners hebben het gevoel dat de welzijnswerkers vooral met hun eigen belangen bezig zijn en veel minder met de belangen van bewoners. Bewoners zien de instelling als een grote, 'koloniserende' organisatie waar managers de dienst uitmaken. De aangeboden hulp en ondersteuning zien ze als een vorm van 'bespioneren'. Wantrouwen en een gevoel van miskenning overheersen dan ook in Kanaleneiland.

Lokale overheid

Lokale overheden zijn in het wijkenbeleid van de afgelopen jaren steeds meer gaan koersen op samenwerking met bewoners in het leefbaarder, veiliger en mooier maken van de wijk. Veelgehoorde beleidstermen als 'coproductie' en 'partnerschap' geven uitdrukking aan die zoektocht. Gemeentes voelen zich verantwoordelijk voor de leefbaarheid en sociale cohesie, maar hebben geleerd dat ze dit samen met bewoners moeten vormgeven. Gelijkwaardig, maar wel met ieder een eigen rol, als samenwerkingspartners. Maar hoe je dat precies doet is voor de meeste gemeenten een grote vraag.

Rogier, een bewoner die in 2006 met hulp van medebewoners in Kanaleneiland een wekelijkse wijk schoonmaakactie is gestart - 'omdat we een bijdrage wilden leveren om de wijk mooi en schoon te houden' - heeft wel een antwoord op die vraag. Tijdens de actie leert hij nieuwe buurtbewoners kennen en wordt hij getroffen door de armoede in de wijk. Om daar iets tegen te doen brengt hij sinds 2007 gratis boodschappen rond bij bewoners en organiseert hij af en toe een ontmoetingsavond. Rogier is op zoek naar een ruimte om zijn boodschappen te kunnen opslaan. Op een wijkbijeenkomst raakt hij in gesprek met een ambtenaar van het wijkbureau die weet dat de corporatie nog vier garageboxen over heeft en die in een handomdraai een ruimte voor hem regelt. Rogier is daar heel blij mee. Hij wordt nog blijer als de gemeente ook de kosten – 35 euro per meter per jaar – van een vergaderruimte wil betalen:

‘Het leuke was dat [de ambtenaar] zei: “Maak je daarover maar geen zorgen, als ze een rekening sturen dan breng je die maar naar ons.” Dus ik voelde me zo ontzettend gestimuleerd, (...) heel erg bevoorrecht.’

Andries, de ambtenaar in kwestie zegt erover:

‘Je moet de beleidsregels niet altijd zo serieus nemen. Ja, er is een leefbaarheidsbudget, maar het gaat op elk wijkbureau anders. Ik vind dat er in principe maar één criterium is, namelijk dat als het de wijk ten goede komt, dan moet je het gewoon faciliteren. Klaar. (...) In de praktijk werken we ook op gevoel en (...) Gelukkig hebben we ook nog wat extra Rijksgeld, daarvoor hebben wij geen criteria meegekregen. Dat is fijn, want dan kun je wat ruimer en flexibeler in de aanvragen zijn (...) en experimenteren.’

In Slotermeer hebben Elsa en Louise, twee oudere dames, een idee ingediend voor een moestuin voor ouderen. De samenwerking met Carin, de aanvraagcoördinator van het stadsdeel, ervaren zij als heel prettig. Zij kan, zo zeggen ze, voor hen ‘vechten’ bij het stadsdeel:

‘Dat was een schat. Carin, zij was fantastisch. Ze heeft voor ons gevochten, dat kun je wel zeggen. Omdat zij de zegsvrouw was bij het stadsdeel en zij stond voor honderd procent aan onze kant. Ze stond er helemaal achter. (...) Ze zette er iedere keer een rotje onder, zodat ze weer wakker werden. Ze was geweldig hè?’

Elsa beaamt dit:

‘Ja. Ze pushte ook, als het te lang duurde. (...) Ze bleef proberen (...) gaf nooit de moed op. Dan voel je je toch gesterkt.’

Ook ambtenaar Carin ziet het als een samenwerkingrelatie, soms in gevecht met haar collega's:

‘We liepen er hier intern heel vaak tegenaan dat we geen draagvlak [bij het stadsdeelbestuur] konden vinden voor sommige geweldige initiatieven. Het was zo moeilijk om anderen ervan te overtuigen, want ze vonden het dan niet binnen het beleid passen. (...) Dus soms moeten wij er ook voor vechten hoor.’

In de Deventer Rivierenwijk krijgen bewoners zoals gezegd veel hulp van de welzijnsinstelling. Van de gemeente verwachten ze vooral samenwerking op voet van gelijkwaardigheid. Marga van de taakgroep Speelplek Maasstraat is hierover heel tevreden. Het doel van de taakgroep is de verloederde speelplek te herstellen zodat kinderen er weer kunnen spelen. Ze krijgen dat voor elkaar en er worden nieuwe speeltoestellen geplaatst. Marga is tevreden, vooral doordat ze het gevoel heeft dat ze voor vol wordt aangezien:

‘Wat is belangrijk..... ja toch, dat je normaal kunt samenwerken (...) Dat ze niet gaan denken van: wij zijn de professionals en jullie zijn maar bewoners. Zij hebben echt zoiets van: jullie zijn bewoners, jullie weten wat belangrijk is en wij helpen jullie daarbij.’

Louise, Elsa, Patrick en Marga ervaren een vruchtbare en gelijkwaardige samenwerking met een ambtenaar omdat die hun inzet erkent en hen persoonlijk door de bureaucratie van gemeentelijke procedures en voorwaarden weet te loodsen.

Verwarring over hulp en samenwerking

De relatie tussen burgers en lokale overheid verloopt stroever als bewoners niet zozeer samenwerking, maar vooral hulp verlangen. Een welzijnsinstelling kan die onder de juiste condities goed geven; een lokale overheid is daartoe minder goed geëquipeerd.

Aysel, een bewoonster van Kanaleneiland die een ‘verwenmiddag’ voor vrouwen heeft georganiseerd, vindt dat ambtenaren van het wijkbureau haar hadden moeten behoeden voor het financiële tekort dat vervolgens ontstond. Ze hadden haar niet moeten ‘loslaten’ in dat proces:

‘We kwamen er dus achteraf achter dat er een gat in de begroting had gezeten. (...) Ze zouden je daarin meer kunnen begeleiden en met je kunnen samenwerken. Dat het iets is van samen doen en dat ze ook begrijpen dat het voor sommige mensen moeilijk is om zo’n aanvraag te doen en uit te voeren van A tot Z. (...) Je voelt je dan wel een beetje alleen.’

Aysel verlangt van ambtenaren betrokkenheid en hulp maar kreeg die niet. Ze wil aanvankelijk nog een grotere activiteit organiseren, maar raakt door dit voorval aan het twijfelen. Als ze iets gaat organiseren zal ze het niet meer zo groot doen: ‘Als er iets misgaat met hele grote bedragen, dan vind ik dat heel erg, dat wil ik niet.’

Ook Ellen, een bewoonster die al jaren ontmoetingsactiviteiten organiseert in de buurt, heeft een onbeantwoorde hulpvraag. Op een dag stuurt ze een mail aan het wijkbureau met de vraag haar initiatief voor een veilige buurt niet meer aandacht kan krijgen in het wijkactieplan voor de buurt. Zonder dat ze daarom gevraagd heeft, krijgt ze tientallen duizenden euro’s budget toegekend. Ze schrikt zich een hoedje:

‘Het was zeer vreemd. Wat moet ik daarmee? Ik ben geen beleidsmaker, ik bedoel. Ik heb het toen wel in ontvangst genomen met een heel groot protocol en zo. (...) Ik heb daar niet om gevraagd. (...) Ze hebben me beloond. Ja oké, dat wel, maar ik heb geen plan ingediend, dus wat moet ik daarmee? Ik ben niet in de positie om dat allemaal te organiseren. Dan zit je met een probleem. (...) Dus eigenlijk hebben ze me ook overdonderd daarmee.’

Ellen raakt door dit voorval in ‘verwarring’ en voelt zich ‘onbeschermd’:

‘Achteraf denk ik ook wel dat ze gewoon goede sier hebben willen maken vanuit de betrokkenheid van de wijk en zo. Je wordt als burger geconfronteerd met [tienduizenden euro’s] waar je niet om gevraagd hebt. Toen wilden ze meteen een interview hebben van de gemeente. Ik heb gezegd: “Dat kan ik niet doen, want het is een beetje raar als je zomaar tienduizenden euro’s krijgt.” Dat vinden mensen ook niet leuk, terwijl heel veel organisaties hier niets krijgen.’

Ellen en haar medebewoners zoeken hulp bij ambtenaren op het wijkbureau, maar die sturen hen door naar de welzijnsinstelling. Maar de groep wantrouwt de welzijnsinstelling, en het wijkbureau wil niet bemiddelen tussen beide partijen. Bewoners blijven zitten met een onbeantwoorde hulpvraag. Ambtenaren zijn naar hun mening ‘flexibel’ met het budget omgegaan en hebben een goed idee voor de buurt gesteund, maar worden door de bewoners niettemin weggezet als onverschillig.

Soms wordt een hulpvraag beantwoord met annexatie: een plan van bewoners wordt dan wel omarmd maar ook ingelijfd in gemeentelijke plannen die niet per se met het initiatief sporen. Ferda, een vrouw van middelbare leeftijd uit Slotermeer, heeft een idee voor een activiteit voor vrouwen, klopt bij de gemeente aan voor hulp, maar voelt zich daarna overvleugeld als de ambtenaar het initiatief wil onderbrengen bij een bestaande vrouwenorganisatie:

‘Nou, toen vroeg [de ambtenaar] dus of ik meeging [naar de vrouwenorganisatie] om dat te regelen, maar ik heb gezegd dat hun naam “vreemdgaan” betekent in het Turks en dus niet goed gekozen is, en dat het voor mij heel moeilijk wordt om vrouwen daar naartoe te krijgen in verband met die naam. Maar toen reageerde zij in een keer zo raar: “Ja, maar wat denken jullie wel, dat ik dit voor mezelf doe!” (...) Ik begrijp dat het stadsdeel al twee vrouwenorganisaties in de buurt heeft die op zoek zijn naar vrouwen en ze willen ons daar inschuiven. Maar dat mogen ze niet van bovenaf doen, want het gaat er ook om wat wij willen.’

Ferda is op zoek naar hulp en betrokkenheid, maar in plaats daarvan probeert de ambtenaar naar haar gevoel haar initiatief in te lijven. Uiteindelijk trekt ze, teleurgesteld en ontmoedigd, haar initiatief in.

Bewoners ervaren samenwerking met de gemeente ook als zeer frustrerend als de indruk krijgen dat de gemeente buiten hen om plannen herzielt en anders uitvoert en dus de samenwerking teniet doet. Tarik is lid van het wijkteam dat tot doel heeft het imago van de Rivierenwijk te verbeteren. Hij raakt gefrustreerd als een project dat dankzij het wijkteam en met steun van bewoners zou worden uitgevoerd, na een half jaar toch niet blijkt door te gaan:

‘En dan zegt de ambtenaar dat het niet kan, omdat het bijvoorbeeld een taak is van de overheid of van de provincie. Maar in plaats van dat na een half jaar te zeggen kun je dat ook gewoon aan het begin zeggen. (...) Hierdoor is de motivatie van de mensen weg en dan krijgen wij van de bewoners scheve gezichten: “Waarom hebben jullie ons eerst een half jaar aan het werk gezet en wordt het dan toch afgekeurd?”.’

Ook Michaela, actief in de taakgroep voor de herinrichting van het Venenplantsoen, ervoer de gebrekkige samenwerking. In het plantsoen is een vijver en Michaela en haar man maken zich zorgen over de kwaliteit van het water. Er groeide niets meer, de vissen gingen dood en er zwommen geen eenden meer. Als Michaela haar zorgen uit bij een ambtenaar van de gemeente, toont deze volgens haar weinig interesse. Michaela zoekt op eigen initiatief contact met de hogeschool die de kwaliteit van het water wél onderzoekt. Daaruit blijkt dat de zwerfafval de oorzaak is van de slechte waterkwaliteit. Michaela:

‘Ik heb het gevoel dat ze denken van: Ach, zolang ze hun mond dichthouden vinden wij het ook wel goed. (...) Als je als bewoonster vervolgens iemand van bijvoorbeeld de gemeente belt, dan hebben ze zoiets van: Gghhhh, wat moeten we ermee.....? (...) Je krijgt, het gevoel dat je tegen de gemeente (...) zit op te boksen. Dat ze ver boven je staan, want je bent maar een bewoonster.’

Minachting

Michaela's gevoel 'dat ze ver boven je staan' duidt nog op iets anders dan gefnuikte hoop op samenwerking, namelijk het gevoel niet serieus genomen worden. Dit is een terugkerend thema, vooral in de Rivierenwijk. Dat het plan waar Tarik bij betrokken was niet doorging, wijdt hij aan onverschilligheid en minachting; dat is gebaseerd op een idee van almacht van de gemeente, die het wel allemaal had kunnen weten en voorzien. Zo ervaren ambtenaren het meestal zelf niet. Bewoonster Trees:

'Ik kreeg een briefje in de brievenbus over een vergadering in de Venen waar gesproken werd over de Rivierenwijk. Het ging o.a. over het opknappen van voordeuren en het aanzicht mooier maken. Er werd alleen maar over deel 1 gesproken terwijl ik in deel 2 woon. Ik werd zo kwaad en zei: "Ho ho, daar wonen ook mensen, klop eens aan! Daar wonen geen apen maar daar wonen mensen!" Deel 2 werd altijd door de gemeente overgeslagen. Wij hoorden er niet bij.'

Ook het citaat van Lineke over gniffelende medewerkers aan het begin van dit hoofdstuk beschrijft het gevoel niet voor vol te worden aangezien.

Kees, een medewerker van Rentree die achteraf reflecteert op de ervaring van Trees begrijpt haar en heeft het zelf ook wel eens gezien. Toch hoeft het volgens hem niet altijd te betekenen dat de professional geen respect heeft voor de bijdrage van de bewoner. Het 'gniffelen' kan volgens hem ook komen door iets wat niets met de bewoner te maken heeft. Hij vermoedt daarom dat onzekerheid ook een rol speelt:

'Dat bewoners onzeker zijn zie je bijvoorbeeld ook wanneer er moet worden ingesproken. Altijd komt dezelfde naar voren die het woord voert'.

Ambtenaar Pien vindt dat de gemeente zelf soms onbedoeld mensen te weinig serieus neemt. Een keer werd een groep bewoners uit een andere buurt, die er samen met de gemeente zorgde voor een nieuwe brug, niet uitgenodigd bij de opening daarvan. De gemeente nodigde alleen bobo's en bewoners die naast de brug wonen uit en vergat de

bewoners die het initiatief hadden genomen. Mogelijk komt dit doordat nieuwe medewerkers niet goed op de hoogte zijn van het wijkenbeleid en van de rol van bewoners hierin. Toezeggingen worden daardoor soms niet opgevolgd. Juist doordat bewoners het idee hebben het ook voor de gemeente te doen, zijn ze boos als deze hen niet zien staan. ‘Wij doen het toch ook voor jullie? Niet alleen voor onszelf’, zo verwoordt Elise, lid van een bewonerscommissie uit de Rivierenwijk, het gevoel van veel bewoners.

Woningcorporaties: ruimte bieden

Woningcorporaties worden sinds de publicatie van het WRR-rapport *Vertrouwen in de buurt* (2005) opgeroepen tot maatschappelijk ondernemerschap. Faciliteren van bewonersparticipatie staat sinds enkele jaren ook bij hen op de agenda. Met bescheiden financiële sponsoring willen ze gezamenlijke belangen dienen of iets nieuws uitproberen. Joost, manager van een corporatie zegt hierover:

‘De acties die wij doen in de wijk, zijn ook gericht op (...) sociale controle, dat mensen elkaar aanspreken. Het hoeft niet per se dat iedereen daarbij betrokken is, maar dat het een inktvlekwerking heeft. Zodat ouderen eens een keer [naar de buurtkamer] gaan, en dan de buurvrouw meenemen.(...) . Dan kunnen mensen elkaar ook sneller aanspreken op bijvoorbeeld het trappenhuis.’

Woningcorporaties gaan daarbij vooral pragmatisch te werk: ze geven af en toe geld, of stellen ruimtes beschikbaar, maar wensen verder niet veel controle over of bemoeienis te hebben met de gang van zaken van actieve bewoners. Ze beschouwen inhoudelijke bemoeienis van bewonersactiviteiten niet als hun kerntaak en kernexpertise. Daardoor krijgen bewoners veel ruimte en autonomie. ‘We gaan niet precies invullen wat ze moeten doen’, legt Joost uit.

Ralf, een oudere bewoner van Sloterveer, kan dit soort hulp wel gebruiken als hij op zoek is naar een ruimte waar zijn geliefde ‘oudjes’ een plek kunnen krijgen voor

‘gezelligheid onder mekaar’. Als hij ziet dat er een pandje leegstaat benadert hij de corporatie. Hij is verbaasd over hoe makkelijk en snel het geregeld is:

‘Nou, daar waren ze heel enthousiast over en daar zouden ze naar kijken. (...) En ’s morgens om half negen heb ik gebeld [met de corporatie] en ik werd om negen uur teruggebeld dat ik om tien uur het huurcontract kon tekenen. Dus toen hadden we het.’

Ralf is ‘ontzettend blij’ met de hulp en vindt dat het allemaal zo ‘gemoedelijk’ gaat. Corporaties hebben een minder vastomlijnd en meer experimenteel beleid omtrent participatie. Dat laat veel ruimte voor flexibiliteit. Bewoners voelen zich daarbij niet, zoals soms bij de gemeente of het welzijn, gehinderd door precieze regelgeving en procedures. Dat werkt bemoedigend.

Tofik en Yousef, twee jongens die een kantoorruimte gekregen hebben van een corporatie in Kanaleneiland, ervaren de interactie als zeer prettig:

‘Tijdens een bijeenkomst zag ik iemand van de corporatie staan. Ik zei: “Luister eens, wij hebben gewoon huisvesting nodig, klaar.” Nou, korte tijd later hadden we kantoorruimte. (...) Zij helpen ons (...) en dat hoeft dan niet op zo’n pietjeprecies-wijze van wat heb je precies gedaan en waarvoor heb je het precies nodig en hoeveel et cetera.’

Over het algemeen ervaren actieve bewoners deze autonomie dus als zeer positief.

Veel autonomie, weinig belangstelling

Steun bieden en mensen hun autonomie laten, waar corporaties het best voor lijken te zijn uitgerust, heeft als risico dat bewoners te weinig belangstelling ervaren voor de initiatieven die ze steunen. Bewoners waarderen de ruimte maar verlangen soms ook belangstelling van de corporatie. Sabine bijvoorbeeld heeft in de opstartfase van haar

‘voorleesexpres’ – een project waarin vrijwilligers kinderen thuis komen voorlezen – van een corporatie gratis kantooruimte gekregen. Daar is ze heel blij mee, maar ze vindt het jammer dat de corporatie in eerste instantie weinig interesse toont in haar initiatief:

‘We hebben meteen dit aangeboden gekregen. We hebben verder nauwelijks contact gehad [met de corporatie]. Eigenlijk vind ik dat wel erg weinig. (...) Wij zouden graag zien dat we een beetje weten wie onze sponsors zijn, wat ze willen, hoe we hun boodschap kunnen uitdragen en hoe ze zich willen verbinden met het project. (...) Wat zouden jullie als wederdienst willen? Wij zoeken eigenlijk naar een goede samenwerking waardoor wij snappen, dit is hun belang, en dit is ons belang en hoe kunnen we dat zichtbaar maken? We willen samen toch hetzelfde voor de buurt.’

Belangstelling wordt erg gewaardeerd. Marga, die zoals eerder vermeld actief is in de taakgroep Speelplek Maasstraat van de Deventer Rivierenwijk, vindt het ‘prettig’ dat de woningcorporatie ‘overal positief tegenover stond’:

‘Tegenover mij maar ook tegenover het speelplekje en alles eigenlijk. Dat moeders buiten gingen zitten met een pot koffie, dat vonden ze helemaal geweldig, het feestje, daar was ook iemand aanwezig van Rentree.’

De autonomie die corporaties geven aan bewoners die met bewonersinitiatieven hun wijk leefbaarder proberen te maken, staat echter wel op gespannen voet met de veel meer ingrijpende en sturende rol die corporaties bij herstructurering spelen, zoals we hieronder zullen zien.

Schijninspraak

In Slotermeer ervaren bewoners die tegen sloop zijn geen inspraak in het herstructureringsproces en de participatie. Frans, de voorzitter van het bewonersplatform

spreekt van “schijnparticipatie” en “fopinspraak”. De bewoners doen in het inspraakproces ook een beroep op hun autonomie, maar ze hebben niet het gevoel dat ze gelijkwaardig worden behandeld. De rol van woningcorporaties wordt hier juist ervaren als overname.^{xlv} Op een evaluatieavond over het traject van de participatie bij de stedelijke vernieuwing in Slotermeer, geven de woningcorporaties toe dat er iets fout is gegaan. Dat valt Dirk, voorzitter van een bewonerscommissie, en zeer actief in de strijd tegen de sloop ‘100% mee’:

‘Toen zijn we met z’n vieren van het platform geweest. De mensen van de woningcorporaties, mensen van het stadsdeel waren er. Toen hebben we over het hele participatietraject gepraat: wat is er goed gegaan, fout gegaan etc. Alles wat wij aangekaart hebben, dat is allemaal ook overgenomen. Ze hebben van die avond ook een verslag gemaakt en dat staat erin, dat was wel goed. En een stukje dat het niet duidelijk was naar de mensen van de georganiseerde avonden wat de status van die avonden was. Want ze hebben maar twee avonden iets georganiseerd en toen hebben we een jaar niets van ze gehoord. En wees gewoon eerlijk naar mensen van “die plannen kunnen we niet realiseren”. En doe niet net alsof alle bewoners dolenthousiast is, want dat was niet zo. (...) Dat gaven ze ook zelf toe, de hele voorbereiding is fout geweest.’

Ook in Deventer klagen bewoners veel over falende inspraak of schijninspraak, zowel in relatie tot de gemeente als in relatie tot de woningcorporatie. Soms hangt dit samen met personeelwisselingen zo vertelt Noor, die met vier andere bewoners actief is bij de taakgroep Venenplantsoen:

‘Je vergadert en je bent ergens over uit met Rentree en de gemeente en het gaat toch anders, omdat er weer iemand anders is aangesteld, je hebt zo’n wisseling van de wacht, (...) mensen komen, mensen gaan. Je begint elke keer weer van voren af aan, en ondertussen lopen de plannetjes weer door, dus je loopt elke keer achter de feiten aan en dat vind ik zonde van mijn tijd.’

De groep heeft met de gemeente en woningstichting Rentree een plan gemaakt voor de inrichting van het nieuwe Venenplantsoen waarin ook een Cruyff Court een plek krijgt, maar zonder dat zij het wisten kwam het ergens anders. Zonder met de groep te overleggen of die te informeren heeft een ambtenaar besloten het Cruyff Court op een andere locatie te plaatsen dan met de taakgroep was afgesproken. De manier waarop dit proces is verlopen heeft ertoe geleid dat Noor met al haar vrijwilligerswerk is gestopt:

‘Dit was voor mij de druppel om te zeggen: “Jongens, ik doe heel veel bij vergaderingen en ik vind vergaderen ontzettend leuk”. Maar door de miscommunicatie met het Cruyff Court heb ik gezegd: “Ik stop met elke taakgroep die er maar is, want wat heeft het voor zin?” Dat gevoel.’

Gemeenteambtenaar Pien begrijpt Noors frustratie. Zij ‘schaamt zich dood’ en stelt het intern aan de orde. Dit soort miscommunicatie komt volgens Pien vaker voor.

In Deventer is de financiële crisis van cruciale invloed op het gevoel van schijninspraak. Eerder zijn er in nauw en goed overleg met bewoners grootse maar dure plannen ontwikkeld om te wijk te verbeteren. Maar de geplande sloop en nieuwbouw raakten met de crisis op losse schroeven, net als de met bewoners samen bedachte, dure ondertunneling en overkapping van een drukke weg die de wijk doorsnijdt. Op de overkapping zou een prachtig nieuw wijkcentrum met brede school en andere voorzieningen komen. Rentree raakt in financiële problemen, de directeur van de corporatie stapt op en jaren van grote onduidelijkheid volgen. Voor veel mensen wiens huis gesloopt zou worden en die al de wijk tijdelijk elders wonen is het onduidelijk wanneer zij terug kunnen keren. Voor anderen is de vraag of en wanneer hun woning voor sloop of renovatie aan de beurt zal zijn. Bewoners ervaren de zo goed uitgedachte en goed functionerende inspraak via de kopgroep en de taakgroepen nu als schijninspraak. Een bewoonster vindt ‘dat we alleen maar daar zaten om de schijn op te houden dat we inspraak hadden’. Volgens haar had de gemeente de bewoners moeten helpen en beschermen.

‘De gemeente deed dus wel de verslagen en zo, en ze zaten er ook bij, die hadden ook kunnen zien hoe het nu liep en die hadden ook kunnen weten dat het eigenlijk niet goed was zo op deze manieren. Die hadden eigenlijk moeten zeggen van “ho, jullie gebruiken de mensen een beetje”.’

Ambtenaar Pien en Rentree-medewerker Kees bestrijden dat inspraak niet oprecht is:

‘Je zou kunnen zeggen dat bewoners juist wel erg serieus zijn genomen, omdat we ze vanaf de start heel intensief hebben meegenomen. Ik ken weinig andere voorbeelden waar dit ook is gebeurd. De professionals nemen ze dus heel erg serieus. Heeft dus ook iets te maken met het zelfbeeld van de vrijwilligers.’

Dat de plannen zijn afgewezen kwam volgens hen door de financiële situatie van Rentree. De professionals weten dat soort dingen ook niet van tevoren. Hierdoor moeten op bestuurlijk niveau nieuwe keuzes worden gemaakt en dat kost veel tijd. . Zodra deze keuzen zijn gemaakt zijn de bewoners volgens hen geïnformeerd.

Conclusie: verhitte verhoudingen

In de 40-wijkenaanpak zijn zowel bewoners als instituties steeds aangemoedigd om actief te worden in de wijk, zoals ook in de inleiding van dit boek besproken wordt. Instituties en bewoners zitten veel dichterbij elkaar: ze merken en moeten meer van elkaar dan ooit, ze hebben elkaar vaak nodig. Dat verhoogt ook de verwachting onder bewoners dat ze gehoord en begrepen worden door instituties die hen helpen in het proces van ‘bewoner’ naar ‘actieve bewoner’ of ‘actief burger’.

In de dynamiek tussen actieve burgers en activerende instituties spelen gemeentes, welzijnsinstellingen en woningcorporaties verschillende rollen. Bewoners verwachten die verschillende rollen ook van hen. Problemen ontstaan onder meer bij discrepantie van verwachtingen. Van welzijnsinstellingen verwachten bewoners vooral hulp en die zijn

daartoe ook het best geëquipeerd. Van gemeenten verwachten bewoners vooral samenwerking en van woningcorporaties, letterlijk en figuurlijk, ruimte en autonomie.

De drie hier besproken wijken verschillen in de mate waarin deze verwachtingen worden ingelost. In Slotermeer en de Rivierenwijk voelen bewoners zich persoonlijk gesteund en gezien door welzijnswerkers en ervaren ze gelijkwaardigheid en ‘liefdevolle verwaarlozing’. Het resultaat is trots en vooral dankbaarheid en vreugde. In Kanaleneiland, waar de welzijnsinstelling zich door de gemeente gevangen en ongelijkwaardig behandeld voelt, voelen bewoners zich op hun beurt ook zo behandeld.

De dynamiek met de lokale overheden laat minder extreme onderlinge verschillen zien. In Slotermeer heeft het stadsdeel taken van het welzijn naar zich toegetrokken waardoor het ook verantwoordelijk is voor het geven van hulp, traditioneel een taak van het welzijnswerk. Hulp en bescherming gaan daardoor soms over in overname en inkadering in beleidsdoelstellingen. Dit demotiveert bewoners. In Kanaleneiland zoekt het wijkbureau naar samenwerking, maar voor hulp verwijzen ze bewoners naar de welzijnsinstelling. Bewoners ervaren dit soms als onverschilligheid, vooral als ze toch al wantrouwen koesteren jegens de welzijnsinstelling. Ze blijven dan teleurgesteld en gedemotiveerd achter.

In de Rivierenwijk heeft de woningcorporatie taken van de gemeente overgenomen. Hierdoor is de gemeente niet erg beeldbepalend en vooral verbonden met het beeld van woningstichting Rentree. Het onzichtbaar worden van een institutionele actor heeft als gevaar dat de gemeente als boeman wordt gezien als het misgaat met de corporatie, zoals de gebeurtenissen in de Rivierenwijk illustreren.

In alle drie de wijken is er een positieve dynamiek tussen de woningcorporaties en bewonersinitiatieven: de vraag naar autonomie en het aanbod ervan gaan goed samen. Bewoners voelen zich gesterkt door het gemak waarmee corporaties te werk gaan. Maar bij bewonersparticipatie rondom herstructurering ontstaan wel problemen, zoals we gezien hebben in Slotermeer en in de Rivierenwijk. Bewoners voelen zich daarin niet gehoord en ongelijkwaardig behandeld, en ervaren ‘schijninspraak’.

Onze conclusie is dat actieve bewoners het geen probleem vinden om met instituties samen te werken als het om het verbeteren van hun buurt gaat. Sterker nog, ze verwachten ook een actieve betrokkenheid van welzijnsinstellingen, corporaties en

gemeentes. Ze lijken op zoek naar zorgzame en betrokken instituties die hen serieus nemen als betrokken, verantwoordelijke burgers. Een gevoel van erkenning heeft tot gevolg dat bewoners gloeien van trots en persoonlijke warmte en betrokkenheid ervaren. Een belangrijke klacht is van bewoners is echter dat ze zich niet serieus genomen voelen. Daaruit ontstaat een gevoel van miskenning wat vaak te maken heeft met onduidelijke rollen en verwachtingen van diverse partijen. Dit leidt vaak tot verhitte verhoudingen tussen bewoners en instituties, waarin de emoties soms hoog oplopen. Teleurstelling, frustratie en wantrouwen overheersen dan.

In onze geïndividualiseerde samenleving willen mensen graag deel uitmaken van grotere zinvolle verbanden, maar zich daarin vooral persoonlijk gezien en erkend weten. Erkenning (Thompson 2006) is dan ook het sleutelwoord om de verhitte verhoudingen tussen bewoners en instituties in wijken te begrijpen en te verbeteren.

Portret

Het is ons gebouw dus mogen wij het zeggen?

De problematiek van zeggenschap in Kanaleneiland

Mandy de Wilde

2006

Onder oudere, autochtone bewoners van Kanaleneiland staat Bernadottelaan 23 bekend als het ‘Diensten-’ of ‘Bernadottecentrum’. Het is gebouwd in de jaren zestig toen de buurt in aanbouw was en bedoeld voor de ouderen die in de aanpalende bejaardenflat wonen. Ze kunnen er biljarten, kaarten, een kopje koffie drinken of bingo spelen.

In de loop van 2006 wordt de welzijnsinstelling van Kanaleneiland geconfronteerd met een veranderend gemeentelijk huisvestingsbeleid. De instelling krijgt een bepaald aantal vierkante meters per inwoner gesubsidieerd. Alles wat ze meer heeft moet ze voortaan zelf betalen en anders afstoten. Niet lang daarvoor is, vlakbij het Bernadottecentrum, een nieuw, multifunctioneel wijkcentrum geopend. De instelling heeft daardoor duizend à vijftienhonderd vierkante meter te veel en moet dus panden afstoten. Een van die panden is Bernadottelaan 23.

Voor de bewonerscommissie van de belendende bejaardenflat is dat een onaangename verrassing. De commissieleden zijn ‘erg gekwetst’ dat ze uit hun pandje moeten. Henk, een goedgehumte Kanaleneilander die al jaren actief is in een bewonerscommissie, is van mening dat het ‘op een heel brute manier’ gedaan is en wijst de welzijnsinstelling als boeman aan:

‘En ik heb ze meegemaakt, die huilende oudjes hier (...) [Het welzijn] heeft dat destijds op een zeer onbeschofte manier gewoon gestopt. Er mocht niet meer gekaart of bingo gespeeld worden, want dat ging om geld. De biljartclub was alleen voor mannen, dus dat moest er ook maar uit. (...) Er werd op een dansavond voor ouderen een biertje geschonken. (...) Dat kon niet meer! De mensen [van het welzijn] werden opeens heel streng. Omdat het volgens mij meer een organisatie was voor moslims.

Vijf jaar later heeft Henk nog steeds ‘aardig contact’ met het welzijn, maar ‘het blijft me toch aardig in mijn hoofd zitten, ik kan er nog steeds boos om worden’.

Bob, een welzijnsmanager, heeft van te voren wel zien aankomen dat zijn organisatie de boeman zou worden. Hij vindt dat ‘niet eerlijk’ en wijst op zijn beurt de gemeente Utrecht als boeman aan:

‘Nou, hoeveel verzet er bij die sluiting wel niet is geweest. Wij mochten het vuile werk opknappen en het meedelen, maar in feite is het een uitvoering van het gemeentelijk beleid, want zij hebben er geen geld meer voor over. (...) Maar aan de andere kant worden die panden opgehouden door allerlei ingewikkelde constructies en daardoor wordt het voor bewoners steeds diffuser. Het is een goed voorbeeld van het jojo-beleid van de gemeente Utrecht.’

Andries, een ambtenaar op het wijkbureau beaamt het verhaal van Bob en stelt dat ‘ruimte’ in Kanaleneiland een ‘eeuwig probleem’ vormt aangezien veel panden tijdelijk zijn, in afbraakgebieden staan en uiteindelijk afgestoten worden:

‘Ze worden gesloten door het welzijn, maar via de achterdeur komen die initiatieven wederom allemaal naar binnen. Dat zag je ook met het Drie Generatie Centrum.’

Het Dienstencentrum wordt inderdaad niet gesloten. Het krijgt een nieuwe bestemming als Drie Generatie Centrum voor vrouwen en wordt in 2007 feestelijk heropend.

2007

In het Drie Generatie Centrum is wekelijks een ‘internationale koffieclub’. Vrouwen zitten dan met elkaar te kletsen en wisselen informatie uit over in welke supermarkten in Kanaleneiland die week de beste aanbiedingen te vinden zijn. Bernadottelaan 23 is voor hen ‘een plek waar ze gezellig bij elkaar kunnen zijn’ en hun ‘buurtvrouwen’ kunnen ontmoeten. Die plek is mogelijk geworden dankzij een subsidie van het ministerie van

VROM (via de 40-wijkenaanpak) en woningcorporaties Mitros en Portaal: voor de leefbaarheid in de wijk hebben gemeente en corporaties in dit afbraakgebied een plek willen maken waar ‘iets bruisends gebeurt’ tot de geplande sloop in 2010.

En het bruist inderdaad in het Drie Generatie Centrum: van hoop en verwachtingen over de mogelijkheid voor vrouwen om zelf het pand te beheren. Tessa, de projectleider die vanuit de welzijnsinstelling gedetacheerd is en door het ministerie van VROM wordt betaald, benadrukt dat het Drie Generatie Centrum ‘vanuit de vraag van bewoners’ activiteiten wil opzetten:

‘Ongeveer een jaar geleden kregen we van dames uit de wijk vragen van “goh, er zijn wel activiteiten voor vrouwen, maar er is eigenlijk nergens een plek speciaal voor vrouwen”. Toen is dat onderzocht, er is aan sleutelfiguren gevraagd of er behoefte aan zou zijn (...) en zo is het gegroeid.’

Een plek in de wijk door en voor alle vrouwen in de buurt. Fatma, een bewoonster van Turkse komaf, vindt dat ‘geweldig’. Ze is er begonnen met sporten en in 2009 heeft ze samen met haar vriendin van Albanese afkomst een tijdje aerobics en steps georganiseerd voor vrouwen in de wijk:

‘Dat bood de mogelijkheid voor vrouwen in de buurt om voor een heel klein bedrag te sporten. En Marokkaanse en Turkse vrouwen vinden het veel prettiger als het alleen voor vrouwen is.’

Waar Fatma en andere vrouwen het belangrijk vinden eindelijk een geborgen plek voor alleen vrouwen te hebben en af en toe een activiteit te kunnen organiseren, vindt Ellen, moeder van twee kinderen en zeer actief in de wijk, het zogenaamde zelfbeheer maar een ‘klucht’. Ze is door de directeur van de welzijnsinstelling gevraagd om zitting te nemen in een adviesraad voor het Drie Generatie Centrum, maar ze heeft de indruk dat zij en de andere vrijwilligers er niet echt bij ‘betrokken’ worden en dat het ‘een bestuur in oprichting’ blijft:

‘Je komt opdraven als vrijwilliger omdat het je aan het hart gaat. (...) Maar het is veel blabla, er gebeurt niets en daar ontwikkel je negatieve ervaringen uit. (...) Ik zeg dan dat ze ook wat kunnen delegeren, dan kunnen wij ook aan de slag.’

Grietje, een oudere bewoonster die ook zitting heeft genomen in de adviesraad, bevestigt Ellens verhaal:

‘Wij zeggen dan: “Dit of dat moet gebeuren.” Maar je krijgt geen gehoor. (...) Ik vraag dan aan Tessa “wanneer doen we iets met die adviesraad?”. “Ik ben nu druk met andere dingen,” zegt ze dan. Tja, dan houdt het op natuurlijk.’

Ellen is strijdlustiger en geeft de strijd om Bernadottelaan 23 niet op. Voor haar staat de gang van zaken rondom het beheer van het Drie Generatie Centrum symbool voor gebrek aan erkenning van de inzet, kennis en ervaringen van vrijwilligers in Kanaleneiland:

‘Bij de opening van het Drie Generatie Centrum heb ik mijn verhaal gedaan, ze [ambtenaren, politici, professionals, bewoners, MdW] stonden met hun mond open, ze waren geschokt, zo ver staan ze dus van de praktijk af. (...) Ze komen hier naar Kanaleneiland als ontwikkelingsgebied, om beleid te maken. Maar ze zijn met stomheid geslagen als ze de verhalen horen.’

De strijd over wie zich de ruimte aan Bernadottelaan 23 mag toe-eigenen speelt zich niet alleen af tussen de ouderen van de bejaardenflat en moslimvrouwen van het Drie Generatie Centrum. Ook binnen het Drie Generatie Centrum is al vanaf de opening een strijd gaande tussen verschillende groepen vrouwen. Ellen heeft vanuit haar rol in de adviesraad aan de dames van Al Amal^{xlvi} – dan nog een bewonersinitiatief in ontwikkeling, dat als doel heeft een welzijnsorganisatie voor vrouwen van Marokkaanse komaf op te zetten – gevraagd om ook zitting te nemen in het Centrum. Maar volgens haar willen de vrouwen van Al Amal uiteindelijk ‘hun eigen organisatie’ en willen ze niet meedoen aan het Drie Generatie Centrum, omdat hun vrouwen ‘nog niet zover’ zijn. In het Drie Generatie Centrum is het verplicht om Nederlands te praten, en de vrouwen bij

Al Amal spreken Berbers met elkaar. Bovendien heeft Al Amal slechte ervaringen met het welzijn en wil de organisatie niet nog meer met hen samenwerken. Ellen vindt het 'triest' dat 'ze apart willen blijven'. Ze voegt eraan toe dat zij er zelf 'voor alle bewoners' zit, terwijl 'de vrouwen van Al Amal daar zitten vanuit hun eigen gesloten organisatie voor alleen vrouwen'. Het Drie Generatie Centrum is juist bedoeld om dit te doorbreken, meent ze. Ze vindt dat de gemeente hier begeleiding in moet bieden, want 'Al Amal wordt ontzettend gesubsidieerd'.

2009

De sloop van de Bernadottelaan is door de economische crisis uitgesteld. De projectsubsidie van VROM is afgelopen. Het bestuur van het Drie Generatie Centrum is opgestapt. Wat gaat er met het pand en het centrum gebeuren?

Weer neemt Ellen met twee andere bewoners het initiatief. Ze wil een onderzoek naar wat er allemaal misgegaan is bij het 3-Generatiecentrum. Er is zoveel geld ter beschikking gesteld en wat is het resultaat? Waarom is er niets met hun klachten gedaan? Waarom neemt niemand zijn verantwoordelijkheid? Ze spreken daarover met de directeur van de welzijnsinstelling en andere belanghebbenden, onder meer de wijkmanager. Ellen en haar compagnons zijn echter niet tevreden en hebben het gevoel dat er weer niet naar ze geluisterd wordt. Er wordt een initiatiefgroep opgericht die bepleit dat het Drie Generatie Centrum 'echt zelfbeheer' moet krijgen. Want het is 'ook voor ons'. 'Waarom is dat alleen voor Marokkanen en vrouwen bijvoorbeeld? Waarom is het niet voor iedereen?', zo luiden de vragen uit de initiatiefgroep.

De groep schrijft een brief naar de gemeenteraad. De leden vinden dat ze als vrijwilligers zelf moeten kunnen bepalen wie er wel of niet in het centrum mag komen en welke activiteiten er gaan plaatsvinden. De gemeenteraadsfractie van de PVDA stelt in 2009 vragen aan de gemeenteraad over het falende zelfbeheer van het Drie Generatie Centrum. Ellen vertelt dat ze daarna 'hard is aangepakt' door de directeur van het welzijn. 'Dat was niet leuk,' vertelt ze en ze vertrouwt de directeur en de welzijnsprofessionals dan ook niet meer.

Ook de vrouwen van Al Amal, dat ondertussen is uitgegroeid tot een professionele vrouwenorganisatie, hebben een oogje op de Bernadottelaan als accommodatie. De

organisatie wil graag een vrouwencentrum in de wijk, om activiteiten te organiseren waarvoor nu geen ruimte is, vertelt medewerker Khadija. De ambtenaren van het wijkbureau kunnen hen echter niet verder helpen. De gemeente Utrecht beslist en het wijkbureau heeft daar geen invloed op, zo krijgen ze te horen.

2010

Dankzij een subsidie van woningcorporaties Mitros en Portaal vindt er een doorstart plaats van het Drie Generatie Centrum. Maar volgens de leden van de initiatiefgroep krijgen ze nog steeds geen antwoorden op vragen naar het gebruik van subsidiegelden, verantwoordelijkheden en in hun ogen niet goed functionerende welzijnsmedewerkers. ‘Als vrijwilliger word je gewoon schaakmat gezet,’ concludeert Geke, bewoner uit de initiatiefgroep.

2012

Bernadottelaan 23 staat er nog steeds. Het Drie Generatie Centrum is er ook nog. Dagelijks zijn er tot vijf uur activiteiten voor vrouwen en kinderen. Na vijf uur en in het weekend is het een buurtcentrum dat openstaat voor alle buurtgenoten, dat wordt afgehuurd voor (culturele) activiteiten, feesten en partijen. Bijvoorbeeld door de werkgroep Samen Leven, Samen Eten of de Filipijnse organisatie van Utrecht. Of door Resto van Harte, een buurtrestaurant dat ‘driegangendiners voor wijkbewoners met diverse achtergronden’ organiseert. Maar de meeste ouderen die uit het Dienstencentrum zijn weggestuurd hebben er nog geen een keer gegeten, vertellen Henk, Jan en Ina van de bewonerscommissie.

Dat nu alles voor vrouwen is, wringt bij de ouderen die hún Dienstencentrum zagen verdwijnen. Niemand van hen is daar, naar hun zeggen, ooit van op de hoogte gesteld. De bewoners van de bejaardenflat voelen zich niet alleen verdrongen uit het Dienstencentrum, maar ze ervaren ook nog eens overlast:

‘De laatste maanden is er altijd een bruiloft of iets anders. Tot 1 uur ’s nachts horen we “boem, boem”, keihard en dan zijn er dus kinderen die kunnen buiten spelen. Het is elke zaterdag verhuurd beneden. Er zijn ook mensen die zeggen:

“Dat is niet de bedoeling van dat centrum.” (...) We zijn nu op diverse manieren met de corporatie aan het kijken wat de oplossing kan zijn.’

En Ellen? Die probeert ondanks alle tegenslagen nog steeds iets van het zelfbeheer te maken, maar andere bewoners komen niet meer binnen:

‘Laatst vroeg ik aan een bewoonster hier: “Heb je zin om mee te komen naar het Drie Generatie Centrum?” “Nee,” zei ze, “ik heb er genoeg van.” Dat hoor je steeds vaker. Bewoners zijn moe.’

Uit het motto van bewonersparticipatie in de 40-wijkenaanpak – ‘Het is jouw wijk dus jij mag het zeggen’ – spreken hooggespannen verwachtingen over bewoners: die zouden zelf het beste weten hoe de buurt leefbaarder en mooier te maken is en daar samen uitvoering aan kunnen geven. Bernadottelaan 23 in Kanaleneiland is dan ook gepresenteerd als een buurthuis dat bewoners zeggenschap biedt, verbindt en hoop geeft. Toch laat de praktijk rondom het pand vooral strijd om erkenning zien, zoals die zich vaker voordoet bij te verdelen zeggenschap.

Nu veel buurthuizen bezwijken onder de crisis en beleidsmakers oproepen tot zelfbeheer gaat de meeste aandacht uit naar succesverhalen en wat we daarvan zouden kunnen leren.^{xlvi} Zo is in een aan Kanaleneiland grenzende wijk een buurthuis afgestoten, in dezelfde periode als het Bernadottecentrum, om precies dezelfde reden en door dezelfde welzijnsinstelling. In deze wijk sloegen bewoners de handen ineen en slaagden ze erin het buurthuis met behulp van woningcorporaties en de gemeente Utrecht open te houden. Sinds 2008 is het in beheer van de bewoners. Geregeld wordt het gepresenteerd als een praktijkvoorbeeld dat de kracht van zeggenschap en zelfbeheer zou illustreren (zie Huygen 2011, 2012).

Ondertussen blijven de net zo interessante mislukkingen grotendeels buiten beeld. De gaande veranderingen in welzijn en de huidige crisis nopen ons om te kijken wat we kunnen leren van de gang van zaken rondom Bernadottelaan 23 in Kanaleneiland. Dát voorbeeld laat zien dat zeggenschap soms ook een zeer ongrijpbaar proces is, door grillig beleid dat constant met tijdelijke (en soms tegenstrijdige) oplossingen komt, organisaties

die elkaar de schuld geven van wat er misgaat, bewoners die verdeeld zijn en geen grip kunnen krijgen op het proces. De belofte van zeggenschap leidt dan niet tot enthousiasme, trots en zelfbeheer maar tot teleurstelling, frustratie en sluimerend wantrouwen. Wat de uitkomst daarvan kan zijn, zien we in Kanaleneiland: nieuwe scheidslijnen tussen bewoners onderling en tussen bewoners en instituties.

Groeipijn

Portret

Marokkaanse zelfspot

Portret van een vrouwenorganisatie in Kanaleneiland^{xlviii}

Evelien Tonkens

‘Huiswerk’, ‘discipline’, ‘liefde’, ‘aandacht’, ‘karate’, ‘sport’, ‘sterke moeder’. Dat zijn Nederlandse woorden waar blijkbaar geen Berberse vertaling voor is. Ik versta geen Berbers, maar deze woorden vang ik wel op tijdens een zondagmiddagbijeenkomst over normen, waarden en opvoeding, in april 2009 in Kanaleneiland. De bijeenkomst is georganiseerd door de Marokkaans-Nederlandse vrouwenorganisatie Al Amal en bestemd voor Marokkaans-Nederlandse vrouwen. En die zijn in groten getale gekomen: er zijn zeker achthonderd vrouwen, bijna allemaal met hoofddoek.

Zoveel Marokkaans-Nederlandse vrouwen bij elkaar, zonder mannen en bovendien zonder autochtonen? Dat is niet meer de bedoeling van het integratiebeleid. De laatste landelijke integratienota, van (toenmalig) minister Donner, uit juni 2011, is daar heel duidelijk over. Weg met beleid op basis van herkomst, want dit staat haaks op gezamenlijk burgerschap. ‘Niet afkomst, maar toekomst telt.’ Het regeerakkoord van het kabinet Rutte II sluit hier naadloos op aan: nieuwkomers moeten zo snel mogelijk opgaan in de reguliere samenleving, we stimuleren geen aparte organisaties meer. ‘Voor alle nieuwkomers biedt beheersing van het Nederlands, kennis van de samenleving en betaald werk het beste perspectief op succesvolle integratie.’ Een drukbezochte bijeenkomst zoals die van Al Amal uit 2009 geldt sinds 2011 als belemmering voor integratie en burgerschap. We zullen straks kijken hoe die belemmering in 2009 in zijn werk ging. Eerst naar de start van Al Amal.

Al Amal begon in 2001 met iets waar het hedendaagse beleid ook al van gruwelt: elf Marokkaans-Nederlandse jonge vrouwen die bij de welzijnsorganisatie Arabische les gingen volgen. Een van hen, Masouda, vertelt:

‘Van daaruit kwamen verhalen en vragen van die groep vrouwen van “we willen

iets meer over opvoeding weten. Kunnen we voorlichtingsbijeenkomsten organiseren voor onze zussen en onze moeders?’ (...) Er was niemand die iets voor de vrouwen deed. Wij dachten: we moeten ook iets voor vrouwen doen.’

Al Amal betekent ‘hoop’ en dat is ook precies wat Masouda en de vrouwen vanaf het begin drijft: hoop op ontwikkeling, begrip en een betere toekomst voor Marokkaans-Nederlandse vrouwen en meisjes. Daartoe bieden ze een luisterend oor op straat, in buurthuizen, tijdens door henzelf georganiseerde activiteiten en dus ook tijdens drukbezochte informatiebijeenkomsten. Al Amal is uitgegroeid tot een gewaardeerde welzijnsorganisatie voor vrouwen en meisjes. Al Amal heeft vele prijzen ontvangen en krijgt niets dan lof van burgemeester en wethouders en zelfs van de minister van Integratie.

Mei 2009, de bijeenkomst over opvoeden, die ik bijwoon om te kijken of burgerschap en integratie hier inderdaad belemmerd worden en zo ja: hoe dan wel. De burgemeester van Utrecht opent de bijeenkomst. Hij waardeert het dat de vrouwen in groten getale gekomen zijn, maar spreekt hen vervolgens streng toe. Zij moeten zich altijd verantwoordelijk voelen en weten waar de school van hun kinderen staat. Getuigt deze grote opkomst niet van verantwoordelijkheidsgevoel, wil ik vragen, maar de burgemeester vertrekt al – de middag is immers alleen voor vrouwen.

Er volgt een toneelstuk vol zelfspot, ‘over een moeder die niks te zeggen heeft, een zoon die alles mag en een dochter die niks mag. Zelfs als ze naar de bibliotheek wil, moet ze binnen een uur terug zijn,’ zo legt mijn buurvrouw mij uit. Natuurlijk overdreven, vertelt ze me ook, want zo weinig bewegingsvrijheid hebben studieuze meisjes nou ook weer niet. Dan mogen de vrouwen reageren. ‘Een bekend verhaal: het meisje wordt onderdrukt. Maar in de islam gelden voor jongens en meisjes dezelfde regels, alleen wordt dat niet toegepast,’ roept iemand. Stevig applaus volgt. ‘Het ligt aan de communicatie tussen man en vrouw,’ zegt een ander. ‘De vrouw verstopt veel voor de man. Ze beschermt de kinderen.’ ‘Ik verlang van mijn zonen dat ze respectvol met meisjes omgaan,’ vult een ander aan. ‘Ik hoop dat dit overgenomen wordt.’ Gelach, geschuifel en onrust in de zaal. ‘Respecteer elkaar!’ roept de gespreksleider. ‘Ouders laten

slechte voorbeelden zien, wij zijn slecht bezig,’ voegt iemand uit de zaal toe. Een ander roept op tot wederzijds respect. Er wordt wel gezegd dat Marokkaanse Nederlanders zichzelf en elkaar niet openlijk durven bekritisieren, maar dat is hier wel anders.

Dan is het woord aan de wethouder. Alle kinderen moeten gelijke kansen hebben, stelt ze. ‘Praten over opvoeding is moeilijk. We praten gemakkelijker over seks of geld, maar het moet wel.’ Een moeder uit een verre stad mag vervolgens vertellen hoe zij haar succesvolle kinderen – allemaal op het VWO en de universiteit – heeft opgevoed:

‘Kinderen zijn als planten, je moet ze steeds een beetje water geven, al vanaf hun tweede jaar. In negentig procent van de gezinnen gaat het zoals het toneelstuk schetste. Je moet duidelijke regels stellen. Veel vrouwen zijn te makkelijk. Die laten een kind van twee bepalen wat er gebeurt. Ik ben ook de mede-opvoeder van kinderen op straat. Spreek elkaar aan. Het slachtoffergevoel klopt niet. We hebben wél rechten. Je moet ze alleen zoeken.’

‘Soms is de vraag: wie is de opvoeder, wie is het kind?’ vult één van de organisatoren aan. ‘Vaak nemen kinderen de opvoeding over. Een zoon van veertien die zich als een vader gedraagt.’ Je moet ook luisteren, oudere kinderen knuffelen en weten wat je kinderen op school doen. ‘Neem zelf het initiatief: bel de mentor, bel de conciërge en zeg: “Laat me weten als er iets met mijn kind is.” Kinderen die laat buitenspelen? Dat kan niet! Waar is vader, waar is de moeder?’ Wederom klinkt er applaus. ‘Wanneer kan ze dan de Marokkaanse soap zien?’ grapt iemand. Gelach vult de zaal.

Het woord is vervolgens aan politieagenten die vertellen dat bij criminele jongeren de werelden van thuis, school en straat totaal gescheiden zijn. Praat daarom met je kinderen over wat ze op school en op straat doen, is hun aanbeveling.

Het sterkste staaltje Marokkaanse zelfspot zijn de meisjes met hoofddoek die hun broers spelen, tijdens het tweede toneelstuk: met een slungelig loopje en een laaghangende broek vallen ze meisjes lastig. Maar in de discussie die volgt, klinkt kritiek. Waarom gaat het niet over afwijzing bij een sollicitatiegesprek? Een jonge vrouw naast me sist verontwaardigd: ‘Typisch Marokkaans: ontkennen dat er problemen zijn. Als je er niet naar kijkt, bestaat het niet!’

Mei 2010, ruim een jaar later dus. Een feestelijke bijeenkomst voor 'elke organisatie, elk bedrijf en elke gemeente (die) Al Amal een warm hart toedraagt en ondersteunt'. Minister en wethouder luisteren de bijeenkomst op. Al Amal loopt als een trein, met nieuwe activiteiten en een meidencentrum, gesponsord door woningcorporatie Mitros. Ook is Al Amal het project Goed Zo! gestart, voor jongetjes van vier tot zeven jaar.

Opvoedingsondersteuning is de kernactiviteit. Daarnaast organiseert Al Amal activiteiten en cursussen als Kunsteducatie, Samen Tuinieren, Fit en Gezond, een cursus Omgaan met Depressie, en een jaarlijkse thematische bijeenkomst, die in 2010 over gemeenteraadsverkiezingen gaat. Het is al met al niet gemakkelijk om Al Amal te zien als 'belemmering voor burgerschap'.

Maar in 2010 is de politieke wind al aan het draaien. De nota van Donner drukte in 2011 slechts uit wat in 2010 al de dominante opvatting was geworden: weg met apart beleid, aparte subsidies en andere stimulansen voor etnische groepen. Iedereen moet meteen integreren in 'de samenleving'. Al Amal moet zich dus niet alleen op Marokkaanse vrouwen richten, maar integreren in de reguliere voorzieningen.

Bij de bijeenkomst in mei 2010 stellen ook meiden van het Meidencentrum zich voor. Waarom ze niet naar de welzijnsorganisatie gaan, is de eerste vraag. Daar zitten geen meiden van onze leeftijd, is het antwoord. En de sfeer is fijn bij Al Amal. Masouda vult aan: 'Het zijn ook vooral de moeders die al bij ons komen, die hun meiden dan ook naar ons sturen. We hebben meiden die al tien jaar bij ons kwamen en die groeien met ons mee natuurlijk. Het is een herkenbare plek voor ze.'

Dit zou in 2001 afdoende antwoord zijn geweest, maar in 2010 is het dat niet meer. Werken jullie wel samen met andere organisaties, is de volgende vraag. Ja zeker, beaamt Saskia van Al Amal. Ze somt op: op verzoek van de gemeente kijken ze of ze meer kunnen betekenen voor vrouwen met een uitkering, met Bureau Jeugdzorg en met bedrijven werken ze samen bij het opleiden van coaches, en rond de oprichting van het meiden- en vrouwencentrum met het Drie Generatie Centrum. Maar dat laatste is mislukt: 'Het is soms een wespennest.' De grootste zorg voor de toekomst is accommodatie. 'We willen best ruimte delen met andere organisaties,' zegt Saskia. 'Door gebrek aan accommodatie kunnen activiteiten soms niet doorgaan of moeten we mensen de deur

wijzen.’

Integreren is anno 2010 niet ‘met en voor je eigen groep’ maar alleen nog ‘met en voor de samenleving’. Een mevrouw van Pleegzorg vraagt of de vrouwen die Al Amal bereikt geen pleegzorg kunnen doen. Hasiba verzucht dat veel vrouwen dit graag willen, maar dat het niet kan omdat je alleen pleegouder mag worden als je goed Nederlands spreekt. ‘Ik ben overal al langs geweest, maar het lukt niet.’ Masouda sluit af met de mededeling dat iedereen welkom is en dat ze graag nog meer tips meenemen. ‘We zijn voor iedereen open!’

22 januari 2013. Al Amal is geselecteerd door Binnenlandse Zaken als casus voor het project Experimenten Maatschappelijke Meerwaarde. Al Amal wordt daarom twee jaar lang gevolgd ‘op de kernbegrippen “effectiviteit”, “betrokkenheid” en “legitimiteit”.’

Welkom in de wondere wereld van de beleidstaal. Eerst moet je jezelf begrijpen als belemmering voor burgerschap, een paar jaar later deugen je doelen blijkbaar wel, maar dan word je bureaucratisch getoetst. Ik begrijp wel waardoor veel hoger opgeleide Marokkaanse Nederlanders beleidstaal beter beheersen dan borrelpraat.

Al Amal is in 2013 trouwens niet meer voor Marokkaans-Nederlandse vrouwen, maar voor ‘gezinnen, vrouwen, jongeren en kinderen die te maken hebben met een veelvoud aan problemen: armoede, laaggeletterdheid, psychische problemen, huiselijk geweld, schulden, verslaving en opvoedingsproblematiek’, zo meldt de website. Zo kan de organisatie toch overleven in tijden waarin zelforganisatie taboe is.

Maar daarmee gaat ook iets verloren. Dat zet ik hier dan nog maar even in het zonnetje. De laatste keer dat ik zoveel vrouwen bijeen zag als bij de opvoedbijeenkomst in april 2009, was aan het begin van de jaren tachtig, tijdens demonstraties tegen seksueel geweld. Deze opvoedbijeenkomst was eigenlijk ook een demonstratie, namelijk van het nut van het aparte organisaties die honderden vrouwen aanzetten tot emancipatie, zelfspot en burgerschap. En die dat zo goed doen, dat ze niet alleen opvallen maar bovendien overvraagd worden door de buitenwereld. Of ze geen mantelzorgondersteuning kunnen bieden én pleegzorg én opvoedingsondersteuning van jongens én voorlichting over succesvolle samenwerking tussen vrijwilligers en professionals.

Zonder de aparte Arabische les voor Marokkaanse vrouwen, en zonder steun van gemeente, welzijnsorganisatie en woningcorporatie voor Al Amal als afzonderlijke organisatie voor Marokkaans-Nederlandse vrouwen, was er niets te overvragen geweest. Zo'n organisatie is geen belemmering voor integratie en burgerschap, maar een voorbeeldige bijdrage daaraan. Juist in de aparte bijeenkomst van 2009 was er ruimte voor zelfspot. Daarna werd dat moeilijker. Zelfreflectie en zelfspot zijn onontbeerlijk voor burgerschap in de pluriforme samenleving, zo betoogden Paul Lichterman (2005) en Swierstra en Tonkens (2007). Zelfspot is een hogere vorm van burgerschap. Het veronderstelt zelfreflectie, dat wil zeggen: het vermogen en de wil om van enige afstand naar jezelf te kijken. En dat is een cruciale voorwaarde voor contact tussen mensen met sterk verschillende achtergronden (Lichterman 2005). Zelfspot impliceert ook afscheid van absolute waarheden en helpt om op een luchtige manier een brug te slaan naar de ander. Het is een teken van integratie: het veronderstelt namelijk dat je als individu en als groep beschikt over een minimale dosis zelfvertrouwen en dus mentaal redelijk stevig in je schoenen staat. Het vereist van de sociale omgeving dat deze jou als individu of groep enigszins erkent en naar je luistert. Als je moet schreeuwen om überhaupt gehoord te worden, is zelfspot moeilijk (Tonkens en Swierstra 2007). En als iedereen zichzelf heel serieus neemt, is een serieuze dialoog onmogelijk. Aan de door de vrouwen van Al Amal getoonde zelfreflectie en zelfspot kunnen Donner, Rutte en vele anderen een goed voorbeeld nemen.

7.

Erkenning en zelfrespect

De onverwachte verdiensten van sociale activeringsprojecten ^{xlix}

Judith Elshout

‘Ik heb heel lang het gevoel gehad dat ik niet deugde,’ vertelt de 46-jarige Rivierenwijker Annemarie over de periode dat zij ‘depressief’ en ‘overspannen’ was van haar laatste baan. Ze kon met haar universitaire opleiding Nederlands aan de slag op verschillende plekken, maar keer op keer lukte het haar niet te blijven, omdat ze naar eigen zeggen ‘ziek’ werd van het werk doordat ‘haar hart er niet lag’. Lange tijd heeft zij haar falen als een ‘als een groot gebrek’ ervaren. Ze voelde zich ‘een uitvaller’.

De nieuwe droom van Annemarie was ‘healer’ te worden. Maar ze liet zich remmen door het idee dat die droom in de ogen van haar omgeving ‘niet deugde’ en dat ze daarmee ‘niet in de pas’ zou lopen. Dat veranderde toen zij in de *Deventer Post* een artikel las over het project Sterrenvinder met een oproep aan Rivierenwijkers om zich aan te melden en ‘dromen’ waar te maken. Ze besloot dit te doen en met haar ‘talentmakelaar’ werkte ze stap voor stap toe naar het opzetten van haar eigen praktijk.

Sterrenvinder is een sociaal activeringsproject voor langdurig werklozen. Het project is in 2008 van start gegaan omdat in 2007 de geregistreerde werkloosheid in de Rivierenwijk aanmerkelijk hoger was dan het Deventer gemiddelde (10,5 procent tegen 5,6 procent). Ook in Amsterdam Nieuw-West zijn de werkloosheidscijfers hoger dan in de rest van Amsterdam (in 2010: 8,7 procent tegen 7,5 procent). En ook daar is een sociaal activeringsproject gestart, de Talentenbox genaamd. Het derde activeringsproject dat ik in dit hoofdstuk onder de loep neem, More at Work, opereert vanuit Hilversum en is niet verbonden aan een bepaalde wijk.

Succesvol zijn deze projecten meestal niet. Althans, wanneer we kijken naar het aantal deelnemers dat via zo’n project aan een betaalde baan komt. Slechts rond de tien procent van alle deelnemers vindt een betaalde baan. Deze activeringsprojecten zijn bedacht in een tijd dat er niet alleen veel werkloosheid in de aandachtswijken was, maar

ook veel geld om de problemen te bestrijden. Vandaag de dag steekt het beleid hier geen geld meer in: de projecten zijn te duur en de opbrengst is te laag. Bovendien leidt een meer marktgerichte benadering ertoe dat het beleid zich vooral concentreert op redelijk tot goed bemiddelbare, oftewel kansrijke werklozen, die snel en zonder veel extra hulp naar werk bemiddeld kunnen worden (Van der Pennen & Hoff 2003, p. 37). Voordat de genoemde projecten echter eerloos de geschiedenis ingaan als de zoveelste sociale mislukking, wil ik laten zien dat ze in zeker opzicht wel heel succesvol zijn. Activeringsprojecten bieden veel meer dan arbeidsbemiddeling: ze hebben onverwachte verdiensten (zie ook Elshout et al. 2012).

Gedurende anderhalf jaar heb ik intensief veldwerk gedaan in Amsterdam Nieuw-West, de Rivierenwijk in Deventer, Kanaleneiland in Utrecht, en in Hilversum. Ik heb, ten eerste, gekeken naar de effecten van niet-werken op het zelfrespect van mensen en ben, ten tweede, nagegaan in hoeverre sociale activeringsprojecten invloed hebben op het zelfrespect van deelnemers. In dit hoofdstuk ga ik in op die laatste vraag.

Activeringsprojecten blijken niet alleen onverwachte verdiensten te hebben, maar ook onderling te verschillen. Ten eerste onderscheid ik drie typen met elk een andere logica: zo zijn er activeringsprojecten met een ‘conformistische’ logica, andere met een ‘uitblinkerslogica’ en projecten met een ‘therapeutische’ logica. Van elk type wordt hieronder een casus besproken. In het tweede deel van dit hoofdstuk laat ik zien dat de projecten op verschillende manieren bijdragen aan het zelfrespect van de deelnemers.

Een tandje erbij: de conformistische logica

‘Talentenbox: op weg naar werk’, is de slagzin van het project de Talentenbox van welzijnsorganisatie Impuls in Amsterdam Nieuw-West. Talenten inzetten om weer een baan te vinden, daar gaat het om. Vergelijkbare projecten in andere plaatsen heten De Koppeling, Carrièreplein of Leader or Loser?. De Talentenbox is speciaal voor vrouwen met een ‘grote afstand tot de arbeidsmarkt’. Het zijn hoofdzakelijk migrantenvrouwen van dertig en ouder die zich aanmelden voor dit project. De meesten van hen zijn huisvrouw en hebben weinig tot geen opleiding en werkervaring. Nu de kinderen naar school gaan willen ze een betaalde baan. Tijdens het project krijgen zij

gemeenschappelijke sollicitatietrainingen, les in de Nederlandse taal, bezoeken zij banenmarkten en leren zij hun talenten benoemen en in te zetten op een werkervaringsplek, bedoeld om werkervaring op te doen.

Projectcoördinator Mariette is duidelijk over de eisen die zij stelt aan de deelnemers: het moeten 'leergierige' vrouwen zijn, vrouwen die 'weten wat ze willen', een 'stap willen zetten' en die bovenal 'gemotiveerd' zijn. Tijdens de bijeenkomsten probeert Mariette de deelnemers qua zelfvertrouwen, ambitie en moraal te bewerken zodat ze voldoen aan de eisen die de Nederlandse arbeidsmarkt stelt. Dat begint al bij de intake. Als Aysel vertelt dat ze geen diploma's heeft maar wel vrijwilligerswerk deed bij een tussenschoolse opvang, zegt Mariette: 'Ik zie dat jij heel actief en ambitieus bent. Ik zie jou SPW drie doen en ook niveau vier halen.' Tijdens de intakes wordt herhaaldelijk aan de deelnemers gevraagd of hun man 'achter hen staat' en of ze al kinderopvang hebben geregeld. 'Je moet meer willen dan moeder zijn alleen,' zei Samira Bouchibti, oud-Tweede Kamerlid en ambassadeur van het project al bij de startbijeenkomst van de Talentenbox. 'Je moet willen leren, stilstaan is geen optie,' aldus een spreker van een hogeschool bij een andere bijeenkomst. Stadsdeelvoorzitter Achmed Baâdoud benadrukt dat inspanning nodig is om hogerop te komen. Ook hij is 'geen geboren stadsdeelvoorzitter'. Zijn ouders zijn ongeschoold en hij heeft allerlei banen gehad, zoals 'vakkenvuller, krantenbezorger, en schoonmaker' en alle 'trapreetjes moeten bewandelen'. En kijk, nu is hij 'president van een wereld in het klein'.

Drie dagdelen per week komen de vrouwen bijeen om te werken aan taal- en sollicitatievaardigheden en worden er uitstapjes gemaakt naar bijvoorbeeld het Concertgebouw. Als er een paar weken later een werkervaringsplek is gevonden gaan de vrouwen, naast de gebruikelijke taalles en de sollicitatietrainingen op het kantoor van Impuls, aan de slag als bijvoorbeeld klassenassistent op een school, als voedingsassistent in een ziekenhuis, of gaan zij stage lopen bij een kinderdagverblijf. In totaal duurt het project een half jaar en zijn de vrouwen er zestien uur per week aan kwijt.

De boodschap is duidelijk: je moet kansen grijpen en je talenten benutten. Je kunt, ongeacht waar je vandaan komt en wat je aanleg is, bereiken wat je wilt als je maar goed genoeg je best doet en oude principes laat varen. Van de 25 vrouwen die in 2011 aan de

Talentenbox hebben meegedaan zijn er twee doorgestoomd naar werk (acht procent). In 2012 lag dit percentage hoger met dertien procent.

De Talentenbox valt onder wat ik de ‘conformistische’ logica noem: er wordt gepoogd de kansen op arbeidsmarktparticipatie te vergroten door te werken aan wat deelnemers missen om deze aansluiting te verbeteren. Na afloop krijgen de deelnemers een certificaat met een omschrijving van de opgedane werkervaring en van de vaardigheidstrainingen die ze gedaan hebben. Deelnemers leren zich te conformeren aan de eisen en verwachtingen van de arbeidsmarkt. De meeste activeringsprojecten die zijn geanalyseerd, zeventien van de 29, passen in deze categorie.

Ik onderscheid echter ook twee andere soorten projecten. Die komen hieronder ter sprake.

Sterren die schitteren: de uitblinkerslogica

‘Droom je van meer contact in de buurt, het organiseren van kinderactiviteiten, een eigen bedrijf, het volgen van een opleiding? Sterrenvinder: maakt dromen waar!’ Elke bewoner heeft een droom, iets waar hij of zij een ‘twinkeling’ van in de ogen krijgt, is het uitgangspunt van Sterrenvinder. De ‘talentmakelaars’ van Sterrenvinder helpen mensen te ontdekken wat die droom is. Deelnemers heten ‘sterren’, want het idee is dat iedereen bijzonder is op zijn eigen manier.

‘Talent’ wordt hier breed gedefinieerd: dat varieert van goed kunnen koken en kleren naaien tot en met mensen in de buurt helpen. Doel van Sterrenvinder is buurtbewoners ‘perspectief te bieden’ en hen helpen aan de slag te gaan met hun ‘eigen stijgingsambities’ en hun ‘dromen’, zodat zij hun ‘persoonlijke kans’ kunnen pakken en ‘vanuit hun isolement een stapje in de maatschappij kunnen doen’, aldus projectmedewerker Angelique. ‘Persoonlijke ontwikkeling’ is volgens Angelique niet alleen een middel voor stijging, maar ook een doel op zich.

Talentmakelaars gaan van deur tot deur om deelnemers te selecteren. Als zij met kansarme bewoners in gesprek gaan over wat zij zouden willen doen en bij hen de genoemde twinkeling in de ogen zien, wordt gezamenlijk de droom benoemd. Vervolgens maken ze samen een stappenplan waarmee de ster zelf aan de slag gaat, met waar nodig

hulp van Sterrenvinder. ‘Zo hebben zij ook echt het gevoel dat het iets van henzelf is,’ aldus Angelique. Dromen variëren van Nederlandse taallessen geven aan migranten in de wijk tot het helpen van buurtbewoners bij hun administratie. Ook bestaat de mogelijkheid om in het PAKhuis – een voor dit doel heringericht leeg woonhuis in de wijk – te experimenteren met de start van een eigen onderneming. In het PAKhuis is het mogelijk van een hobby werk te maken. Deelnemers die in het PAKhuis aan de slag gaan heten ‘pakkers’. Ook kunnen deelnemers de speciale status van ‘coach van het alledaagse’ verdienen door een korte cursus daartoe goed af te ronden en daarmee het certificaat te halen. Als coach kunnen zij andere bewoners helpen met ‘coach(hulp)vragen’. Een coach hielp bijvoorbeeld een net gescheiden man met het op orde brengen van zijn huishouden.

De wijk speelt in de activering van bewoners een belangrijke rol.

Vrijwilligersactiviteiten, waaronder het coachen en de activiteiten in het PAKhuis, zijn erop gericht de binding met andere bewoners te versterken. Van elke ster wordt iets terugverwacht in ruil voor de hulp van Sterrenvinder: het organiseren van een markt voor bewoners, taallessen geven of een buurtgenoot helpen met de bouw van een afdakje in de tuin. Sterren worden zo veel mogelijk gestimuleerd elkaar te helpen en wanneer bewoners individueel een stapje verder komen wordt dit ook als een aanwinst voor de wijk gezien. Niet alleen de bewoners zelf blinken uit: ze laten hun buurt ook schitteren. Voor andere buurtbewoners is zo goed mogelijk zichtbaar wie deelnemers zijn. Coaches krijgen een naambordje met titel bij hun deur en een tas met schrijfblok en pen met de titel ‘coach van het alledaagse’. Pakkers kunnen op een speciale PAKhuis-bakfiets fietsen en organiseren regelmatig markten om hun zelfgemaakte producten aan te bieden. Ook draagt de organisatie bij aan de zichtbaarheid van de sterren door aandacht te zoeken van de lokale media of door een korte film te maken over coaches van het alledaagse en deze via internet te verspreiden. Mensen in de Rivierenwijk van Deventer kunnen dankzij Sterrenvinder via een alternatieve route naar succes bekendheid verwerven en herkend worden in hun wijk. Van de vierhonderd Rivierenwijkers die hebben deelgenomen aan het programma kreeg zes procent – 24 deelnemers – een betaalde baan of stroomde door naar ondernemerschap.

Uitblinkersprojecten bereiden dus niet voor op de reguliere competitie voor een plek op de arbeidsmarkt; ze organiseren een ‘alternatieve competitie’ in de context van de

wijk. In een vergelijkbaar project in Den Haag kunnen deelnemers bijvoorbeeld ‘Haagse gezondheidsambassadeur’ worden door deelname aan het project De Nieuwe Paplepel. Mannen die ‘meer willen meedoen’ leren bij het project te koken en ‘gezonde keuzes te maken’ en krijgen een ‘nieuwe status’ van ‘gezondheidsexpert en kok’, met als doel contact te maken met andere mannen en een ‘traditionele taakverdeling’ te doorbreken. In plaats van aanpassing werkt men in uitblinkersprojecten aan ‘verbijzondering’. Projecten heten Vuurwerkt, KOEK, (Klimmen Op Eigen Kracht), Droomfabriek en De Talentspinnerij.

Dit type activeringsprojecten hanteert de ‘uitblinkerslogica’. Doel daarbij is om uitvallers een stap hoger op de maatschappelijke ladder te helpen door hen aan te sporen zich te richten op het herkennen en ontwikkelen van bijzondere talenten die uitgelicht moeten worden. Tien van de 29 onderzochte projecten worden gekenmerkt door een ‘uitblinkerslogica’ en een ‘alternatieve competitie’. In deze logica speelt de wijk een belangrijke rol.

Er is nog een derde soort activeringsproject te onderscheiden. Dat bespreek ik hieronder.

In de lage versnelling: de therapeutische logica

‘Mensen met een vlekje.’ Met die woorden beschrijft een projectmedewerker de deelnemers van More at Work in Hilversum. Het gaat daarbij om mensen die het om uiteenlopende redenen op de reguliere arbeidsmarkt niet hebben volgehouden, bijvoorbeeld als gevolg van overspannenheid, leerproblemen zoals NLD (Non-verbal Learning Disabilities), een stoornis als ADHD, of psychische aandoeningen als depressiviteit. Het project is gericht op het leren accepteren van dat vlekje. En het doel is dat de deelnemers uiteindelijk met hun ‘rugzakje’ en gewapend met vaardigheden weer de arbeidsmarkt op kunnen.

Dit type projecten hanteert wat ik noem een ‘therapeutische logica’. Binnen dit type projecten worden de oorzaken van uitval geanalyseerd. Zij zijn niet per definitie gericht op mensen met psychische problemen, maar zulke problemen worden wel vaak belicht en gezien als de oorzaak van wat er fout gegaan is op de arbeidsmarkt. Bovendien

vertoont de benadering van deze projecten parallellen met de (groeps)therapeutische methode. Deelnemers moeten naar zichzelf 'leren kijken', 'interne blokkades opheffen' en leren inzien waarom zij zijn stukgelopen op de arbeidsmarkt. Een baan vinden is ondergeschikt aan het uit de weg ruimen van obstakels en problemen die in het verleden zijn gevormd. Van daaruit kunnen zij zich 'heroriënteren', zodat zij op een plek komen die bij hen past, of dat nu op de reguliere arbeidsmarkt of in het vrijwilligerswerk is. Namen van dit type projecten zijn onder andere Shine, Carrière Switch en More at Work. Op het laatste project zal ik hieronder dieper ingaan.

More at Work biedt een 'tijdelijke werkomgeving' aan, een 'luwteplek'. De deelnemers die er aan de slag gaan heten 'luwtewerkers'. De luwtewerkers leren in hun *eigen* tempo te werken. Het zijn competitie-loze plekken waar de mogelijkheid wordt geboden om fouten te maken en te ontvluchten aan druk. Dit wordt heel letterlijk genomen; de deelnemers moeten elk uur een kwartier pauze nemen. Als in de 'luwteovereenkomst' staat dat de luwtewerker begint met een paar uur werken per dag en daar is vanwege overspannenheid of perfectionisme, dan wordt hij zonder ruimte voor discussie naar huis gestuurd als hij langer wil blijven. Je teveel willen inspannen wordt beschouwd als een schending van de afspraken.

In de 'huiskamer' vinden praatssessies plaats. Daar vertellen de deelnemers aan elkaar waar zij mee zitten en worstelen. Volgens de groepsleider is het belangrijk dat deelnemers erop vertrouwen dat zij het niet in hun eentje hoeven te doen. Tijdens bijeenkomsten wordt bijvoorbeeld gesproken over het gevoel van nutteloosheid als gevolg van werkloosheid, de neiging tot perfectionisme, een pijnlijke scheiding, of over welk werk bij je past als je 'écht naar jezelf luistert'. Naar jezelf luisteren hebben de deelnemers eerder niet gedaan, is de gedachte, en daardoor zijn problemen ontstaan. Zo krijgt een deelnemer tijdens een huiskamergesprek te horen:

'Petra, zak eens lekker in jezelf. Vertel nou eens wie je bent. Je zet een heel leuk plaatje neer, maar wie is Petra? Je laat je buitenschil zien.'

Om in het reine te komen met zichzelf en zijn arbeidsverleden moet een deelnemer volgens de projectcoördinator soms 'een rouwproces' doormaken. Een rouwproces heeft

hier uiteraard niets te maken met het verlies van een dierbare, maar met de verwerking van problemen die op de arbeidsmarkt zijn ontstaan. Uiteindelijk is het doel dat zij ‘vanuit zichzelf’ keuzes maken rondom hun heroriëntatie op de arbeidsmarkt’. Een deelnemer die bijna klaar is krijgt het compliment: ‘Jij bent in jezelf gegroeid.’

Een betaalde baan is niet de enige manier om bij te dragen aan de samenleving, is de boodschap. Zonder werk of als vrijwilliger kan dat ook. Projecten als More at Work worden gekenmerkt door een kritische houding ten opzichte van de eisen en verwachtingen van onze maatschappij en van werkgevers in het bijzonder. Die leiden immers niet zelden tot een hoge werk- en prestatiedruk. ‘Waarom kan iemand niet voor vijftig procentwerken?’, zegt een groepsleider verontwaardigd. Dat je voor een baan per se een opleiding nodig hebt wordt ook bekritiseerd, net als het idee dat een goede opleiding per definitie een baan oplevert. Veel mensen kunnen niet meer meekomen doordat zij in het verleden teveel van zichzelf hebben gevraagd en niet naar zichzelf en hun grenzen hebben geluisterd, is de aanname.

Psycholoog Trudy Dehue gaat in haar boek *De depressie-epidemie* (2008) in op het vermeende verband tussen een toename van depressie en de ‘competitieve samenleving’ waarin mensen veel van zichzelf vragen en een pas op de plaats *not done* is. Projecten met een ‘therapeutische logica’ kunnen worden gezien als een reactie op die veeleisende samenleving. Dit type projecten komt het minst vaak voor en wordt gekenmerkt door een competitie-loze benadering van werk en door kritiek op een samenleving waarvan de veeleisendheid van invloed zou zijn op de uitval van mensen op de arbeidsmarkt.

Van de 23 luwtetrajecten die in 2009 zijn afgesloten hebben twee luwtewerkers een vaste baan gekregen en één is gestart met een eigen bedrijf (dertien procent). More at Work is in november 2011 failliet verklaard.

Onverwachte verdiensten

De kans op doorstroming naar een baan na het volgen van een sociaal activeringsproject schommelt in de hier besproken projecten tussen de zes en vijftien procent. Dat activeringsprojecten maar weinig mensen aan een baan helpen is wellicht niet zo

verwonderlijk. De banen liggen momenteel niet voor het oprapen. Bovendien zijn het niet voor niets mensen met een 'grote' of 'bijzondere' afstand tot de arbeidsmarkt. Het gebrek aan diploma's en een onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal, zoals in het geval van de migrantenvrouwen bij de Talentenbox, zijn niet op te lossen eenvoudigweg door deel te nemen aan het activeringsproject. Ondertussen zijn ook enkele projecten failliet gegaan; andere zijn opgeheven omdat de subsidie is ingetrokken.

Als je ze alleen beoordeelt op grond van het aantal mensen dat via deze projecten aan een baan gekomen is, kun je die nauwelijks een succes noemen. Maar voor deelnemers hebben deze projecten vaak heel andere opbrengsten. Bij de Talentenbox en Sterrenvinder speelt de wijk een belangrijk rol. De projecten, en in het geval van Sterrenvinder gaat het daarbij om de wijk als microsamenleving, zijn mede dankzij hun kleinschaligheid en intimiteit te zien als bronnen van erkenning en persoonlijke aandacht. En dát is nu net waar de onverwachte verdiensten ervan zich schuilhouden, zo zal ik hieronder betogen.

Weten wat je wilt en kunt

Vrouwen bij de Talentenbox hebben, ongeacht of zij een baan hebben gevonden, een ontwikkeling doorgemaakt die bijdraagt aan hun zelfrespect. De meeste vrouwen die ik heb geïnterviewd hebben nog nooit een baan gehad. Zij voelen zich door de medewerkers van het project erkend en serieus genomen in hun wens om te werken en zijn bovendien 'trots' op zichzelf dat zij een stap zetten. Niet zelden geven zij aan dat hun kinderen trots op hen zijn. Farida ging aan het werk op een werkervaringsplek in het ziekenhuis als voedingsassistent en zegt hierover:

'Toen mijn kinderen hoorde dat ik ging werken in het ziekenhuis waren zij echt blij en vertelden het tegen iedereen op school van "ja mijn moeder gaat werken in het ziekenhuis!" Zij zijn trots op mij.'

De Talentenbox draagt er bovendien aan bij dat de vrouwen weten wat ze willen en kunnen op het gebied van werk, omdat zij hun talenten leren benoemen en werkervaring

opdoen in de wijk. Dit geeft ze vertrouwen in zichzelf. De van oorsprong Marokkaanse Rabia zegt dat zij zelfvertrouwen heeft gekregen door de vaardigheidslessen:

‘Zelfvertrouwen, vertrouwen in jezelf. Niet opgeven, gewoon durven. Naar voren gaan. Niet eh, op dezelfde plek blijven of achteruit gaan. Begrijp je wat ik bedoel? Niet opgeven!’

Over de tijd vóór haar deelname vertelt Rabia dat zij vaak dacht dat zij ‘niks kon’, dat zij niet genoeg ‘capaciteit’ had. Zij kende zichzelf en haar kunnen weinig waarde toe. Haar Nederlands is niet goed genoeg zegt ze zelf, maar nu durft zij wel met mensen te praten en fouten te maken. Hieruit blijkt een gegroeid zelfvertrouwen.

Dit hernieuwde zelfvertrouwen deed zich ook voor bij de Columbiaans-Nederlandse Joan. Zij twijfelde voor haar deelname of ze wel kon werken in Nederland door haar gebrekkige taalbeheersing en het ontbreken van een Nederlands diploma. Zij heeft tijdens haar deelname aan de Talentenbox werkervaring opgedaan in een hotel waar zij heeft geholpen met keukenactiviteiten. Joan zegt over haar deelname:

‘Ja, de Talentenbox heeft mij laten zien dat ik het kan. Ik moet wel beter Nederlands leren praten, maar toch kan ik blijkbaar wat doen. Als ik het wil dan kan ik het.’

Het gevoel dat ze het waard zijn en iets kunnen bijdragen wordt versterkt door het certificaat waarmee zij bij het volbrengen van het project worden beloond. Farida vertelt over de certificaatuitreiking:

‘Ik vond het heel leuk en het was heel spannend. En de eerste keer ook. Ik krijg iets omdat ik nu heel veel werkervaring heb. En ik heb het gehaald, dan kan je trots zijn op jezelf. Ook de stadsdeelvoorzitter was erbij.’

De onverwachte verdiensten van de Talentenbox hebben er, ten eerste, mee te maken dat de deelnemers zich gezien en erkend voelen in hun wens om te werken. Het deelnemen op zich maakt dat zij trots op zichzelf kunnen zijn, ook omdat zij voelen dat anderen in

hun omgeving trots op hen zijn. Vrijwilligerswerk op een werkervaringsplek in de wijk versterkt dit gevoel en leert hen bovendien dat zij allerlei talenten hebben die zij kunnen inzetten. Aangezien het project waardering van derden oplevert en zelfrespect ervaren daaraan direct gerelateerd is (zie Dillon 2009, p. 1; Swierstra & Tonkens 2006, p. 10; Sennett 2003, p. 55), kunnen we stellen dat de onverwachte verdienste van het project is dat dit een belangrijke bijdrage levert aan het zelfrespect van de deelnemers. Het certificaat is bovendien een bewijs van de erkenning voor de geleverde prestaties.

Maar niet alleen de externe waardering is een bron van zelfrespect. Het project draagt er ook aan bij dat deelnemers weten dat zij ertoe doen, dat zij eigen talenten hebben, dat hun interesses belangrijk genoeg zijn om te volgen en hun belangen het waard zijn te worden nagestreefd. Politiek filosoof Jean Hampton (1997, p. 23) beschouwt dergelijke overtuigingen als belangrijke voorwaarden voor zelfrespect. Indirect zijn ze ook een probaat middel tegen de onzekerheid van vrouwen over hun eigen kunnen, vaak een bron van schaamte – een emotie die past bij een gering zelfrespect (Dillon 2009, p. 26). Zij hebben het vaker over de trots die ze over zichzelf voelen – een emotie die juist past bij positieve zelfwaardering (Dillon 1997, p. 227).

Hernieuwde status

Wonen in de Rivierenwijk speelt in de onverwachte verdiensten van het Sterrenvinderproject een belangrijke rol. Het project is speciaal voor deze wijk opgezet. Ster Jan zegt hierover:

‘Er bestaan negatieve oordelen over de wijk (...) daarom is er een project als Sterrenvinder.’

Jan heeft naar eigen zeggen kansen gekregen die hij heeft aangegrepen. De onverwachte verdiensten van het project hebben vooral te maken met de ‘hernieuwde status’ die de sterren kunnen ontwikkelen door in de wijk als vrijwilliger, als coach of in het PAKhuis aan de slag te gaan. Daardoor voelen zij zich (weer) gewaardeerd door ander bewoners en

hebben zij het gevoel bij te kunnen dragen. Dit doet hun gevoel van eigenwaarde goed. Kortom: zij voelen zich (weer) volwaardige deelnemers aan hun buurt.

Sabine groeide op in een woonwagenveld en zat op een LOM-school wegens gedragsproblemen die later werden herkend als ADHD. Het lukte haar niet om een baan te vinden: 'Ja logisch ook. Wie wil nou iemand met ADHD hebben?' Haar rol als coach van het alledaagse heeft haar zelfbeeld van 'probleemgeval' veranderd. Sabine is geïnterviewd voor een filmpje van Sterrenvinder, dat landelijk wordt gebruikt. 'Ook op universiteiten wordt dat filmpje gedraaid,' zegt ze trots. Ze werd zelfs buiten de Rivierenwijk op de Haagse markt herkend door een jonge man: 'Dus ik had ook echt zoiets van: ik ben een bekende Nederlander joh!' Sabine voelt zich door haar nieuwe status als coach serieus genomen en erkend in wie ze in haar beleving is en wat ze kan. Dit heeft ertoe geleid dat zij in het PAKhuis is begonnen met het opzetten van een eigen bedrijf in het bekleden van wiegjes.

Jos die een paar jaar geleden werkloos raakte wegens overspannenheid klopte radeloos aan bij Sterrenvinder, omdat hij weer aan de slag wilde maar keer op keer werd afgewezen bij sollicitaties. Zijn zelfvertrouwen was op een dieptepunt. Hij vond het moeilijk om de afwijzingen 'een plek te geven': 'Oké, voldoe ik dan dus niet?' De moed wat betreft het solliciteren was Jos in de schoenen gezonken: 'Ik moest mijzelf telkens weer motiveren om afgewezen te worden.' Als ster is hij Nederlandse les gaan geven in de wijk. Hij zegt hierover:

'Ik merk dat mij dat veel heeft gegeven. (...) om vast te stellen: ik ben toch ergens goed in. Ik ben ergens waardevol voor.'

Hij zegt 'trots' te zijn op het werk dat hij aflevert. Hij vervolgt:

'Ik ben nu gewaardeerd, en dat voelt ook van: hé, ik faal niet in alles. (...) Terwijl ik mezelf vaak heel negatief had beoordeeld, zeggen mensen nu: "Hé, dat is iets positiefs van jou."'

Hij benadrukt dat lesgeven blijkbaar ‘een talent’ van hem is. Jan was sterk gaan twijfelen aan zijn eigen competenties maar deze twijfels zijn weggenomen door zijn vrijwilligerswerk in de wijk. Hij kan zichzelf en zijn capaciteiten weer waarderen. Dat leidde er bovendien toe dat hij weer gemotiveerd raakte om een baan te zoeken:

‘Ik moet dus zelf actief aan het denken. En dat activeert dus op een of andere manier bepaalde hersengedeeltes, functies, die ik zelf ook weer nodig heb om weer actief in het leven te staan. En actief met werk zoeken aan de gang te gaan.’

Een andere ster die zelfrespect heeft ontleend aan deelname is Kerime, die haar baan in een fabriek kwijtraakte als gevolg van fysieke problemen. Zij kwam in de bijstand terecht en voelde zich daardoor ‘minderwaardig’: ‘Als je ineens zakt, dan ben je niemand.’ Maar door haar werk als coach van het alledaagse heeft zij haar waardigheid en daarmee haar zelfrespect teruggevonden. Haar rol van coach gaf haar een gevoel van status. Naar eigen zeggen heeft zij nu een ‘logo’: ‘Nu kan ik zeggen: onder Sterrenvinder ben ik coach.’ Dit is voor haar erg belangrijk in haar relatie met de buitenwereld: nu ze mensen kan uitleggen wat ze doet, wordt ze overal weer bij betrokken en vragen mensen haar geregeld om advies. Ze merkt dat ze goed is in mensen helpen. ‘Eigenlijk zat het altijd al in mij,’ zegt Kerime. Door haar rol als coach realiseert zij zich dat zij daar aanleg voor heeft en een bijdrage kan leveren aan de buurt. Haar verhaal laat zien wat de status van coach binnen de wijk kan doen met iemands zelfrespect.

Herdefiniëren

De onverwachte verdiensten van het project More at Work in Hilversum hebben, ten eerste, te maken met de erkenning die de deelnemers voelen voor hun werkloze situatie. Door het rustig aan te doen op de luwteplek en door de gesprekken in de huiskamer, leren de deelnemers bovendien zichzelf ondanks hun ‘vlekjes’ te accepteren. Zij nemen zichzelf en hun problemen meer serieus en kunnen hun vermeende identiteit weer koppelen aan een levensplan. Dat laatste is volgens Van Stokkom (1997, p. 159) nauw gerelateerd aan zelfrespect. Voorheen deed zich bij veel deelnemers op dit vlak incongruentie voor: ze

waren van mening dat ze faalden omdat ze niet meer konden meedraaien. Ze voldeden dus niet aan het sociaal geaccepteerde beeld van verantwoordelijke burgers in onze samenleving. Nu ze zichzelf beter kunnen accepteren en andere keuzes maken wat betreft hun toekomst, is hun idee over hun levenspad weer meer in lijn met hun identiteit en andersom. Zij leerden zichzelf herdefiniëren, voelden de erkenning voor hun behoefte aan rust en te ontsnappen aan druk, en durven daardoor hun grenzen beter aan te geven. Dit zijn de onverwachte verdiensten van de therapeutische logica.

De transseksuele Daria heeft een zware tijd achter de rug in verband met haar geslachtswisseling en haar ontslag uit de bouw, waar zij zich niet meer op haar plek voelde als vrouw. Om zich te heroriënteren is zij naar de huiskamer van More at Work gegaan en doet nu via More vrijwilligerswerk in een verzorgingstehuis. Ze vertelt dat zij daardoor vertrouwen heeft gekregen in haar eigen kunnen en vaardigheden en acht dat belangrijk om een ‘nieuw vakgebied’ binnen te kunnen stappen. Zij heeft zichzelf niet alleen als vrouw opnieuw moeten definiëren, maar ook op werkgebied:

‘Ja, ik begin mezelf ook wel weer anders te zien. Toch een beetje vertrouwen dat het uiteindelijk allemaal wel weer goed komt. Dat ik best wel weer ander werk zou kunnen vinden. Dat het er niet zo zwart uit ziet als ik afgelopen januari dacht. Toen zat ik echt nog in de situatie, hoe nu verder? Waar gaat het heen? (...) In die zin heb ik wel anders naar mezelf leren kijken. Dat ik toch meer in me heb dan ik altijd dacht. Ben toch een beetje verbaasd van mijn eigen capaciteiten.’

Daria's zelfrespect is gegroeid omdat zij zichzelf bij het project heeft leren accepteren en herdefiniëren en zichzelf daarmee kan waarderen om wie zij is en wat zij kan.

Ook Sander, die in het verleden als journalist heeft gewerkt, is anders naar zichzelf gaan kijken sinds hij bij More zit en hij kan zichzelf en zijn situatie daardoor beter accepteren. Hij werd naar eigen zeggen somber van het nietsdoen door zijn werkloosheid die te maken heeft met zijn manisch-depressiviteit. Over More zegt hij: ‘Je kan hier gewoon zijn zoals je bent. Dat vind ik wel prettig moet ik zeggen.’ Hij zegt dat hij het niet ziet gebeuren dat zijn problemen ‘opgelost’ gaan worden. Hij reflecteert op zijn situatie:

‘Misschien dat ik wel werkloos blijf en dat ik mijn leven gewoon moet herfocussen. More houdt een keer op natuurlijk. Misschien moet ik dan vrijwilligerswerk gaan zoeken.’

Als ze het tijdens een bijeenkomst hebben over het opschrijven van hun ‘eigen leerproces’, zegt hij met een knipoog naar het lage tempo dat wordt gepredikt: ‘Ja, misschien maak ik er wel een boek van: *De journalist in de lage versnelling*.’

Petra moest lang herstellen van een hernia en had last van burn-outklachten. Door de gesprekken in de huiskamer kreeg zij het gevoel dat zij ‘de lat’ niet weer ‘hoger’ hoefde te leggen en kan zij zich goed voelen over het feit dat zij ‘niet constant wil streven’ en de competitie aangaan. Zij leerde haar grenzen te respecteren. Zij heeft naar eigen zeggen geleerd ‘naar binnen te kijken’ en ‘naar haar gevoelens te luisteren’.

Dat deelnemers achter zichzelf en een eventueel nieuw levenspad kunnen gaan staan wordt versterkt door de maatschappijkritiek die de projectmedewerkers regelmatig uiten. Het is rechtvaardig, zo betogen de medewerkers, dat mensen als Daria, Sander en Petra (tijdelijk) rust nemen en niet mee hoeven te doen in de *rat race* en zo meer vrede met zichzelf kunnen krijgen en zichzelf leren waarderen. Zij hoeven niet te veranderen: hun omgeving moet veranderen en hun persoonlijke grenzen gaan accepteren. Dit suggereert dat er niet alleen een verband bestaat tussen psychische aandoeningen en de ‘competitieve samenleving’ of ‘concurrentiemaatschappij’ (Dehue 2008), maar dat psychische aandoeningen aanleiding kunnen zijn om te ontsnappen aan maatschappelijke druk.

Conclusie

Sociale activeringsprojecten waren in 2007 een belangrijk onderdeel van de sociale interventies in aandachtswijken, aangezien in deze wijken de werkloosheidscijfers hoog waren en mensen buiten de samenleving stonden. Nu, vijf jaar later, zijn veel projecten verdwenen en staan veel deelnemers nog steeds langs de kant. Maar dat is maar een kant van het verhaal. Deelnemers aan activeringsprojecten voelen zich gezien, erkend en gewaardeerd en leren daardoor zichzelf herwaarderen. Dit zijn de onverwachte

verdiensten van activeringsprojecten. Deelnemers ontwikkelen in alle projecten op verschillende manieren weer perspectief en ervaren dat zij er mogen zijn en iets bij te dragen hebben. Het zelfversterkende effect van sociaal actiever worden als vrijwilliger in de wijk of stad is dat niet alleen zichzelf in een opwaartse spiraal terechtkomen, maar ook de wijk. Dit zijn de ‘dubbele onverwachte verdiensten’ van activeringsprojecten.

De meeste deelnemers willen graag een volgende stap zetten, maar uiten hun zorg over hoe het verder moet na de afronding van het project. De vrouwen van de Talentenbox krijgen hulp bij het vinden van een baan als zij daarom vragen, maar de werkervaringsplekken zijn vergeven aan een nieuwe groep vrouwen, waarmee zij de veilige context van het project achter zich hebben moeten laten. De tijd van Sterrenvinder zit erop en More at Work is failliet. Deelnemers willen graag met hun hervonden zelfvertrouwen een baan zoeken, maar banen liggen niet voor het oprapen en vaak is er nog een afstand te overbruggen wegens het ontbreken van diploma's of fysieke en/of psychologische beperkingen.

‘Wijkbanen’ betekenen mogelijk een oplossing voor bewoners met een achterstand. Die kunnen de kloof tussen het project en een ‘normale’ baan dichten. De wijk bleek immers voor de sterren een belangrijke plek om erkenning en waardering te oogsten – en er is ook altijd nuttig werk te doen – zeker nu er op sociale voorzieningen in wijken wordt bezuinigd. De conformistische logica leert ons dat het bewoners goed doet aan de slag te zijn op een werkervaringsplek. De uitblinkerslogica laat zien dat mensen status ontleen aan vrijwilligerswerk in de wijk. En deelnemers aan het project met een therapeutische logica leren zichzelf herdefiniëren als zij het even wat rustiger aan kunnen doen op de vrijwilligerslocatie. Het is wel wenselijk dat vrijwilligers na enige tijd betaald worden voor hun werk. Als vrijwilligers langere tijd actief zijn gaat het knagen als ze wel ervaring en kennis opdoen, maar niet worden betaald (Elshout et al. 2013).

Een activeringsproject is geen hoge hoed waaruit voor mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt zomaar een baan kan worden getoverd. Wel kunnen deze projecten bijdragen aan zelfrespect, zelfvertrouwen en mensen motiveren tot zinvolle bezigheden binnen of buiten de wijk. Het succes van activeringsprojecten moet dus niet alleen worden afgemeten aan het aantal mensen dat ze aan betaald werk helpen, maar dient te worden beoordeeld aan de hand van een bredere definitie van succes.

8.

Een blok beton of een leven vol scherven

Achter de Voordeur in de wijk

Loes Verplanke en Evelien Tonkens

‘Achter de voordeur moeten we zijn. Voor de voordeur ben ik nu wel klaar’, sprak een medewerker van een woningcorporatie tijdens een bijeenkomst over sociale problemen in de wijk in 2006. Het was een veelgehoorde verzuchting: de echte problemen vinden we achter de voordeur, daarbuiten treffen we slechts symptomen aan. Vóór de voordeur vinden we jeugdoverlast, schooluitval, criminaliteit en werkloosheid. Achter de voordeur vinden we de oorzaken daarvan: huiselijk geweld, schulden, armoede, eenzaamheid en opvoedingsproblemen. Achter de voordeur- projecten spelen sinds 2007 een centrale rol de wijkaanpak. Het Actieplan Krachtwijken uit 2007 vormde het startschot voor het experimenteren met Achter de voordeur-beleid:

‘Ook voor de problematiek “achter de voordeur” is doorzettingsmacht nodig. [...]

Het kabinet wil graag gemeenten uitnodigen en aan de slag gaan om deze doorzettingsmacht te gaan realiseren. (Ministerie VROM/WWI 2007: 18)

In zeven gemeenten werd een Achter de voordeur-project geïnitieerd. Het doel was nieuwe werkwijzen te zoeken voor een samenhangend hulpaanbod aan multiprobleemgezinnen.¹ Instanties moesten beter samenwerken en problemen tijdig onderkennen.

Er zijn twee varianten van huisbezoeken: bezoeken op basis van signalen (bijvoorbeeld bij hardnekkige huurachterstand en meldingen over kindermishandeling of huiselijk geweld) en huis aan huis bezoeken aan alle bewoners in een wijk. Als hulp nodig blijkt, krijgen bewoners dit voor langere of kortere tijd, afhankelijk van de aard van de problemen. Terwijl het algemene maatschappelijk werk steeds meer draait om korte interventies, is het achter de voordeur werk (hier verder AdV genoemd) vaak intensief en niet bij voorbaat begrensd. Het landelijk kennisinstituut Movisie constateert dat de AdV

aanpak ‘als methode om problemen, vragen en behoeften bij huishoudens te signaleren en hen gerichte informatie, advies en hulptrajecten aan te bieden is (...) relatief succesvol’ is:

“Voor de kleine groep die met hardnekkige en diepgaande problemen kampt, blijkt de benadering een duidelijke meerwaarde te hebben. Zij vragen immers zelf niet om hulp en zijn nauwelijks bereikbaar voor de reguliere instanties.”^{li}

Een van de belangrijkste aspecten is de factor tijd: de AdV-werker heeft veel meer tijd beschikbaar voor de cliënt/bewoner dan in het gewone maatschappelijk werk met zijn met vijf-gesprekkenmodel: na vijf contacten tussen cliënt en maatschappelijk werker moet de cliënt het verder weer zelf kunnen doen. En ‘tijd is een cruciale factor in ons werk, tijd om mee te gaan in het ritme van de bewoner, tijd voor diens vallen en opstaan en kleine stapjes zetten’, aldus een coördinator van een AdV-project.

Maar tijd is geld. Deze aanpak is kostbaar. Nu de afslanking van de verzorgingsstaat bovenaan de beleidsagenda prijkt, wordt de toekomst van het AdV-werk onzeker. Is de AdV –aanpak nog te handhaven nu alles en iedereen het met minder moet doen? AdV-werk zou kunnen blijven bestaan als het inderdaad alleen is wat Movisie hierboven beschrijft: ‘een methode om problemen, vragen en behoeften bij huishoudens te signaleren en hen gerichte informatie, advies en hulptrajecten aan te bieden’. Op die manier is AdV-werk beperkt tot een klein zetje om mensen in hun eigen kracht te zetten, waarna de hulpverlener zich kan terugtrekken. Maar is dat voor iedereen mogelijk? Wat voor problemen treffen AdV-werkers eigenlijk achter de voordeur aan en in hoeverre zijn die met een korte en simpele interventie op te lossen?

In dit hoofdstuk onderzoeken we welke problemen AdV-projecten in twee (ex)Vogelaarwijken tegenkomen en in hoeverre deze op eigen kracht dan wel met een klein zetje te verhelpen zijn. Het gaat om het Frontlijnteam in de Leeuwardense wijk Heechterp/Schieringen en het AV-team (Aanspreken en Vooruit helpen) in de Amersfoortse wijk Kruiskamp. Een van ons (LV) deed hier meerjarig onderzoek in de vorm van interviews en observatie van casuïstiekbesprekingen en huisbezoeken. ^{lii}

Komt u binnen

Zowel in Leeuwarden als in Amersfoort zijn in 2008 huis-aan-huis projecten gestart. Sociaal werkers gingen bij alle deuren in de wijk langs met de vraag hoe het met de bewoners gaat en of ze misschien hulp nodig hebben. Met het huisbezoek zou er letterlijk een stap gezet worden naar de bewoners om contact te leggen en te helpen om eventuele problemen te signaleren en op te lossen. Ten tweede wilde men bewoners meer bij de buurt betrekken en activeren. In Amersfoort ging tweedeede van de deuren open (Projectrapportage van AV-teams 2011). Dit komt overeen met het landelijk gemiddelde (Idem). Van degenen die de deur open doen heeft 31 procent geen behoefte aan contact/ gesprek. 26 procent heeft wel hulp nodig maar is ook al bezig met een traject dat (goed) loopt. 19 procent heeft hulp nodig en zit in een of ander traject, dat *niet* goed loopt of verbeterd/uitgebreid/veranderd moet worden. 24 procent heeft nog geen hulp en was ook nog niet bij hulpverleners in beeld; maar start na het gesprek met de AdV-werker wel een of ander traject. Er is dus bij 43 procent (19 plus 24 procent) van de huishoudens die open doet en de sociaal werkers binnenlaat sprake van een vraag of probleem waar men op dat moment geen passende hulp voor heeft.

In Leeuwarden doet 65 procent open (mondelinge informatie van de projectleider 25-10-2012). Het Frontlijnteam in Leeuwarden beschikt verder echter niet over vergelijkbare cijfers als die van Amersfoort. Wel berekende een economisch adviesbureau^{liii} dat het Frontlijnteam in vier jaar tijd een positief maatschappelijk saldo opleverde van ruim 2 miljoen euro. Volgens het bureau lag de grootste winst in het voorkomen van escalaties en daarmee kostbare interventies zoals huisuitzettingen en kinderschermingsmaatregelen, en in het overbodig maken van de inzet van andere hulpverleners.^{liv}

In beide wijken blijkt een aantal bewoners snel geholpen te kunnen worden met bijvoorbeeld informatie over een gratis lidmaatschap van een sportvereniging voor een kind of uitleg hoe ze bijzondere bijstand of huursubsidie kunnen aanvragen. Anderen zijn echter niet in een handomdraai te helpen. Ze hebben enorme schulden, opvoedingsproblemen, psychische problemen. Sommigen doen hun post niet meer open, en hebben daardoor een heel huis vol vuilniszakken die de ingang min of meer blokkeren.

In beide wijken zijn AdV-werkers erg enthousiast over de AdV-aanpak: ze treffen veel problemen aan waarmee bewoners anders alleen zouden zijn blijven zitten en waarbij concrete hulp mogelijk is. Een groot voordeel van de huis-aan-huis aanpak is, volgens hen, ook dat ze onbevangen binnenkomen bij bewoners en niet alleen op grond van signalen. Wanneer een AdV-werker op grond van het signaal komt dat er bijvoorbeeld mishandeling of verwaarlozing plaats zou vinden, is de benadering meestal meteen al negatief. Er is immers een dringend probleem, zoals dreigende uithuisplaatsing van kinderen, dat snel opgelost moet worden. Bij huis-aan-huis bezoek speelt dat veel minder. Dan is er tijd, zeggen de AdV-werkers, om vertrouwen op te bouwen bij de bewoners en met hen mee te denken.

Een tweede doel is, zoals gezegd, om mensen toe te leiden naar maatschappelijke participatie – vrijwilligerswerk of zo mogelijk een baan - maar dit komt in Amersfoort maar bij twee procent van de bezochte huishoudens voor. Leeuwarden heeft ook hierover geen specifieke gegevens. Dit lage percentage was verwacht: de meeste mensen in de bezochte buurt hebben hun handen al meer dan vol aan hun leven.

Een verschil tussen de werkwijzen van Amersfoort en Leeuwarden is dat men in Amersfoort werkt met intakepersoneel dat meteen doorverwijzen naar een case manager, terwijl in Leeuwarden de AdV-werkers generalisten zijn die zoveel mogelijk hulp zelf verlenen. De intakepersoneel in Amersfoort helpen wel met eenvoudige problemen - hoe kun je schuldhulpverlening of bijzondere bijstand regelen, waar kun je Nederlands leren? Soms gaan ze een keer mee naar een instantie, als bewoners daar erg tegenop zien of de taal niet machtig zijn, maar daar stopt hun bemoeienis. Hebben bewoners grotere problemen - opvoedingsproblemen, grote schulden, psychosociale problematiek – dan leggen zij deze, na toestemming van de bewoners, voor aan het zogenaamde AV kernteam. Daarin zitten woningcorporaties, de dienst sociale zaken, het opbouwwerk, de financiële en schuldhulpverlening en het maatschappelijk werk. Dit kernteam maakt een plan waarmee de maatschappelijk werker uit het kernteam als case manager aan de slag gaat. Deze is voortaan de vaste contactpersoon.

Bij het Frontlijn-team in Leeuwarden proberen ze doorverwijzing tot een minimum te beperken. Het motto is: één huishouden, één plan, één hulpverlener. Alle gezinsleden hebben met dezelfde hulpverlener te maken, die hun vragen en problemen in samenhang

met elkaar benadert. Dit om te vermijden dat bewoners steeds te maken krijgen met verschillende hulpverleners die niet van elkaar weten wat ze doen. Daar hebben mensen vaak al problemen genoeg mee gehad. De ‘generalist’ maakt echter wel deel uit van een team waarin collega’s zitten die weer in een ander specialisme zijn geworteld en met elkaar meedenken. Deze generalisten lopen veel rond in de buurt en komen bij bewoners aan huis. Met humor en aanstekelijkheid verleiden ze mensen om in beweging te komen. Dat lukte een Frontlijnwerker bijvoorbeeld letterlijk bij een bewoonster, die eigenlijk wel bij de buurtwandelclub wilde, maar niet durfde omdat ze bang was dat ze door haar conditie niet mee zou kunnen komen. Toen de Frontlijnwerker haar verzekerde dat iedereen in zijn eigen tempo liep en dat hij de eerste keer samen met haar op zou lopen, ging ze toch. In eerste instantie doen bewoners dat vaak niet voor zichzelf maar ter wille van de AdV-werker, met wie ze inmiddels een goede band hebben gekregen. Zelf zijn de AdV-werkers ook vaak afkomstig uit de stad of omliggende regio of uit dezelfde etnische groep. In Leeuwarden kunnen ze in het Fries contact leggen; in Amersfoort kunnen de intakers bewoners in het Turks, Marokkaans en Arabisch aanspreken.

Achter de voordeur blijken zich dus mensen te bevinden die behoefte hebben aan korte intensieve tijdelijke hulp en daarna weer goed in staat zijn ‘op eigen kracht’ hun eigen zaken te regelen. Maar er zijn ook mensen die langdurige hulp en ondersteuning nodig hebben en voor wie ‘eigen kracht’ en ‘met hulp van het eigen netwerk in plaats van de overheid’ loze kreten zijn. Wat maakt nu het verschil uit? Hieronder proberen we dat scherp te krijgen door beide groepen te schetsen.

Betonblok uit de weg ruimen

Een deel van de mensen bij wie de AdV-werkers aanbellen en bij wie wat hulp zeer welkom is, kan zoals gezegd volstaan met vaak wel intensieve, maar tijdelijke en kortdurende hulp. Voor Angela, 63 jaar, stond het Leeuwardense Frontlijnteam ‘precies op het goede moment op de stoep’:

‘Ik was eraan toe om over mijn leven te praten, maar uit mijzelf zou ik het niet hebben gedaan. Dat er iemand aan de deur kwam maakte de drempel een stuk

lager. Noor [FLT] vroeg: “Waarmee kan ik u gelukkig maken?” Nou, dat kwam echt binnen. Ik wilde heel graag gelukkiger worden. Meteen toen ze binnen was gekomen, moest ik ontzettend huilen. Achteraf denk ik dat het mij zo raakte dat er iemand was die geïnteresseerd was in mij.’

Noor bezocht Angela een tijdlang om de paar weken en ze raakte langzaamaan meer vertrouwd. Angela gaf gaandeweg haar grote probleem en geheim prijs: haar overleden man had hun dochter Ria vroeger misbruikt. Angela had haar man destijds betrappt, maar daarna was er nooit meer over gesproken. Ria wilde jarenlang geen contact meer met haar moeder, ook niet nadat haar vader overleden was. Maar dankzij de hulp van Noor is het contact hersteld en is Ria weer bij haar moeder op bezoek geweest. Met de andere dochter, Selma, heeft Angela wel contact maar de relatie is volgens Angela erg afstandelijk en ze durft Selma niet te vragen of haar vader zich aan haar ook heeft vergrepen.

Vóór de interventie van Noor lag het onbesproken misbruik jarenlang als een betonblok Angela’s verdere gang door het leven in de weg. Het was een verschrikkelijk groot ding, te groot en te zwaar om alleen in beweging te krijgen. Zelf hulp zoeken durfde ze niet. Maar door de gesprekken met Noor is haar leven er erg op vooruit is gegaan, vindt Angela. Ze schiet vol als ze zegt: ‘Dankzij haar bemiddeling is het contact met Ria hersteld, daar ben ik zo blij mee!’ Door het betonblok op te ruimen kwam er weer beweging in het leven van Angela en was er weer ruimte en aandacht voor nieuwe dingen. Zo is Angela, daartoe gestimuleerd door Noor, gaan meedoen met een tuinierclub in de wijk. Daar geniet ze erg van, vertelt Angela stralend.

Een ander voorbeeld uit deze groep is Klaas, een man van in de vijftig, het type ruwe bolster blanke pit. Klaas is drie keer getrouwd geweest en drie keer gescheiden. Vroeger had hij een goed lopend bedrijf waardoor hij veel geld kon uitgeven aan feesten en drank. Maar door al het gefeest ging zijn bedrijf failliet; hij ging daarna nóg meer drinken en veranderde zijn leefstijl niet waardoor hij steeds grotere schulden kreeg. Zoals vaker bij mensen met grote schulden opende hij zijn post niet meer. Hij had 100.000 euro schuld en een heleboel plastic tassen met ongeopende post, toen Annet van het Leeuwardense Frontlijnteam langskwam.

Klaas:

“Iedereen kon ik altijd wel helpen, maar bij mezelf zag ik door de bomen het bos niet meer, dus ik liet het allemaal liggen. Ik stapelde het allemaal maar op. Maar Annet zei: ‘sorteer zelf eerst de boel even, voordat we er samen mee aan de slag gaan. (...) De hele vloer hier lag onder en ik kreeg er maar geen vat op. Toen heb ik alles weer in die tassen gedaan en ben ermee naar Annet gegaan. Het ene na het andere verscheurde ze. Ik moest ook meehelpen van haar; ik voelde me toen net weer een kleine jongen, die bij de hand werd gepakt. (...) Ik heb me nog nooit zo opgelucht gevoeld als toen. Heel vreemd, voor iemand van zowat twee meter lang, boven de honderd kilo en voor de duvel nog niet bang, maar er viel zo'n last van me af.”

In november 2009 kwam Klaas met hulp van Annet bij de Kredietbank. Eerst werd bekeken of er geen schikkingen getroffen konden worden met de schuldeisers (‘het minnelijke traject’). In dat proces ging herhaaldelijk wat fout en iedere keer viel hij dan weer terug op Annet. Aangezien Annet vroeger zelf bij de Kredietbank had gewerkt kon ze hem goed helpen. Nadat duidelijk was dat het minnelijke traject er niet in zat, kwam Klaas in een ander schuldsaneringstraject terecht. Wederom dankzij de ‘geweldige hulp’ van Annet: .

“Het was voor mij echt pure opluchting dat ik niet alleen voor al die ellende stond. Ik had eerder wel eens hulp gehad van mijn zuster, maar niet van zo'n instantie. Ik sprak er ook met niemand over.”

In het leven van Klaas vormden de schulden het betonblok. Die zaten dusdanig in de weg dat hij niet meer verder kon. Ze waren te groot om in zijn eentje in beweging te krijgen, maar ‘als ze niet bij mij aan de deur waren gekomen, was ik niet naar hun toegegaan voor hulp’ zo maakt hij duidelijk. Nu houdt hij zichzelf voor dat hij over twee jaar ‘overal vanaf’ is, ‘je moet zo wel denken, anders kan je niet meer van het leven genieten’. Van het leven genieten betekent voor Klaas ook ‘een tijdje een rustig leven leiden en de

mensen uit zijn verleden achter zich laten'. Hij is hard op weg maar heeft nog wel last van hyperventilatie. Daarom loopt hij op suggestie van Annet nu ook bij een psycholoog:

“Ze heeft een hoop voor mij gedaan en daarom vind ik dat zij het verdient dat ik naar haar luister. Ik vertrouw haar en dat doe ik niet snel bij mensen.”

Dankzij het vertrouwen in Annet en zichzelf ziet Klaas de toekomst ook weer met vertrouwen tegemoet. Hij heeft al weer ‘vier nieuwe dames leren kennen’, maar ‘ik hou ze allemaal op afstand’ zo laat hij weten, ‘ik weet hoe het kroegleven in elkaar zit, hoe het feestvieren is, maar ik vind het heerlijk om nu rust te hebben’.

Er zijn talloze individuele verschillen tussen Angela en Klaas, maar niettemin hebben ze een aantal kenmerken gemeen met elkaar en met de vele anderen die met korte intensieve hulp kunnen volstaan. Het zijn meestal mensen met problemen op financieel terrein en verwickelingen met overheidsinstanties als de sociale dienst, het UWV, de kredietbank, de woningcorporatie en de belasting. Na geharrewar en misverstanden met de bureaucratie hebben ze de moed opgegeven en zijn afgehaakt. Ze maken geen post meer open van ‘instanties’ en komen niet meer op afspraken. Als AdV-werkers hen thuis opzoeken, belangstelling tonen en aanbieden om te helpen, haken ze na verloop van tijd weer aan en kunnen het daarna zelf weer af. Ten tweede gaat het ook om mensen met een buitenlandse achtergrond die in de problemen zijn gekomen omdat ze de Nederlandse regels of procedures niet goed kenden. Als zij eenmaal begrijpen hoe dingen in Nederland geregeld zijn, kunnen ze het verder zelf. Ten derde geldt het voor bewoners, zoals Klaas en Angela, met een geheim of iets waarvoor ze zich schamen. Ook (niet getraumatiseerde) alleenstaande moeders, die na een scheiding erg van slag zijn, maar nadat ze op gang geholpen zijn zelf verder kunnen, vallen in deze categorie. Zolang er geen sprake is van zware problemen of traumatische gezinsachtergronden kan korte intensieve hulp het blok beton dat een verder leven in de weg staat opruimen.

Een leven vol scherven

Niet iedereen heeft één blok beton, dat met hulp van AdV-werkers uit de weg geruimd kan worden, waarna geen verdere hulp meer nodig is. Een tweede groep heeft veel meer complexe, langdurige en met elkaar samenhangende problemen. Volgens de projectrapportage van het AV-team in de Amersfoortse wijk Kruiskamp gaat het om 12 procent van de bezochte huishoudens. Bij hen zit niet slechts één groot ding in de weg; hun leven ligt aan diggelen en al die scherven zijn bijna niet meer aan elkaar te lijmen. Ook na het lijmen blijft hun leven kwetsbaar voor nieuwe breuken en scherven.

Een voorbeeld is Ingrid, 42 jaar, alleenstaande moeder met een posttraumatische stressstoornis (PTTS). Haar vader was alcoholist en mishandelde haar moeder veelvuldig, ze heeft ‘als kind nooit iets anders gezien’:

“Dat ging heel ver. Daar heb ik een hele erge klap van gehad. Ik kreeg zelf ook het ene probleem na het andere. Ik kon geen goeie keuzes maken. Ook in relaties niet.”

Ingrid heeft ook allerlei lichamelijke kwalen. Haar vijf kinderen met drie verschillende vaders kan ze niet goed de baas, vooral de drie pubers niet. Aziza van het AdV-team heeft veel gesprekken met haar gevoerd en via allerlei instanties hulp voor haar georganiseerd: thuiszorg van de gemeente, crisishulp van de jeugdzorg, intensieve begeleiding en videohometraining van de jeugdhulpverlening, en psychologische hulp voor haarzelf van de ggz. Aziza regelde ook dat deze hulpverleners af en toe met elkaar overleggen. Verder heeft Aziza veel kleinere praktische en administratieve dingen voor Ingrid geregeld, zoals busgeld voor een kind met een handicap en geld om te zwemmen voor een ander kind. Voor Ingrid is het Frontlijnteam ‘een redding geweest’:

“Als ik dat niet had gehad, dan had ik ook niet al die hulp gekregen die ik nu heb. Ik heb zo veel meegemaakt en nu een huishouden met vijf kinderen waarmee ook van alles aan de hand is. Dan loopt mijn hoofd vaak om, dan word ik heel chaotisch. Het is fijn als ik op die momenten naar Aziza kan gaan of haar kan bellen, want ik sta er helemaal alleen voor, aan m’n exen heb ik ook niks.”

Dankzij bemiddeling van Aziza is Ingrid voorlopig vrijgesteld van sollicitaties. Ze wil wel graag werken als het haar weer beter gaat, maar eerst moeten de andere problemen worden aangepakt met behulp van Aziza en haar collega's..

Een ander voorbeeld is Kevin, 24 jaar. Ook Kevin heeft een problematische gezinsachtergrond, met een verslaafde vader en een moeder die moeite had om het huishouden draaiend te houden. Kevin is licht verstandelijk gehandicapt en kan niet tegen veel prikkels. Hij volgde speciaal onderwijs tot zijn 14^e daarna is hij niet meer naar school geweest, hij heeft dus geen startkwalificatie. Hij zit sinds zijn 12^e jaar in de lichte criminaliteit: via fietsen- en kledingdiefstal werd hij loopjongen in de wapenhandel. Hij raakte verslaafd aan heroïne en sterke drank. Tussen zijn 15^e en 18^e jaar zat hij in diverse jeugdinrichtingen en daarna zat hij herhaaldelijk in detentie of had een taakstraf. Sinds zijn 20^e heeft hij een Wajong-uitkering.

Kevin is met het AdV-team in contact gekomen omdat hij veel schulden had en uit huis dreigde te worden gezet. AdV-er Loek kon dat net op tijd vrijdelen. Hij hielp Kevin ook om vrijwilligerswerk te vinden. Sindsdien leek het goed te gaan met Kevin, waardoor Loek wat minder contact met hem had. Kevin huurde vervolgens met zijn zwangere vriendin een dure woning die hij bekostigde door in hard drugs te dealen. Hij liep echter tegen de lamp en nu zit hij in de gevangenis. Volgens AdV-werker Loek is dit verhaal ‘ typerend voor een licht verstandelijk gehandicapte jongere met gedragsproblemen, zeker als je in zo’n milieu opgroeit’:

“Hoe moet hij ooit op het rechte pad komen? Even leek hij te gedijen, dat was toen hij veel aandacht kreeg van mij, maar daarna is het toch weer misgegaan.”

Een ander voorbeeld is Gerrit. Via familie is hij al jong in het criminele circuit terechtgekomen, waar hij heel veel geld verdiende. Hij raakte verslaafd aan alcohol en zijn geld verdween aan prostitutiegezoek; ook zat hij regelmatig in de gevangenis. Ook Gerrit heeft een lichte verstandelijke beperking. Je kunt beter geen ruzie met hem krijgen, zegt AdV-werker Betty, want ‘hij heeft een klein hartje, maar vermoordt je voor een kwartje.’ Na het zoveelste verblijf in de gevangenis wilde Gerrit zelf afkicken in een kliniek. Sinds drie jaar woont hij nu weer zelfstandig, de laatste twee jaar zonder

begeleiding van de verslavingskliniek. Hij is bij de gemeentelijke kredietbank (GKB) in beperkt budgetbeheer en krijgt hulp bij administratie en financiën van een vrijwilliger van Humanitas.

Tijdens Betty's vakantie kreeg Gerrit echter een flinke terugval qua drank en prostitutiebezoek. Dankzij bemiddeling van Betty heeft hij nu via de werkvoorziening een baan, maar nog geen definitief arbeidscontract:

“Met Gerrit heb ik meegelopen over het smalle wiebelige bruggetje van zijn levenspad met aan de ene kant de grote verleiding van geld, drank en vrouwen en aan de andere kant 32 uur keihard vrijwillig werken voor een vergoeding van 60 euro per maand en 45 euro per week van de kredietbank. De huisarts heeft nieuwe medicijnen voor zijn stemmingswisselingen voorgeschreven en die slaan goed aan.”

‘Naar omstandigheden gaat het nu gewoon goed met Gerrit’, maar het is afhankelijk van blijvende aandacht en zorg, zo vertelt Betty, ‘ik blijf contact met hem houden en hij weet ook dat hij altijd langs kan komen: in goede en bij slechte tijden’

Een laatste voorbeeld is Jaap. Jaap wilde AdV-werker Henk niet binnen laten, maar ze raakten bij de voordeur wel in gesprek. Jaap vertelde dat hij meer dan 20.000 euro schuld had. Na enig aandringen en herhaaldelijke verzekeringen van Henk dat hij het niet erg vindt als het een beetje rommelig is bij Jaap thuis, mag hij toch binnenkomen. Door talloze opgestapelde dozen, honderden dvd's en andere spullen kan de huisdeur bijna niet open. Jaap heeft tienduizenden euro's schuld; hij heeft autisme en een 'koopziekte'; hij heeft zeven telefoonabonnementen en bijvoorbeeld tuingereedschap zonder tuin. De meeste spullen zijn nieuw en zitten nog in de verpakking. Jaap werkt in sociale werkvoorziening maar heeft daarbuiten heel weinig contacten. Zijn moeder heeft hij nooit gekend, een oma en een tante hebben hem grootgebracht; met de tante heeft hij nog contact. De laatste jaren heeft hij niemand toegelaten in zijn woning, omdat hij zich schaamde.

Jaap vertelde Henk dat hij het huis wel wat bewoonbaarder wilde hebben, maar niets wil wegdoen. Henk komt nu wekelijks een ochtend opruimen, om te beginnen

kapotte spullen en oud papier. Tijdens het opruimen vertelt Jaap over zijn leven. Sinds het bezoek van Henk durft Jaap weer mensen toe te laten in huis waardoor ook de kachel gerepareerd is door de woningcorporatie. Jaap denkt tegenwoordig iets langer na voor hij iets koopt. Hij heeft zijn psychische problemen aanvaard en volgt een cursus. Ondertussen blijft Henk contact met hem houden. Het zijn kleine en grote stappen op weg naar wellicht een ander leven.

Bij bewoners als Ingrid, Kevin en Jaap die structureel en langdurig hulp nodig hebben, is volgens de AdV-werkers sprake van ernstige, meervoudige problematiek. Er is niet één probleem, maar een heel pakket van samenhangende en elkaar versterkende problemen, die meestal hun oorsprong vinden in een problematische jeugd. Hun leven ligt aan scherven en het lukt de betrokkenen niet om al die scherven te lijmen. Meestal zijn, om in de metafoor te blijven, niet alle stukjes er meer, waardoor er gaten blijven zitten en het bouwwerk fragiel blijft. Sommige stukjes zijn zo vaak opnieuw gebroken, dat het lijmen geen garantie meer biedt dat de scherven aan elkaar blijven zitten. Daarom is het belangrijk, zeggen de AdV-werkers, om langdurig en met sommigen zelfs levenslang contact te blijven houden. Immers, bij kleine tegenslagen op financieel of emotioneel terrein kunnen de pas gelijmde scherven weer breken en valt de hele boel weer uit elkaar.

Veel mensen die we tot deze groep rekenen hebben een (lichte) verstandelijke beperking of een psychiatrische stoornis. Zij snappen de regels niet waardoor zij zich er niet goed aan kunnen houden of ze zijn onvoorspelbaar door stemmingswisselingen of agressief dan wel depressief. Het gaat vaak om mensen met een problematische voorgeschiedenis, zoals seksueel misbruik, huiselijk geweld en verwaarlozing. En anderen verkeren van generatie op generatie in grote armoede en hebben geen netwerk om op terug te vallen.

Een extra reden waarom deze groep met het leven vol scherven structurele hulp nodig heeft, is dat de verzorgingsstaat zowel oplossing als probleem voor hen is. Natuurlijk, de verzorgingsstaat is juist bedoeld om hen te helpen. Dat gebeurt ook wel, maar even vaak maakt de bureaucratische benadering meer scherven in plaats van ze te lijmen.

Gerrit had bijvoorbeeld een gesubsidieerde baan; deze was begonnen als werkstraf en is daarna drie jaar als gesubsidieerde baan voortgezet en werd toen onverwacht

beëindigd. Gerrit voelde zich erg ‘besodemieterd’ en ‘misbruikt’ toen zijn contract afliep. Betty beloofde Gerrit te helpen bij de aanvaag van een WW-uitkering en een indicatie voor de sociale werkvoorziening. Ze vragen op tijd WW aan, maar de aanvraag wordt niet op tijd afgehandeld. Daardoor komt er geen geld binnen bij de gemeentelijke kredietbank waardoor Gerrit's huur en energierekening niet kunnen worden betaald. De kredietbank stuurt de onbetaalde nota's naar Gerrit en geeft bij het Centraal Justitieel Incassobureau aan dat de schuldsaneringsafpraak niet wordt nagekomen. De begeleider van Humanitas vindt de situatie rond Gerrit te zwaar worden voor de vrijwilliger, die Gerrit hielp bij zijn administratie. Daardoor blijft de post ongeopend liggen. Gerrit is intussen weer gaan drinken, verzorgt zich niet meer en is depressief. Met veel moeite lukt het Betty om het budgetbeheer voor Gerrit weer te herstellen. Op de aanvraag van de WSW indicatie horen ze maanden niets. Na lang aandringen en zoeken blijkt deze ‘op de verkeerde stapel’ terecht te zijn gekomen. Ook de nieuwe WW-uitkering blijkt na verloop van tijd zoek geraakt te zijn bij de uitkeringsinstantie. Ze zijn dan ruim 5 maanden en 48 contactverslagen verder.

Bewoners met een leven vol scherven hebben permanente hulp nodig om hun relatie met de verzorgingsstaat een beetje in tact te houden, vooral als die relatie soms aan de ene kant afbreekt wat aan de andere kant gelijmd probeert te worden.

Conclusie: de draaideurzorgbehoefte

De Achter de Voordeur projecten vormen een van de pijlers van het wijkenbeleid. Nu de landelijke overheid zich terugtrekt en meer taken overhevelt aan de lokale overheden tegen minder vergoeding, is de toekomst van de Achter de Voordeur aanpak echter onzeker. De gedachte dat iedereen het voortaan wel op eigen kracht kan en moet doen belooft niet veel continuïteit. Een analyse van de huis-aan-huis aanpak in de achterstandswijken in Amersfoort en Leeuwarden laat zien dat 43 procent van de mensen die de deur open doen, niet op eigen kracht hulp wist te vinden. Zonder AdV-interventie waren zij vermoedelijk steeds verder in de problemen gekomen – hun schulden waren dan bijvoorbeeld zo groot geworden dat huisuitzetting was gevolgd, of hun opvoedingsproblemen zouden zo nijpend zijn geworden dat de kinderen uit huis geplaatst

zouden zijn. Dankzij de AdV-aanpak is vermoedelijk erger voorkomen. Dat is kosteneffectief en bovenal voor betrokkenen veel minder ontregelend en traumatisch.

AdV-werkers zetten mensen graag in hun eigen kracht. Het grootste deel van de mensen die wel hulp nodig hebben maar deze zelf niet (meer) zoeken, heeft aan een zetje genoeg: een paar middagjes helpen opruimen, een verwijzing naar psychische hulp, wat hulp bij contact leggen met schuldhulpverlening en andere instanties, misschien een (vrijwilligers)baan in de buurt, de kinderen met een ontbijt naar school gaan en klaar is Kees.

Echter: twaalf procent van de degenen die de deur open doen voor een AdV-werker heeft een vrijwel permanente behoefte aan hulp. Deze groep mensen leeft een leven vol scherven, met traumatische jeugdervaringen en/of een psychiatrische of verstandelijke beperking. Sommige scherven worden gelijmd, maar er ontstaan ook veelvuldig nieuwe scherven, niet in de laatste plaats door de interventies van de verzorgingsstaat zelf. Deze minderheid heeft niets aan kreten als eigen kracht; integendeel. Zij zijn structureel van betrouwbare, langdurige, professionele hulp afhankelijk. Er bestaat niet alleen draaideurcriminaliteit maar ook draaideurzorgbehoefte. Draaideurcriminaliteit is erkend en daar is dus ook een aparte werkwijze voor ontwikkeld. Draaideurzorgbehoefte is niet erkend, althans niet van mensen die zelfstandig wonen en niet als zeer zwaar gehandicapt te boek staan. Maar ook zij hebben erkenning en een speciale aanpak nodig. In de wijkaanpak is die de afgelopen jaren op veel plaatsen ontwikkeld. Laat 'eigen kracht' nu geen roet in dit eten gooien.

Jeugdoverlast: de strijd om macht en gezag in Kanaleneiland

Evelien Tonkens^{lv}

De Utrechtse wijk Kanaleneiland kwam de afgelopen jaren regelmatig in het nieuws als broeinest van jeugdoverlast. ‘De overlast varieert van jongeren die luidruchtig praten en schreeuwen tot het uitschelden, beledigen en bedreigen van politiemensen en straatcoaches. Ook wordt er hard met scooters en auto’s gereden, worden voorbijgangers geïntimideerd en bewoners gehinderd als ze hun portiek in willen.’^{lvi}

‘Groepjes voornamelijk Marokkaanse jongens gedroegen zich alsof zij de baas op straat waren, ook voor de politie toonden ze weinig ontzag.’^{lvii}

Naast veel media-aandacht is er ook al jaren sprake van een intensieve beleidsbemoeienis in de wijk. In oktober 2007 kregen tachtig jongeren een samenscholingsverbod opgelegd. Ook werden er straatcoaches ingezet. De rechter oordeelde echter dat het samenscholingsverbod onrechtmatig was, omdat de jongeren ‘niet aantoonbaar bedreigend’ waren.^{lviii} De gemeente ging hier echter tegen in beroep en haalde in september 2008 haar gelijk. Begin december 2008 bleek de criminaliteit in Kanaleneiland-Noord weliswaar flink te zijn afgenomen (van 933 misdrijven in 2007 tot 728 in 2008), maar de jeugdoverlast was juist gestegen.^{lix} Voor de gemeente was dit aanleiding om het samenscholingsverbod opnieuw in te voeren. Ditmaal waren het zestig jongeren die niet meer mochten samenscholen. Andere jongeren mochten wel in groepjes bij elkaar staan.

Eind 2009 was jeugdoverlast in de hele stad Utrecht gedaald van 22 procent in 2006 naar 14 procent in 2009; de grootste daling deed zich voor in Kanaleneiland (-27 procent).^{lx} Ook was het veiligheidsgevoel toegenomen: het percentage bewoners dat zich onveilig voelde daalde van 65 procent in 2006 tot 48 procent in 2008, aldus een woordvoerder van de gemeente eind 2009.^{lxi} De gemeente besloot daarop het samenscholingsverbod in Kanaleneiland-Noord op te heffen.^{lxii} De daling van jeugdoverlast schreef de gemeente toe aan de straatcoaches: ‘Nu surveilleren ’s avonds in

totaal 31 straatcoaches in verschillende wijken, dat zullen er eind 2010 47 zijn. Zij dragen zeker bij tot de daling van de jongerenoverlast in deze wijken.^{lxiii}

De problemen verminderden maar verdwenen niet. In 2010 geeft nog steeds 48 procent van de bewoners aan overlast door jongeren te ervaren, tegenover 18 procent van de Utrechtse bevolking als geheel.^{lxiv} In 2010 wordt een nieuw plan gelanceerd, *Scheve beelden* getiteld, dat met name betrekking heeft op ongeveer veertig Marokkaans-Nederlandse jongeren. De aanpak is volgens onderzoeksbureau Beke niet erg effectief en ook voornamelijk repressief. ‘De vooraf beoogde preventieve - en zorgkant van de aanpak, waaronder de investering in positieve kopstukken, is niet goed uit de verf gekomen.’^{lxv} Ook de gemeente constateert dat de straatcoaches wel repressief optreden, maar te weinig positief contact leggen.^{lxvi} Bureau Berenschot oordeelt in 2011 echter positiever: ‘Zichtbare kortetermijnmaatregelen (zoals de straatcoaches) bieden inwoners en politiek het vertrouwen dat er “aangepakt wordt” en zorgen daarmee voor ruimte om “in de luwte” te blijven werken aan langetermijnstructuurversterking’ (Beemer et al. 2011, p. 5). Wel waarschuwen de auteurs dat het effect van straatcoaches op termijn sleets kan worden.

Bestrijding van overlast door jongeren – waarmee men stevast ‘jongens’ bedoelt, reden om hierna over jongensoverlast te spreken – is een cruciale bouwsteen in vrijwel ieder beleid voor de verbetering van achterstandswijken. Begrijpelijk, want bij jongensoverlast komen een aantal cruciale thema’s samen, zoals de veiligheid en het veiligheidsgevoel en bijgevolg het imago van de buurt, de kwaliteit van de voorzieningen, het opvoedingsklimaat en de kansen van jongeren op onderwijs en werk.

Jongensoverlast is op allerlei manieren te duiden: verklaringen variëren van de kwaliteit van het onderwijs en de opvoeding tot en met gebrekkige kansen in de samenleving, discriminatie door werkgevers en het ontbreken van een gevoel van eigen verantwoordelijkheid (De Jong 2003; Werdmölder 2005). In deze bijdrage wil ik een ander thema belichten, namelijk de gezagsverhoudingen op straat tussen de jongens enerzijds en de politie en andere gezagsdragers, zoals buurtwerkers en straatcoaches, anderzijds. Problemen met gezag figureren prominent in de berichtgeving van media en gemeente. Er zou sprake zijn van ‘respectloos’, gewelddadig en intimiderend gedrag van ‘voornamelijk Marokkaanse jongens, vaak tot laat in de avond’ en een gebrek aan

ouderlijk toezicht. ‘Kinderen accepteren geen gezag, lokken irritatie uit, provoceren, vragen voortdurend om negatieve aandacht’ (gemeente Utrecht 2007, p. 3). ‘Groepjes voornamelijk Marokkaanse jongens gedroegen zich alsof zij de baas op straat waren, ook voor de politie toonden ze weinig ontzag.’^{lxvii} Een gemeentewoordvoerder zegt: ‘Er waren toezichthouders nodig op straat die jongeren konden aanspreken op hun intimiderende gedrag. Gemeentelijke toezichthouders bleken onvoldoende gezag uit te stralen.’^{lxviii}

Straatjongens over hun gedrag

Media hebben vooral negatieve aandacht voor ‘probleemwijken’ en blazen deze problemen nogal eens op (zie het hoofdstuk van Costera Meijer, elders in dit boek). Het beeld van Kanaleneiland als doodge wijk waar je op straat je leven niet veilig bent is beslist overdreven. Maar dat rondhangende groepjes jongens als bedreigend worden ervaren – ook als ze niets anders doen dan bij elkaar staan – en dat een deel van hen zich ook bedreigend gedraagt, wordt uit de diverse onderzoeken en gemeentelijke rapportages wel duidelijk.

Hoe zien jongens die op straat rondhangen dit zelf? Jongens op straat geven vooral de politie de schuld van de problemen, blijkt bij een rondgang door Kanaleneiland begin 2013. Een jongen uit een groepje twaalf- tot vijftien-jarigen vertelt dat jongeren een keer eieren en andere dingen naar een homo gooiden, de rapper Monsif, toen die in hun buurt was:

‘De politie had me op de grond gegooid en geslagen met een stok. Terwijl ik er niks mee te maken had.’

Op de vraag of hij daar aangifte van heeft gedaan, antwoordt hij:

‘Ja, ik moest mee naar het bureau, en daar heb ik dat gezegd. [Maar] ze hebben daar schijt, ze willen je gewoon pakken.’

Een andere groep jongens van rond de zestien jaar schetst hetzelfde beeld. ‘Politie hier zijn kankerhonden,’ zegt er een. Een ander: ‘Het zijn echt van die Geert Wilders-types.’ De politie zit alsmaar achter hen aan en jaagt hen op, vertellen ze. Zelfs bij elkaar op straat staan is al verboden.

‘Wat wij hier doen is eigenlijk strafbaar. Meestal als de politie komt doen we alsof we naar binnen gaan.’

Ze voelen zich ook gediscrimineerd ten opzichte van Nederlandse jongeren met een niet-Marokkaans uiterlijk. Een jongen roept tegen de 22-jarige blonde interviewer: ‘Als nu de politie komt betaal jij onze boete.’ Als die zegt dat hij zijn eigen boete natuurlijk betaalt, maar dat hij niet kan beloven ook hun boetes te betalen, zegt één van hen:

‘Waarschijnlijk krijgt hij niet eens een boete. Jij krijgt gewoon een waarschuwing. Als Marokkaan word je gewoon als vuil behandeld.’

Een jonge man, iets ouder dan de rest, vult aan:

‘Die jongens worden meegenomen. Voor wat? Ze doen niks. Zie je die jongen? Hij gaat naar huis, want hij heeft morgen school. Hij doet niks verkeerd. Maar als hij hier staat wordt hij gewoon meegenomen.’

De interviewer vraagt of dat vaak gebeurt. Ze vertellen dat de politie hier geregeld patrouilleert en dat ze meestal, als de politieauto stopt, of weglopen of naar binnen gaan. Ze zien het straatleven als een machtsstrijd tussen henzelf en de politie:

‘De politie wil gewoon macht laten zien. Hier de baas spelen. Maar wij zijn hier de baas.’

Vinden ze het ook wel eens prettig dat de politie er is, voor hun veiligheid? Welnee. De politie bekommert zich volgens de jongens helemaal niet om hen of om de veiligheid van

de bewoners. ‘Ze kijken gewoon of we iets doen waarmee ze ons kunnen pakken.’ Een jongen vertelt dat hij ook wel eens zonder reden gefouilleerd is.

‘Gewoon omdat ze niks anders konden bedenken. Als ik een schroevendraaier of iets anders bij me had gehad, hadden ze me meegenomen.’ De politie zit hen alleen maar in de weg, vinden ze.

Jongens op straat voelen zich voortdurend gewantrouwd en wantrouwen op hun beurt de politie en in het verlengde daarvan ook andere instanties zoals justitie. Ze vertellen over een vriend van hen die een dodelijke val van de trap maakte. Zij denken dat het de schuld van zijn vriendin was, maar justitie zoekt dat volgens hen onvoldoende uit. Verder hekelen ze ook de gemeente, die hen hun trapveldje ontnam en waardoor ze nu balletjes trappen tegen portieken en woonhuizen. Daar worden bewoners dan weer kwaad over. Ze vinden de buurt leuk en de mensen aardig, maar er is weinig te doen.

Is er dan geen buurthuis? ‘Ja, je hebt hier het Cultuurhuis, daar word je echt als een koning behandeld.’ Het is daar eigenlijk altijd leuk, vinden ze. Oudere jongens van rond de zestien die we later spreken vinden ook dat er in de buurt niets te doen is en vertellen dat ze zich vaak vervelen. Ja, ze gaan wel eens naar het buurthuis, maar dat is maar twee dagen in de week open. ‘Het zou eigenlijk de hele week open moeten zijn.’

Een blik op het voorzieningenaanbod voor jongeren in Kanaleneiland geeft een ander beeld: zowel het Jongerencentrum Kanaleneiland als het Jongerencultuurhuis bieden voorzieningen als een gymzaal en een rapruimte en organiseren daarnaast veel activiteiten. Toch domineert onder jongeren het beeld dat er in Kanaleneiland niets voor hen te doen is.^{lxix}

Vroeger was het beter, vinden de jongere jongens, maar de gemeente heeft twee jaar geleden besloten dat het voetbalveldje tegenover de flat plaats moest maken voor een veldje waar honden uitgelaten konden worden. Het zit helemaal onder de poep, vertellen ze. Bij gebrek aan beter voetballen ze nu in het portiek. Veel burens waarderen dat niet. Het maakt nogal veel lawaai, leggen de jongens uit. Op de vraag hoe hun burens reageren, zeggen ze: ‘Sommige mensen zeggen het gewoon aardig, of we willen ophouden. Andere mensen schreeuwen alleen.’ Ze vertellen dat ze vaak wel ophouden, maar later soms toch weer in het portiek gaan voetballen. Ook al vragen mensen het aardig. Ze vertellen dat ze liever niet bij het portiek voetballen maar kunnen, zeggen ze, nergens anders heen. Maar

er zijn toch veel voetbalveldjes in de buurt? ‘Dat is leuk voor de mensen die daar wonen,’ zegt een van hen, ‘maar voor ons is dat te ver.’ En op straat kan het ook niet. ‘Op straat worden we ook weggestuurd.’ Ze vertellen dat ze meerdere malen hebben geschreven naar de gemeente.

‘We hebben ook een keer handtekeningen verzameld, maar er gebeurt niks mee. Ze zeggen: is goed, we doen het in 2014 en daarna zeggen ze 2015, maar er gebeurt niks.’

Gezag: macht met instemming

De gezagsverhoudingen tussen jongeren en politie, justitie en volwassen buurtbewoners komen ook in de verhalen van de jongens zelf als problematisch naar voren. Zij kennen deze gezagsdragers nauwelijks gezag toe: ze voelen zich gewantrouwd en wantrouwen op hun beurt het gezag. En zonder instemming gedijt gezag niet. Daarmee verschilt het van macht. Een gezagsverhouding berust op (impliciete) instemming van degene over wie macht wordt uitgeoefend. ‘Waar geweld wordt gebruikt, heeft gezag gefaald,’ zo stelde de filosoof Hannah Arendt (1968, p. 93). Instemming met gezag is niet op macht en dwang gebaseerd, maar op beloften en redenen waarom de gezagsdrager die beloften geloofwaardig kan doen. Zonder vrijwillige instemming is gezag dictatoriaal, autoritair of tyranniek (Tonkens 2013). Zo ervaren de jongens het gezag van de politie ook. In de relatie tussen de geïnterviewde jongens uit Kanaleneiland en de politie ontbreekt instemming: de jongens vinden immers dat de politie ‘gewoon macht wil laten zien’.

Maar wat de politie precies zou moeten doen om gezag te verwerven, is ook niet helemaal duidelijk. Iets redelijks vriendelijk vragen geeft ook niet meteen gezag. Het maakt immers niet uit of buurtbewoners op een vriendelijke of een vervelende toon vragen of de jongens willen ophouden met voetballen tegen het portiek. De jongens geven zelf aan dat ze er hoe dan ook niet echt naar luisteren, ook al lijken ze het verzoek best redelijk te vinden. Gezag werkt echter alleen als het van twee kanten komt: als niet alleen zij die gezag uitoefenen duidelijk en consistent zijn over de voorwaarden

waaronder zij dat doen, maar wie gezag ondergaan dat gezag ook onder deze voorwaarden accepteren.

Gezag is dus een relatie die van beide partijen veel vraagt. Juist in een democratische samenleving is een gezagsrelatie moeilijk, bij ontstentenis van automatische discussiestoppers als ‘omdat ik het zeg’ of ‘omdat de burgemeester dit besloten heeft’. Gezag is ‘het harde, oncomfortabele en vaak bittere werk van de democratie’ (Sennett 1980, p. 190). Gezag ontleen je aan een belofte (dat je veiligheid brengt of gelijkheid bijvoorbeeld), maar die belofte moet je wel waarmaken. Zo niet, dan verkruint je gezag. Instemming met gezag is in een democratie voorwaardelijk en kan worden ingetrokken. Gezag veronderstelt dus een zekere mate van gelijkheid en democratie (Warren 1996). Preciezer gezegd: *gezag is een machtsrelatie met vrijwillige instemming op basis van beloften en een reden waarom de gezagsdrager die belofte kan vervullen* (Tonkens 2013). Een gezagsrelatie heeft ook altijd een theateraal element. Zij gaat gepaard met mystificatie en uiterlijk vertoon. Het rondlopen van straatcoaches met herkenbare jasjes is van dat laatste een voorbeeld. De gemeente Utrecht en bureau Berenschot zijn van mening dat de straatcoaches hebben bijgedragen aan de veiligheid in de wijk, juist door hun zichtbaarheid (Voortgangsrapportage Krachtwijken 2011, p. 9; Beemer et al. 2011, p. 45).

De politie heeft macht, maar weinig gezag, in de ogen van de jongens. Dat erkent ook Henk Bouma,^{lxx} een dominee die in deze buurt vanuit zijn kerk de verhoudingen in de buurt op eigen initiatief poogt te verbeteren (zie Sieckelink et al. 2013). Bouma vindt de politie ‘ontzettend incommunicatief’. Ook zijn stagiaire Hayat betoogt dat de politie ‘absoluut niet in staat is om de jongeren effectief terecht te wijzen’:

‘Ze rammen de politie gewoon neer. Ze moeten niks hebben van de politie [...] En veel polities vragen er zelf om hoor. Niet alleen de Hollanders, maar ook de allochtonen. Ze willen altijd laten zien dat ze de man zijn, maar die jongens doen dat ook. (...) Dan komt ’t dus nooit goed. Ik denk dan over de politie: maak je niet hoger dan hij is, want dat ben je niet.’

Gevolg is volgens Hayat dat de jongeren ‘geen enkel respect’ voor de politie hebben. Hayat bevestigt hiermee het beeld dat de jongens zelf schetsen: de politie mag dan macht hebben, maar gezag moet ze verdienen. Gezag zou de politie pas krijgen als die zich meer communicatief opstelt, vindt Sayat. Die gedachte wordt door onderzoek naar politiegezag overigens bevestigd. Politiegezag wordt geaccepteerd als het zowel streng als communicatief is, dus duidelijke grenzen stelt maar ook begrip toont voor de situatie van mensen en ingaat op hun argumenten om zich er niet (geheel) aan te houden (Rood 2012).

Bouma gooit het zelf over een totaal andere boeg. Hij wil jegens de jongens een opvoedende en begeleidende rol spelen, maar beslist geen macht uitoefenen. Bouma zoekt contact met de jongens en daartoe moet hij de politie te allen tijde mijden, betoogt hij. Hij is een keer totaal in elkaar geslagen door een groep jongens, maar naar de politie ging hij niet want ‘dan was ik daarna misschien dood geweest’. In plaats daarvan ging hij met ze op vakantie. Ja, op vakantie. Want hij wil een goede relatie met ze opbouwen. Agressie moet je niet met agressie beantwoorden, maar met vreedzaamheid, is zijn christelijke adagium. Op vakantie gaan met je agressor is een toonbeeld van het Bijbelse idee dat je wie jou slaat niet moet terugslaan, maar de andere wang moet toekeren. Doordat Bouma de associatie met macht en politie voor alles wil vermijden, kan hij echter ook geen gezag uitoefenen. Belemmert dat niet zijn relatie met de jongens?

Bouma zelf vindt zijn de-escalerende acties succesvol. Daardoor ontwikkelde hij met zijn agressors ‘een echt sterke relatie die de veiligheid van de buurt enorm vergrootte’. Het belangrijkste is dat ze je kennen en je ook kunnen vertrouwen, vindt hij. Daar zorg je voor door oprecht geïnteresseerd te zijn in mensen. Jongens uit de buurt zijn positief over Bouma omdat hij belangstelling toont en de politie niet belt: ‘We vinden hem aardig want hij praat gewoon met ons. Hij is als een buurman voor ons. Hij zegt gedag en vraagt hoe het gaat. Hij helpt ons ook wel eens met dingen. Hij vraagt: heb je werk, heb je school enzo.’ Een andere reden waarom hij aardig is? ‘Hij belt nooit de politie.’

Expliciet naar zijn gezag gevraagd, geeft Henk Bouma aan dat hij wel gezag heeft over de jongere kinderen. Hij vertelt over de uitjes die hij organiseert voor de jeugd in de wijk. Is er dan sprake van een gezagsrelatie, wil de interviewer weten. ‘Gedurende de activiteit natuurlijk heel sterk, want dan moeten de kinderen gewoon naar je luisteren,

anders kunnen ze niet mee.’ Gezag bouw je op via vertrouwen en belangstelling, is zijn overtuiging:

‘Als je iemand kent en je komt ze dan vervolgens tegen in een winkelcentrum en daar staan ze een beetje vervelend te doen. Dan kun je gewoon even zeggen: “Hé, wat sta je nou vervelend te doen?”’

Maar dit gezag is uiterst wankel. Want Bouma vertelt ook:

‘Vaak nodigen wij hier wel een groep jongens uit, maar dat werkt niet ontzettend goed (...) omdat ze vrij onaangepast sociaal gedrag vertonen. Dus het is heel moeilijk om vanuit je huis iets te organiseren (...) [zoals] koekjes bakken. Daarna is altijd wel je wc-bril kapot, of is er poep op de muur.’

Hoeveel gezag heb je over je gasten, als ze ‘altijd wel’ een wc-bril kapot maken of poep op de muur smeren? De agressor de andere wang toekeren is mooi, maar een basis voor gezag is het niet.

Bouma houdt contact, zonder macht en gezag. De prijs daarvoor is dat hij over zich moet laten lopen en zich moet laten vernederen. Ook uit andere situaties waarin Bouma jongens aanspreekt, blijkt weinig gezag van zijn kant. Een poging een wildplassende jongen aan te spreken mislukt. Bouma geeft zichzelf daarvan de schuld:

‘Ik heb weleens per ongeluk aan een hangjongere gevraagd of hij dakloos was. Want hij was aan het plassen met allemaal kleine kindjes eromheen. (...) Maar dat had ik natuurlijk nooit mogen doen. (...) Toen heb ik er dus ook wel mijn excuses voor aangeboden.’

Kortom: gezag is hier met een vergrootglas te zoeken. De politie heeft macht maar geen gezag; Bouma heeft sympathie en contact, maar geen macht en heel weinig gezag. Als dit gezagsdragers zouden moeten zijn, dan is hier duidelijk sprake van een gezagscrisis.

Hoe kunnen we deze gezagscrisis begrijpen? Hierboven omschreef ik gezag als *een machtsrelatie met vrijwillige instemming op basis van beloften en een reden waarom de gezagsdrager die belofte kan vervullen*. De politie bijvoorbeeld, belooft veiligheid maar de jongens geloven die belofte niet: ze schetsen situaties waarin zij zich onveilig voelen en de politie niets doet. Het verhaal van de vriend die van de trap viel en mogelijk geduwd is, is daarvan een voorbeeld. Ze vertellen ook over situaties waarin de politie hen in hun ogen alleen maar opjaagt. De overheid belooft gelijkheid, maar schiet daarin ook tekort in de ogen van de jongens. ‘Jou zouden ze alleen een waarschuwing geven,’ zeggen ze tegen de blonde interviewer, ‘maar ons pakken ze meteen op.’ Henk Bouma belooft iets heel anders, namelijk solidariteit en broederschap. Daar lijken de jongens niet zo van onder de indruk, maar ze vinden het ook niet erg: ze vinden Bouma ‘wel aardig’.

Er is sprake van een gezagscrisis wanneer de bronnen van gezag – de beloften en de redenen waarom je die beloften kunt vervullen – niet meer als legitiem worden ervaren. Dat is hier duidelijk aan de hand: het gezag van de politie heeft voor de jongens op straat in Kanaleneiland zijn legitimiteit verloren. Bij ontstentenis van gezag voor autoriteiten, kan er alleen een machtsstrijd bestaan tussen de jongens en de autoriteiten. Gezien het geweldsmonopolie van de overheid zal de overheid die strijd uiteindelijk altijd wel winnen, maar er kunnen wel veel grote en kleine gevechten plaatsvinden in de tussentijd. Dat lijkt zich vooral voor te doen tussen de jongens en de politie. Wie geen gezag heeft, verwerft dat ook niet door macht uit te oefenen. Ook niet bij jongens die vanuit hun culturele achtergrond geacht worden daar gevoelig voor te zijn (Werdmölder 2005). Maar het alternatief is al even problematisch: wie niet aan deze machtsstrijd meedoet, zoals Bouma, krijgt ‘altijd wel’ poep op de muur. Is er een middenweg mogelijk?

Om het nog ingewikkelder te maken: we stellen ook nog tegenstrijdige eisen aan gezag. Dat zien we bijvoorbeeld bij Hayat: de politie ‘vraagt erom’, vindt zij. De politie moet zich niet verheffen boven de jongens. Gezag moet in haar visie dus gebaseerd zijn op gelijkheid. Maar Hayat verwijt de politie tegelijkertijd zich *niet* boven de jongens te stellen en zich hetzelfde te gedragen als zij: ‘Ze willen altijd laten zien dat ze de man zijn, maar die jongens doen dat ook.’ Hayat stelt aan het gezag van de politie dus tegenstrijdige eisen: wel gelijkheid, maar geen gelijkelijk (macho) gedrag.

Hayat is echter niet de enige die tegenstrijdige eisen aan gezag stelt; daar maken we ons allemaal schuldig aan (Brinkgreve 2012, Rood 2011). We verlangen naar gezag maar we haten het ook en spugen erop (Tonkens 2010). Waarom is gezag heden ten dage zo ingewikkeld, waarom stellen we zulke tegenstrijdige eisen?

Vijf soorten gezag

Voor een goed begrip van onze tegenstrijdige en ambivalente verhouding tot gezag, is het nuttig om verschillende soorten gezag te onderscheiden. In navolging van de socioloog Max Weber kunnen we allereerst *traditioneel* gezag onderscheiden. Dit is gezag gebaseerd op traditie en afkomst. Hierbij past het beeld van vaderlijke strengheid en zorgzaamheid. De traditionele gezagsdrager combineert zorg en controle. Hij belooft veiligheid, geborgenheid, bescherming en orde. Traditioneel gezag is persoonlijk: de gezagsdrager is een tastbare, aanwijsbare persoon, met discretionaire bevoegdheden: hij kan altijd van de regels afwijken want hij maakt ze zelf. Traditioneel gezag is persoonsgebonden; de gezagsdrager mag mensen verschillend behandelen, mits hij daar een geloofwaardig verhaal over heeft.

Socioloog Richard Sennett stelt dat we diep ambivalent zijn over traditioneel gezag (Sennett 1980). We verlangen naar de veiligheid die het met zich meebrengt, maar haten onze afhankelijkheid ervan. Daarom wringen we ons in allerlei rare bochten en zetten we ons de hele tijd af tegen de politie, de baas of de gemeente, en kunnen daar niet mee ophouden. Via boosheid op het gezag blijven we toch veilig aan het vervloekte gezag gebonden. Gezag negeren en je schouders erover ophalen is veel enger. Dit mechanisme van veiligheid ontlenen aan je afzetten noemt Sennett 'negatieve identificatie'. Het manifesteert zich ook in grenzeloos gemopper op de gemeente of de politiek: mensen durven niet op het traditionele gezag te vertrouwen maar omdat ze het evenmin durven los te laten, moppen en klagen ze er constant over.

Onder invloed van de democratisering van de afgelopen decennia moet gezag zich veel meer verantwoorden en 'transparant' zijn; dat geldt ook voor traditioneel gezag. Traditioneel gezag wordt echter niet legitiemer van veel verantwoording en transparantie, want dat haalt het mysterie weg. De belofte van bescherming wordt daarmee

ongeloofwaardig. Als we veelvuldig te zien krijgen dat rechters of dokters fouten maken, wordt het onmogelijk om nog blind vertrouwen in ze te hebben. Dan moeten burgers zich wel kritisch tot dit gezag gaan verhouden. Dat doen ze dan ook, vaak echter volgens drie ‘bonds of rejection’ – verbondenheid door zich af te zetten – die Sennett identificeert. Behalve ‘on gehoorzame afhankelijkheid’ (mopperen en ongehoorzaam zijn, maar niet durven loslaten, zoals net ter sprake kwam) onderscheidt Sennett ‘geïdealiseerde substitutie’ (fantaseren over een perfecte politieagent bijvoorbeeld, en menen dat je wel zou gehoorzamen als het gezag perfect was) en de ‘verdwijningsfantasie’ (fantaseren dat het gezag vanzelf kan oplossen, ‘hop, weg’ kan zijn als jij dat wilt). In Kanaleneiland zien we vooral on gehoorzame afhankelijkheid: de jongens mopperen veel op het gezag van de politie, maar ze zijn er ook erg mee in de weer. De politie heeft het op hen gemunt, maar dat is omgekeerd ook zo. De politie is een belangrijk afzetpunt voor wie zij zijn, een voor hen ‘relevante ander’.

Een tweede vorm van gezag noem ik *expertocratisch*. Het is gebaseerd op expertise: op opleiding, training, deskundigheid, ofwel testbare, onderzoekbare kennis. (Weber onderscheidde deze vorm van gezag niet, maar kennis speelde in zijn tijd ook nog niet zo’n grote rol in de samenleving.) Expertocratisch gezag belooft ontwikkeling, kennis en inzicht. Het is niet afhankelijk van de persoon die het uitoefent, maar ingebed in een systeem van opleiding, training en ervaring. Expertocratische autoriteit moet zichzelf per definitie bewijzen: het bestaat alleen bij de gratie van testen en getest worden, maar het is ook onzeker vanwege datzelfde testen en getest worden (Stelwag 1974). Expertocratisch gezag komen we in de verhouding tussen de jongens en de betreffende gezagsdragers niet veel tegen. Theoretisch vervullen onderwijs en het jongerenwerk deze rol, maar of dat hier in Kanaleneiland zo is hebben we niet onderzocht. Jongerenwerk komt noch in de verhalen van betrokkenen noch in de berichten in de media veel voor.

Een derde vorm van gezag kennen we wel van Weber: *bureaucratisch* gezag. Dit gezag is gebaseerd op wetten, regels en procedures, met op de achtergrond de staat die het regelt en desnoods met geweld kan afdwingen. Bureaucratisch gezag belooft gelijkheid, transparantie en rechtvaardigheid. Ook dit is onpersoonlijk: het is ingebed in een bureaucratisch-legalistisch systeem. Weber betoogde reeds dat we hier diep ambivalent

over zijn. We verlangen én we haten het. In Kanaleneiland poogt de politie dit gezag uit te oefenen. Maar daarin slaagt zij maar matig. Een reden daarvoor is dat de jongens de belofte van gelijkheid, transparantie en rechtvaardigheid niet geloofwaardig vinden: ze komen immers met allerlei voorbeelden waarin de politie in hun ogen niet transparant en rechtvaardig handelt en hen discrimineert in plaats van gelijk behandelt.

Tot zover de oudere vormen van gezag. De eerste, traditionele, vinden we nog maar weinig in pure vorm. Aan achtergrond of positie op zich kan men tegenwoordig weinig gezag ontleen. Expertocratisch en bureaucratisch gezag vinden we in onze samenleving volop. De politie heeft doorgaans weinig expertocratisch maar veel bureaucratisch gezag: de politie vertegenwoordigt de wet. In de relatie tussen de jongens en de politie in Kanaleneiland werkt dit niet goed, zoals we gezien hebben. Dit falen hangt ook samen met het ontbreken van twee nieuwere, meer communicatieve vormen van gezag.

Allereerst onderscheid ik *populistisch* gezag, een moderne variant van het charismatisch gezag van Weber (Weber 1978). Weber dacht bij charismatisch gezag vooral aan religieuze leiders die claimden bovennatuurlijke gaven te hebben en in direct contact met God of geesten te staan. Populistisch gezag is de egalitaire, seculiere versie van Webers charismatische gezag. Charismatisch gezag bij Weber is ‘door God gegeven’ en ‘bovennatuurlijk’. Populistisch gezag is ‘door het volk gegeven’ en supernormaal. Populistisch gezag is gebaseerd op persoonlijke identificatie van gezagsdragers met degenen over wie gezag wordt uitgeoefend; ze zijn samen één tegen het gevestigde gezag. Populistisch gezag is gebaseerd op een opstand tegen traditioneel, expertocratisch en bureaucratisch gezag. Populistisch gezag berust op de identificatie met opstandige kinderen die zich afzetten tegen hun vader. Het belooft opstand van de kinderen tegen de vader en tegen het systeem. Het belooft ook een ongedeelde gemeenschap, herkenning en gelijkheid. We zijn allen één in onze opstand tegen het traditionele, bureaucratische en expertocratische gezag. Populistisch gezag is persoonlijk. De leider staat niet boven maar naast de burgers. Het is gezag door de belofte van nabijheid maar tegelijkertijd is de afstand extra groot. Want de charismatische leider moet een grote leider zijn. Iemand die zegt dat hij een van ons is, maar die dat zo goed kan zeggen dat we hem toch superieur vinden.

We zijn hier diep ambivalent over: de beloofde opstand is aantrekkelijk maar ook doodeng. Daar komen de drie ‘bonds of rejection’ van Sennett dan weer in terug, als manieren om met deze ambivalentie om te gaan. Soms claimen jongerenwerkers dergelijk populistisch gezag: ze gaan dan naast de jongeren tegenover de politie staan. Mogelijk gebeurt dit in Kanaleneiland ook, maar zoals gezegd hebben we te weinig zicht op de rol van het jongerenwerk hier. In beperkte mate zoeken Bouma en Hayat naar populistisch gezag: ook zij gaan naast de jongens staan en uiten kritiek op de politie. Maar ze doen dit niet erg krachtig: ze mopperen mee maar voeren geen opstand aan tegen de politie.

Een andere nieuwe vorm van gezag noem ik *dialogisch* gezag. Het is gebaseerd op persoonlijk begrip, betrokkenheid en goede communicatie. Het gaat gelijk op met de feminisering van veel beroepen en praktijken. Overal wordt immers meer communicatie, inlevingsvermogen, dialoog en afstemming vereist. Moesten verhuizers ooit uitsluitend kunnen verhuizen, tegenwoordig dienen zij ook heel goed te kunnen communiceren: ze moeten beleefd zijn tegen de klant, vragen of ze er langs mogen en meeleven met hun verhuissstress. Uit onderzoek naar de politie (Rood 2011) blijkt dat de politie hier goed in is. De situaties die Rood onderzocht verschillen echter sterk van die waarin politie en jongens zich in Kanaleneiland tot elkaar verhouden; zo richtte zij zich bijvoorbeeld op interacties die zich voordeden als mensen al of niet gehoor gaven aan een stopgebod op straat. De relatie met de politie en de jongens in Kanaleneiland is echter inniger en dus meer doorspekt met de genoemde ‘bonds of rejection’. Er komt geen goede dialoog tot stand, noch tussen de jongens en de politie, noch tussen de jongens en Bouma. Dat de combinatie van traditioneel met dialogisch gezag van groot belang is zien we ook terug in de evaluatie van de straatcoaches. In groepsessies met professionals uit Kanaleneiland is men het erover eens dat er ‘een pakket van maatregelen’ nodig is, ‘waarin zowel repressieve als sociale maatregelen hand in hand samen gaan. Duidelijkheid in wat wel of niet mag en daarnaast de hulp bieden aan hen die willen veranderen maar niet kunnen’ (Beemer et al. 2011, p. 45).

De kunst om gezag te ondergaan

Onze tegenstrijdige eisen aan gezag zijn dus typerend voor moderne, democratische gezagsverhoudingen. We kunnen deze tegenstrijdigheden niet opheffen, maar wel erkennen. We verlangen bijvoorbeeld van de politie dat deze tegelijkertijd persoonlijk (dialogisch) en onpersoonlijk (bureaucratisch) is. We willen niet gediscrimineerd worden en net zo (gelijk) behandeld worden als iedereen, maar we willen ook als uniek persoon gezien en dus *ongelijk* behandeld worden, om het gezag van de politie te kunnen accepteren. Politieagenten, docenten, hulpverleners, ambtenaren, sociaal werkers en religieuze leiders worden voortdurend tegen zichzelf uitgespeeld: als ze beantwoorden aan de roep om een persoonlijke behandeling, dreigt het verwijt van ongelijkheid, maar als ze de roep om gelijkheid beantwoorden, krijgen ze het verwijt van een onpersoonlijke, kille behandeling. Dit leidt tot (soms met agressie gepaard gaande) confrontaties. De diepe ambivalentie jegens gezag zien we terug bij Hayat: de politie moet gezag anders uitoefenen dan de jongens, ze moet uit een ander vaatje tappen en zich boven het kinderachtige gedoe verheffen, maar ze moet ook niet denken dat ze boven de jongens verheven is.

In de verhalen die de jongens over de politie vertellen zien we deze tegenstrijdige eisen ook terug. Ze verlangen dat de vriendin van hun vriend die van de trap is gevallen dan wel geduwd, hard aangepakt wordt en vinden dat smoesjes niet mogen worden geduld. Hier eisen ze dus bureaucratisch gezag. Maar daarnaast willen ze zelf met begrip worden behandeld: de agent moet wel begrijpen dat ze balletjes trappen tegen de muren van wijkbewoners. Dat mag weliswaar niet, maar ‘dan hadden ze ons niet ons veldje moeten afnemen’. Met deze redenering verwerpen ze bureaucratisch gezag.

Dit theoretische uitstapje over gezag werpt nieuw licht op de problematische relatie tussen de jongens en het gezag op straat. De jongens stellen, net als wij, permanent tegenstrijdige eisen aan het gezag, waardoor gezagsverhoudingen gemakkelijk explosief worden. Verschillende gezagstypen kunnen elkaar corrigeren en oproepen; dat is op zich niet problematisch, daarmee kunnen zij elkaar ook in balans houden. Maar onze tegenstrijdige eisen en ambivalentie ten aanzien van gezag maken het moeilijk. Die plaatsen gezagsdragers in een ‘double bind’: veroordeeld als ze gezag uitoefenen maar ook als ze dat niet doen. Gezag uitoefenen is behoorlijk moeilijk geworden.

We verlangen enerzijds naar expertocratisch en bureaucratisch gezag, op zijn minst jegens anderen. De politie moet anderen harder aanpakken en docenten moeten andere ouders en andere kinderen tot de orde roepen. Maar die oude gezagsvormen volstaan niet meer: je kunt ze alleen uitoefenen als je gezag ook nieuw en communicatief is. In onze democratische, egalitaire samenleving moet gezag altijd ook communicatief zijn: populistisch of dialogisch. Autoriteiten moeten begrip, identificatie en empathie tonen om legitiem gezag te kunnen uitoefenen. Dat lijkt in Kanaleneiland herhaaldelijk mislukt. De intensieve aanpak van 2011 bijvoorbeeld, faalde onder andere doordat de repressieve kant veel sterker ontwikkeld was dan de zorgkant. De zichtbaarheid van de straatcoaches wekte bij de jongens vooral agressie, mogelijk doordat ze wel traditioneel en bureaucratisch gezag claimden maar dit te weinig combineerden met het begrip en de empathie die horen bij dialogisch gezag. Dat zou kunnen verklaren waarom de intensieve aanpak in 2010 niet leidde tot minder confrontaties tussen politie en jongeren. Vóór de aanpak, tussen december 2010 en februari 2011, kwamen 43 jongens in totaal 156 keer voor in de politiesystemen, waarvan 29 keer als verdachte van een delict, met name diefstal, autokraak en inbraak. Een jaar na de invoering van de intensieve aanpak stonden deze jongens 259 keer in het politiesysteem, waarvan 31 maal voor een strafbaar feit: nu ging het vooral om belediging, inbraak en mishandeling.^{lxxi}

Uitoefening van gezag is tegenwoordig dus om drie redenen problematisch. Ten eerste ervaren burgers oude gezagsstijlen (dus traditioneel, expertocratisch en bureaucratisch gezag) alleen als legitiem wanneer die worden gecombineerd met nieuwere, communicatieve stijlen van gezag (dialogisch en populistisch gezag). Oudere en nieuwe gezagsstijlen combineren is noodzakelijk.

Maar er bestaan, ten tweede, serieuze spanningen tussen traditionele en nieuwere vormen van gezag. Traditionele vormen van gezag vereisen dat gezagsdragers afstand houden, duidelijk sturen en bevelen geven, maar nieuwe vormen van gezag vereisen nabijheid, empathie en overleg. Mensen in gezagsposities zijn daardoor genooddaakt te jongleren met tegenstrijdige eisen. Burgers zijn zelf ook in verwarring en stellen tegenstrijdige, ambivalente eisen. Ze willen empathie en begrip, maar tegelijkertijd willen

ze gezagsdragers die heldere grenzen stellen en bevelen geven. Ze verlangen dat het gezag goed communiceert maar ook stuurt, nabij is maar ook afstand houdt.

Effectief gezag uitoefenen in een egalitaire samenleving vergt het vermogen om tegenstrijdige gezagsstijlen soepel te kunnen combineren; om onopvallend veelvuldig tussen beide heen en weer te bewegen. Het lijkt erop dat Bouma en de politie die kunst geen van beiden beheersen, maar ze zouden wel iets van elkaar kunnen leren. Bouma opereert zeer communicatief, maar stelt nauwelijks grenzen. Hij communiceert wel, maar stuurt niet. De politie gedraagt zich spiegelbeeldig, althans volgens de verhalen van de jongens, Bouma en Hayat: ze toont geen begrip, maar stelt wel grenzen. Weinig nabijheid en empathie, wél afstand, sturing en bevel. Bouma en de politie zouden vermoedelijk allebei effectiever zijn als ze hun eigen stijl meer met die van de ander zouden combineren. Straatcoaches worden geacht dit te doen, ‘als stevige toezichthouders, die sociale vaardigheden koppelen aan een stevige uitstraling’.^{lxxii} Maar dat lukt hen maar matig. Meerdere keren is gepoogd op straatcoaches in te rijden, vertelt hun directeur. Hij is ertoe overgegaan om ook jongeren uit de wijk zelf (die aan de functie-eisen voldoen) in te zetten: ‘Van een team van drie komt er maximaal één uit de wijk. Hij kan het voortouw nemen als hij een groep jongens kent.’^{lxxiii} Wie de jongens kent kan vermoedelijk beter communiceren.

Maar effectief gezag is niet alleen een zaak van gezagsdragers. Het stelt ook eisen aan de mensen die het gezag ondergaan. Effectief gezag ondergaan vereist erkenning van hun eigen ambivalenties en tegenstrijdige eisen jegens dat gezag, en besef van het feit dat ze enerzijds communicatie, begrip, empathie en een speciale behandeling verlangen, maar anderzijds ook structuur, duidelijkheid en een consequente hantering van regels willen.

Gezagsproblemen in de wijk zijn er legio, zeker tussen jongens en gezagsdragers. Een beter bewustzijn van de tegenstrijdige eisen die we aan gezag stellen en een betere training – voor zowel dragers van gezag als voor degenen die het ondergaan – in het jongleren met de verschillende gezagsstijlen, zal de verhouding tussen jongens en het gezag en daarmee de veiligheid, het veiligheidsgevoel en het imago van achterstandswijken beslist ten goede komen.

10.

De zachte impact van stenen stapelen^{lxxiv}

Trends in buurtvertrouwen in Amsterdam

Lex Veldboer

Het Haagse Bouwlust, Hoogvliet-Noord en Pendrecht in Rotterdam, Deppenbroek in Enschede, Malburgen in Arnhem en in Amsterdam de Bijlmer en de Westelijke Tuinsteden. Het is maar een kleine greep uit de lange lijst van verpauperde naoorlogse flatwijken die in de afgelopen jaren stevig onder handen zijn genomen door woningcorporaties en gemeenten. Hoewel in Nederland geen echte armoedewijken of volledig etnische wijken bestaan, hebben beleidsmakers steeds gehamerd op het doorbreken van de eenzijdigheid van de bevolking en de woningvoorraad in een groot aantal van deze buitenwijken. Door de economische crisis is deze stedelijke vernieuwing enigszins stilgevallen, maar in wijken die al langlopende processen van vernieuwing hebben doorgemaakt, zoals de Amsterdamse Bijlmer en het Rotterdamse Hoogvliet, is het aandeel van de sociale woningvoorraad door sloop, nieuwbouw en omzettingen van bestaande woningen met een kwart (Hoogvliet) tot de helft (F-buurt Bijlmer) verminderd.

Door herstructurering gaan deze wijken er behoorlijk op vooruit, zo blijkt uit bijna al het onderzoek (zie o.a. Planbureau voor de Leefomgeving 2010). Ze winnen weer aan populariteit, en worden (een beetje tot aanzienlijk) schoner, heler en veiliger.

Herstructurering leidt echter nauwelijks tot meer sociale mobiliteit voor achterstandsbewoners en tot meer sociale cohesie tussen bewoners (zie o.a. Wittebrood & Van Dijk 2007). Er ontstaan namelijk nauwelijks contacten tussen lagere en hogere sociale klassen. Ze leven naast maar niet met elkaar, in parallelle sociale werelden. Er is dus ook geen overdracht van informatie over banen. Ook gedeelde waarden en normen blijven uit.

Deze laatste bevindingen hebben aanleiding gegeven tot tal van pessimistische beschouwingen over het leven in vernieuwde wijken. Sociologen vrezen polarisatie tussen klassen en etnische groepen, spanningen en fricties tussen *have* en *have nots* en

een tweedeling tussen maatschappelijke achterblijvers en hoger opgeleiden (zie o.a. Buys 2008; Van Bergeijk et al. 2008). Zulk pessimisme sluit naadloos aan bij de roman *Wolfstonen* van Herman Franke uit 2003. De bouw van een flat voor middeninkomens in een verpauperde buurt leidt in dit boek tot een opeenvolging van misverstanden, onbegrip en verwijten. De afloop van de roman is weinig florissant voor alle betrokkenen en stemt tot somberheid. Is het effect van fysieke vernieuwingsoperaties – van ‘stenen stapelen’ – inderdaad desastreus voor het buurtleven en het buurtvertrouwen? Deze vraag zal in dit hoofdstuk worden verkend aan de hand van ontwikkelingen in Amsterdamse aandachtswijken.

Sombere buitenlandse ervaringen met inkomensmenging en woningdifferentiatie

In de sombere beschouwingen over het sociale buurtleven na sloop en nieuwbouw weerklinkt de echo van internationale studies over gemengde wijken. Veel daarvan wijzen op spanningen en vermijdingsgedrag tussen inkomensgroepen die in elkaars nabijheid wonen. Twee thema's zijn vooral onderwerp van onderzoek. Allereerst is er het (grootschalig, kwantitatief) onderzoek naar de effecten van inkomensmenging op vertrouwen in de buurt en tussen burens. Het werk van de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam is hiervan het bekendste voorbeeld. Putnam had vooral belangstelling voor het effect van etnische diversiteit op buurtvertrouwen, maar zonder er veel woorden aan vuil te maken stelde hij ook vast dat ‘generally speaking, people who live in neighbourhoods of greater economic inequality tend to withdraw from social and civic life’ (Putnam 2007, p. 157). In inkomensdiverse wijken wordt minder vrijwilligerswerk verricht en hebben mensen minder vertrouwen in buurtleiders dan in inkomenshomogene wijken.

Daarnaast bestaat er veel onderzoek naar de sociale effecten van ‘gentrificatie’: het proces van statusopwaardering van voorheen vervallen buurten. De komst van groepen met veel cultureel of economisch kapitaal leidt tot de waardestijging van bestaande woningen. Casestudy's in Angelsaksische landen laten met de regelmaat van de klok zien dat dit gepaard gaat met *social tectonics* (cf. Butler & Rose 2003). In arme stadswijken die populair worden bij de middenklasse zou er sprake zijn van schurende

leefstijlen en van klassen die elkaar angstvallig ontwijken. Deze buurten worden na hun 'ontdekking' in snel tempo 'overgenomen' door beter bemiddelde groepen, waardoor deze wijken uiteindelijk 'doorslaan' naar dure, gearriveerde wijken waar geen plaats meer is voor armere mensen. Bewoners tonen zich tevreden over de toegenomen veiligheid en voorzieningen, maar over de onderlinge verhoudingen bestaat veel onvrede. Armere mensen voelen zich opgejaagd en als minder bekeken. De groeiende aanwezigheid van mensen met meer geld ervaren ze als een verlies van de eigen leefwereld: 'There goes the neighbourhood.' Beter bemiddelde bewoners zijn ook ontevreden. Ze ergeren zich aan overlast en vrezen dat hun kinderen verkeerde vriendjes krijgen. En hoewel ze zich vaak presenteren als liefhebbers van de stedelijke smeltkroes, zouden ze heimelijk verlangen naar veiligheid en homogeniteit. Deze twee sentimenten zouden een verklaring zijn voor een laag buurtvertrouwen tijdens het gentrificatie-proces.

Bij stedelijke vernieuwing zijn grosso modo dezelfde effecten gevonden. Over projecten voor woningdifferentiatie in Engelse achterstandswijken is vaak gesteld dat ze leiden tot negatieve stereotypering over en weer en in klassenspanningen resulteren. Met name zittende huurders zouden zich als minder behandeld voelen door middenklasse-bewoners (zie o.a. Beekman et al. 2001).

Welke impact heeft woningdifferentiatie in Amsterdam?

Nogal wat Nederlandse auteurs veronderstellen dat het sombere beeld dat naar voren komt uit Engels en Amerikaans onderzoek over stedelijke vernieuwing en gentrificatie ook voor Nederland geldt. Anderen menen dat de sterker ontwikkelde verzorgingsstaat, de grotere overheidsregulering van de woningmarkt en het al langer naast elkaar bestaan van huur- en koopwoningen klassenmenging hier meer vanzelfsprekend maken. Maar hoe zit het nu echt?

Om die vraag te verkennen hebben we de impact in kaart gebracht die woningdifferentiatie in Amsterdamse buurten heeft op het collectieve buurtvertrouwen. Dat laatste hebben we geoperationaliseerd als de optelsom van vijf items: de tevredenheid over de buurt, de mate waarin bewoners zich er thuis voelen, de verwachting over hoe de buurt zich de komende jaren zal ontwikkelen, de perceptie van de sociale omgang in de

buurt en het oordeel over de betrokkenheid van de bewoners bij de buurt. Deze operationalisering van buurtvertrouwen baseren we op Boutellier et al. (2007) en op Van Oirschot, Slot en Van Oirschot (2011).

Om de effecten van woningdifferentiatie te onderzoeken hebben we gebruik gemaakt van multivariate regressie-analyse. Voor onze analyse gebruiken wij data uit de enquête Wonen in Amsterdam (WIA). Deze enquête wordt tweejaarlijks afgenomen door de Dienst Onderzoek en Statistiek (O&S) van de gemeente Amsterdam. We gebruiken data uit de jaren 2001 en 2009. In deze jaren zijn respectievelijk 17.346 en 18.166 inwoners van Amsterdam boven de achttien jaar ondervraagd over hun woning en over fysieke en sociale aspecten van hun leefomgeving.

De verkoop van particuliere en sociale huur en de nieuwbouw van koopwoningen zijn de belangrijkste instrumenten voor het veranderen van de inkomenssamenstelling in buurten die voorheen gedomineerd werden door goedkope huurwoningen en lage inkomens. Daarom gebruiken wij de groei in het aandeel koopwoningen tussen 2001 en 2009 als indicatie voor een toenemende inkomensdiversiteit in (voormalige) aandachtsgebieden.^{lxxv}

Amsterdam als uitzondering op de internationale regel

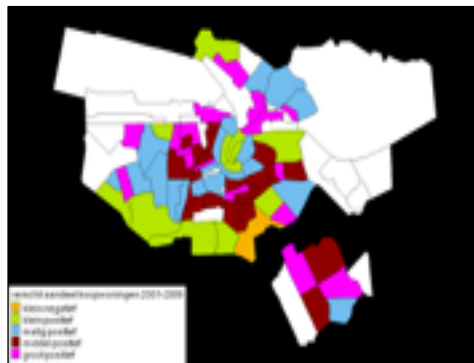
Uit ons onderzoek blijkt dat een toename van het aandeel koopwoningen een (klein) positief effect heeft op het buurtvertrouwen in Amsterdamse buurten die voorheen veel sociale huurwoningen telden. Met de toename van koopwoningen ontstaat onder bewoners een grotere tevredenheid met de buurt; ze voelen zich er meer thuis en ze krijgen een positievere kijk op de toekomst van de wijk. Deze veranderende percepties zijn deels te verklaren door de toename van koopwoningen, maar ook andere factoren spelen een rol.

Onze analyse laat zien dat in heel Amsterdam in de periode 2001 tot en met 2009 het buurtvertrouwen aanzienlijk is gestegen, van gemiddeld een 6,23 in 2001 naar een 7,04 in 2009. Amsterdamse wijken die rond de eeuwwisseling een relatief ‘eenzijdig’ goedkope woningvoorraad kenden en waarvan het koopaanbod zich heeft verruimd laten

een bovengemiddelde groei zien. De sterke toename in buurtvertrouwen geldt zowel voor naoorlogse stedelijke vernieuwingswijken als voor vooroorlogse gentrificatie-gebieden.

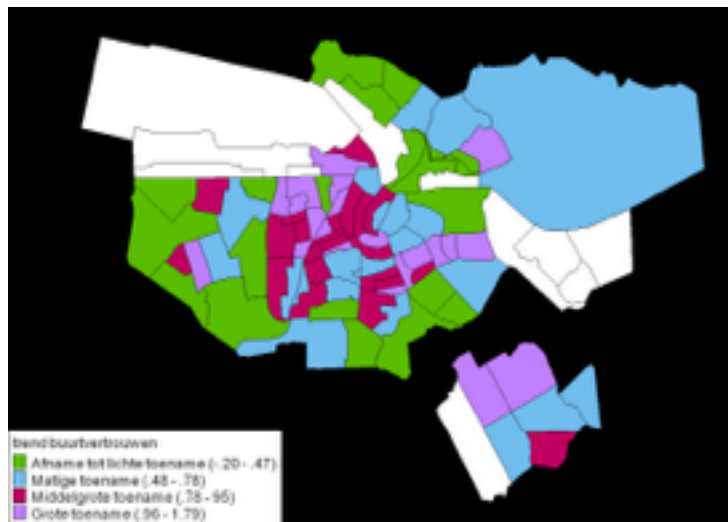
Een serie kaarten van Amsterdam laat per gebied de trends zien in het aandeel koopwoningen, het buurtvertrouwen en het aandeel niet-westerse allochtonen. Allereerst komt daaruit naar voren dat zich rond het Amsterdamse centrum een ring vormt van negentiende-eeuwse wijken waar in de periode 2001-2009 het aandeel koopwoningen door gentrificatie middelmatig tot sterk is toegenomen. Daarnaast is, voornamelijk in Amsterdam Zuidoost, door stedelijke vernieuwing het aandeel koop sterk gestegen.

Kaart 1. Trend aandeel koopwoningen 2001-2009

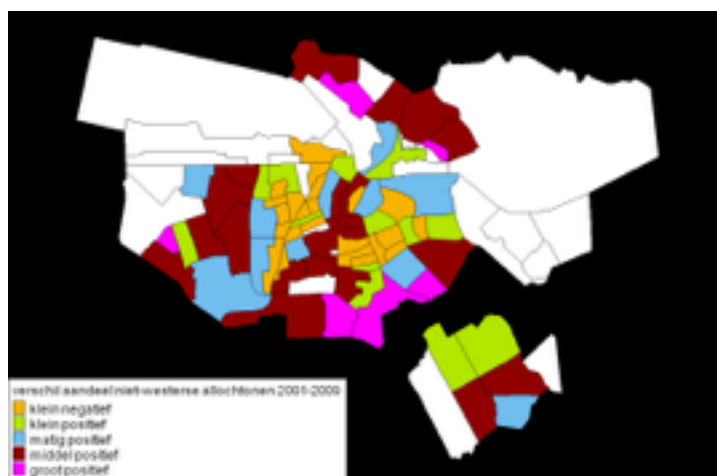
Op de tweede kaart is de trend in het buurtvertrouwen te zien. We zien dat de uitschieters, dus de buurten met de meeste groei in het buurtvertrouwen, de wijken zijn waar zich nu een proces van stedelijke vernieuwing of gentrificatie voltrekt, zoals de Kinkerbuurt, de Baarsjes, Bos en Lommer (Amsterdam-West), de Indische buurt (Amsterdam-Oost) en de Bijlmer (Amsterdam-Zuidoost). Daarnaast laten enkele nieuwbouwwijken zoals De Aker in Nieuw-West ook een behoorlijke groei zien.

Kaart 2. Trend buurtvertrouwen 2001-2009

Kaart 3 illustreert dat het aandeel niet-westerse allochtonen in negentiende-eeuwse gentrificatie-wijken in deze periode een lichte verschuiving naar boven of beneden heeft doorgemaakt. Een sterke toe- of afname doet zich niet voor. Dat geldt ook voor de Bijlmer. Stedelijke vernieuwing leidt dus niet tot een sterke ‘ontkleuring’ van de wijk; het remt verdere verkleuring wel af. Wijken waar wel een sterke groei van het aandeel niet-westerse allochtonen heeft plaatsgevonden, liggen met name in Nieuw-West en Noord. Juist in deze gebieden zien we – na controle op andere variabelen – dat de stijging van het aandeel niet-westerse allochtonen een negatief effect heeft op het buurtvertrouwen.

Kaart 3. Trend aandeel niet-westerse allochtonen 2001-2009

Uit een nadere analyse blijkt dat de stijging in buurtvertrouwen in sommige stedelijke vernieuwingswijken en in de negentiende-eeuwse gentrificatie-wijken sterk wordt bepaald door individuele kenmerken van kopers, zoals het gemiddeld hogere opleidingsniveau. Maar ook een sterker veiligheidsgevoel bepaalt de toename van buurtvertrouwen in hoge mate. De verschuivende balans tussen huur- en koopwoningen heeft daarbij vergeleken slechts een klein positief effect op buurtvertrouwen (zie tabel 1 en 2 in de bijlage).

Men zou kunnen denken dat het positieve effect van een groeiend aandeel koopwoningen op het buurtvertrouwen slechts een afgeleide is van verschuivingen in de etnische samenstelling van een gebied. Simpel gezegd luidt de vraag: leidt meer koop tot minder niet-westerse allochtonen en daardoor tot meer buurtvertrouwen? Het antwoord is: nee, want de inkomensdiversiteit en etnische diversiteit blijken allebei een zelfstandige impact op buurtvertrouwen te hebben. Inkomensdiversiteit leidt tot meer buurtvertrouwen, en los daarvan leidt etnische diversiteit tot minder buurtvertrouwen. Ongeacht de veranderingen in het aandeel niet-westerse allochtonen (2001-2009) zagen we stadsbreed een klein positief effect van meer koopwoningen. Bovendien neemt het aandeel niet-westerse allochtonen niet of nauwelijks af in stedelijke vernieuwingsgebieden en gentrificatie-wijken. Kortom, inkomensdiversiteit en etnische diversiteit zijn in Amsterdam geen communicerende vaten. Een toename van koop leidt nauwelijks tot een afname van niet-westerse allochtonen. En waar een toename van etnische diversiteit een duidelijk negatief effect heeft op buurtvertrouwen, heeft een toename van koop een klein, maar onmiskenbaar positief effect.

Slotbeschouwing

Klassen leven vaak in parallelle werelden in gemengde inkomenswijken. Maar in Amsterdam leidt dat niet tot negatieve percepties over het sociale leven in de buurt. Integendeel, een toenemende woningdifferentiatie heeft een bescheiden positief effect op het buurtvertrouwen. In een andere publicatie gaan wij dieper in op dit positieve effect voor gentrificatie-gebieden dichtbij de binnenstad (Veldboer & Kleinhans, te

verschijnen). Dat we in stedelijke vernieuwingswijken aan de rand van de stad dezelfde effecten hebben gevonden sluit aan bij recente bevindingen van het SCP (Wittebrood & Permentier 2011, p. 31-35) dat stedelijke vernieuwing bij de bewoners leidt tot een toenemende tevredenheid over leefbaarheid, veiligheid en de kwaliteit van voorzieningen en woningen.

Dat Amsterdam een uitzondering is op de internationale regel van spanningen tussen klassen zegt iets over de mildheid van de woningdifferentiatie in Amsterdamse aandachtswijken. Die is vaak gericht op natuurlijke doorstroming, op tegemoetkomingen in de financiële kosten en op een voorkeurspositie op de sociale huurmarkt voor bewoners van wie de woning onder handen wordt genomen. Daarbij komt dat Amsterdamse (en Nederlandse) wijken aan de onderkant van de woningmarkt een stuk minder arm, gevaarlijk en ongezond zijn dan bijvoorbeeld Red Road in Glasgow of The Bronx in New York. Zelfs op het Europese continent staan onze slechtste wijken op geen enkel aspect bovenaan de verkeerde lijstjes (COS 2004). Door fysieke ingrepen krijgen deze relatieve achterstandswijken al snel meer gemiddelde scores.

Dit onderzoek en dat van het SCP maken dus duidelijk dat er op het punt van tevredenheid en buurtvertrouwen in Nederland weinig twijfel hoeft te bestaan over de positieve uitkomsten van woningdifferentiatie. Maar op veel andere punten levert de herstructurering van aandachtswijken een wisselend beeld op. Gelijktijdige positieve en neutrale effecten zijn zeer kenmerkend voor het Nederlandse beleid voor sociale mix. Stedelijke vernieuwing leidt enerzijds tot sterkere wijken met een toegenomen tevredenheid over de ontwikkeling van de buurt. Anderzijds ontstaan niet per se meer sociale wijken: de effecten op sociale cohesie en op sociale mobiliteit zijn beperkt.

Deze ambigue conclusie geldt ook voor de kleurkwestie bij stedelijke vernieuwing. Enerzijds is het stabiel gebleven aandeel van niet-westerse allochtonen een teken dat de grootscheepse ingrepen in onze achterstandswijken niet leiden tot verdringing van migrantengroepen, maar juist perspectief bieden op een 'wijkcarrière' voor de allochtone middenklasse. Anderzijds kan het feit dat de kleurbalans nauwelijks verandert ook worden uitgelegd als bewijs dat er, ondanks de vernieuwing, nog steeds een stigma rust op sommige wijken. Hoe dus bijvoorbeeld te oordelen over de ontwikkeling in de F-buurt van de Bijlmer – een alom bejubelde vernieuwingsbuurt – waar het aandeel

niet-westerse allochtonen na de ingreep nog steeds hoger lag (82 procent in 2007) dan in de rest van de Bijlmer (Veldboer 2010)? De effecten van stedelijke vernieuwing als sociaal beleid zijn dus niet alleen gemengd, maar vaak ook een kwestie van interpretatie.

Het wachten is nog op de definitieve eindbalans van stedelijke vernieuwing. Dat moment kan snel komen. Officieel eindigt het beleid eind 2014, maar door de aanhoudende economische crisis liggen veel van de fysieke interventies in achterstandswijken nu al enige tijd stil. Om het buurtvertrouwen op peil te houden richten bestuurders van Amsterdamse ‘focuswijken’ zich nu op het stimuleren van burgerinitiatieven. Noodgedwongen is het geloof in grootschalige woningdifferentiatie ingeruild voor de mantra van kleinschalige zelfredzaamheid. Of dit net zo’n positief effect heeft op het buurtvertrouwen als ‘stenen stapelen’ zal de toekomst moeten uitwijzen.

Appendix 1

Tabel 1. Resultaten multilevel regressie-analyse op variabel buurtvertrouwen 2009^{lxxvi}

	Model 1		Model 2		Model 3	
	b	SE	B	SE	b	SE
<i>Buurtkenmerken</i>						
Aandeel n-w allochtonen	-0.0216*	0.001	-0.00981*	0.002		0.0018
2009	**	42	**	30	-0.00354*	3
Trend aandeel n-w	-0.382**					
allochtonen 01-09	*	0.127	-0.384***	0.122	-0.325***	0.0970
Buurtvertrouwen 2001				0.079		
			0.373***	7	0.219***	0.0630
Aandeel koopwoningen				0.002		0.0017
2009			0.00323	13	0.00160	0

Trend aandeel	0.00682*	0.003	0.00511*	0.0025
koopwoningen 01-09	*	15	*	1
Trend WOZ waarde				
01-09	0.305***	0.101	0.153*	0.0803

Individuele kenmerken

Vrouw			0.105***	0.0185
Leeftijd			0.00715*	0.0007
			**	57
			3.66e-05*	5.86e-0
Inkomen			**	6
				0.0010
Woonduur			-0.00163	1
Lager middelbaar				
onderwijs			-0.0262	0.0368
Hoger middelbaar				
onderwijs			-0.0799**	0.0352
Hoger onderwijs			-0.0286	0.0332
Niet-westerse allochtoon			0.0526**	0.0261
Westerse allochtoon			-0.0228	0.0254
Particuliere huur			-0.00576	0.0267
Sociale huur			-0.000617	0.0192
Veilig voelen in de wijk				0.0058
			0.457***	2

Constant

	0.056				
	7.793***	5	4.633***	0.551	1.638***
					0.438

Proportie variantie

Op buurniveau	.02	.01	.01
Op individueel niveau	99.98	99.99	99.99

Individuen	12,878	12,878	12,878
Wijken	74	74	74

*** p<0,01, ** p<0,05, *
p<0,1

Tabel 2. Gestandaardiseerde b-coëfficiënten (β) bij volledig multilevel model (3)

Variabelen	b	Standaard- deviatie	β
Buurtvertrouwen 2009 (dep.var)	n.v.t	0.468	n.v.t
Trend aandeel koop (‘01-’09)	0.005	6.626	0.071
Trend WOZ-waarde (‘01-’09)	0.153	0.246	0.080
Trend n-w allochtonen	-0.325	0.195	0.135
<i>N=12878</i>			

Portret

Zien en gezien worden

Portret van een sociaal activeringsproject in de Deventer Rivierenwijk

Judith Elshout

November 2010. Wat doet die rode loper daar, voor de ingang van een doodgewoon rijtjeshuis? Er staan zelfs piketpaaltjes met van die dikke koorden erlangs. Die moeten zorgen voor een ‘koninklijke entree’, aldus ‘talentmakelaar’ Leon. We zijn op Spuistraat 42 in de Rivierenwijk in Deventer, bij het pand van het project Sterrenvinder van welzijnsorganisatie Raster. De rode loper onderstreept de speciale status van de bewoners van de Rivierenwijk. Hier heten ze geen bewoners, maar ‘sterren’. De paaltjes met koorden erlangs gespannen staan er alleen op feestdagen. De rode loper ligt er altijd.

Een rode loper is niet het eerste waar je aan denkt bij een aandachtswijk. Eerder doemt het beeld op van vervallen huizen en straten. Dat klopt ook in dit geval wel: het kantoor van Sterrenvinder staat op de nominatie om gesloopt te worden. Maar voor nu is het grote bord met een raket – het logo van Sterrenvinder – aan de gevel een lichtpuntje in de Rivierenwijk. Hier kunnen bewoners binnenlopen voor een kopje koffie, een praatje, of voor hulp bij het invullen van formulieren. Het kantoor staat middenin de wijk en bij mooi weer staat de deur open. Voor een ‘gevoel van gastvrijheid’, verklaart talentmakelaar Angelique. Bewoners moeten het gevoel hebben dat ze altijd welkom zijn. Dat er altijd wel iemand is tegen wie ze aan kunnen praten of die advies kan geven. De luxaflex voor de ramen zijn opgetrokken om ‘openheid uit te stralen’, zegt projectmanager Kristina. Geregeld zwaait ze naar langslappende buurtbewoners.

De keukentafel is de favoriete plek van de talentmakelaars. Daar worden problemen besproken met de ‘sterren’ en wordt er gekeuveld over alledaagse dingen. Bewoners mogen zelf koffie zetten. Een ‘bakkie troost’, voor wanneer een bewoner het even niet ziet zitten of in paniek is. ‘Ik heb altijd tijd voor je, ook al heb ik maar twee minuten. Ga even zitten, kopje koffie, en dan vraag ik wat er aan de hand is,’ aldus Leon die het erg belangrijk vindt dat er altijd een persoonlijke sfeer heerst in het kantoor.

Sterrenvinder wil zich met de rode loper, het gewone woonhuis en de gastvrije keuken onderscheiden van reguliere instanties. Geen receptie, geen gespecialiseerde hulpverleners en ambtenaren die je van achter hun loket te woord staan, geen hiërarchische verhouding tussen professional en bewoner, geen onpersoonlijke wachtkamer. Leon is ervan overtuigd dat ‘een receptie hier niet zou werken. De drempel zou veel te hoog worden.’ Het huis dankt zijn bijzondere karakter aan de ‘presentietheorie en -benadering’ van Andries Baart. In die benadering moeten professionals zorgen dat ze er zijn en gezien worden. Waarom? Om mensen het gevoel te geven dat er naar ze wordt geluisterd, dat zij serieus worden genomen en zich geen nummer voelen. Dat gevoel weten de talentenmakelaars over te brengen bij Jan, een bewoner van Rivierenwijk die erg positief is over Sterrenvinder:

‘Hier wordt altijd naar je geluisterd. Je wordt ook altijd geholpen. Als je bij een bepaalde instantie moet wezen, dan is het negen van de tien keer: “Deze week hebben we geen tijd, volgende maand misschien.” Het is hier laagdrempeliger.’

De Turks-Nederlandse Kerime, onderstreept dit:

‘Wanneer je ook binnenkomt, ongeacht waarvoor en voor wat voor probleem dan ook, ze hebben altijd een luisterend oor en een oplossing, of een tijdelijke oplossing. Ik vind het fijn dat als er iets is, dat ik dan zo naar binnen kan lopen. En er staat altijd iemand voor je klaar.’

Een andere ster vervolgt:

‘Ze sturen je nooit weg. Of ze je nou wel of niet kunnen helpen, ze luisteren in ieder geval. En vaak helpt een luisterend oor ook al hè.’

Sterren als Jan en Kerime voelen zich gelijkwaardig behandeld: ‘Het zijn gewoon een soort van vrienden geworden, meer dan wanneer ze boven je staan.’ Een bewoonster vertelt dat ze altijd vriendelijk wordt begroet als zij het kantoor binnenkomt: ‘Dat is al

genoeg. Dan voel je je een beetje belangrijk.’ Sabine noemde zichzelf een ‘probleemgeval’, maar sinds een reportage met haar over Sterrenvinder op video is opgenomen en op het internet staat, wordt zij tot buiten Deventer, zelfs op de Haagse markt herkend: ‘Ik ben een bekende Nederlander joh!’

Het huiskamerkantoor met de rode loper betekent voor veel bewoners niet alleen aandacht en belangstelling, maar vooral erkenning en respect. De symboliek van het kantoor raakt aan een belangrijk maatschappelijk probleem: het ervaren gebrek aan (zelf)respect onder werklozen, bijstandsgerechtigden en hulpbehoevenden. Door Sterrenvinder voelen mensen zich weer belangrijk, gezien en gehoord. Kortom: gerespecteerd. ‘Respect’ is afgeleid van het Latijnse woord ‘respicere’ dat letterlijk ‘omkijken’, oftewel ‘beter kijken’ betekent.

November 2012. Het kantoor met de rode loper is niet meer. Spuistraat 42 is weer een gewoon, wat treurig woonhuis dat wacht op sloop. Na vier jaar is de financiering van het project gestopt. En de sterren? Is hun licht ondertussen uitgedoofd? Zij geven zichzelf een hoger rapportcijfer voor zelfrespect. En het is goed mogelijk dat zij nog ergens in of buiten de Rivierenwijk schitteren.

Fantoompijn

Portret

Beleid maakt soms meer kapot dan je lief is

Portret van een speeltuin in Transwijk

Evelien Tonkens

2005 Klieren zijn het, die zich meester maken van de schommel en de wip. Jongens van een jaar of zestien, achttien, die de kinderen voor wie speeltuin De Bijnker in de Utrechtse wijk Transwijk eigenlijk bedoeld is – de vier- tot twaalf-jarigen – wegpesten. De Bijnker aan de Van Bijnkershoeklaan ligt aan de rand van de wijk, in een sfeervol, besloten hoekje met veel groen. Je kunt er maar op één plaats in en uit. Ideaal met het oog op veiligheid, zeker in een probleemwijk. Maar er is een groot ongemak: dagelijks dringen ook hanglustige jongeren het terrein op. Het zijn jongeren die je de hele tijd moet corrigeren en wegsturen, ten koste van aandacht voor de kinderen om wie het gaat. Speeltuinleidster Annemarie,^{lxxvii} zelf ook nog maar 22 jaar, weet niet wat ze met al die opgeschoten brutale gasten aanmoet. Ze fiets dagelijks huilend van haar werk naar huis. Wat kan ze doen? Ze overweegt haar ontslag in te dienen.

2006

Annemarie verzint een list. Voortaan gaat ze de hangjongeren niet weren maar uitnodigen. Jullie zijn van harte welkom! Maar dan kom je wel de kinderen helpen. Zo gauw je het hek door bent, help je mee. Vrijwilligerswerk van minimaal vijf uur per week, een jaar lang, in ruil voor persoonlijke aandacht aan het eind van de dag. Dagelijks voert Annemarie in haar vrije tijd, aansluitend aan de werkdag, met de betreffende jongeren individuele gesprekken. Over thuis, school, hoop, boosheid en angst. Over wat ze in het leven willen en wat hen dwarszit. Het blijken dan geen klieren meer, maar jongens en een enkel meisje die met het leven worstelen – zoals elke adolescent dat doet. Dit mes snijdt aan twee kanten. De kinderen kunnen weer gewoon spelen en zelfs meer dan dat, want dankzij de extra hulp kunnen er ook meer spelletjes en creatieve activiteiten georganiseerd worden. Bovendien krijgen de jongeren steun en perspectief. Wel jammer

dat Annemarie het in haar vrije tijd moet doen. Maar verder is haar oplossing een groot succes.

Per jaar kunnen tien jongeren meedoen. Onder de tien eerste deelnemers, allen Marokkaans-Utrechtse jongens, zijn vijf drop-outs. Sommigen zijn in het criminele circuit beland. Dankzij Annemarie zijn ze allemaal weer terug naar school of aan het werk.

2007

Het project draagt de naam SIdER (Steuntje In De Rug) en wordt reuze populair, zowel bij beleidsmakers als bij jongeren. Het krijgt prijzen en subsidie. Er melden zich tachtig jongeren die graag mee willen doen. Helaas blijven er steeds maar tien plaatsen per jaar beschikbaar. Sommige afgewezenen gaan dan alsnog klieren in de speeltuin. De subsidie gaat uiteindelijk op aan verantwoordingseisen: wie en wat bereikt SIdER, welke doelen zijn gesteld en is het aantoonbaar dat deze ook bereikt worden? Jammer van het geld, maar de goede sfeer in de speeltuin en de successen met de jongeren houden Annemarie op de been. Er komen ook steeds meer ouders kijken en meehelpen.

2008

De gemeente besluit de speeltuin te verplaatsen naar het hart van de aangrenzende wijk Kanaleneiland. 'De speeltuin heeft veel achterstallig onderhoud en er wordt niet optimaal gebruik gemaakt van de ruimte,' stelt het college van burgemeester en wethouders op 24 januari 2008 in een brief aan de gemeenteraad. Op de nieuwe plek wonen 1100 kinderen in de speeltuinleeftijd, op de oude waren dat er maar 120, betoogt de gemeente. De nieuwe grote speeltuin gaat Anansi heten en komt aan het Van Peltplantsoen. Maar dat is aan alle kanten open. Dus moeten er hoge hekken omheen, want Jan en alleman kan er anders komen klieren!

Op de plek van de Bijnker gaan de speeltoestellen en het groen tegen de vlakte: er komt een school. 'Er blijft evenveel speelgelegenheid,' aldus de gemeente. De nieuwe, grote speeltuin kan ook mensen van buiten de wijk aantrekken en zo kunnen bevolkingsgroepen mengen. De gemeente organiseert een consultatieavond om het nieuwe plan voor de Bijnker te presenteren. Daar laten de omwonenden weten dat ze het

jammer vinden dat de speeltuin wordt verplaatst. Toch is dat voor de gemeente geen reden om van het plan af te zien. De bewoners in Transwijk trekken aan het kortste eind.

2013

De beoogde 1100 kinderen zijn niet naar speeltuin Anansi in Kanaleneiland gekomen. Ook uit andere wijken van de stad komen ze niet. Zomers komen er zo'n 250 kinderen per middag, vertelt een medewerker. 's Winters komen er veertig tot vijftig kinderen. Als wij langskomen zijn dat er een stuk minder. Op een middag na schooltijd zijn er maar twee kinderen. Op zaterdagmiddag treffen we er zestien. Maar het is winter: er ligt een dik pak sneeuw. In de eerste twee maanden na de opening van Anansi trok de speeltuin veel bezoekers, vertelt de medewerker. Toen de nieuwigheid er een beetje af was zakte het bezoekersaantal in. De laatste twee jaren is het aantal bezoekers vrij stabiel.

Kanaleneiland kon best nog een speeltuin gebruiken, maar waarom moest dat ten koste van de Bijker? Een speeltuin in slechte staat heeft onderhoud nodig, maar daarmee nog geen verplaatsing. En hoezo is 'niet optimaal gebruiken van de ruimte' een reden voor verplaatsing? Is dat niet juist een reden om er meer speeltoestellen bij te zetten? En waarom moest de speeltuin groter? Welke speeltuin trekt 1100 kinderen? En welke speeltuin kan 1100 kinderen aan? Om kinderen uit andere wijken te trekken zul je iets spectaculairs moeten bieden, want een speeltuin hebben de kinderen in Wilhelminapark of Leidsche Rijn zelf ook wel. Voor de buurtjeugd is iets spectaculairs niet nodig: voor de Bijker was zo al belangstelling zat.

Met de Bijker is niet alleen een speeltuin door de bulldozer vermorzeld, maar ook de inzet van jongeren die hier op een wachtlijst stonden om te mogen helpen in plaats van te gaan klieren. Ook de persoonlijke gedrevenheid van Annemarie is vermalen: haar talent om een van een ruig oord een gezellige ontmoetingsplek te maken heeft onvoldoende waardering gekregen. Wat spontaan is ontstaan, kun je koesteren. Maar successen zijn doorgaans sterk aan persoonlijke en toevallige factoren gebonden. De persoon van Annemarie was zo'n factor; de plek van de Bijker, verscholen en veilig in een hoekje

tussen het groen, een andere. Zoiets planmatig herfabriceren gaat meestal niet. Zo maakt beleid soms meer kapot dan je lief is.

11.

De politiek van sloop

Stedelijke vernieuwing en de sociale constructie van ‘gewone mensen’ in Slotermeer

Paul Mepschen

In de vroege herfst van 2009 bezocht ik een festival in Slotermeer waarop de vernieuwing van de wijk gevierd werd. ‘Geuzenveld-Slotermeer verandert’^{lxxviii} stond te lezen op spandoeken en flyers. Bewoners informeerden zich over de plannen en werden verleid met kleurrijke beelden en filmpjes over de toekomst van de wijk. Een plaatselijk clubje volksdansers trad op, kinderen lieten hun snoet schminken of leefden zich uit op springkussens, buurtorganisaties presenteerden zich en bestuurders legden nog eens uit dat het beter, mooier en veiliger zou worden in de buurt. In de marge van het festival ontmoette ik echter een groep mensen in een minder feestelijke stemming: bewoners van de Louis Couperusbuurt en andere delen van Slotermeer. Zij waren in actie gekomen tegen de plannen om hun woningen en wijk te slopen.

De Louis Couperusbuurt bestaat uit 670 woningen, vooral goedkope sociale huurwoningen. In de plannen voor de vernieuwing van Slotermeer zou het overgrote deel van deze woningen tegen de vlakte gaan. Op de plek van het buurtje zou een volledig nieuwe wijk worden gebouwd: hoger, ruimer, mooier en voor het grootste deel duurder. Een meerderheid van de sociale huurwoningen zou worden vervangen door koopwoningen en huurwoningen in de vrije sector. Ongeveer dertig procent van de terug te bouwen huizen zou bestaan uit sociale woningbouw.^{lxxix}

Een centraal figuur in het verzet tegen deze plannen was Rick. Ik ontmoette hem op het festival. Rick was een geboren Amsterdammer van vijftig, die een goedkoop maar klein appartement deelde met zijn partner en drie katten. De tweekamerwoning van 32 vierkante meter was weliswaar klein, maar Rick genoot van zijn tuintje, het vele groen rond de woning en de ruime parkeermogelijkheden. Hij werkte als voorman bij een tuindersbedrijf en was verantwoordelijk voor de aanleg van binnentuinen en hoven in nieuwbouwprojecten in de stad. De Amsterdamse stadsvernieuwing was hem dan ook niet vreemd en hij vertelde dat hij veel mensen kende die, zoals hij dat noemde, ‘weg waren

gesloopt' of 'gedeporteed'. Maar Rick had nooit verwacht dat de 'sloopwaan' zijn kant op zou komen. De Louis Couperusbuurt was 'netjes en gewoon'. Het was een respectabele wijk.

Rick benadrukte ook dat hij zijn buren zag als hardwerkende en gewone mensen.

'Ik zie elke morgen de mensen naar hun werk gaan! Ja? Vijftig tot zestig procent gaat keurig netjes naar het werk. En de overige veertig procent kun je opdelen in ouderen en werklozen. Die werklozen zorgen voor overlast. Dat is niet het grootste deel van de buurt.'

Ondanks het feit dat ongeveer veertig procent van de bewoners van zijn buurtje een migratie-achtergrond had, stelde Rick dat 'de wijk hier (...) voor het grootste deel witte mensen is'. Sloop associeerde hij met sociale problemen en grote concentraties van postmigranten. Er waren in zijn ogen dus geen goede redenen voor de sloop van zijn wijk. Ik vroeg hem naar Mohammed Bouyeri, de moordenaar van filmmaker Theo van Gogh, die ten tijde van de moord in de Louis Couperusbuurt woonde. Dat had voor enige opschudding gezorgd in 2004, toen journalisten en zelfs tv-crews plotseling de wijk indoken, op zoek naar het getto. Maar Rick reageerde:

'Dus omdat er één gestoorde Marokkaan in de wijk zit is het een slechte wijk? (...) Ja, dus ik kan me niet verplaatsen in het feit dat hier dus inderdaad Mohammed B. heeft gewoond dat wij daarmee over een kam worden geschoren. Wat bewijst het? Wat bewijst het? Haha...'

Rick verdedigde de respectabiliteit van zijn wijk. Er woonden 'gewone Amsterdammers': hardwerkend, autochtoon, netjes. Hij sprak over de sloop in termen van vernedering en verdringing:

'Wat ze in mijn ogen doen is dat de mensen die er wonen worden verdreven en weer in achterstandsbuurten worden gedouwd.'

In tegenspraak met het politieke vertoog over Slotermeer als achterstandswijk, lokaliseerde Rick de achterstandsbuurt elders. De Louis Couperusbuurt was in zijn ogen een respectabele plek.

De multiculturele achterstandswijk en populisme

Multiculturele achterstandswijken als Slotermeer staan in veel opzichten symbool voor een vraagstuk dat Nederland al meer dan een decennium in zijn greep houdt: het veronderstelde gebrek aan leefbaarheid. Achterstandswijken figureren als het podium waarop zich een zogenoemd multicultureel drama afspeelt (Scheffer 2000). Ze komen zo symbool te staan voor een breed gedeelde notie dat Nederland het huis niet op orde heeft (Duyvendak 2011). In het publieke debat figureren deze wijken als plekken van sociale desintegratie, waar bovendien een armoedecultuur dreigt te ontstaan (zie Blokland-Potters 1998). Allerlei vormen van sociale angst en onzekerheid worden op de multiculturele achterstandswijk geprojecteerd: de veronderstelde afname van sociale cohesie, onzekerheid over de nationale identiteit, de opkomst van de islam in de publieke sfeer en problemen met migratie, segregatie en integratie (Van Eijk 2010). Die wijken worden in toenemende mate geconfronteerd met wat de Franse socioloog Loïc Wacquant 'ruimtelijke stigmatisering' noemt (2012). Mensen hebben te kampen met het vaak negatieve imago van hun wijk, die bij buitenstaanders associaties oproept met een groot scala aan sociale problemen. Bewoners verliezen, vaak tot hun grote frustratie, de controle over hun collectieve representatie en identiteit (Simmel 1965).

In deze context moet Ricks opmerking begrepen worden dat de Louis Couperusbuurt voor het overgrote deel uit witte mensen bestaat. Deze is illustratief voor de intieme relatie die in Nederland wordt gesuggereerd tussen de respectabiliteit van een wijk en het aantal postmigranten. In 'leefbaarheidsmonitoren', die de leefbaarheid van Nederlandse wijken meten, geldt een hoge concentratie niet-westerse allochtonen in een wijk immers als objectieve factor voor een lagere leefbaarheidsscore (zie Uitermark 2011). Dat Rick de leefbaarheid en respectabiliteit van zijn wijk verdedigde door het

multiculturele karakter ervan te ontkennen resoneert, kortom, met een breder vertoog dat migratie en multiculturalisme associeert met sociale problemen en desintegratie.

De toverwoorden in de aanpak van het gebrek aan leefbaarheid in achterstandswijken zijn ‘sloop’ en ‘vernieuwing’: grootschalige herstructurering moet zorgen voor meer sociale mix en daarmee een verbetering van het leefklimaat. Hoewel de term ‘vernieuwing’ een belofte van vooruitgang en een mooiere wijk inhoudt, lukt het vaak niet bewoners mee te nemen in dat vernieuwingsverhaal. Integendeel: stedelijke vernieuwing leidde de afgelopen decennia steeds weer tot debat, onvrede en verzet (zie Hellinga 2005; Uitermark 2011). Het is een van de belangrijkste arena’s waarin de relatie tussen burgers, overheid en instituties inhoud krijgt, waarin burgers vormgeven aan hun verhouding tot de staat en hun kijk op ‘de politiek’. In het spreken over de voorgenomen sloop trekken autochtone bewoners grenzen tussen zichzelf, de elite en soms postmigranten.

Met het in beeld brengen van de zelfopvatting en de leefwereld van autochtone wijkbewoners in een gestigmatiseerde, multiculturele wijk meen ik een bijdrage te leveren aan de analyse van een hot topic in Nederland: de opkomst van het populisme. Populisme rust op de constructie en verbeelding van een notie van ‘het volk’. Het stelt politiek voor als een strijd tussen het volk (als underdog) en de elite (Panizza, 2005: 3). Die definitie is erg algemeen en beantwoordt nog niet de vraag waarom en wanneer populistische politieke constructies resoneren met de geleefde werkelijkheid van mensen. Hoe wordt het volk geconstrueerd? Hoe krijgt zo’n zelfopvatting en blik op de werkelijkheid vorm en betekenis? Dat is wat ik onderzoek door de etnografische lens te richten op de Louis Couperusbuurt. Het hoofdstuk onderzoekt de context waarin een notie van ‘het volk’ betekenis krijgt in het dagelijks leven van mensen. Om die context te begrijpen plaats ik (de herstructurering van) Slotermeer eerst in haar historische context.

Amsterdam Nieuw-West

Amsterdam Nieuw-West, het stadsdeel waarvan Slotermeer deel uitmaakt, is de afgelopen decennia razendsnel veranderd van een populair district voor Amsterdammers uit de arbeiders- en middenklasse, tot een stadsdeel dat voor ongeveer vijftig procent uit

(post)migranten bestaat en kampt met een verslechterd imago. Vaak wordt die transformatie door bewoners, media en politici besproken als een overgang van homo- naar heterogeniteit. Dat is te simpel: religieuze, sociaal-politieke en klassentegenstellingen waren als gevolg van de verzuiling en sociaal-economische differentiatie altijd al tastbaar aanwezig in het stedelijke landschap (Hellinga 2005; Heijdra 2010). Toch is de wijk door de komst van postmigranten vanaf de jaren tachtig sterk veranderd. Een deel van de ‘oorspronkelijke stedelingen’ (Nio et al. 2008), bestaand uit autochtone 50-plussers, spreekt over deze veranderingen in termen van het inkrimpen van de eigen leefwereld, achteruitgang en afnemende vertrouwdheid.

De ontwikkeling van Nieuw-West is exemplarisch voor een bredere transformatie in Nederland van een moderne en verzuilde welvaartsstaat naar een samenleving die eerder omschreven kan worden als postmodern en neoliberal. De Westelijke Tuinsteden werden gebouwd op basis van het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) van 1934, ontworpen door de stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren. Dat plan had een basis in de ideologieën van de moderne stedenbouw: de utopische beweging voor de tuinstad van Ebenezer Howard en het functionalisme en ‘organicisme’ van het Congrès Internationaux d’Architecture Moderne (CIAM). Moderne planning was een reactie op verstedelijking en de opkomst van de industriële arbeidersklasse – een instrument voor het organiseren van fatsoenlijke woonomstandigheden, sociale stabiliteit en een gecontroleerde vorm van verstedelijking. De constructie van de Westelijke Tuinsteden in de jaren vijftig was een kans om moderne idealen over stedelijke organisatie en design te verwezenlijken (Van Rossem 2010; Oudenampsen 2010). De Amsterdamse arbeidersklasse moest ‘bevrijd’ worden uit de oude, bedompte volkswijken. Licht, lucht en ruimte was het nieuwe devies.

Het AUP moet begrepen worden in het verlengde van de Amsterdamse volkshuisvesting (Hellinga 2005). Het verbeteren van de positie van arbeiders stond in het sociaaldemocratische Amsterdam voorop; moderne architecten en politici zagen voor de stedenbouw een centrale rol weggelegd in het organiseren van sociale cohesie en het disciplineren en verheffen van burgers (cf. Blom et al. 2004). Nieuw-West symboliseerde het geloof in vooruitgang, verheffing en maakbaarheid dat de naoorlogse jaren van economische groei en modernisering kenmerkte. En het district wist tot begin jaren negentig een grote populariteit te behouden: het kende relatief weinig werkloosheid en

criminaliteit en veel goede sociale woningbouw. Onder beleidsmakers, ambtenaren en stedelijke adviseurs ontstond vanaf 1990 echter grote zorg over de toekomst van Nieuw-West (Hellings 2005, p. 8). De angst was dat een combinatie van fysieke neergang van de woningen en een opeenstapeling van sociale problemen in de nabije toekomst zou leiden tot een neerwaartse spiraal en 'gettoïsering'. De concentratie van goedkope sociale woningbouw en de verwachte groei van het aantal etnische minderheden werd neergezet als een gevaar voor de stabiliteit in de stad (Hellings 2005; cf. Uitermark 2003). De ontwikkeling van de Bijlmer diende als schrikbeeld. Als antwoord op dit scenario werden grootschalige plannen ontwikkeld voor de sociale en ruimtelijke herstructurering van Nieuw-West.

Die omslag was onderdeel van een brede administratieve heroriëntatie in de jaren tachtig (Hajer 1989) en hangt samen met de opkomst van neoliberale ideeën over stedelijke ontwikkeling. Net als in andere delen van de wereld begonnen beleidsmakers te focussen op de branding en marketing van de stad en het veranderen van het beeld en de demografische compositie van bepaalde plekken. Stedelijke gebieden moesten competitief en 'entrepreneurial' worden: zaken die afhankelijk zijn van de mate waarin steden in staat zijn bewoners en bezoekers met een hoog inkomen aan te trekken (cf. Harvey 1989; Hall and Hubbard 1998; Swyngedouw 1996). Deze transformatie kan begrepen worden als een verschuiving in strategie en focus: van sociale naar ruimtelijke maakbaarheid (Oudenampsen 2010). Waar beleid er eerder op gericht was de regulering van de stad te combineren met de emancipatie van stadsbewoners en het creëren van ruimte voor biografische en sociale mobiliteit, is ruimtelijke maakbaarheid tegenwoordig vooral gericht op de 'verheffing' van bepaalde locaties om nieuwe stedelijke populaties aan te trekken (ibid.: 33).

Deze verschuiving staat voor een vorm van stedelijke regulering waarin 'gentrificatie' – het herscheppen van stedelijke ruimte voor nieuwe en welgestelde groepen (Slater et al. 2004, p. 1145) – de sine qua non werd voor het verbeteren van leefbaarheid en het vernieuwen van wijken (Uitermark et al. 2007, p. 128). Vanaf de jaren tachtig werd sociale woningbouw steeds meer gezien als een belemmering voor een goed functionerende woningmarkt (Uitermark 2011, p. 16). Bovendien werden woningbouwverenigingen verzelfstandigd tot marktspelers: corporaties die 'hun eigen

broek op moesten gaan houden' en zich steeds meer aan de controle van overheid en huurders onttrokken (ibid.). De consensus over bouwen en wonen verschoof. De stedelijke vernieuwing in de volkswijken richtte zich minder op de huidige bewoners en meer op gedroomde toekomstige populaties.

Dat betekent niet dat idealen van sociale maakbaarheid verdwenen. Het nieuwe beleid richtte zich niet alleen op fysieke vernieuwing van wijken, maar had ook een sociale en economische dimensie. De invloed van neoliberale ideologieën op stedelijke ontwikkeling en huisvesting stuitte in Nederland op institutionele en politieke grenzen. Oude institutionele arrangementen en maatschappelijke ideeën leefden voort in de ontwikkeling en uitvoering van nieuw beleid, die gentrificatie-processen vertraagde en hun sociale gevolgen lenigde (Van Gent 2012). Daarbij komt dat de nadruk op (on)leefbaarheid niet alleen begrepen moet worden als het resultaat van neoliberalisering. Onder beleidsmakers leefden daadwerkelijk grote zorgen over nationale en sociale cohesie, segregatie en de handhaving van orde in multiculturele stadswijken (zie Blokland-Potters 1998; Van Eijk 2010). Veiligheid op straat, de integratie van postmigranten en onvrede onder autochtone bewoners werden belangrijke maatschappelijke thema's en functioneerden als een motor voor de transformatie van grootstedelijk beleid. De gedachte van sociale maakbaarheid bleef in dat beleid belangrijk, maar veranderde van karakter. De nadruk kwam te liggen op het verbeteren van de 'sociale infrastructuur' in wijken: 'de formele en informele kaders die burgers in staat stellen met elkaar sociale relaties aan te gaan' (Duyvendak 2002, p. 166).^{lxxx} De fordistische pipe dream van sociale mobiliteit, emancipatie en vooruitgang – en de vergroting van de leefwereld van bewoners van achterstandswijken – boette aan kracht in ten gunste van meer bescheiden idealen met de wijk als kader: sociale cohesie, samenleven in de buurt en actief burgerschap.

De versterking van de sociale infrastructuur in de wijk speelt ook in de stedelijke vernieuwing in Slotermeer een belangrijke rol. De herstructurering gaat vergezeld van een heel scala aan projecten gericht op leefbaarheid, integratie, dialoog, wijkbinding en actief burgerschap (zie Costera Meijer, De Wilde, Elshout en Tonkens in dit boek). Desondanks voelt een deel van de Amsterdamse bevolking zich in een snel veranderende stedelijke werkelijkheid buiten de boot vallen. Het huidige beleid leidt, zeker als sprake is van

grootschalige sloop en nieuwbouw zoals in Nieuw-West, tot situaties waarin vooral bewoners die er allang wonen zich slecht herkennen in de plannen met hun wijk of buurt en waarin zij bovendien het gevoel hebben het slachtoffer te zijn van zowel symbolische als materiële verdringing. Zij hebben sterk het gevoel geen stem te hebben en voelen zich niet of nauwelijks gerepresenteerd.

Een vertoog van stemloosheid en verdringing

Voor Stadgenoot, de corporatie die eigenaar is van de woningen in de Louis Couperusbuurt, was grootschalig fysiek ingrijpen in de wijk onvermijdelijk. Ik sprak met Martine, die als gebiedsontwikkelaar verantwoordelijk was voor de vernieuwing in Slotermeer. Zij stelde dat het al jaren klachten regende over de Louis Couperusbuurt. De corporatie had bovendien zelf te kampen met veel illegale onderhuur, wietplantages in de huizen, bewoners met drankproblemen en moeilijkheden met het verhuren van de woningen. Martine:

‘Daar zullen natuurlijk allerlei redenen voor zijn, maar enkele daarvan zijn duidelijk: de woningen zijn klein en de buurt is slecht. Voor sommige mensen zijn die kleine woningen prima natuurlijk. dat besef zit er bij ons natuurlijk ook wel. Waar wij wel mee te maken hadden is dat nieuwe bewoners uiteindelijk weinig anders te kiezen hadden en niet per se iets toevoegden aan de kwaliteit van de buurt. Ze hadden niet echt een buurtnotie of een verantwoordelijkheidsgevoel voor zo’n buurt.’

De oplossing voor deze problematiek was duidelijk: meer differentiatie in woningaanbod en bevolkingssamenstelling. Om de sociale en economische infrastructuur van de wijk te verbeteren was fysiek ingrijpen noodzakelijk.

Voorstanders van de sloop verheugden zich op de vernieuwing van hun wijk. Een van hen was Fatima, een 28-jarige Marokkaans-Nederlandse vrouw, die zich naast haar werk bezighield met allerlei sociale activiteiten in de wijk, gericht op met name vrouwen en ouderen. Ze wilde graag in de Louis Couperusbuurt blijven wonen, was ook wel

bezorgd of dat na de sloop nog wel kon, maar bleef toch een voorstander van de vernieuwing. Haar woning was gewoon vreselijk, stelde ze. Sterker nog, toen ze voor het eerst ging kijken was ze ontzettend geschrokken. De achterdeur kon niet open omdat de tuin helemaal overgroeid was. De muren hadden alle kleuren van de regenboog. Het was een vreselijk zootje. Vóór haar hadden meer dan tien mensen de woning al geweigerd. Toch besloot ze de woning te accepteren, voornamelijk omdat ze geen keus had. Ze hield van haar wijk, maar niet van haar woning:

‘Het is gewoon een piepklein woninkje van 32 vierkante meter. Je kunt er helemaal niks, ik heb niet eens een douchebak. Tandepoetsen moet in de keuken. En het huis is gewoon heel slecht onderhouden; de muren zijn heel slecht; gewoon nog een kachel. En de woning is héél erg gehorig, ik weet alles wat de buurman doet. Je hebt dus geen privéleven, je hoort echt alles van elkaar. Stel dat ik gewoon een boek aan het lezen ben of zo, dan hoor ik echt alles wat ze zeggen.’

Fatima was daarom toe aan iets anders. De vernieuwing van Slotermeer bood in haar ogen perspectief op een mooiere woning.

In de late winter en het vroege voorjaar van 2008 werden de eerste publieke bijeenkomsten georganiseerd over de vernieuwing van Slotermeer, waaronder ook een avond in de Louis Couperusbuurt. Oorspronkelijke stedelingen refereerden soms aan deze bijeenkomst als ‘de wolkjesavond’ – hen werd gevraagd te discussiëren over problemen en irritaties in de wijk en in wolken op grote vellen papier hun dromen over de toekomst op te schrijven. De bijeenkomsten waren onderdeel van een traject dat enkele maanden eerder was begonnen en waarvoor een extern bureau was ingehuurd: de Joop Hofman Alliantie (JHA). De bedoeling was dat de JHA, in het kader van de bewonersparticipatie, onderzoek deed in de wijk en ‘de agenda van de wijk ophaalde’. Vijf veldwerkers van JHA organiseerden een serie van activiteiten om de wijk te leren kennen en bewoners te ontmoeten. Een groep actieve wijkbewoners werd gevraagd in een begeleidingsgroep zitting te nemen. De JHA claimde in het eindrapport dat meer dan 1600 bewoners van Slotermeer op een of andere manier in het project hadden geparticipeerd.^{lxxxi}

Terugkijkend stelden veel bewoners dat ze ten tijde van dit onderzoek niet wisten waar het voor diende. De activiteiten van het bureau waren onderdeel van een traject dat zou leiden tot de formulering van plannen voor de vernieuwing van Slotermeer, maar bewoners stelden achteraf dat ze daarvan niet op de hoogte waren. Hadden ze geweten dat de toekomst van hun woning op het spel stond, hoorde ik vaak, dan hadden ze opgepast met wat ze zeiden. ‘Niemand heeft mij ooit gevraagd of ik mijn huis gesloopt wilde hebben,’ stelde Rick bijvoorbeeld. De vragen die wel gesteld werden waren algemener. Welke problemen kwamen bewoners in de wijk tegen? Welke dromen over de toekomst hadden ze? Veel bewoners grepen hun kans: eindelijk hadden ze de mogelijkheid hun beklag te doen. Toen ik Rick hierover sprak verschoof de focus van zijn verhaal van het verdedigen van de respectabiliteit van de wijk naar het opsommen van problemen: prostitutie aan huis, inbraken, geluidsoverlast en burenruzies. Bewoners als Rick hadden vooral klachten over gebrek aan onderhoud aan de woningen en de publieke ruimte en over het toewijzingsbeleid van de corporatie.

‘Wat er hier is gebeurd is een verkeerd woningtoewijzingsbeleid. Mensen uit de Jellinek [kliniek voor verslaafden, PM], mensen met psychiatrische problemen, criminelen. Dat hebben ze bewust gedaan, in onze ogen. Geen wonder dat je problemen krijgt.’

Die klachten resoneren dus met de verhalen van Martine en Fatima, maar werden door tegenstanders van de sloop geheel anders geïnterpreteerd.

Het ‘gebrekkige onderhoud’ en ‘slechte toewijzingsbeleid’ zagen sommige bewoners als een strategie om de sloop te legitimeren. Toen de fractievoorzitter van de PVDA, die in de periode 2006-2010 in het stadsdeel een absolute meerderheid had, in een raadsdebat ook nog eens over de Louis Couperusbuurt en omliggende buurten zei ‘Slotermeer-Zuid is het slechtste deel van Slotermeer’, zagen bewoners dit als onderdeel van de symbolische sloop van de wijk. Zij waren dan ook woedend.

In het voorjaar van 2008 concludeerde de JHA in een rapport dat bewoners van Slotermeer weliswaar allerlei klachten over de wijk hadden, maar hun wijk absoluut niet wilden verlaten.^{lxxxii} Over de Louis Couperusbuurt schreef de JHA :

‘Bij alles wat bewoners opperen is betaalbaarheid het belangrijkste meetpunt waarop bewoners baseren of er wel of niet iets moet gebeuren.’

Voor bewoners stond voorop dat het financieel mogelijk moest zijn om in de wijk te blijven wonen. De plannen voor de vernieuwing van Slotermeer waren toen al volop in voorbereiding. In maart 2009 werden bewoners nogmaals uitgenodigd voor een bijeenkomst. Dit was de dag waarop zij voor het eerst van de concrete sloopplannen hoorden. Een van de bewoners, Marian, herinnerde zich de avond goed.

Marian was opgegroeid in een sociaaldemocratisch middenklassegezin, in een wijk in Amsterdam Nieuw-West, slechts zes minuten op de fiets van waar ze nu woonde in de Couperusbuurt. Ze was single, had een baan in het onderwijs op een school voor kinderen met fysieke beperkingen. Toen ik haar voor het eerst sprak, begin 2010, was ze net vijftig geworden. Ze woonde sinds begin jaren tachtig in de Couperusbuurt; het was haar eerste woning nadat ze het ouderlijk huis had verlaten. Geboren en getogen in Nieuw-West kende ze de praktijk van sloop en nieuwbouw goed.

‘Ik heb alles wel zien gebeuren hoor, eerst in Osdorp. Met pijn in mijn hart en tranen in mijn ogen, dat ik dacht, mijn god, wat zijn ze hier aan het doen! De flat waar ik met mijn ouders heb gewoond, waar ik geboren ben (...) Alles wordt in een keer zo, hup, weggemaaid. Je krijgt een soort bombardementsgevoel. Een onmachtgevoel, zo van: platgewalst. Zo van platgooien die handel. (...) Alsof een deel van je leven, je bestaan wordt weggesloopt.’

In tegenstelling tot Fatima en Martine benadrukte Marian geen goede reden te zien voor de sloop van de Louis Couperusbuurt, die voor haar dan ook onverwacht kwam.

‘Ik heb de hele wijk natuurlijk zien veranderen [demografisch, PM], maar ik heb dat eigenlijk altijd heel leuk gevonden. (...) Ik heb me ook ontzettend verbaasd over het feit dat wij een Vogelaarwijk zijn. Ik dacht echt: mijn hemel. En op zo’n avond is door de PVDA gezegd dat dit de slechtste wijk van Slotermeer is. Ik heb geen idee

waar mensen dat vandaan halen, maar het steekt wel heel erg. Dan denk ik, hoe komen jullie daar nou bij?’

Marian herinnerde zich de bijeenkomst van maart 2009 als dramatisch en emotioneel.

‘Ik kwam daar binnen en toen hadden ze allemaal van die kaarten opgehangen van de wijken, die hadden ze ingekleurd. (...) ’s Middags was er ook zo’n bijeenkomst geweest – nou die was helemaal uit de hand gelopen, dat had ik al gehoord. Mensen waren flink tekeergegaan. De bijeenkomst ’s avonds hebben ze toen aangepast. Er werd medegedeeld; er was helemaal geen discussie mogelijk. De discussie werd gewoon afgeknapt. Er werd medegedeeld. En dan kon je een paar vragen stellen, maar dat was heel beperkt.’

In december 2009 werd tijdens een raadsvergadering in het Tuinstadhuis het definitieve besluit genomen over de vernieuwingsplannen. Honderden bewoners waren erbij en volgden de raadsvergadering op televisieschermen in allerlei zaaltjes; in de raadszaal zelf was onvoldoende ruimte. Enkele bewoners hadden zich opgegeven om in te spreken. Een bewoonster stelde bijvoorbeeld dat de ‘echte reden’ voor de herstructurering in haar ogen de centrale locatie van de wijk was: dichtbij de Sloterplas, bij treinstation Sloterdijk en vlakbij Schiphol.

‘De grijze pakken zien eurotekens: de huidige bevolking van Slotermeer is van het verkeerde soort en moet vervangen worden.’

Zij drukte met die woorden een sentiment uit dat ik tijdens mijn onderzoek steeds weer tegenkwam: het gevoel, de overtuiging, dat de vernieuwingsplannen werden gedreven door grote financiële belangen waarop ‘gewone mensen’ geen invloed hadden. Een buurtactiviste genaamd Greet sprak de volgende woorden tijdens een van de publieke bijeenkomsten over de vernieuwing van Slotermeer:

‘Er wordt zoveel gesproken over het grotere goed en het algemeen belang. Maar wat wordt er bedoeld? Bedoelt men het algemeen belang van bewoners of het algemeen belang van de mannen van het grote geld? De stad en de corporaties hebben besloten, jaren geleden al, dat ze een grote transformatie van Slotermeer willen. En nu pas worden wij uitgenodigd om te “participeren”. We mogen onze mening geven, maar wie bepaald wat de juiste mening is? Het grote geld?’

Tijdens een andere bijeenkomst stelde een andere bewoonster, Lydia:

‘Wij wonen op een prachtige maar dure locatie en dat mag niet, mensen met een klein inkomen hebben al weinig en dus mogen ze ook niet mooi wonen, en daarom is er een, ik noem het maar een deportatieplan bedacht (....) Ik zeg bewust “deportatie” omdat het lijkt op wat er in Zuid-Afrika gebeurd is: de mensen uit hun huizen jagen en naar een plek verbannen waar ze niet willen zijn. Alleen omdat hun huidskleur anders is. Bij ons geldt niet de huidskleur maar de dikte van de portemonnee. Er is geïnventariseerd hoe de bevolkingssamenstelling in Geuzenveld-Slotermeer eruitziet. Dat is: laagopgeleid, grote werkloosheid, vroegtijdige schoolverlaters, ouderen met AOW, met of zonder klein pensioentje. En aan die populatie heb je niet veel of eigenlijk niks wat betreft hun bestedingspatroon. Dus weg ermee.’

Tegenstanders van de vernieuwingsplannen spraken dus over het participatietraject als een farce. Waar het lokale bestuur en corporaties spraken in termen van ‘samen plannen maken’, benadrukten bewoners dat ze in hun ogen geen werkelijke inspraak, geen werkelijke stem hadden. Dat gevoel werd nog eens versterkt door het verhaal dat een van de lokale PVDA-wethouders gezegd zou hebben: ‘Jullie kunnen hoog en laag springen, gesloopt wordt er toch!’ Dit verhaal werd doorverteld, circuleerde en won zo aan symbolische betekenis. Bovendien hadden bewoners ook zelf, vaak achteraf tot hun frustratie, bijgedragen aan de metaforische afbraak – de stigmatisering – van de buurt. Dit werd nog eens bevestigd door een van de buurtwerkers die ik sprak:

‘Je kent die mensen toch wel, in de Couperusbuurt? Ze hebben zelf de politiek en de corporatie heel veel argumenten voor sloop gegeven. Heel veel geklaagd. Klagen kunnen ze heel goed, in die wijk. Over woonomstandigheden. Over daar een drugspand, daar illegalen, daar niet goed. (...) Ze klagen steen en been en wisten niet dat ze hun eigen graf aan het graven waren.’

Onder tegenstanders van de sloop overheerste een gevoel van stemloosheid, dat Marian als volgt samenvatte:

‘Ik heb geen moment het gevoel gehad dat er ruimte was voor echte discussie. Je voelde gewoon dat alles al beslist was.’

Die opmerking illustreert dat er in de ogen van de tegenstanders van sloop geen democratische ruimte was waar hun stem gehoord werd: er kwam geen representatieve link tot stand tussen de eisen en verlangens van mensen en ‘de politiek’. Dat vertoog van stemloosheid werd ingevouwen in een breder vertoog over gewone mensen die bedonderd, bedrogen en verdrongen worden door een elite met een eigen agenda. De woede hierover en het gevoel geen stem te hebben en niet te worden gerepresenteerd evolueerde in de alledaagse constructie van een front tussen ‘wij’ en ‘zij’ – ‘het volk’ versus ‘de ander’, gewone, respectabele mensen versus een politieke en institutionele elite, ‘het grote geld’ of ‘de grijze pakken’.

Scheefwoners en postmigranten

Dit ‘verdringingsvertoog’ poneert ‘gewone mensen’ tegenover een gewantrouwde overheid en corporaties. Het op gentrificatie gerichte beleid betekent een breuk met de traditie van de Amsterdamse volkshuisvesting. Was sociale woningbouw in het verleden een recht en werd een hoog percentage sociale woningbouw gezien als een aanwinst voor de stad, vanaf de jaren negentig veranderde dit. Sociale woningbouw kwam in een kwaad daglicht te staan als de oorzaak van sociale problemen (Uitermark et al. 2007, p. 128): het zou leiden tot concentraties van armoede, segregatie en gebrek aan perspectief. De nadruk

kwam te liggen op de noodzaak het aantal sociale woningen te verminderen en huiseigenaarschap te bevorderen. In deze transformatie articuleren expliciet liberale ideeën over individuele verantwoordelijkheid, goed burgerschap, keuzevrijheid en eigenaarschap. Huiseigenaarschap wordt gelinkt aan individuele verantwoordelijkheid en autonomie, wat weer positief verbonden wordt met meer leefbaarheid en betrokkenheid bij de wijk.

In deze context wordt sociale woningbouw het onderwerp van conflict en strijd, waarin ook stereotype beelden van postmigranten als ‘buitenstaanders’ een rol spelen. Toen Marian zich in maart 2009 realiseerde dat er plannen waren voor de sloop van de Couperusbuurt was ze bang dat haar hele leven overhoop werd gehaald. Zowel zij als Rick vertegenwoordigden een groep bewoners voor wie de sloop van de Couperusbuurt grote persoonlijke, financiële gevolgen zou hebben. Beiden bewoonden een goedkope sociale huurwoning, waarin ze respectievelijk zestien en dertig jaar geleden arriveerden, toen ze een nog veel lager inkomen hadden. Beiden waren er ondertussen financieel op vooruit gegaan, maar in hun goedkope woning blijven wonen. Het percentage van hun inkomen dat ze aan huur besteedden was dus sterk gedaald.

Mensen als Rick en Marian worden in politieke debatten tot ‘scheefwoners’ gerekend: mensen met een relatief hoog inkomen in een sociale huurwoning. De afgelopen decennia is een nieuwe consensus ontstaan, waarin sociale woningbouw niet langer wordt gezien als een voorziening voor alle inkomensgroepen, maar alleen voor mensen met een laag inkomen (zie Uitermark 2011). Niet voor Rick en Marian dus, die met hun relatief hoge inkomens allang hadden moeten verhuizen. Maar Rick en Marian wilden helemaal niet verhuizen. Hun lage huur maakte het mogelijk dingen te doen die ze niet zouden kunnen als ze in Amsterdam een huis moesten kopen of zouden moeten huren op de commerciële markt. Toen ik bij Marian op bezoek kwam zag ik in de hal van haar woning een enorme kaart van de wereld, met tientallen pinnetjes erin, die aangaven welke plekken ze al bezocht had. Ze vertelde me:

‘Op een gegeven moment kreeg ik een relatie, ben ik hier gaan samenwonen. Toen heb ik ook nog op het punt gestaan iets te kopen. Toen ging ik naar zo’n hypotheekkantoor. Op mijn salaris had ik dan een tophypotheek nodig. Die

mevrouw die daar zat zei: “U zit nu op een lage huur. De overgang zal wel zwaar worden.” Vijf- à zeshonderd gulden per maand meer. Dat was toen een enorm bedrag, een jaar of vijftien geleden. Toen dacht ik: maar ik wil auto kunnen blijven rijden, op vakantie kunnen gaan.’

Rick en zijn partner hadden buiten de stad een Japanse tuin waar ze veel tijd doorbrachten in het weekend en de zomer. Als echte dierenvrienden doneerden ze bovendien aan de dierenbescherming en vergelijkbare organisaties – en dat wilden ze blijven doen. Ik vroeg Rick in een van onze gesprekken of hij zou overwegen een appartement te kopen als de sloop door zou gaan.

‘Nee, want dan moet ik mijn hele leven anders gaan indelen en dat ben ik gewoon niet van plan. (...) Wij hebben een boot, ik heb een grote speedboot waar ik heel veel mee weg ben. Om te varen, weet je wel. Dat zijn ook dingen wat geld kost. En ik kan dat allemaal doen omdat ik er genoeg mee neem dat ik kleiner woon. Ze hebben het wel over scheefwonen, maar ja, wat is scheefwonen? Ik zit hier op 32 vierkante meter bij mekaar. Wij betalen 240 euro per maand. Dat is een klein bedrag, dat geef ik wel toe. Maar wat heb ik ervoor? 32 vierkante meter!’

Geconfronteerd met de sloopplannen, zagen zowel Rick als Marian dus de dreiging dat niet alleen hun woning, maar hun leefstijl ‘gesloopt’ zou worden. Beiden zouden gedwongen zijn een dure woning te zoeken op de oververhitte Amsterdamse woningmarkt. En dat betekende dat ze een groot deel van de zaken waaraan ze waarde hechtten zouden moeten opgeven. Dit versterkte bij beiden een gevoel van verdringing, zoals duidelijk werd uit Marians woorden:

‘Mag ik ook wonen? Heb ik als alleenstaande ook nog rechten? Moet ik wijken voor al die gezinnen? Men is van mening dat ik hier niet hoor. (...) Ik ben het er gewoon niet mee eens. Ik wil gewoon niet weg. Ik had best weg gekund als ik had gewild, maar ik heb geen zin om krom te liggen voor een grote en dure woning.’

Rick antwoordde op het verwijt dat hij 'scheefwoont' met een alternatieve visie op wat scheefwonen is. Hij stelde:

'Je kunt dat wel scheefwonen noemen maar als ik ga kijken wat sommige mensen betalen die huursubsidie hebben... Die zitten op een woning van bijna honderd vierkante meter en die woning zou eigenlijk veel meer moeten kosten. Wel achthonderd of negenhonderd euro als je het vergelijkt met wat ik heb. Die mensen krijgen huurtoeslag. Alles. Ja, dan denk ik: wat is dan scheefwonen? Hè? Mensen die prachtig wonen en wij die daarvoor betalen of ik? Ze betalen maar driehonderd euro. Dus ja, wat is dan scheefwonen?'

In Ricks commentaar op de notie 'scheefwonen' zien we zijn ideeën over 'witheid' terugkomen. De gewone, hardwerkende Nederlander staat in Ricks verhaal tegenover de allochtone ander. De hardwerkende Nederlander wordt daarin het slachtoffer van verdringing, niet alleen door 'de elite' maar ook door (post)migranten, Rick vertelde me hoe hij jaren geleden, in een ander deel van Nieuw-West, een winkel had. In een 'witte buurt' die langzaam bevolkt werd door postmigranten. Toen zijn 'witte klanten' vervolgens wegtrokken ging zijn zaak failliet: allochtonen hadden geen interesse in zijn producten.

'Nu word ik wéér weggedreven uit mijn woning. En waarom? Omdat er grotere woningen moeten komen. En waarom moeten er grotere woningen komen? Voor allochtonen! Want Hollandse mensen zijn max met z'n vieren. Dus ik word nu weer weggedreven.'

Deze benadering van de sloop- en vernieuwingsplannen in de wijk stond niet op zichzelf. De herstructurering in Slotermeer versterkte een onder sommige autochtone bewoners breder levende, maar natuurlijk ook omstreden, opvatting dat postmigranten door een politieke elite werden voorgetrokken en autochtonen werden verdrongen.

Marian distantieerde zich uitdrukkelijk van dit soort opvattingen, maar anderen, zoals Rick, zagen in de sloop een poging autochtone bewoners te verdringen ten gunste

van postmigranten. In die benadering articuleert bovendien opnieuw het idee van autochtone stemloosheid – de notie dat gewone mensen niet politiek gerepresenteerd worden, terwijl (post)migranten juist wel gehoord en bovendien begunstigd of bevoorrecht worden.

Postfordistisch affect en populisme

De herstructurering van de Westelijke Tuinsteden, een van de grootste stedelijke vernieuwingsprojecten van Europa, is exemplarisch voor de overgang van een fordistische naar een ‘postfordistische’ samenleving (Harvey 1990; Muehlebach 2011). Het modernistische Nieuw-West was een materiële uitdrukking van het naoorlogse fordisme: van de optimistische, op de toekomst gerichte aspiraties van de wederopbouw – een maatschappijvorm die door Tony Judt recent wat nostalgisch is samengevat als ‘de tijd van collectieve doelen’ (Judt 2010, vertaling PM). Het einde van dit vooruitgangsoptimisme tekent het ‘postfordisme’. De ontwikkeling van Amsterdam is exemplarisch voor deze transformatie. Nieuw-West – ooit het paradepaardje van de modernistische avant-garde – is in toenemende mate neergezet als ‘niet van deze tijd’, een anachronisme. Bewoners van Nieuw-West nemen die beeldvorming persoonlijk: voor hen betekent het dat zij ‘niet meer van deze tijd zijn’.

Filosoof Gijs van Oenen betoogde onlangs dat het verzet tegen de stedelijke vernieuwing in Nederland gezien moet worden als een van de bronnen voor het Fortuynisme (2012). Van Oenen stelt dat onvrede en rancune over de intransparante manier waarop grootschalige projecten tot stand komen een uitweg vinden in populistische politiek. Dit is in Slotermeer goed herkenbaar. Stedelijke vernieuwing en huisvesting zijn maatschappelijke arena’s waarin de relatie tussen burgers, de staat en instituties vorm krijgt. Sociale woningbouw was bovendien een belangrijke pijler van de naoorlogse, fordistische welvaartsstaat. Huisvesting en stadsplanning waren van onschatbare symbolische en materiële betekenis om mensen te binden aan het project van de wederopbouw en om de belofte van sociale mobiliteit en maatschappelijke vooruitgang na te komen. In de massale bouw van sociale woningen na de Tweede Wereldoorlog lag een wereldbeeld en belofte verscholen: een geloof in collectieve

voorzieningen, maakbaarheid en een sterke en verzorgende staat, en optimisme over de mogelijkheid van sociale mobiliteit en toenemende gelijkheid in een sociaal kapitalisme. In de jaren van massale woningnood bood de overheid door middel van het huisvestingsbeleid letterlijk een thuis. Dat beleid kan daarom gezien worden als index van een affectieve relatie die burgers met een (verzorgende) overheid cultiveerden (Muehlebach en Shoshan 2012, p. 329). Zo bekeken gaat de strijd over de sociaal-ruimtelijke toekomst van Slotermeer over veel meer dan de sloop van woningen. De afbraak van sociale woningbouw staat symbool voor een bredere transformatie van de emotionele relatie tussen de staat en burgers, waarin veel mensen zich in toenemende mate verlaten, verdrongen en niet serieus genomen voelen. In die transformatie ontstaat de symbolische en affectieve ruimte waarop populistische politiek zich kan enten; de sociale infrastructuur waarin rechts-populistische politiek wortel kan schieten. Dat is zeker het geval als onvrede over 'de elite' verbonden wordt met stereotype beelden van (post)migranten en gevoelens van ressentiment en cynisme richting beiden.

Dat laatste is echter niet onvermijdelijk. Wijs geworden door jaren van strijd, zijn actieve bewoners, autochtoon én allochtoon, in Nieuw-West zelf hard bezig plannen te maken voor betere participatie. Naar die plannen moet serieus geluisterd worden. Met meer en creatievere vormen van bewonersparticipatie kan de transformatiedrift in het stedelijke vernieuwingsbeleid getemperd worden (Uitermark 2007). De huidige bewoners van herstructureringswijken moeten weer uitgangspunt van stedelijke ontwikkeling worden. Hún stemmen dienen doorslaggevend te zijn en niet de neoliberale belangen van een ondernemende stad en de ideologie van gentrificatie. Dat betekent een breuk met de liberalisatie van de woningmarkt, een kleinschaliger aanpak van de vernieuwing van wijken en een terugkeer naar de traditie van de Amsterdamse volkshuisvesting. Dat kan door opnieuw de nadruk te leggen op een gedifferentieerde maar sociale woningbouw, waardoor de overspannen woningmarkt in Amsterdam serieus wordt aangepakt en ook mensen met lage - en middeninkomens een plek behouden in Amsterdam. De crisis, die ertoe heeft geleid dat de woningen in de Louis Couperusbuurt ondanks alle ophef voorlopig gewoon blijven staan, biedt een uitgelezen kans het hele herstructureringsbeleid opnieuw te overdenken.

Beruchte buurten?

Irene Costera Meijer

Inleiding

Anders dan gewone wijken, vormen zogenaamde ‘probleemwijken’ zowel in de landelijke als de regionale berichtgeving een populair nieuwsonderwerp. Daar gebeurt tenminste wat, is het idee (Altheide 2007; Costera Meijer et al. 2010). Sterker nog: de term ‘probleemwijken’ is in 2005 door de media zelf uitgevonden.^{lxxxiv} Ongeacht hun kwaliteitskeurmerk en ongeacht of ze publiek of commercieel van karakter zijn, leggen media de nadruk op het problematische karakter van dergelijke wijken – op overlast, vervuiling, afbraak, politieoptreden en criminaliteit. Journalisten verklaren deze dominante invalshoek uit het vanzelfsprekende accent dat zij beroepshalve op negatieve en afwijkende gebeurtenissen leggen. Een eindredacteur:

‘Landelijke media, die komen überhaupt pas ergens naartoe als er problemen zijn. Dat is het nadeel van nieuws. Nieuws is: er is iets aan de hand dus je komt eropaf. En hoe verder je bij een bepaalde locatie vandaan zit, hoe minder snel je daaropaf komt. Dus hoe groter de problemen moeten zijn voor je eropaf komt. En die dingen selecteren elkaar uit: “Hee, jongens er zijn straatverboden! Er zijn berovingen! Er zijn spanningen!” (...) De andere verhalen worden niet verteld.’

Genuanceerder en complexere verhalen over de wijk krijgen dus weinig kans in de presentatie van nieuws over probleemwijken. De berichtgeving erover kent nog een aantal typische kenmerken. Ten eerste zijn er meerdere populaire nieuwsthema’s met elkaar vervlochten. De *tag cloud*,^{lxxxv} gebaseerd op online berichtgeving over Kanaleneiland (zie figuur 1) illustreert wat hier wordt bedoeld. Deze maakt de nadruk zichtbaar op veiligheidsvraagstukken in combinatie met bepaalde, in de journalistiek populaire onderwerpen als Marokkaanse jongens, de politie, politicus Geert Wilders en burgemeester Wolfsen.

Een tweede kenmerk van de berichtgeving over probleemwijken is dat deze overdadig is. In de beginperiode van de 40-wijkenaanpak (2007-2009) verschenen in vijf landelijke dagbladen en één regionale krant samen gemiddeld 43, respectievelijk 58 artikelen per maand over de Utrechtse wijken Kanaleneiland en Overvecht.^{lxxxvi} Een goeie wijk als Witte Vrouwen leverde in dezelfde periode slechts vijf artikelen per maand op (Costera Meijer et al. 2010). Opvallend is dat het niet de criminaliteitscijfers zelf zijn die de overmatige aandacht voor de wijk bepalen. Terwijl 78 procent van de berichten in het landelijke nieuws Kanaleneiland aanduidde als probleemwijk en 59 procent van de berichten Overvecht als zodanig presenteerde,^{lxxxvii} kampte Lombok, een wijk die bekendstaat als gezellig en interessant, met hogere criminaliteitscijfers (86,5 procent) dan Kanaleneiland (82,8 procent) en Overvecht (75,5 procent).^{lxxxviii} Toch was Lombok in de betreffende dagbladen goed voor een gemiddelde van maar zestien artikelen per maand.^{lxxxix}

Dat het bewonersperspectief weinig of niet aan bod komt is een derde kenmerk van de berichtgeving over probleemwijken. Gelet op de aard van de vraagstukken zou

aandacht voor het gezichtspunt van bewoners echter wel mogen worden verwacht. Zij hebben immers last van de problemen en baat bij oplossingsgerichte initiatieven. Het is dan ook opmerkelijk te noemen dat in 55 procent van alle reportages over de Utrechtse ‘elitewijk’ Wittevrouwen bewoners wel als bron worden aangehaald, terwijl dat in maar 23 procent van de landelijke reportages over Kanaleneiland en in slechts 35 procent van de reportages over Overvecht gebeurt. Zelfs in de regionale krant *AD/Utrechts Nieuwsblad* komen procentueel gezien nauwelijks meer wijkbewoners aan bod in verhalen over en analyses van Kanaleneiland (26 procent) en Overvecht (24,3 procent).

Veronachtzaming van het gezichtspunt van bewoners in Kanaleneiland en Overvecht versterkt het negatieve beeld van deze wijken. Waar zij wél aan het woord komen wordt de teneur van de reportage namelijk meteen significant positiever, zo blijkt uit onze analyse (Costera Meijer et al. 2010). Dat komt niet doordat wijkbewoners zich uitsluitend welwillend zouden uitlaten over hun wijk, maar doordat berichten waarin bewoners worden geciteerd een meer complex en gelaagd beeld van de wijk laten zien.

Media zijn doorgaans echter weinig kritisch op de eigen berichtgeving over ‘probleemwijken’,^{xc} laat staan dat ze zich afvragen wat de gevolgen zijn van overdadige, tendentieuze en eenzijdige journalistieke berichtgeving voor bewoners van deze wijken en de manier waarop zij zich tot hun wijk verhouden. Deze vraag staat centraal in dit hoofdstuk. Tevens gaat deze bijdrage in op de vraag welke betekenis wijkjournalistiek kan hebben in het bijstellen en relativeren van het negatieve imago waar ‘probleemwijken’ vaak onder gebukt gaan. Uitgangspunt bij de laatste vraag is een televisieprogramma dat voortkwam uit een samenwerkingsverband, de stichting *Vrienden van U in de Wijk*, dat de gemeente Utrecht, woningcorporatie Mitros en de regionale omroep *RTV Utrecht* startten. *U in de Wijk* werd de verzamelnaam voor vier wekelijkse televisieprogramma's, gemaakt door wijkbewoners die daarbij ondersteuning krijgen van vier professionals. De vier deelnemende Utrechtse wijken (Kanaleneiland, Overvecht, Zuilen en Ondiep) hebben elk een eigen wijkredactie, die wekelijks een uitzending in elkaar zet van tien tot vijftien minuten. Deze wordt uitgezonden door *Ustad*, de lokale zender van Utrecht.^{xci} Aan de hand van *U in de Wijk* gaan we na of en in hoeverre participatie van wijkbewoners als ‘burgerjournalisten’ een alternatief kan bieden voor eenzijdige en tendentieuze berichtgeving.

Vervreemd en verward in je eigen wijk

De publieke taak van nieuwsorganisaties is informatie te verschaffen die mensen in staat stelt om de wereld en hun meer directe omgeving beter te begrijpen. Maar bewoners van de Utrechtse wijken Kanaleneiland, Overvecht, Ondiep en Zuilen zijn van mening dat regionale en landelijk media het omgekeerde bewerkstelligen: ze dragen bij aan het ‘onleesbaar’ maken van de wijk (cf. Blokland 2008). Het beeld dat van hun wijk geschetst wordt wijkt vaak niet alleen sterk af van de eigen ervaringen ermee, maar beïnvloedt die ervaring bovendien. Nieuws doet pijn (Costera Meijer 2013). Bewoners hebben het gevoel dat ze zich moeten verantwoorden voor de plek waar ze wonen: ‘Je bent gek als je in Kanaleneiland of Overvecht woont!’

De media misvormen de werkelijkheid van de wijkproblematiek en bewoners maken zich daar kwaad over. Sabrien (43) bijvoorbeeld, een bewoonster van Ondiep, is van mening dat ‘de media alles kapot [maken]’:

‘Kijk, er waren wel rellen, maar op zich viel dat allemaal nog wel mee. De politie had het behoorlijk goed in de hand. Maar als je dat dan op televisie ziet dan denk je verschrikkelijk, daar moet je niet komen.’

Monique (66), lid van een bewonerscommissie van Kanaleneiland, zag met eigen ogen hoe ‘vertekenend [het is] wat ze laten zien’, nadat televisieploegen opnames maakten van de ‘vervuiling’ van haar wijk:

‘Dan werd het beeld gegeven van enorme hoeveelheden vuilnis die er staan en iedereen denkt: zo, wat een rotzooi op Kanaleneiland. Maar het was wel een kwartier voordat de vuilnisman kwam.’

De tendentieuze berichtgeving veroorzaakt onbegrip en irritatie. Hafida (25) uit Kanaleneiland ziet dat ‘heel veel mensen niet hier in de wijk komen’. Volgens haar is dat ‘omdat ze niet durven, (...) omdat ze denken dat ze worden aangevallen of dat er iets met

ze gebeurt of zo'. Ook kan zulke berichtgeving gevoelens van angst en vervreemding bij bewoners zelf versterken. Ondanks zijn positieve ervaringen met de wijk is Mauro (35), een bewoner van Kanaleneiland, bang dat de voortdurende stroom aan negatieve berichtgeving zijn ervaring van de wijk zal vertroebelen:

'Ik heb het idee dat als ik hier ben dat ik in een veilige buurt woon, waar weinig aan de hand is. Maar als je op televisie doodgegooid gaat worden met dit soort verhalen, dan zal dat beeld misschien onbewust gaan veranderen, terwijl er eigenlijk... niets aan de hand is.'

Het dominante journalistieke probleemkader leidt volgens bewoners tot een irreële interpretatie van de wijk, niet alleen bij buitenstaanders, maar ook bij wijkbewoners zelf. Zo vertelde Janny (56), een vrouw die al meer dan dertig jaar in Overvecht werkt en woont, hoe de mediaberichtgeving haar ervaring van de wijk diepgaand beïnvloedde, niet door aandacht te besteden aan nare gebeurtenissen in de wijk, maar door de manier waarop die gebeurtenissen werden opgeklopt en uit hun verband gerukt. Dat leidde ertoe dat zij en haar medebewoners de dagelijkse realiteit van hun wijk niet meer goed konden inschatten en elkaar in hun 'onwetendheid' gingen waarschuwen voor denkbeeldige gevaren:

'Iemand zei tegen me: "Ja, je moet 's avonds niet je garagedeur opendoen hoor, want wie weet wie er op je staan te wachten daar." Maar zo gaat het werken, weet je. Dan kwam ik in m'n eentje thuis, en dan toeterde ik, dan kwam m'n man de garagedeur opendoen. Want ik dacht, ja ik ga niet helemaal om het huis lopen want het is donker. (...) Het begint ergens en mensen blijven op een gegeven moment achter de geraniums zitten. Want het is eng in de wijk, dus je gaat niet meer naar buiten. En als je dan ook geen reden hebt om naar buiten te gaan, ga je ook niet. Dus je gaat je opsluiten en dat is Overvecht.'

Bewoners worden angstig, gefrustreerd, voelen zich onveilig en gestigmatiseerd; ze raken verdwaald in het landelijke en regionale nieuws over hun wijk. Hun dagelijkse ervaring

van de wijk blijkt gekleurd te worden door de aanhoudende stroom van negatieve berichten. Is dit hun buurt? Zijn dit hun burenen? Zijn er echt zoveel problemen? Zouden ze zich onveilig moeten voelen? Is dit nu de werkelijkheid om de hoek? Hun antwoord op al die vragen is soms 'ja': de media laten het toch zien en door hun lens kijkend zien die zich vervelende jongeren er inderdaad best vervaarlijk uit. En soms is het 'nee'. Veel mensen kennen inderdaad wel iemand die iets naars heeft meegemaakt, maar zulke dingen gebeuren misschien wel in elke wijk en iedereen heeft ook mooie en goede ervaringen. Vanuit de vraag hoe het nou echt zit werd *U in de Wijk* geboren, een vorm van hyperlokale journalistiek.

Voor sommige bewoners was verwarring over hun eigen ervaring met de wijk en de manier waarop de media erover berichtten aanleiding zich de vraag te stellen of het mogelijk zou zijn om meer recht te doen aan hun wijk. Janny bijvoorbeeld, besloot zich aan te melden als wijkjournalist toen ze ontdekte dat ze 's avonds probleemloos met haar hond door het park kon lopen. 'Ik wil ze eigenlijk laten zien dat het helemaal niet zo eng is buiten.' Nadat haar man overleed moest zij de hond uitlaten. Aanvankelijk was dat een opgave, met name als het donker was. Immers, Overvecht is een onveilige buurt, toch? Maar de ervaringen die ze opdeed bleken strijdig met het beeld waarmee de media haar gevoed hadden: 'Het verliezen van mijn onveilige gevoel is ontstaan door mijn hond. Doordat ik naar buiten moest.'

Wijkjournalistiek als alternatief?

In hoeverre biedt door burgers beoefende journalistiek een alternatief voor de hierboven geschetste problemen? Wijkjournalisten willen – anders dan de professionele journalistiek, die bewoners naar eigen zeggen van hun werkelijkheid vervreemdt – de wijk tonen zoals die is en deze daarmee weer 'leesbaar' maken. Wijkjournalistiek kan de problemen van de wijk uiteraard niet oplossen, maar de kwalijke bijwerkingen van reguliere media wel afzwakken door wijkkwesities tot hun reële proporties terug te brengen. Dat betekent niet dat berichtgeving alleen maar louter positief mag zijn: ook minder positieve thema's zijn welkom, mits constructief en oplossingsgericht verteld. Dankzij een meer werkelijkheidsgetrouwe weergave van hun wijk in het nieuws weten

bewoners hun omgeving beter te interpreteren, ofwel ‘beter te lezen’. Dat resultaat is op verschillende manieren te bereiken.

Achtergrondinformatie aanbieden, ten eerste, kan inzichtelijk maken hoe de wijk werkt en hoe een wijkprobleem zich laat oplossen.

Een goed voorbeeld hiervan is een, door bewoners zeer gewaardeerd, item uit *U in de Wijk* over een wijkschouw. Het brengt in beeld hoe en waar klachten van bewoners kunnen worden opgelost en maakte daarmee inzichtelijk hoe de wijk werkt. Een vergelijkbaar door bewoners gewaardeerd verhaal is het item *Afval rondom je huis*.

Daarin stapt een Turkse man naar de gemeente omdat hij zich ergert aan zwerfvuil. Voor veel bewoners zijn deze thema’s herkenbaar: zij ergeren zich ook aan vuil op straat en realiseren zich na een dergelijk item dat en hoe de gemeente het probleem samen met de bewoners wil oplossen. Zo oordeelt Marlous, een 26-jarige bewoonster van Kanaleneiland:

‘Nee, goed ook dat ze niet alleen die man aan het woord laten, maar dat ze ook gaan kijken bij de gemeente, hoe dat dan zit met dat hij een klacht indient. En dat ze vervolgens die mensen aan elkaar koppelen.’

Een tweede manier om met wijkjournalistiek tegenwicht te bieden aan de kwalijke gevolgen van reguliere berichtgeving, zo blijkt, is wijktelevisie die gericht is op begrip tussen bewoners. Ook hiervoor hebben bewoners veel waardering. De 27-jarige Patricia en haar uit Gambia afkomstige vriend Saddam vertellen dat ze zich na hun verhuizing ergerden aan het lawaai van het buurtcentrum in Kanaleneiland:

‘Toen hebben we gezien dat het dus vrouwen waren aan het koken en dan krijg je een hele andere insteek, van oh dat is het lawaai! (...) Normaal had ik echt zoiets van gatver, weet je, daar gaat die herrie weer. Maar sinds je weet wat er afspeelt heb je er veel meer begrip voor.’

Ten derde stellen bewoners het op prijs als aan reëlere beeldvorming wordt bijgedragen door locaties in de wijk onder de aandacht te brengen. Het in beeld brengen van sociale

en fysieke oriëntatiepunten maakt de woon- en werkomgeving leesbaarder en deze voelt dan vertrouwd aan. Centrale, maar vaak onbekende plekken in de wijk laten zien, zoals de Joodse begraafplaats in Overvecht of de volkstuintjes in Kanaleneiland, vergroot het geografische oriëntatievermogen van bewoners en daarmee hun vertrouwdheid met de buurt. De 67-jarige Hans uit Kanaleneiland verwoordt het als volgt: ‘Dan zie je de Clausbrug dan denk je: oké, onze wijk!’ Publieke figuren uit de wijk (zoals de postbode, de straatkrantverkoper, de dierenarts of de eigenaar van de buurtsuper) lenen zich bij uitstek als sociaal oriëntatiepunt. Zij geven de wijk een gezicht en houden medebewoners een spiegel voor.

Ook verhalen die vooroordelen doorbreken blijken een inspiratiebron. Een voorbeeld is het item over Sammy de straatveger. Als een wijkjournalist hem aanspreekt begint hij spontaan liefdevol te rappen over zijn overleden vader.^{xcii} Dezelfde wijkjournalist weet het vertrouwen te winnen van een woonwagenbewoner uit het kamp in Overvecht die haar openhartig vertelt over het leven ‘op het kamp’. Amman, straatkrantverkoper en dus ‘publiek personage’, krijgt na een item over zijn leven als verslaafde veel positieve reacties uit de wijk. Willem uit Zuilen is een groot voorstander van items waarin aandacht is voor de historie van de wijk. Die maken de geschiedenis van de wijk zichtbaar waarmee deze een geheugen en een identiteit krijgt:

‘Als je de geschiedenis van het Julianapark en de bouw ervan weet, of over de helden die op het verzetsmonument staan. Hoe die aan hun eind gekomen zijn. Dan heb je d’r ook meer respect voor.’

Tenslotte biedt hyperlokale journalistiek mensen aanleiding om in gesprek te treden met onbekenden. Ook dat versterkt het gevoel van vertrouwdheid, het ‘thuisgevoel’ (cf. Duyvendak 2009). Neem bijvoorbeeld de 72-jarige Bea uit Kanaleneiland. In een uitzending van *U in de Wijk* wordt zij als een ‘betrokken buurtbewoonster’ geportretteerd:

‘Ik heb er stikleuke reacties op gehad. (...) Ik kwam op de klaverjas, en daar waren een stuk of zeven mensen die hadden me gezien. En ik liep buiten en ik kom twee

moslima's tegen, jong nog. (...) En die ene zegt: "Ik heb u op tv gezien." Ik zeg: "Ja? Vond je het leuk?" "Ja", zei ze, "ik vond het heel leuk."

Zowel voor Bea als voor de mensen die haar televisieportret hebben gezien is het item aanleiding om een praatje te maken. Dat is een cruciale functie in een wijk waar mensen, mede door een overdaad aan tendentieuze berichtgeving, moeite hebben om onbevangen met elkaar om te gaan en elkaar aan te spreken.

Dilemma: koorddansens tussen kritiek en inspiratie

Wijkbewoners betonen zich vrijwel unaniem enthousiast over wijkverhalen die één of meer van de bovengenoemde functies vervullen. Toch blijkt recht doen aan de werkelijkheid van een wijk minder makkelijk dan dit op het eerste gezicht lijkt, zo wordt duidelijk uit de verhalen van de wijkverslaggevers zelf. Het is hun wens om inspirerende en informatieve verhalen te vertellen en met hun berichtgeving het dominante beeld van de wijk te relativeren en tegenwicht te bieden tegen vooroordelen. Ze willen daarbij recht doen aan de werkelijkheid van de wijk, maar die simpelweg weergeven door te laten zien 'wat er in de wijk gebeurt' blijkt daartoe niet altijd de geëigende manier. De betekenis van wat bewoners in hun spontaniteit zeggen, verandert namelijk zodra het op film of papier staat. Het verhaal van Rhonda illustreert dit. Zij was toevallig in de buurt toen er brand uitbrak in een pizzeria en filmde de reacties van omwonenden. Ze vertelt:

'Laatst was de pizzeria afgebrand bij ons en die jongen zegt zo: "Jaah, het is aangestoken." En ik maakte een grapje van "ja een ontevreden klant zeker," weet je wel. Of "hebben jullie te lang de pizza erin gelaten?" En alle buurtbewoners hadden allemaal iets van: "Nou, ik ben wel blij dat het afgebrand is." En dat soort dingetjes, "misschien kan er wel iets anders komen".'

Een begeleider van wijktelevisie voorkwam dat het item werd uitgezonden.

Wijkverslaggevers en bewoners realiseren zich niet altijd dat uitspraken zoals 'het is aangestoken' of 'ik ben wel blij dat de pizzeria afgebrand is' op televisie een andere

uitwerking hebben dan op straat. Volgens begeleiders moet je wijkbewoners en -verslaggevers soms tegen zichzelf beschermen. Zelf was Rhonda het oneens met de beslissing haar item niet uit te zenden. Die sterkt haar in haar opvatting dat *U in de wijk* soms een te rooskleurig beeld schetst:

‘En ik ben bij *U in de Wijk* er wel een beetje van overtuigd dat er vaak wordt gezegd van: “Oh het is fantastisch in Overvecht, het is allemaal leuk in Overvecht en men wil ook weer terug naar Overvecht.” Maar er zijn mensen die het níet leuk hebben in Overvecht. En die krijgen dan géén tijd en geen gezicht in de nieuwe wijk.’

Hoewel de meeste bewoners zich erg positief uitlaten over wijktelevisie, hebben een paar bewoners vergelijkbare kritiek op de constructieve manier waarop wijkproblemen in beeld komen. Anton, een bejaarde wijkbewoner van Kanaleneiland, bekritiseert een item waarin kinderen tuinen opknappen van wijkbewoners die daar zelf niet toe in staat zijn.^{-xciii}

‘Hè, hoe komt dat nou dat die tuinen er zo uitzien? Want dat wordt niet belicht. Het feit wordt geconstateerd. Het is een rotzooitje en de kinderen gaan er wat aan doen. Maar waarom het een rotzooi is dat wordt niet belicht, hè. Er is er niet één die durft te zeggen dat het ze allemaal worst is, dat ze er geen bal aan doen, de Marokkanen enzovoort. Want dat is politiek niet correct, hè? Dat doe je niet. Maar het is wel zo. En dat is misschien een punt in het algemeen bij dit soort films. Het is erg leuk en laten we vooral optimistisch blijven.’

Het oplossingsgericht benaderen van wijkproblemen als de verloedering van het straatbeeld door verwaarloosde voortuinen, biedt weinig ruimte voor kritische belichting van de oorzaak daarvan, zeker als de reputatie van de boosdoeners al slecht is (Costera Meijer 2001). Wijkverslaggevers kampen dus met een dilemma: als ze de problemen in de wijk negeren, doen ze de werkelijkheid van de wijk geweld aan. Maar zodra ze verhalen vertellen over criminaliteit of verloedering is de kans groot dat deze verhalen,

omdat ze te weinig afwijken van het heersende verhaal, onbedoeld de eenzijdige verbeelding van de wijk en van bepaalde bevolkingsgroepen bevestigen. Dat betekent dat ze voortdurend koorddans: balanceren tussen het plaatsen van kritische kanttekeningen en het vertellen van inspirerende en informatieve verhalen.

Een hiermee samenhangend vraagstuk is dat wijkverslaggevers in hun items ook geregeld moeten opboksen tegen het negatieve imago dat veel wijkbewoners van journalisten hebben. Een en ander leidt ertoe dat de drempel om kritische verhalen te vertellen of een inspirerend, maar wel tijdrovend item te maken over wijkbewoners, hoger is dan die voor de door bewoners minder gewaardeerde hyperlokale agendajournalistiek (schoolontbijt op Kanaleneiland, opening Cruijffcourt in Overvecht). Betekent dit geen gevaar voor de objectiviteit, betrouwbaarheid en populariteit van de wijkjournalistiek?

Volgens Jock Lauterer (1995) moeten we wijkjournalistiek – hij gebruikt de term ‘community journalism’ – niet beschouwen als een verkleinde versie van lokale journalistiek. Wijkjournalistiek zou zich onderscheiden door een ‘intieme, zorgzame en persoonlijke’ benadering. De verhalen van de wijk zouden verteld moeten worden door journalisten die ‘oprecht geven om hun wijk’ (Lowrey et al. 2008, p. 276). Niet de conventionele journalistieke kwaliteit (objectiviteit, betrouwbaarheid, diepgravendheid) van de berichtgeving, maar de bijdrage aan de kwaliteit van de desbetreffende gemeenschap geldt als belangrijkste kwaliteitscriterium. Dat betekent soms dat bepaalde uitzonderlijke of negatieve verhalen blijven liggen. Sommige wijkverslaggevers leggen zich neer bij deze beperkingen. Hans (35) uit Ondiep weet dat er dingen gebeuren die het daglicht niet kunnen verdragen, maar zal dat niet gauw aan de orde stellen:

‘Er zijn heel veel dingen die in Ondiep spelen waar je geen items over kunt maken. Dit kan niet gezien het karakter van Ondiep TV en het karakter van de activiteiten.’

Andere wijkjournalisten benadrukken juist dat zij het als hun taak zien om de bewoners inzicht te geven in het alledaagse karakter van de wijk en dat betekent dat uitzonderlijke, kwalijke gebeurtenissen automatisch minder aandacht krijgen.

Conclusie

Wijkverslaggeving is waardevol voor een stad of wijk als het de volgende maatschappelijke functies vervult: achtergrondinformatie bieden (onbevooroordeeld, betrouwbaar, constructief, goed gehumeurd en vanuit meerdere perspectieven), inzicht geven in de manieren waarop de wijk ‘werkt’, inspiratie bieden, de wijk een stem, een gezicht en een spiegel bieden, bevorderen van wederzijds begrip, de geschiedenis van de wijk zichtbaar maken en deze zo een geheugen en een identiteit aanreiken, en bijdragen aan het ‘thuisgevoel’ van bewoners (cf. Costera Meijer 2010, p. 228- 37). Daarmee kunnen misverstanden en daaruit voortvloeiende gevoelens van onveiligheid, verwarring en vervreemding worden voorkomen. Waar wijkjournalistiek bijdraagt aan het meer vertrouwd en voorspelbaar maken van de wijk en haar bewoners helpt het bewoners meer greep te krijgen op hun alledaagse werkelijkheid. Dat is een waardevolle functie. Door op televisie tekst en uitleg te geven kunnen alledaagse momenten van frictie (waarom zetten de burens altijd hun schoenen voor de deur? Dat is toch gevaarlijk als er brand uitbreekt?) worden verklaard en zo misschien worden voorkomen of opgelost.

De wijkverslaggevers van *U in de wijk* illustreren dat juist wijkbewoners heel goed in staat blijken om in de rol van journalist waardevolle verhalen boven tafel te krijgen. Het loont bovendien om journalistieke producten te gronden in hun persoonlijke ervaringen, hun kennis over de politiek, de geschiedenis en bijzondere plaatsen in de wijk. Anders dan veel professionele journalisten weten ze het vertrouwen van medebewoners te winnen en zien ze kans hun bijzondere ervaringen te verbeelden. Ze tonen hoe en waarom sommige alledaagse locaties angst oproepen en andere ontroeren. Soms illustreert hun werk zelfs hoe je onbevooroordeeld recht kunt doen aan de ambivalente en tegenstrijdige gevoelens die gepaard gaan met het wonen in snel veranderende wijken met een multi-etnische, lager opgeleide bevolking. Het blijkt bovendien mogelijk om vooraf aandacht te besteden aan de wijkagenda en bewoners op die manier warm te maken voor het evenement, in plaats van er achteraf, als mosterd na de maaltijd, nog eens verslag van te doen.

De conclusie lijkt dan ook gerechtvaardigd dat participatie van wijkbewoners als ‘burgerjournalisten’ in principe een alternatief voor en in elk geval een welkome aanvulling is op de reguliere journalistiek over de wijk. De vraag die rest is of van wijkverslaggevers die vaak een (bijna) fulltime baan hebben, mag worden verwacht dat ze (1) én de negatieve beeldvormingsspiraal doorbreken die samenhangt met het stigma ‘probleemwijk’ én (2) op een constructieve wijze bijdragen aan de leesbaarheid van de wijk én (3) goed luisteren naar bewoners én (4) in deze verschillende stemmen samenhang ontdekken en deze aansprekend weten te verbeelden. Goede wijkjournalistiek kost zoveel tijd en vakmanschap dat je de verantwoordelijkheid ervoor misschien zou moeten delen. Als professionele en burgerjournalisten, bewoners en wijkactivisten meer gaan samenwerken en gezamenlijk een ‘nieuwsgemeenschap’ zouden vormen waarin niet alleen de wijkjournalisten, maar alle bewoners zich verantwoordelijk voelen voor de verbeelding van de wijk, zouden de burgerjournalisten hun energie kunnen steken in het van binnen uit belichten van de wijk, zijn bewoners en problemen. Ze fungeren dan eerder als verhalenvertellers dan als journalisten. Als het gaat om agendajournalistiek kunnen wellicht andere in de wijk actieve vrijwilligers en professionals worden aangemoedigd om verslag te doen van hun activiteiten. Dat betekent dat de aankondiging en het videoverslag van een opening, campagne, kerstmarkt of braderie door de organisatoren zelf ter hand wordt genomen. Professionele journalisten zouden ten slotte, getipt en geassisteerd door bewoners, die vraagstukken aan de orde kunnen stellen die burgerjournalisten niet durven of kunnen behandelen. Kortom, als de journalistieke taken worden verdeeld en alle partijen, professionals en burgers, zich inzetten voor een meer complexe en gelaagde verbeelding van de wijk, dan komt dat de kwaliteit en uitvoerbaarheid van wijkjournalistiek en de leesbaarheid en leefbaarheid van de wijk ten goede.

13.

Tussen sociale ontwrichting en vooruitgang

Gedwongen verhuizing bekeken door een jongerenbril

Kirsten Visser

Verpaupering van de woningvoorraad, verloedering van de openbare ruimte, sociaaleconomische achterstand, sociale overlast en criminaliteit. Het zijn de bekende kenmerken van wijken in grote steden. Een vaak beproefd middel tegen dit cluster van problemen is de sloop van goedkope sociale woningen en nieuwbouw van duurdere woningen. Daarmee beogen beleidsmakers een ‘betere’ sociale mix te creëren in de buurt, voornamelijk in termen van inkomen en etniciteit. Onderzoek laat zien dat de leefbaarheid in herstructureringsbuurten er doorgaans inderdaad op vooruitgaat (Wittebrood & Permentier 2011). Zo vinden bewoners van de Rotterdamse wijken Hoogvliet-Noordwest en De Horsten dat de leefbaarheid van hun buurt is verbeterd als gevolg van de fysieke ingrepen (Kleinhans 2005). Anderzijds vinden van Bergeijk en collega’s (2009) bij bewoners van zes herstructureringswijken in verschillende steden (Rotterdam, Den Haag, Arnhem, Amersfoort, Breda en Zwolle) juist geen vooruitgang en soms zelfs achteruitgang.

Voor de evaluatie van het herstructureringsbeleid is het echter niet voldoende om alleen te kijken naar de ontwikkeling van de herstructureringsbuurten zelf. Het is minstens zo belangrijk te onderzoeken welke gevolgen herstructurering heeft voor bewoners die gedwongen zijn te verhuizen. Onderzoek toont aan dat dit over het algemeen hun woonsituatie verbetert, maar dat het ook vaak resulteert in een ontwrichting van – soms positieve – sociale netwerken (Kleinhans 2003; Posthumus et al. 2012). Ook blijkt dat de periode rond een gedwongen verhuizing erg stressvol kan zijn, vooral bij onzekerheid over de toekomstige woonsituatie en onbegrip over de noodzaak van sloop (Ekström 1994). Dit kan het oordeel over de verhuizing en de nieuwe woonsituatie negatief beïnvloeden (Kleinhans 2003). Ook de breuk met de vertrouwde omgeving kan ingrijpend zijn, vooral als er sprake is van hechte sociale netwerken en een sterke binding met de buurt (Kleinhans 2005).

In deze onderzoeken is echter alleen maar gekeken naar de effecten van gedwongen verhuizen op volwassenen. We weten weinig over de effecten ervan op *jongeren*, die in groten getale in deze wijken wonen. Jongeren maken bovendien veel gebruik van de buurt en zijn voor hun sociale netwerk sterk op de buurt aangewezen.

Zo blijkt uit ons onderzoek dat van de gedwongen verhuisden ruim de helft de meeste vrienden in de eigen buurt hadden wonen (56,2 procent). Vooral jongeren met een laag opleidingsniveau en met een niet-westerse achtergrond blijken lokaal georiënteerde vriendennetwerken te hebben. Daarbij komt dat jongeren een andere relatie met hun buurt hebben dan volwassenen. Ze hebben minder geld te besteden en kunnen daardoor maar beperkt gebruikmaken van het openbaar vervoer om de buurt te verlaten. Ook leggen ouders hen vaak beperkingen op (Valentine 1997; Karsten 1998; Matthews en Limb 1999). Jongeren gebruiken de buurt en de voorzieningen vaak op een andere manier dan volwassenen. Een park of plein is voor hen vaak een ontmoetingsplek, terwijl het voor een volwassene slechts een doorgangsoord is op weg naar huis.

Amerikaans onderzoek onder twaalf- tot achttien-jarigen laat zien dat veel jongeren gedwongen verhuizingen als negatief ervaren: ze moeten vrienden achterlaten in de oude buurt, moeten wennen aan nieuwe normen en waarden, er worden minder activiteiten georganiseerd in de nieuwe buurt en het is lastig nieuwe mensen te leren kennen (Clampet-Lundquist 2007). Hierdoor voelen veel jongeren zich niet thuis in de nieuwe buurt. Ander onderzoek concludeert echter dat de ontwrichting van sociale netwerken maar kort effect heeft op het leven van jongeren (Pettit 2004). Op lange termijn zijn de meesten in staat weer een nieuwe vriendengroep op te bouwen en activiteiten te ontwikkelen in de nieuwe buurt.

In dit hoofdstuk staan de leefwereld en de ervaringen van jongeren tussen twaalf en 21 jaar in Utrechtse herstructureringsbuurten met gedwongen verhuizing centraal. Wat vinden zij van hun nieuwe woning en hun nieuwe buurt? Hoe hechten zij zich aan hun nieuwe buurt?^{xciv}

Het maken van een wooncarrière: voorkeuren, hulpbronnen, mogelijkheden en beperkingen

Zowel jongeren als volwassenen ervaren gedwongen verhuizen vaak negatief. Dit is deels afhankelijk van de woning en de buurt waarin ze terechtkomen. Net als vrijwillig verhuisden hebben gedwongen verhuisden bepaalde wensen met betrekking tot hun nieuwe woning en buurt. Deze wensen kunnen verschillen tussen ouders en hun kinderen, waarbij uiteindelijk toch vaak de wensen van de ouders de doorslag geven (Bushin 2009). Bij allochtonen spelen familie- en etnische netwerken vaak een belangrijke rol in de buurtkeuze, omdat deze een belangrijke bron voor onderlinge steun vormen (Kullberg et al. 2009).

Inkomen heeft uiteraard grote invloed op de keuzemogelijkheden voor een bepaalde woning en buurt (Rex & Moore 1967). Ook kennis van de woningmarkt en van de stad maken verschil: voor autochtonen is het vaak gemakkelijker om informatie te vinden en te gebruiken. Gebrek aan kennis van verder weg gelegen gebieden kan ertoe leiden dat mensen in de nabijheid van de oude buurt blijven. Ook speelt beperkte kennis van de Nederlandse taal een rol (Van Kempen & Özüekren 1998). En natuurlijk zijn ook de beschikbaarheid van voldoende betaalbare woningen, competitie rond bepaalde types populaire woningen en toewijzingsregels van invloed. Bij een gedwongen verhuizing vergroot een urgentieverklaring echter de mogelijkheden op de woningmarkt.

Gebaseerd op de bestaande literatuur naar (gedwongen) verhuizingen op jongeren kunnen we twee belangrijke effecten verwachten: aan de ene kant negatieve effecten op hun leven, zoals een ontwrichting van het sociale netwerk, maar aan de andere kan ook een kans op een betere woning of buurt. In de onderstaande paragrafen zal ik ingaan op deze twee effecten. Hoe hebben de jongeren in Utrecht de gedwongen verhuizing ervaren? En hebben ze een stap kunnen zetten op de Utrechtse woningladder?

De oude buurt en de verhuizing

Zoals verwacht vinden veel van de jongeren die gedwongen moeten verhuizen het (zeer) onprettig om te verhuizen (42 procent), vooral vanwege de onzekerheid rondom de verhuizing en het moeten achterlaten van een vertrouwde (sociale) omgeving. Van de jongeren die vrijwillig verhuizen vindt slechts zeventien procent dit (zeer) onprettig (zie tabel 1).

Tabel 1: Mening over verhuizing, in procenten

	Gedwongen verhuisden	Overige verhuisden
Zeer onprettig	10,8	7,1
Onprettig	30,8	10,2
Geen mening	12,5	10,2
Prettig	25,8	50,0
Zeer prettig	20,0	22,4
	N = 120	N = 98

$p < 0,01$; Cramers $V = 0,306$; Bron: enquête eigen onderzoek (2009)

Onzekerheid

De onzekerheid rond de verhuizing blijkt van grote invloed op het negatieve oordeel. Jongeren geven vaak aan dat de woningcorporatie geen duidelijkheid geeft over het al dan niet slopen van de woning. De onzekerheid wordt vaak ook nog versterkt door het geruchtencircuit onder de buurtbewoners. Melanie, 21 jaar en in 2005 verhuisd van Nieuw-Hoograven naar de Rivierenbuurt, vertelt bijvoorbeeld het volgende over de periode rondom haar verhuizing:

‘Het was steeds heel erg onduidelijk. Ook over of we terug konden komen. (...) Je weet dan nooit wanneer je naar een huis kan gaan zoeken en wanneer je kunt gaan verhuizen en dat is niet heel prettig.’

De lange periode van onduidelijkheid heeft ook gevolgen voor andere belangrijke keuzes binnen een gezin, zoals de schoolkeuze. Ook geven veel geïnterviewden aan dat er door de onduidelijkheid over de sloop niet meer in de woning wordt geïnvesteerd, noch door de woningcorporatie, noch door het gezin zelf. Dit heeft negatieve gevolgen voor het woongenot. Kemal, die 21 jaar was toen hij in 1999 verhuisde van de Staatsliedenbuurt naar Ondiep, is bijvoorbeeld erg ontevreden over het destijds door de woningcorporatie gepleegde onderhoud:

‘Kijk, Mitros [woningcorporatie] heeft (...) jarenlang niks aan de woning gedaan en het waren, zeg maar, best wel grote woningen en ze konden dus gewoon huurders krijgen. Dus ze hebben er jaren niks aan gedaan en in één keer zijn ze gekomen met sloopplannen en dat hebben ze in één jaar afgerond, iedereen was weg. Ze wilden het wel slopen, maar hebben het niet gezegd. Dat was wel hun plan, maar als je belde voor verrotte kozijnen of zo, dan kwamen ze niet.’

Ontwrichting van de sociale omgeving

Andere redenen voor een negatief oordeel zijn de vertrouwdheid met de oude buurt en angst voor het verlies van vrienden. Vooral jongeren met een niet-westerse achtergrond vinden de verhuizing onprettig; zij hebben ook de meeste vrienden in de buurt. Opvallend genoeg maakt het voor de (on)tevredenheid over de verhuizing niet uit of de jongere binnen de buurt is verhuisd. Ook de woontijd in de oude woning doet er niet toe. Blijkbaar hechten jongeren niet zozeer aan de woning en de fysieke omgeving maar vooral aan hun vrienden. Zelfs als ze binnen de buurt of over een korte afstand verhuisden ervaren veel jongeren dit als een ingrijpende verandering. Samira, dertien jaar en in 2009 verhuisd binnen Overvecht, vertelt hierover:

‘Dat komt ook omdat ik heel veel vrienden in de buurt had wonen. Het was er heel gezellig en ik voelde me er op mijn gemak en veilig. En ja, toen moesten we verhuizen en dat was heel onprettig.’

Jongeren verliezen vrienden doordat ze elkaar niet meer regelmatig en spontaan tegenkomen: na de verhuizing moeten ze afspraken maken om elkaar te kunnen ontmoeten. Zoran, die twintig jaar was toen hij in 2007 verhuisde binnen Overvecht-Zuid vertelt:

‘We zijn eigenlijk met elkaar opgegroeid en we waren bijna elke dag samen. We voetbalden en dat soort dingen (...) Maar goed, na de verhuizing is het uit elkaar gevallen. De ene is naar De Meern verhuisd, de andere naar Kanaleneiland. Zij

werken natuurlijk ook en hebben school. Dus het is heel moeilijk om iedereen bij elkaar te krijgen zoals vroeger (...) Nu moet ik een soort agenda hebben om af te spreken (...).’

Toch waren niet alle jongeren negatief over de verhuizing. Tegenover de onzekerheid staat voor veel van hen een verbetering van de woning en – in iets minder mate – van de buurt als positieve uitkomsten van de gedwongen verhuizing. In de volgende twee paragrafen wordt dieper ingegaan op de veranderingen in de woning en buurt en hoe de jongeren die hebben ervaren.

De nieuwe woning

De meeste jongeren zijn er na de verhuizing op vooruitgegaan qua woning. Van de gedwongen verhuisden vindt 79,5 procent de nieuwe woning (veel) beter dan de oude, tegenover 55,7 procent van de overige verhuisden. Begrijpelijk, want jongeren die gedwongen zijn te verhuizen komen uit de slechtste woningen, die als eerste op de nominatie staan om te worden gesloopt. Een vooruitgang is dan snel gemaakt. Daarbij hebben gedwongen verhuisden voorrang op de markt voor sociale huurwoningen. Ze maken daardoor meer kans op een goede woning.

Een positief oordeel over de nieuwe woning wordt grotendeels bepaald door kwaliteitstekorten in de oude woning, zoals het ontbreken van een cv-installatie, achterstallig onderhoud en gehorigheid van de woning. Nassima, die negentien was toen ze in 2003 verhuisde van Geuzenwijk naar Kanaleneiland-Noord, illustreert het verschil op de volgende manier:

‘Het waren hele oude woningen. (...) Het was ook heel koud. Je had geen verwarming [cv, KV]. Je had één verwarming in de woonkamer en als je die de hele avond aan zou zetten dan zou je de volgende dag in het ziekenhuis zijn. Het was gewoon niet veilig (...). Het [de andere woning] was een hele leuke woning, het was heel groot, wel zonder verwarming [cv], maar alles was netjes. Lekker groot, lekker schoon, lekker veilig.’

Ook de grootte van de woning is een belangrijke bron van tevredenheid. 43,8 procent van de jongeren is verhuisd naar een woning met meer kamers. Een extra kamer ervaren veel jongeren als een groot voordeel. Vooral schoolgaande jongeren vinden het fijn om een eigen kamer te hebben om rustig huiswerk te maken. Irmak, zeventien jaar en in 2006 verhuisd uit Geuzenwijk naar Pijlsweerd-Noord zegt hierover:

‘Je hebt nu ook een plek om huiswerk te kunnen maken. Eerst was dat meestal in de huiskamer. Die woonkamer was volgens mij de helft van deze. Ja, en de tv staat aan en dan moest je bijvoorbeeld een toets leren. Dat was best wel lastig...dus we hadden geen vast bureau.’

Ten slotte ervaren veel jongeren de verhuizing van een flat naar een eengezinshuis als positief. Van jongeren die gedwongen zijn te verhuizen heeft 52,1 procent deze stap gemaakt, vergeleken met 31,8 procent van de overige verhuisden. Tessa verhuisde op zestienjarige leeftijd van Zuilen-Noord naar Nieuw-Hoograven en vertelt hierover:

‘Die woning was veel beter. Het was een eengezinswoning, dus met twee verdiepingen. Dus een eerste etage en daarboven nog een hele grote zolder. Dat was echt ideaal, dus met een tuin, echt perfect (...) Dus de woning was stukken beter.’

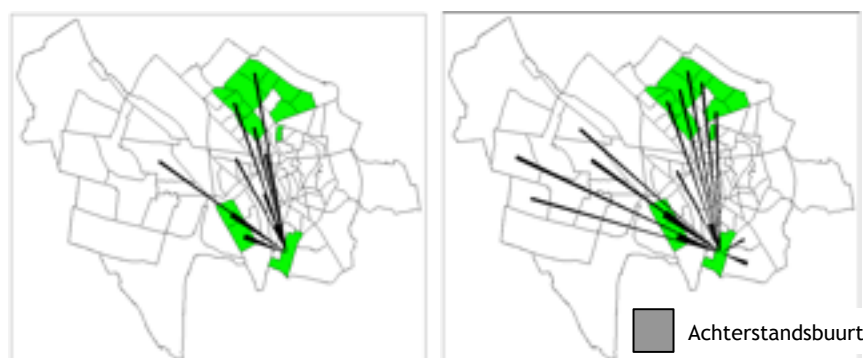
Jongeren die moesten verhuizen komen dus vaker in een betere woning terecht dan degenen die vrijwillig verhuisd zijn. De jongeren zijn over het algemeen positief over hun nieuwe woning. Een gedwongen verhuizing brengt dus belangrijke kansen op de woningmarkt met zich mee. Dit is een opmerkelijke conclusie, aangezien huishoudens op basis van de Utrechtse toewijzingsregels alleen recht zouden hebben op een woning die met de oude woning vergelijkbaar is.

De nieuwe buurt

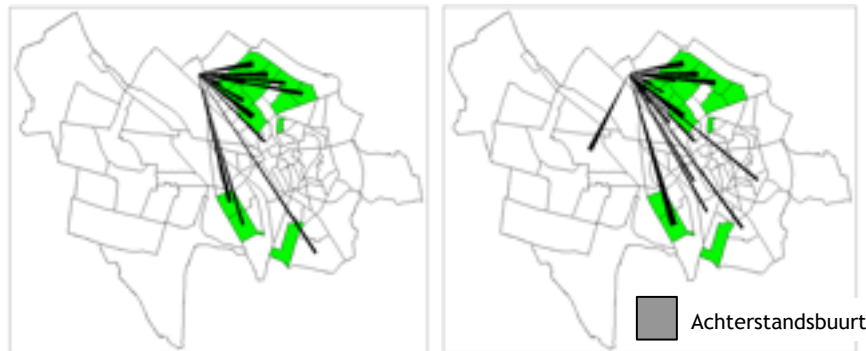
Een beter en mooier dak boven je hoofd is mooi meegenomen, maar maken jongeren die gedwongen verhuizen ook een stap vooruit voor wat betreft de buurt? Uit ons onderzoek blijkt dat van de gedwongen verhuisden die al in een achterstandsbuurt woont (89,2 procent), bijna zestig procent wederom in een achterstandsbuurt terechtkomt. Onder de overige verhuisden is een veel kleiner deel naar een achterstandsbuurt verhuisd. Dit wordt geïllustreerd in de figuren 1 en 2, waarin de verhuisstromen worden weergegeven vanuit Zuilen-Noord en Nieuw-Hoograven. De kaartjes van de vrijwillig verhuisden vertonen duidelijk meer spreiding over de Utrechtse buurten dan de kaartjes van de gedwongen verhuisden. Het verschil tussen hen wordt echter vooral verklaard door persoonlijke en gezinskenmerken die samenhangen met gedwongen verhuisden, en niet door de gedwongen verhuizing op zichzelf.

De kans om naar een achterstandsbuurt te verhuizen hangt sterk samen met de sociaaleconomische en etnische achtergrond van de jongeren. Een lage opleiding van de jongeren zelf of van hun ouders verhoogt de kans om in een achterstandsbuurt terecht te komen. Verder hebben jongeren uit niet-westerse gezinnen een veel grotere kans om naar een achterstandsbuurt te verhuizen dan autochtonen en westerse allochtonen. Zoals hierboven reeds aangestipt zijn allochtonen vaak minder bekend met de toewijzingsregels dan autochtonen (Slob et al. 2008) en kunnen culturele voorkeuren, zoals de aanwezigheid van familienetwerken bij allochtonen een rol spelen (Kullberg et al. 2009).

Figuur 1: Verhuisstromen van gedwongen verhuisden (links) en overige verhuisden (rechts) uit Nieuw-Hoograven

Figuur 2: Verhuisstromen van gedwongen verhuisden (links) en overige verhuisden (rechts) uit Zuilen-Noord

Bron: eigen onderzoek, 2009

Een groot deel van de jongeren is binnen de buurt of naar een buurt dichtbij verhuisd. Vaak is dit vanwege de emotionele en sociale binding van (leden van) het gezin met de buurt. Anouk, zeventien jaar en in 2009 verhuisd binnen Ondiep vertelt:

‘Ja, mijn moeder voelt zich hier op haar gemak in Ondiep. Meestal zeggen ze dat Ondiep een luidruchtige buurt is, maar dat valt eigenlijk wel mee hoor. Ondiep is echt heel leuk.’

Naast behoud van het sociale netwerk is de aanwezigheid van voorzieningen een belangrijk motief om over korte afstand te verhuizen. Zoran, die verhuisde binnen Overvecht zegt hierover:

‘Voor mijn ouders en voor mijn broertje was het belangrijk. Voor mijn ouders was het prettiger: het winkelcentrum Overkapel dat ze gewend zijn, onze kennissen die hier wonen, die hier allemaal in de wijk wonen. Mijn broertje ging hier naar school in de wijk toentertijd, dus voor hen was het toch wel belangrijker.’

Voor alle jongeren (dus ook die buiten de buurt verhuizen) blijkt het leefklimaat in de nieuwe buurt van belang voor de buurtkeuze. Fatih, een jongen die dertien jaar was toen hij in 2009 verhuisde van Overvecht naar de Staatsliedenbuurt, vertelt dat het gezin in de buurtkeuze ook rekening heeft gehouden met de buurtreputatie:

‘We vinden dat een kind zich thuis moet voelen in de buurt, zeg maar. Dus als hij naar de winkel gaat niet heel bang is om over straat te lopen. We kijken echt naar de buurt. Ik bedoel, je hoort heel veel klachten bijvoorbeeld over Kanaleneiland. (...) Dat hoor ik via via.’

Vaak wordt het beeld van een bepaalde buurt beïnvloed door informatie en verhalen vanuit sociale netwerken, zoals bij Tisba, die dertien jaar was toen ze in 1999 verhuisde van de Staatsliedenbuurt naar Overvecht:

‘Overvecht was de favoriet van mijn ouders. Mensen uit de buurt daar, die speelden ook allemaal met het idee van: we gaan naar Overvecht toe, vooral de bekenden van mijn ouders en waar mijn ouders mee konden opschieten. Toen was het meer van de verhalen die je dan hoort van “in Overvecht is genoeg speelgelegenheid, er zijn genoeg opties voor wat betreft school”, er was van alles, dus gaan we naar Overvecht toe. Het was toch wel dichterbij dan dat je een andere wijk zou nemen.’

Overigens hebben veel van de ouders van de jongeren niet bewust gekozen voor een bepaalde buurt. Ze kiezen vooral de woning; waar die staat is minder belangrijk.

De waardering van de nieuwe buurt

Gemeten naar gangbare, objectieve maatstaven is de verbetering in buurt dus vrij beperkt, maar wat vinden de jongeren zelf eigenlijk van hun nieuwe buurt? Bijna de helft van zowel de jongeren die gedwongen moesten verhuizen als van de jongeren die vrijwillig vertrokken vindt de nieuwe buurt (veel) beter dan de oude buurt (zie tabel 2). Jongeren die naar een achterstandsbuurt zijn verhuisd zijn over het algemeen wel wat minder

positief over hun nieuwe buurt. Dit geldt ook voor jongeren met een lange woonduur in de oude woning.

Tabel 2: Waardering nieuwe buurt t.o.v. oude buurt in procenten

	Gedwongen verhuisden	Overige verhuisden
Veel slechter	4,2	4,1
Slechter	22,5	13,4
Hetzelfde	27,5	35,1
Beter	29,2	28,9
Veel beter	16,7	18,6
	N = 120	N = 97

$p > 0,1$; Cramers V = 0,127; Bron: enquête eigen onderzoek (2009)

Waarom vinden jongeren hun nieuwe buurt beter of slechter dan hun oude buurt? Ten eerste komt uit de enquêtes naar voren dat jongeren die positief zijn over de nieuwe woning ook relatief vaak positief zijn over de nieuwe buurt. Ten tweede vinden veel jongeren de veiligheid, de bevolkingssamenstelling of het winkelaanbod in hun nieuwe buurt beter. Deze drie factoren komen ook naar voren in de interviews. Nando, achttien jaar en in 2007 verhuisd van Ondiep naar Lombok, vertelt:

‘Hier ken ik gewoon al onze burens. Ik spreek ze ook gewoon dagelijks. In Ondiep waren er maar twee burens waar ik goed mee op kon schieten. Dat waren mijn linkerburens en mijn rechterburens. Maar hier kan ik wel vrij goed met iedereen opschieten. Ik ken hier veel meer mensen in de buurt.’

Veiligheid is, zoals gezegd, een belangrijke voorwaarde voor een positief oordeel.

Nassima, die op haar negentiende verhuisde van Geuzenwijk naar Kanaleneiland, vond haar oude buurt erg onveilig door asociaal gedrag:

‘Het probleem was dat je ’s avonds gekke dingen hoorde. Zeg maar vechtpartijen, mensen die gewoon op straat drinken. Je voelde je gewoon onveilig.’

In haar nieuwe buurt Kanaleneiland voelde ze zich wel veilig omdat ze daar meer mensen kende. Ook Rachid, op zijn zestiende verhuisd binnen Overvecht, vindt de veiligheid groter in zijn nieuwe leefomgeving. Volgens hem komt dit vooral door het feit dat de sociale controle veel beter is in dit gedeelte van de buurt:

‘Hier kent bijna iedereen me en onze familie kent bijna iedereen hier in de buurt. Dat geeft me een veilig gevoel, want als ze bijvoorbeeld willen inbreken dan weten ze van: oh, het is die familie. Iedereen is ook goed met elkaar hier in de buurt. Dat geeft je ook een veilig gevoel. En ja, de wijkagent en zo. Die kom je dan op straat tegen en die vraagt dan “hoe gaat het met je?”’

Ook het aanbod van voorzieningen en activiteiten is bepalend voor de tevredenheid, zoals Nassima vertelt:

‘Er zijn hier gewoon veel dingen. Meer levendigheid, gezellige markten. In Geuzenwijk was er bijna niks. Je kan zeggen van “ik wil gaan sporten”, maar dan moest je daar heel ver met de bus voor gaan want daar was bijna niks. Je had daar maar één park en dat was ook heel onveilig voor de kinderen (...). Je ging daar bijna niet naar buiten (...). En er was maar één Turkse winkel waar je niks kon kopen, want alles was daar zo duur dat je denkt van: nou, dank je wel.’

Niet alle verhuizingen leiden echter tot meer positieve gevoelens over de buurt. Aicha, op haar twintigste verhuisd binnen Nieuw-Hoograven, ervaart na haar verhuizing meer criminaliteit en overlast van hangjongeren:

‘Daar hebben ze een cafeetje en dan staan ze daar gewoon de hele dag. Ook ’s nachts hoor je de politiesirenes en dan weet je van: het is weer hier dat ze achter de jongeren aangaan. Dat is dan de reden [waarom ze haar huidige buurt slechter

vindt, KV], maar verder is het wel een hele leuke buurt, qua winkels, qua groen. Het heeft niks met de woning te maken, maar het heeft te maken met de criminaliteit die toeneemt en de hangjongeren en je auto niet veilig buiten kunnen zetten.’

Tisba, die verhuisde van de Staatsliedenbuurt naar Overvecht, vindt de bevolkingssamenstelling in haar nieuwe buurt te eenzijdig qua afkomst. Ze vindt dat dit interetnisch contact in de weg staat. De slechte reputatie van de wijk versterkt volgens haar de eenzijdige samenstelling:

‘Ik denk toch echt wel dat zestig procent Marokkaans is, dat twintig procent Turks is en een heel klein aantal Nederlanders. Dan denk ik: zo kom je niet met elkaar in contact. Het is te eenzijdig. Kijk, bij mij in de hal valt het gelukkig nog wel mee. Hier hebben we ook nog wel Nederlandse gezinnen, maar je merkt wanneer een huis leeg komt te staan dat dan een allochtoon erin komt. Ik denk dat Nederlanders er bewust voor kiezen om hier gewoon niet te wonen. Overvecht heeft ook wel een slechtere publiciteit dan de andere wijken.’

Het idee dat er in de nieuwe omgeving veel minder te doen is voor jongeren dan in de oude is ook reden voor een negatief oordeel. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het verhaal van Irmak, die haar oude parkje mist:

‘Je had daar [in de oude buurt] een park waar ook best veel personen van mijn leeftijd kwamen en hier heb je alleen maar de kleintjes, zal ik maar zeggen. Dat speeltuintje is alleen voor de kleintjes dus je hebt minder voor je leeftijdsgenoten.’

Waar veel jongeren en hun ouders op het gebied van de woning een stap omhoog kunnen maken op de woonladder, is het effect op het gebied van de buurt minder eenduidig. Veel jongeren verhuizen weer naar een vergelijkbare buurt en ook uit de verhalen van jongeren blijkt een gemengd beeld wat betreft de tevredenheid met de nieuwe buurt. Het idee dat

gedwongen verhuizen leidt tot een betere leefomgeving gaat dus maar voor een beperkt deel van de jongeren op.

Conclusie

Gedwongen verhuizingen leiden vaak tot de verbetering van de woonsituatie van jongeren, vooral op het gebied van de woning. De meeste jongeren die door sloop moesten verhuizen, zijn dan ook tevreden met hun nieuwe woning. Deze conclusie is erg belangrijk. Het betekent immers dat verbeteren van de woonsituatie door middel van sloop voor een groot deel doel treft. Twee kanttekeningen zijn echter op hun plaats. Veel jongeren zijn er inderdaad op vooruitgegaan, maar dat ging niet zonder problemen. Verhuizen is voor hen een grote stressfactor, waarschijnlijk meer nog dan voor hun ouders. Ze vragen zich af: Wordt mijn huis gesloopt? Waar moeten we dan heen? Zie ik dan mijn vrienden nog wel?. Daarnaast komen veel jongeren met hun ouders weer terecht in achterstandsbuurt. Daar staan de meeste sociale huurwoningen en het is tevens vaak de plaats waar ze familie of vrienden kennen. Concentraties van kansarmoede worden slechts verplaatst. Herstructurering is als instrument tegen segregatie dus weinig effectief.

Om de gedwongen verhuizing voor jongeren zo soepel mogelijk te laten verlopen moet de tijd van onzekerheid rond de sloopbeslissing zo kort mogelijk zijn. Snellere duidelijkheid over of en wanneer er gesloopt wordt is geboden. Gezien de angst van jongeren om hun vrienden kwijt te raken is meer voorlichting over de sociale aspecten van gedwongen verhuizing zinvol: het helpt om te weten dat de meeste jongeren de verhuizing uiteindelijk als positief ervaren en dat de ontwrichting van sociale verbanden maar van korte duur is (Bolt et al. 2011)

Ook is het van belang dat gedwongen verhuisden begeleid worden in hun keuze. Mede dankzij de urgentieverklaring hebben huishoudens die vanwege sloop moeten verhuizen een goede kans om hun woonsituatie te verbeteren. Niet alle huishoudens maken echter optimaal gebruik van deze kans. Allochtone en laag opgeleide jongeren komen vaak (weer) in een achterstandsbuurt terecht. Dit kan deels verklaard worden door voorkeuren, maar mogelijk speelt ook beperkte kennis over hun rechten op de

woningmarkt een rol. Goede voorlichting over de mogelijkheden en mogelijk directe steun bij het zoeken van een woning zijn zeer belangrijk.

Juist jongeren moeten, ten slotte, meer worden betrokken bij de gesprekken over toekomstige huisvesting. Het zijn vaak de jongeren die de brieven van de woningcorporaties lezen, aangezien hun ouders beperkte kennis van het Nederlands hebben, en zij snappen de regels van het spel soms eerder en beter (zie ook Koster 2011; NICIS Institute 2011). Wanneer we jongeren informeren en betrekken bij herstructurering kunnen ze een bemiddelende rol vervullen wanneer het gezin op zoek moet naar een andere woning en een andere buurt om zich in thuis te voelen.

Portret

De staat van de wijk

Over wanorde, onvrede en respectabiliteit in een Amsterdams arbeiderswijkje

Paul Mepschen

De Louis Couperusbuurt is een rustig, bijna dorps buurtje in Amsterdam Nieuw- West waar op het eerste gezicht nooit wat gebeurt. Maar schijn bedriegt: er is altijd wat (over) te doen. Het is de slechtste buurt van Slotermeer, volgens een lokale PvdA-bestuurder die de wijk wilde slopen.^{xcv} In maart 2011, als de plannen voor de sloop van de buurt al op sterk water zijn gezet, neem ik deel aan een zogenaamde buurtschouw: een inspectie van de wijk. Actieve bewoners hebben medewerkers van woningcorporatie Stadgenoot, buurtagenten en stadsdeelambtenaren uitgenodigd voor een wandeling door de wijk. Ze willen laten zien waar ze zo ontevreden over zijn: het achterstallig onderhoud van de huizen, de rotzooi op straat, de wanordelijke tuintjes en de scheefstaande schuttingen.

Het drukke gesprek tussen mensen verstomt als Rick, de voorzitter van de bewonerscommissie, het woord neemt. Hij legt uit dat hij de rotzooi en het achterstallig onderhoud in de wijk echt meer dan zat is. Het is tijd dat de autoriteiten nu eindelijk eens hun verantwoordelijkheid nemen en de buurt netjes maken, goed onderhoud plegen aan de woningen, de straten en het groen en bewoners aanspreken op asociaal gedrag. De wijk – waar Rick en veel van zijn medebewoners zo trots op zijn – moet weer ‘schoon, heel en veilig’ worden.

Na Ricks openingswoorden vertrekt de stoet van ongeveer dertig mensen. De eerste steen des aanstoots is de Adriaan van Oordthof, waar volgens de bewoners een hoop rotzooi en afval wordt gedumpt. De autoriteiten doen naar hun gevoel niks met hun klachten. Meneer de Koning, een oude man die al veertig jaar in de wijk woont, zegt:

‘Ik heb er al zo vaak over gebeld. Maar het is niet meer zoals vroeger. Er wordt niet fatsoenlijk gehandhaafd. (...) De arbeiders willen wel, maar de leiding. [Het zijn]

mannetjes van de universiteit die het nu voor het zeggen hebben. Vroeger hadden we hier gewoon vaste mensen, mensen die zich inzetten voor de wijk. Maar het animo is uit hun lichamen verdwenen – want ze worden niet meer gewaardeerd en voelen zich ook niet meer verantwoordelijk. Het is niet de schuld van de arbeiders, maar van de leiding dus. En ja, als je belt, weet je wat er gebeurt? Ze rijden langs. Ze doen niks!’

Een van de stadsdeelambtenaren onderbreekt Meneer de Koning:

‘Maar u moet zich wel realiseren dat wij een budgettair probleem hebben. Het is niet dat we niet willen. Maar er is geen geld om alles netjes te houden.’

Een man in Ajax-outfit hoort dit kwaad aan en roept:

‘Dan moeten jullie dat communiceren, ja? Wij zitten ons hier maar af te vragen hoe het gaat, hoe het zit. En jullie beloven van alles, maar jullie maken niks waar.’

De ambtenaar sputtert wat tegen, maar lijkt ook niet precies te weten wat hij hierop moet zeggen. De karavaan trekt vervolgens voort.

Een stukje verder ligt de straat open. In de anderhalf jaar dat ik hier als onderzoeker kom en woon is mij dat nog nooit opgevallen. Maar voor bewoners is het opnieuw een steen des aanstoots. ‘Schandalig,’ roept meneer De Koning. Andere bewoners zijn het daar hartgrondig mee eens.

‘Wanneer gebeurt hier verdomme nu eens wat? Wanneer houden jullie eens op met mooie verhalen te vertellen en doen jullie nu eens wat jullie beloven?’

Een van de aanwezige ambtenaren schuift de schuld door.

‘Dit is toch echt de verantwoordelijkheid van de woningbouw.’

Freek, de gebiedsbeheerder van Stadgenoot, knikt wat geschrokken. Hij gaat er iets aan doen, belooft hij. Bewoners horen die belofte wantrouwig aan. ‘Eerst zien, dan geloven’ is hun reactie.

De stoet loopt door, op naar het volgende teken van verloedering. We komen aan in de Frank van der Goesstraat, genoemd naar de beroemde linkse theoreticus en oprichter van de SDAP. Daar aangekomen wordt er gewezen op een kapotte, scheefstaande schutting, die er al jaren zo bij hangt. ‘Het schept een sfeer van: het is hier een rotzooi,’ zegt een van de bewoners. Meneer De Koning verwoordt wat vele bewoners van Slotermeer denken:

‘Ze zijn er gewoon op uit om de wijk te laten vervallen. Dan kunnen ze het uiteindelijk afbreken. Ja, zo is het toch?’

Andere bewoners vinden dat hun burens er eens op aangesproken moeten worden, zoals mevrouw Katipana:

‘Het wordt nooit meer wat met deze wijk, het wordt hier nooit meer mooi. We kunnen hier wel rondlopen en overal op wijzen, maar straks is het allemaal nog zo.’

Uit woede stampst zij een paar keer op de grond en wijst naar een slecht onderhouden tuintje:

‘Zie je wat ik bedoel? Dat is toch asociaal!’

De aanwezige autoriteiten reageren niet echt. Maar haar medebewoners knikken instemmend: een aantal laat duidelijk horen het met mevrouw Katipana eens te zijn. De tocht vervolgt naar de Rendorpstraat. Daar zijn volgens de bewoners de heggen en struiken in een aantal tuinen te hoog. Dat is niet goed voor de veiligheid en bovendien: het mag niet! Ook in de Marsmanstraat staat een te hoge heg. Zo gaat het nog even door. Opeens valt het mij ook op. In mijn ogen is de wijk altijd nogal respectabel: een beetje saai, rustig, braaf. Maar ik hou van de chaos en drukte van de stad. Nu zie ik het opeens:

overal ligt rotzooi. Niet alle tuintjes zijn netjes onderhouden. Hoe je daartegenover staat is natuurlijk een kwestie van leefstijl. Veel studenten in de wijk zal het vermoedelijk een zorg zijn, zo'n slecht geknipte heg of scheefstaande schutting. Maar voor de 'oude' bewoners is het heel belangrijk dat hun wijk een respectabele uitstraling heeft, en daarvoor moet hij opgeruimd en netjes zijn. Meneer de Koning:

‘Het was hier vroeger echt een paradijs! Zo prachtig: netjes, iedereen deed vriendelijk tegen elkaar, er heerste een touwtje-uit-de-deursfeer.’

Die tijd is inderdaad voorbij, denk ik terwijl ik naar meneer De Koning luister. Het oude vertrouwen is weg, de herkenbaarheid, de vanzelfsprekende manier waarop mensen met elkaar omgingen. Iedereen had een net tuintje. Iedereen had vitrage en nette gordijnen voor de ramen. Althans, zo herinneren bewoners zoals meneer De Koning zich dat. Toegenomen rotzooi, verloedering, achterstallig onderhoud: voor mensen als meneer De Koning symboliseren die een afname van sociale veiligheid en saamhorigheid. Belangrijker misschien nog: als mensen het over verloedering hebben articuleert zich daarin een verlangen naar een zichtbaar aanwezige en zorgende overheid en corporatie. Vroeger – hoor ik steeds – belde je gewoon de corporatie op als je een klacht had. Dan kwam er een mannetje om je probleem op te lossen. Het groen in de wijk werd netjes onderhouden, net als de woningen. De straten waren schoon. Vandaag de dag is volgens bewoners alles anders: mensen spugen op straat en laten vuilnis slingeren, de woningen vervallen. De teleurstelling in de overheid en de corporaties is groot.

De klachten over achterstallig onderhoud komen overigens niet uit de lucht vallen. In een krantje over de aangepaste vernieuwingsplannen in Slotermeer zegt de gebiedsontwikkelaar van Stadgenoot, na het afblazen van de sloop van de Louis Couperusbuurt, ‘de afgelopen jaren is er weinig gedaan aan de woningen, omdat ze gesloopt zouden worden’. Het achterstallig onderhoud in Amsterdam Nieuw-West is ook stevig bekritiseerd door politici, waaronder de verantwoordelijke wethouder Paulus de Wildt. De SP maakte zelfs een zwartboek.

Nu de sloop voorlopig van de baan is, gaat Stadgenoot de woningen weer onderhouden. Mevrouw Klaar, een veteraan in de wijk, vindt het tijd worden! Ik loop met

haar en een van de ambtenaren een stukje op. De twee kennen elkaar goed en maken zelfs grapjes. Maar uit hun gesprek blijkt ook een clash van leefstijlen: de respectabele mevrouw Klaar versus de wat alternatieve, kosmopolitische ambtenaar Joost de Boer. In reactie op haar klachten over de rotzooi in de wijk zegt hij:

‘Ach, als ik naar mijn eigen schoonmaakgedrag kijk... Mij interesseert dat allemaal niet zo, dat alles netjes is.’

Mevrouw Klaar geeft hem daarop een vriendelijke, maar stevige klap op zijn rug. ‘Zo zie je maar weer, je bent aan aso!’ grapt ze. Wat voor Joost de Boer een verzameling klachten over kleinigheidjes is, is voor mevrouw Klaar van het grootste belang. Het gaat namelijk niet alleen over orde, netheid en veiligheid in de wijk, maar ook over de respectabiliteit van de bewoners tegenover de stigmatisering van hun wijk.

14.

Conclusies

Nieuwe verbanden en nieuwe scheidslijnen in de wijk

Evelien Tonkens en Mandy de Wilde

De afgelopen jaren hebben wijkinstituties – zoals overheid, woningcorporaties, welzijnsinstellingen en zorginstellingen – toenadering gezocht tot burgers. De inzet daarbij was samenwerking in plaats van strijd, aandacht in plaats van afstand, nabijheid in plaats van verlating. Instituties gingen nu eindelijk eens echt luisteren naar burgers en burgers enthousiasmeren om actief te worden. Achterstandswijken gingen ‘aandachtswijken’ heten: met die extra aandacht zouden het ‘prachtwijken’ worden. Door het wijkenbeleid nam de hoop op erkenning en vooruitgang toe.

De verhoudingen tussen burgers onderling, maar vooral ook die tussen burgers en instituties zijn geëmotionaliseerd en verhit geraakt, soms oververhit. De nabijheid tot instituties leidt enerzijds tot gevoelens van erkenning, maar anderzijds ook tot pijn en gevoelens van miskennen, teleurstelling en woede. Daaruit ontstaan nieuwe verbanden maar ook nieuwe scheidslijnen. In dit hoofdstuk reflecteren we op enkele grotere thema’s die uit de voorgaande hoofdstukken naar voren komen: nieuwe scheidslijnen, de feminisering van burgerschap, een nieuwe kloof, te weten die tussen sociaal en politiek burgerschap, en gemiste kansen op ontwikkeling.

Nieuwe verbanden en scheidslijnen tussen bewoners

Doordat beleidsmakers de wijk graag als eenheid zien ontstaan niet alleen nieuwe verbanden maar, paradoxaal genoeg, ook nieuwe scheidslijnen tussen bewoners. Beleid dat erop gericht is bewoners een gevoel van onderlinge eenheid te geven creëert soms daadwerkelijk samenhang en nieuwe verbanden, en gevoelens van hoop en erkenning. Dit zien we ten eerste onder nieuwe Nederlanders met perspectief op vooruitgang, en in het bijzonder bij de moeders onder hen. Zij komen door buurtactiviteiten uit hun isolement, en door sloop en nieuwbouw maken zij kans op een grotere woning en een beter

pedagogisch klimaat voor hun kinderen. De portretten van Sterrenvinder (Elshout) en van Al Amal (Tonkens) en de hoofdstukken over sociale activering (Elshout) en over gezellig burgerschap (De Wilde) illustreren dit.

Gevoelens van hoop en erkenning vinden we ook onder een tweede, kleinere groep nieuwkomers in de wijk: jonge hoger opgeleiden (van autochtone - en in mindere mate van migrantenafkomst), die op zoek zijn naar een betaalbare woning en een levendige, groene stadswijk. Sommigen van hen kiezen bewust voor een (sociaaleconomisch en cultureel) gemengde wijk en zetten zich daar actief in. Anderen komen vooral af op de praktische mogelijkheden van grotere woningen en ruimte op straat waar kinderen kunnen spelen. Onder degenen die bewust kiezen voor de gemengde wijk zijn mensen die dankzij het intensieve beleid lichte verbanden proberen te smeden met allochtone nieuwkomers. Beleid gericht op sociale cohesie en leefbaarheid middels een bewonersbudget stimuleert zulke banden (hoofdstuk De Wilde; Tonkens & Verhoeven 2011) en verzacht de relatiepijnen die gepaard gaan met het samenleven in achterstandswijken.

Maar beleid dat als doel heeft om mensen een gevoel van eenheid te geven creëert soms, paradoxaal genoeg, ook gevoelens van miskenning en wantrouwen, en nieuwe scheidslijnen. De overheid zet in op neo-communitaristisch burgerschap en probeert daarbij zelf de gemeenschap te maken. Dat frustreert mensen die zelf ideeën hebben over welke gemeenschap zij met hun initiatief willen versterken of maken, zo blijkt uit hoofdstuk 3 van De Wilde over gezellig burgerschap. In pogingen om bewoners erkenning te geven en daarmee te activeren, bevoordeelt beleid bepaalde typen bewoners boven andere, dient het sommige belangen meer en andere minder en spreekt het sommige bewoners meer aan dan andere. Deze verschillen blijven echter vaak onbenoemd: er wordt gesproken over ‘de wijk’ en ‘de bewoners’, waardoor de genoemde differentiaties zelden direct onderwerp van gesprek of beleid zijn. Toch voeden ze zo de relatiepijn tussen bewoners en roepen ze sterke emoties op: miskenning, woede en frustratie, die soms bij bewoners die zich niet (meer) gehoord voelen uitmondt in rancune. Het gaat daarbij voornamelijk om autochtone, oudere bewoners die al lang in de besproken wijken wonen en zich ondanks, soms zelfs dankzij het intensieve beleid, verlaten en verdrongen voelen. Zij ontwikkelen een sluimerend wantrouwen jegens

wijkinstituties en soms ook jegens andere bewoners, voornamelijk nieuwe Nederlanders. Zij zien inspraakprocedures afbrokkelen, ervaren bewonersinitiatieven als zoethoudertjes en zien sloop en nieuwbouw eerst en vooral als afbraak van hun dierbare wijk en levenswijze.

In de bijdragen van De Wilde en Mepschen over Slotermeer komt dit het duidelijkst naar voren. Autochtone, oudere bewoners hebben het gevoel geen greep te hebben op veranderingen en concurreren met nieuwe Nederlanders om erkenning van de instituties. Zij krijgen niet wat ze verlangen en dat roept soms nauwelijks verholen woede en wantrouwen op, gericht tegen zowel de nieuwe Nederlanders als de bestuurders. Zij hebben de indruk dat de politiek de kant kiest van de nieuwe Nederlanders door hun wijk te slopen en daarmee ook hun levenswijze. Die indruk wakkert nostalgie bij hen aan: tegenover hun onvrede van nu schetsen zij een beeld van de vroegere wijk als was het een paradijs van saamhorigheid, respectabiliteit en veiligheid. Ze ervaren wat wij ‘fantoompijn’ noemen – pijn over dingen die er niet meer zijn – en verbinden die met verdwenen pleinen en niet meer bestaande inspraakprocedures. Deze nieuwe scheidslijnen tussen oudere autochtonen en jongere, allochtone én autochtone bewoners heeft ook sterke zintuiglijke en lichamelijke componenten, zo laat Mepschen zien in zijn portret van een burendag in de Rivierenwijk, en De Wilde in haar analyse van bewonersbijeenkomsten in Slotermeer. Woorden van saamhorigheid worden soms teniet gedaan door strijd over muziek, eten, drinken en dansen.

Herstructurering – renovatie, sloop en nieuwbouw, die vaak een sterkere menging van verschillende sociaaleconomische bevolkingsgroepen als doel hebben – speelt in het ontstaan van nieuwe verbanden en scheidslijnen een ambigue rol. Enerzijds leidt herstructurering tot grotere tevredenheid met de woning (zie de hoofdstukken van Veldboer en Visser) en de ontwikkeling van de buurt (Veldboer). Herstructurering is echter geen effectief middel tegen segregatie en leidt daarnaast niet tot sociale cohesie en sociale mobiliteit. Jongeren die vanwege herstructurering verhuizen, komen na die verhuizing vaak opnieuw in een achterstandswijk terecht, constateert Visser. De sociale ontwrichting creëert echter wel fantoompijn onder jongeren: angst, stress en onzekerheid over de verdwijning van hun vertrouwde leefomgeving. Door herstructurering verandert

de verhouding tussen oude en nieuwe Nederlanders nauwelijks, zo blijkt uit het hoofdstuk van Veldboer.

Het goede nieuws is dus dat herstructurering niet leidt tot verdringing van migrantengroepen, maar dat het deze groepen kansen biedt op een 'wijkcarrière' in hun eigen wijk. Dankzij herstructurering hoeven nieuwe Nederlanders niet te verhuizen als hun inkomen stijgt en verbetert de wijk met hen. Anderzijds, betoogt Veldboer, kan het feit dat de kleurbalans nauwelijks verandert ook een teken zijn dat de vernieuwing achterstandswijken niet van hun stigma weet te ontdoen: ondanks verbetering van de woningen wil de witte middenklasse er nog steeds niet wonen. De groeipijnen die gepaard gaan met pogingen tot vooruitgang en ontwikkeling worden hier voelbaar.

Landelijke en lokale media dragen gemakkelijk bij aan deze stigmatisering en aan de verdieping van scheidslijnen tussen bewoners, zo komt naar voren in het hoofdstuk van Costera Meijer. Achterstandswijken krijgen onevenredig veel negatieve aandacht. Dat leidt tot een negatief imago en versterkt onderlinge vijandigheid en angst. Wijktelevisie probeert een alternatief voor deze negatieve beeldvorming te ontwikkelen door met meer alledaags en positief nieuws de wijk voor bewoners begrijpelijk te maken. Dat gebeurt met behoorlijk succes, maar eenvoudig is het niet: wijkjournalisten moeten een goede middenweg vinden tussen berichtgeving over problemen die stereotypen bevestigen en items die al te positief of saai zijn.

Nieuwe scheidslijnen en nieuwe verbanden ontstaan ook tussen bewoners met een psychische of verstandelijke beperking en hun buurtgenoten. De afgelopen decennia is het beleid erop gericht geweest om mensen met beperkingen tussen andere buurtbewoners te laten wonen in plaats van in aparte instellingen, in de bossen (Tonkens 1999). De hoop was dat er warme en behulpzame contacten zouden ontstaan tussen mensen met beperkingen en hun buurtgenoten en dat die tot integratie en volwaardig burgerschap van mensen met beperkingen zouden leiden. Onderzoek uit de laatste jaren heeft aangetoond dat deze verwachtingen naïef en romantisch zijn: voor de meeste mensen met beperkingen is de wijk geen kuuroord maar een guur oord (Verplanke & Duyvendak 2010; Teeuwen 2012). Het ideaal van autonoom burgerschap heeft bijgedragen aan de relatiepijn die ontstaat in contact met medebewoners, betoogt Jeannette Pols in dit boek.

Echter, wanneer er duidelijke grenzen zijn ingebouwd in het contact tussen mensen met beperkingen en buurtbewoners, kan de wijk toch een prettige en leefbare plek worden. Heldere grenzen dragen paradoxaal genoeg bij aan het voorkomen van nieuwe scheidslijnen. Contact dat in intensiteit en duur beperkt is en waarbij de rollen duidelijk zijn en min of meer vastliggen – zoals dat het geval is tijdens contact in winkels of op straat, of met buurtbewoners met honden – verloopt het prettigst en draagt bij aan volwaardig burgerschap van mensen met beperkingen. Ook voorzieningen – een restaurant, een kinderboerderij – waarin mensen met beperkingen een duidelijke rol op zich kunnen nemen, bijvoorbeeld in de bediening of als hulp, leiden over het algemeen tot positieve contacten, constateren Bredewold, Tonkens en Trappenburg. Open ontmoetingsplaatsen zonder agenda en rollen – een buurtrestaurant waar mensen geacht worden gezellig met vreemden in gesprek te raken – werken juist niet goed. Voor veel betrokkenen (mensen met psychische beperkingen en hun medebuurtbewoners) zijn ze beangstigend en voor mensen met beperkingen zijn ze onvoldoende duidelijk.

Ook burenccontact verloopt vaak niet goed, met name niet wanneer buurtbewoners aanvankelijk van goede wil zijn en mensen met beperkingen nadrukkelijk verwelkomen. Dit mondt geregeld uit in conflicten, doordat mensen met verstandelijke beperkingen, als het contact goed gaat, zelf de grenzen daarvan niet begrijpen en bij wijze van spreken elke dag op bezoek komen. Of wanneer ze ineens 's nachts herrie gaan maken en niet snappen dat de burens willen slapen.

De buurt is dus wel een cruciale plek voor prettige contacten die maken dat mensen zich gezien voelen. Voorwaarde daarbij is wel dat deze contacten begrensd en enigszins oppervlakkig zijn, constateren Bredewold et al. Juist oppervlakkig, begrensd buurtcontact is prettig voor mensen met beperkingen: het kan aanzien geven en maken dat zij zich gekend en daardoor thuis voelen, maar brengt niet het risico mee dat zij in situaties komen die hen angstig maken of teveel van hen vragen. Zulke buurtcontacten vormen slechts één variant van de vele varianten van socialiteit en relationeel burgerschap die Pols onderscheidt. Naast contacten met vreemden bieden ook lokale, eventueel esthetische praktijken en netwerken (en natuurlijk familieleden en hulpverleners) mogelijkheden voor relationeel burgerschap, aldus Pols.

Nieuwe scheidslijnen tussen bewoners en instituties

Aan het begin van deze eeuw begint de overheid te zoeken naar een nieuwe verhouding tot burgers, zoals we in de inleiding hebben uiteengezet. De kloof tussen burgers en bestuur moet overbrugd door een meer positieve dynamiek te scheppen tussen beiden. Burgers worden geacht niet langer te klagen en te eisen, maar zelf aan de slag te gaan en hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. De inspraakprocedures hebben hen tot tegenstanders van de overheid gemaakt en tot strijd aangezet. Beleid gericht op het stimuleren van burgerinitiatieven moet die strijd veranderen in samenwerking. Geen oeverloze en ruzieachtige vergaderingen meer, maar een positieve, opbouwende insteek: van kritisch meepraten naar positief meedoen.

De Wilde laat in een historische beschouwing over de emotionalisering van burgerschap, en een bijdrage over gezellig burgerschap in Slotermeer, zien hoezeer het beleid op positieve emoties zoals trots, respect en genegenheid inspeelt. Het beeld van de wijk dat de media domineert – de wijk als een plek van achterstand en criminaliteit – wordt in het beleid bestreden met peptalk en enthousiaste performances van professionals en stadsdeelambtenaren. Leuzen als ‘van aandachtswijk naar prachtwijk’, ‘krachtige mensen, krachtige buurten, krachtige uitvoering’ en ‘het is jouw wijk, dus jij mag het zeggen’ zetten de toon. Er worden buurtfestivals georganiseerd, feestelijke openingen van nieuwe buurtcentra, participatiemarkten, pleinfestijnen, prijsuitreikingen voor de vrijwilliger van het jaar en ministers en wethouders leggen werkbezoeken af. De boodschap is duidelijk: meedoen is leuk en als bewoner heb je het voor het zeggen.

Maar is dat wel zo? Het verhoogt ook de verwachtingen onder bewoners dat ze gehoord en begrepen worden en hogere verwachtingen verhogen de kans op teleurstelling. Hier vinden we relatiepijnen die ontstaan in het contact met wijkinstituties. In de dynamiek tussen actieve burgers en activerende instituties komen die uiteenlopende verwachtingen tot leven en spelen welzijnsinstellingen, gemeente en woningcorporaties verschillende rollen, zo zien we in het hoofdstuk van De Wilde en Tonkens. Vooral bewoners die hun rol van actieve burger met toewijding spelen en meewerken aan wat de overheid van ze wil, verwachten dat de overheid ze daartoe goed in de gelegenheid stelt en haar waardering en erkenning uitspreekt. Van gemeenten verwachten ze vooral

samenwerking en als de overheid daarin in gebreke blijft, ontstaan irritaties en teleurstellingen. Bewoners verlangen hulp van welzijnsinstellingen – die zijn daartoe ook het beste geëquipt – en van woningcorporaties willen ze, letterlijk en figuurlijk, vooral ruimte en autonomie.

De rollen en verwachtingen die de diverse partijen van elkaar hebben zijn echter vaak niet helder of veranderen in de tijd. Dit leidt geregeld tot misverstanden, miscommunicatie en miskennen. Bewoners kunnen zich dan heetgebakerd, vurig en onvlambaar tonen. Er ontstaan, kortom, verhitte verhoudingen. Regelmatig gaat het wel goed en is er sprake van afstemming en erkenning, waardoor mensen gloeien van trots en persoonlijke warmte en betrokkenheid ervaren. Actieve bewoners zoeken zorgzame en betrokken instituties die hen serieus nemen als betrokken, verantwoordelijke burgers. In onze geïndividualiseerde, ontzuilde samenleving willen veel mensen graag deel uitmaken van grotere zinvolle verbanden, maar ze willen zich daarin wel persoonlijk gezien en erkend weten. Erkenning is het sleutelwoord om verhitte verhoudingen te begrijpen en te verbeteren (Thompson 2006; Fraser & Honnert 2003).

De Nationale Ombudsman (2013) signaleerde onlangs ook dat veel burgers zich miskend voelen. Op de vraag waar de burger ‘tegenaan loopt’ antwoordde 55 procent van de respondenten dat de overheid te weinig respectvol is en 89 procent (ook) dat de overheid te weinig betrokken en oplossingsgericht is.

Respect is een terechte eis, al moet daar wel meteen bij gezegd dat respect van twee kanten moet komen. Er hebben zich talloze situaties voorgedaan waarin burgers zelf geen respect toonden jegens de overheid, getuige de vele signalen van geweld tegen overheidspersoneel en andere gezagsdragers (Tonkens 2010). Gezag goed uitoefenen en goed ondergaan zijn in onze samenleving allebei moeilijk, betoogt Evelien Tonkens in haar hoofdstuk over gezagsverhoudingen en jeugdoverlast in Kanaleneiland. Gezag uitoefenen vereist het kunstig combineren van dialogische (nieuwe, warme, empathische) en oudere, killere stijlen die op gespannen voet staan met elkaar, maar niettemin beide nodig zijn. Gezag ondergaan vereist maat houden in het eisen van verantwoording en transparantie: niet altijd en onmiddellijk, maar op gezette tijden en met enige empathie

Grillig beleid en ongrijpbare verantwoordelijkheden

Een andere oorzaak van verhitte verhoudingen is het vaak grillige karakter van het beleid. Vooral achterstandswijken zijn niet zelden object van allesbehalve gestadige en kortdurende beleidsexperimenten, die vanwege herziening van inzichten of geldgebrek plotseling weer beëindigd worden, ongeacht het succes ervan. De achterstandswijk lijkt dan een laboratorium waarvan de bewoners niets te zeggen hebben over de aard en de duur van de experimenten. Die grilligheid maakt de overheid voor burgers onbetrouwbaar. Diverse portretten in dit boek illustreren dit. Een speeltuin in Transwijk (Tonkens) werd ondanks het succes en de populariteit ervan verplaatst naar een andere wijk. Een bewonersruimte in Kanaleneiland (De Wilde) werd op grond van nieuwe oppervlakenormen van de gemeente afgestoten, terwijl een (gloednieuw) multifunctioneel centrum wel mocht blijven. De voormalige bewonersruimte werd een Drie Generatie Centrum, een ontmoetingsplek voor alleen vrouwen, en staat nog steeds op de nominatie om gesloopt te worden. Vermoedelijk is daar door de crisis geen geld meer voor, maar wie zal het zeggen? Het gebouw van Sterrenvinder in de Deventer Rivierenwijk (Elshout) was nog maar een paar jaar een succesvol herkenningpunt voor burgers die wat van hun leven en de wijk willen maken, toen het alweer gesloten werd. Projecten beginnen en houden weer op, ongeacht hun succes, ongeacht wat bewoners eraan ontleen. Bestuurders hebben hier organisatorische of financiële redenen voor, maar voor bewoners is dit een onvoorspelbaar en onnavolgbaar proces, zo blijkt uit vele hoofdstukken in dit boek. Waar moeten bewoners die maanden en soms jarenlang intensief contact hebben gehad met sociaal werkers nu naar toe? Waarom leiden klachten over onderhoud van de woning tot sloopplannen als er ook alternatieven zijn? Waarom is het buurtbudget verdwenen? Waarom worden succesvolle re-integratieprojecten afgeschaft? Onbeantwoorde vragen die een voedingsbodem zijn voor gevoelens van teleurstelling en frustratie en daarmee ook voor een groeiend wantrouwen ten aanzien van wijkinstituties.

Elshout bepleit in haar bijdrage voor handhaving van sociale activeringsprojecten. Door werklozen en bijstandsgerechtigden sociale én emotionele zekerheid te bieden in onzekere tijden hebben deze projecten onverwachte verdiensten: ze leveren mensen erkenning en zelfrespect. Die verdiensten zijn weer in te zetten als mensen re-integreren

in de samenleving en te maken krijgen met de groeipijnen van burgerschap. Vooral mensen die veel met de loketten en diensten van de instituties te maken hebben, worden in hun persoonlijk leven nogal eens geconfronteerd met onnavolgbaar en onpersoonlijk beleid en dat veroorzaakt groeipijn. Aanvragen voor uitkeringen of andere tegemoetkomingen die zoekraken of eindeloos op een stapel blijven liggen kunnen mensen die van zulk geld direct afhankelijk zijn tot wanhoop drijven, zo blijkt in het hoofdstuk van Verplanke en Tonkens. Achter de voordeur-projecten zijn effectief voor mensen die in het contact met instanties de weg zijn kwijtgeraakt. In achterstandswijken zijn dat er relatief veel. Wanneer sociaal werkers huis aan huis aanbellen en vragen of mensen hulp nodig hebben, blijkt twee derde de deur open te doen en hen binnen te laten. Bijna de helft daarvan kan daadwerkelijk hulp gebruiken. Een deel heeft voldoende aan tijdelijke hulp om een 'blok beton' uit de weg te ruimen dat hun gang door het leven blokkeert. Een ander deel heeft te maken met 'een leven vol scherven' en behoeft structurele hulp bij het re-integreren in de samenleving: in de omgang met grillig beleid en ongrijpbare verantwoordelijkheden en bij de groeipijnen van burgerschap.

Beleid zoekt vrouw: feminisering van burgerschap

Een opvallend fenomeen dat uit verschillende hoofdstukken naar voren komt is de feminisering van het lokale burgerschapsbeleid. Met de verschuiving van op inspraak en interactie geënt beleid naar een beleid van informele burgerinitiatieven, verschuift impliciet ook de focus van (autochtone) mannen naar vrouwen (van diverse etnische achtergronden). Met de ontwikkeling van een meer relationeel, affectief en praktisch burgerschap vindt tegelijkertijd dus ook een feminisering van burgerschap plaats. Uiteraard richt het beleid zich niet expliciet op vrouwen, maar de sfeer waar het beleid op aanstuurt, sluit meer aan bij traditioneel vrouwelijke rollen, sferen en taken. De Wilde noemt dit 'gezellig burgerschap' in haar hoofdstuk over de manier waarop professionals burgers in Slotermeer aanspreken. Samen gezellig doen, met creatieve versiering, zelfgemaakt eten en spontane dans: dat is wel even wat anders dan beleidslijnen uitvechten aan een grauwe vergadertafel. Uit het hoofdstuk van De Wilde komt ook duidelijk naar voren dat dit frustratie en verontwaardiging wekt bij (voornamelijk)

autochtone mannen, die het gevoel hebben niet meer welkom te zijn. En soms is dit ook letterlijk het geval, zoals De Wildes portret van het vrouwen centrum in Kanaleneiland laat zien.

Wijkinstituties herstemmen de ruimte voor de buurt tot ruimte voor vrouwen: een geborgen, informele omgeving waar verschillende generaties vrouwen elkaar kunnen ontmoeten en hun talenten kunnen ontwikkelen.. Dat presenteren ze als onderdeel van de ontwikkeling naar een betere, mooie, leefbare wijk en daarmee vindt een ‘feminisering’ van burgerschap plaats. Die behelst de erkenning van vrouwen als belangrijke, actieve bewoners en van vrouwelijke, zachte waarden zoals empathie, sociale reflexiviteit en samenwerkingsgerichtheid: deze zouden essentieel zijn voor het uitoefenen van modern burgerschap op wijkniveau. Maar de feminisering leidt ook tot angst en boosheid over verdringing bij oudere, autochtone mannen, die nu geen gebruik meer kunnen maken van hun vertrouwde plek. Wederom steekt relatiepijn, aangewakkerd door fantoompijn, de kop op.

Het portret van het vrouwen centrum in Kanaleneiland laat ook zien dat er tussen vrouwen onderling scheidslijnen en relatiepijnen ontstaan: sommige migrantenvrouwen bloeien op in het nieuwe centrum, ontmoeten vrouwen uit andere culturen en zetten hun eerste stappen op de burgerschapsladder. Een tweede groep wil wel anderen ontmoeten maar (nog) niet in een vreemd vrouwen centrum. Liever zijn zij alleen met andere (Marokkaans-Nederlandse) vrouwen in een vertrouwde omgeving en beoefenen daar het ‘protoburgerschap’. Het is zeer wel denkbaar dat ze later van daaruit een eerste stap zetten naar volwassen burgerschap, zoals het portret van Tonkens over de Marokkaans-Nederlandse vrouwenorganisatie in Kanaleneiland illustreert. Een derde groep bestaat uit (vrouwelijke) vrijwilligers die al langer actief zijn en vinden dat het centrum voor iedereen toegankelijk moet zijn. Zij verlangen ook meer invloed op het beleid en hebben het gevoel met een centrum voor alleen vrouwen een stapje terug te moeten doen op de burgerschapsladder. Het blijkt niet simpel deze drie groepen onder één dak samen te brengen.

Ook bij de vermaatschappelijking van de zorg en de vragen over integratie in de wijk die deze oproept, wordt vooral van vrouwen veel verwacht. Traditioneel vrouwelijke eigenschappen zoals de vaardigheid sociale netwerken te onderhouden en je om je burens

te bekommen zijn daarbij van grote betekenis, zo komt uit hoofdstuk van Bredewold, Tonkens en Trappenburg naar voren. Het zijn vooral vrouwen die contact leggen met burens met een beperking. Traditioneel vrouwelijke waarden zijn dus de pijlers van het burgerschapsbeleid in de wijk geworden. Vooral voor vrouwen van allochtone afkomst wier leven zich tot dusverre vooral tot de huiselijke sfeer beperkte is deze feminisering van burgerschap een stap omhoog op de emancipatoire burgerschapsladder. Hun bijdrage wordt nu erkend als cruciaal voor de vormgeving van de publieke sfeer.

De emancipatie van vrouwen op de arbeidsmarkt is verdwenen van de politieke agenda en maatregelen die deze emancipatie ondersteunen, zoals goedkope kinderopvang, zijn de laatste jaren afgezwakt. Ook de emancipatie van mannen in de informele zorg is geen item meer. De dominante, door het beleid gesteunde verwachtingen vallen samen met traditionele verwachtingen in de richting van vrouwen (en impliciet in die van mannen, waar immers expliciet niets van verwacht wordt). Van vrouwen verwacht het beleid competenties die traditioneel doorgaan voor vrouwelijk: sociale contacten kunnen onderhouden, sfeer weten te scheppen met eten, drinken en semihuiselijke activiteiten die variëren van bloembollen planten en creatief knutselen tot en met een burendag organiseren. Het enige verschil met vroeger is dat deze taken nu publieke taken zijn in plaats van privé-zaken en dat ze publieke erkenning en waardering krijgen. Daarmee wordt het intieme leven de publieke sfeer ingetrokken. Die erkenning en waardering zijn echter fragiel: morgen, als het beleid wellicht weer van koers is veranderd, kunnen ze zomaar weer voorbij zijn. De feminisering van het beleid voorziet op geen enkele manier in grotere zeggenschap, macht, invloed of inkomen voor actieve (vrouwelijke) burgers.

Zeggenschap: de spanning tussen sociaal en politiek burgerschap

Meedoen leidt soms tot de behoefte aan meepraten en meebeslissen. Het afscheid van inspraak en interactief beleid en daarmee van een deel van de participatie van oudere autochtone mannen en de erkenning die vrouwen van allochtone afkomst nu krijgen, hebben één ding gemeen: van zeggenschap is weinig sprake. Burgers mogen op een nieuwe manier meedoen, graag zelfs, maar er zijn (behalve de Wmo-raad) nauwelijks nieuwe manieren ontwikkeld waarop zij invloed kunnen uitoefenen op hun omgeving. Er

is een nieuwe kloof ontstaan, namelijk die tussen sociaal en politiek burgerschap, tussen (‘vrouwelijk’) meedoen en (‘mannelijk’) meepraten. Uit onderzoek naar bewonersinitiatieven weten we onder andere dat burgers via hun aanvankelijk praktische initiatieven vaak ook ideeën ontwikkelen over hoe zaken beter zijn te organiseren. Wie een tijdlang huiswerkklassen organiseert, krijgt bijvoorbeeld ideeën over de relatie tussen onderwijs en ouders, of over de verkeersveiligheid in de buurt. Met zulke ideeën kunnen burgers zelden ergens terecht (De Wilde 2010; zie ook Hurenkamp & Tonkens 2011). De Wildes portret van een wijkcentrum in Kanaleneiland laat zien hoe ongrijpbaar het proces van zeggenschap soms is: het wordt gekenmerkt door grillig beleid dat constant met tijdelijke (en soms tegenstrijdige) oplossingen komt, instituties die de verantwoordelijkheden naar elkaar afschuiven, bewoners die verdeeld zijn en zich machteloos voelen. De belofte van zeggenschap leidt dan tot veel verschillende pijnen.

Omgekeerd tonen bewoners zich soms machteloos waar ze dat niet noodzakelijk zijn. Bij de buurtschouw die Paul Mepschen beschrijft, wijzen bewoners bij alles uitsluitend naar instanties, ook als het gaat om burens die hun tuintjes niet bijhouden of troep op straat zetten. Het lijkt niet bij ze op te komen dat ze zelf hun burens ook zouden kunnen aanspreken op gedrag dat ze problematisch vinden. De Rivierenwijk in Deventer is hierop een interessante uitzondering. Burgers worden er in staat gesteld om ‘taakgroepen’ op te richten waarmee ze problemen kunnen aanpakken die zij als actief burger tegenkwamen. Dit kunnen kleinschalige initiatieven zijn zoals bijvoorbeeld een bloembollenactie, maar ook interventies die het functioneren van de wijkinstituties in het hart raken. Voorbeelden van dat laatste zijn de taakgroep die gericht was op etnische menging in het onderwijs en de taakgroep die zich inzette voor de ondertunneling van het spoor, ten behoeve van de toegang tot een achterliggend recreatiegebied. Deventer is in de bewuste koppeling van meepraten en meedoen echter een gunstige uitzondering en ook daar is de zeggenschap beperkt tot zeer lokale kwesties.

Een van de grote kwesties voor wijkbeleid de komende jaren is hoe er een sterkere link te leggen valt tussen sociaal en politiek burgerschap, ofwel: tussen meedoen en meepraten. Veel mensen die een klein sociaal initiatief in de wijk beginnen, maken zich zorgen over grote maatschappelijke problemen maar voelen zich te machteloos om daarin verandering te brengen, ontdekte Nina Eliasoph in haar boek *Avoiding Politics*

(1998). Ze beginnen een moestuin omdat ze zich zorgen maken over mondiale klimaatverandering. Of ze geven hun buurkinderen huiswerkbegeleiding omdat ze zich zorgen maken over maatschappelijke tweedeling. Daarmee doen ze uiteraard belangrijk werk. Niettemin is het wenselijk dat zij mogelijkheden krijgen de door hen ervaren kloof tussen sociale en politieke betrokkenheid te overbruggen. Zeker wanneer ze door hun werk aan de moestuin of de huiswerkbegeleiding ideeën krijgen over hoe het natuurbeleid en het onderwijs (in hun wijk en wellicht daarna ook daarbuiten) beter ingericht zouden kunnen worden.

Hoe kunnen burgers, vooral degenen die meedoen, meer invloed uitoefenen op de richting van het beleid? En hoe kunnen mensen die minder affiniteit hebben met meedoen, maar wel graag meepraten, meer zeggenschap krijgen? Nostalgie koesteren naar eerdere structuren van medezeggenschap en interactief beleid zoals in de hoofdstukken van Mepschen en De Wilde naar voren komt, is een miskennis van het feit dat die doorgaans ook geen democratisch walhalla waren. Vaak ging het om een beperkte groep van steeds dezelfde mensen, die weinig representatief was voor de buurt als geheel en nauwelijks ruggespraak voerde met een achterban. Maar van hun ervaringen en van die van de bestuurders is niettemin veel te leren waar het gaat om versterking van het democratisch gehalte van het huidige neo-communitaristisch burgerschap.

De kloof tussen meedoen en meepraten zal nu gedicht dienen te worden. De traditionele participatieladder – die loopt van informeren via meedenken naar meebeslissen – moet daartoe vervangen worden door een nieuwe ladder. Die loopt van meedoen naar meepraten en van de agenda kunnen meebepalen naar meebeslissen: van koffie-ochtend naar actie tegen segregatie op school, van wandelclub naar overleg over het CO²-uitstoot-reductieplan voor de wijk; van zorgen voor je grootmoeder tot een discussie in de raad over het ouderzorgplan. Daarnaast moet er ook ruimte zijn om weer een stapje terug te zetten. En mensen moeten zowel plezier kunnen vinden in het meedoen als hun kritiek en frustratie kunnen uiten over de agenda van de wijk. Een bewonersinitiatief in Sloterveer is daar een mooi voorbeeld van: elke zomer organiseert een grote groep bewoners een buurtcamping en nodigt andere bewoners uit voor ontmoeting en vermaak (meedoen). Enkele leden van de organisatie zijn zeer kritisch ten aanzien van andere beleidsontwikkelingen in de wijk en zoeken naar een beleidspodium

om te praten over hun gevoelens van onbehagen en een plek om mee te beslissen over de beleidsagenda van de wijk. Het een sluit het ander klaarblijkelijk niet uit op de participatieladder: plezier en frustratie geven samen vorm aan verschillende vormen van burgerschap.

De rol van professionals verdient daarbij aparte aandacht. Het gebrek aan zeggenschap en invloed van burgers is niet los te zien van het gebrek aan zeggenschap van veel wijkprofessionals. De laatsten hebben doorgaans weinig te zeggen over de koers van het beleid en koerswijzigingen komen voor hen ook vaak als donderslagen bij heldere hemel. Dit geldt met name voor professionals die werkzaam zijn in welzijnsinstellingen die ten prooi vallen aan nieuwe gemeentelijke normen en verordeningen. Een voorbeeld is de door De Wilde geportretteerde welzijnsinstelling in Utrecht, die na een beleidsverandering plotseling ruimtes moest afstoten. Maar ook uit de bijdragen van Elshout en Verplanke en Tonkens wordt duidelijk dat professionals graag intensievere of duurzamere ondersteuning willen bieden aan mensen, maar dat zij geen zeggenschap hebben over het beleid ten aanzien van hun projecten of hun wijk. Ook valt te denken aan professionals uit welzijnsinstellingen die te maken hebben met prestatiedoelstellingen en aanbestedingsprocedures. De eigen onzekerheid en ervaringen van machteloosheid van wijkprofessionals werkt door op buurtbewoners, zo zien we in diverse hoofdstukken. In wijken waarin professionals met grote onzekerheden te maken hebben, kunnen zij voor buurtbewoners moeilijk betrouwbare partners zijn. De Deventer Rivierenwijk illustreert hoe welzijnswerk bewoners wel goed kan ondersteunen als de instelling zelf weer steun en zekerheid krijgt van de gemeente – en in dit geval ook van de corporatie.

Een leven lang leren: voorbij het meevoelen en meedoen

De emotionalisering van burgerschap die ontstaan is in de afgelopen jaren komt tot uiting in een overheid die toenadering zoekt tot haar burgers, in een poging om ‘de kloof’ tussen burgers en overheid te dichten en gevoelens van verlatenheid en vervreemding onder bewoners te bestrijden. Dit boek heeft laten zien dat de overheid in de wijk appelleert aan positieve emoties en enthousiasmerende beleidspeptalk inzet als productieve kracht in een

nieuw affectief burgerschap. Bewoners krijgen daarin een essentiële rol toebedeeld. ‘Meedoen’ werd het nieuwe toverwoord.

Veel burgers ervaren meedoen als leerzaam: ze leren democratische, sociale en bureaucratische competenties (Tonkens & Verhoeven 2011). Maar het leidt ook tot de behoefte aan meepraten en meebeslissen, zoals we hierboven al hebben aangestipt. Ook creëert het allerlei nieuwe scheidslijnen. Meedoen is maar een tree op de burgerschapsladder. Er zijn meer stappen te zetten en die vereisen andere burgerschapscompetenties. Burgerinitiatieven, sociale activeringsprojecten en vrijwilligerswerk roepen bij veel mensen na verloop van tijd de behoefte op om op een meer formele manier, bijvoorbeeld via opleiding of cursussen, verder te leren. Wijkprofessionals klagen over de gebrekkige kennis van burgers over hoe beleid en politiek werken. Al jaren steekt de overheid de loftrompet over levenslang leren, maar in de praktijk komt daar weinig van terecht. Meer opleidingsmogelijkheden voor wijkbewoners zou de kwaliteit van leven in de wijk ten goede komen.

Burgerschap gaat echter niet alleen om kennis, maar ook om emoties, zoals dit boek uitvoerig illustreert. Een essentiële voorwaarde voor meedoen is meevoelen: empathie, genegenheid en respect voor anderen zijn essentieel voor affectief burgerschap. Ook dat komt niet vanzelf, vooral niet in achterstandswijken waar bewoners te maken hebben met grote sociale, culturele en etnische verschillen en niet zelden volledig bezet zijn met simpelweg overleven. Meevoelen vereist emotionele reflexiviteit: het vermogen jezelf verbonden te voelen met anderen, emotioneel begrip te ontwikkelen en naar dat gevoel te handelen. Daar speelt de overheid een verleidende, uitnodigende rol in. ‘Statecraft is very much soulcraft’ zo heeft Andrea Muehlebach (2012, p. 18) laten zien in haar studie naar affectief burgerschap in Italië. De overheid kan alleen uitnodigen en verleiden en moet daartoe vooral op het gemoed en het gevoel van haar burgers werken. Emotionele reflexiviteit wordt zo een burgerschapscompetentie die mensen moeten aanleren ten behoeve van het huidige affectief burgerschap.

Maar meevoelen is alleen mogelijk als alle emoties in ieder geval erkend worden als belangrijk voor burgerschap. Hoewel bestuurders en politici negatieve emoties vaak als stoorzender zien, zijn alle emoties cruciaal voor democratisch burgerschap, betoogt politiek wetenschapper George Marcus (2002). Vooral angst wordt vaak als irrationeel

weggezet, maar angst ‘rekruteert de rede, ontwapent gewoonte. Daardoor genereert het de deliberatieve ruimte waar democratietheoretici altijd toe oproepen. (...) Angst creëert het overzicht (...) om de geest te bevrijden, om te kunnen dromen, te creëren, te speculeren, introspectie te betrachten, te overleggen, berekenen en theoretiseren.’ (Marcus 2002, p. 116) In het wijkenbeleid is vooral aandacht en ruimte voor positieve emoties, maar ook negatieve emoties verdienen aandacht. Haat is niet constructief voor democratisch burgerschap, maar de angst – en naar ons inzicht ook de woede – die eraan ten grondslag liggen wel. Ook dergelijke emoties verdienen een expliciete plaats in affectief burgerschap, als we willen dat dit burgerschap ook democratisch is.

Noten

- ⁱ In 2002 zond de *NPS* de driedelige documentaireserie *De Akbarstraat* uit: een portret van een multiculturele straat in de Kolenkitbuurt in Amsterdam-West. Een NPS-team team verbleef negen maanden in de Akbarstraat. Felix Rottenberg deed verslag van het resultaat. De documentaire verhaalt over de geschiedenis van de wijk, het dagelijks leven van de bewoners en de rol van beleidsmakers en stadsdeelpolitici. Het portret aat vooral zien hoezeer bewoners zich in de steek gelaten voelen door de overheid en hoe gebrekkig de integratie tussen verschillende bevolkingsgroepen verloopt in een achterstandswijk. De serie kreeg destijds veel aandacht in het publieke debat.
- ⁱⁱ *de Volkskrant*, ‘Winsemius slaat alarm over probleemwijken’, 1 november 2006
- ⁱⁱⁱ Het begrip ‘leefbaarheid’ begint in deze periode zijn opgang te maken.
- ^{iv} Op 29 januari 2000 publiceert *NRC Handelsblad* een beroemd geworden artikel van publicist Paul Scheffer, getiteld ‘Het multiculturele drama’. Scheffer uit hierin kritiek op de multiculturele samenleving. Zijn essay is de aanzet tot een publiek en politiek debat over ‘de nieuwe sociale kwestie’: de multiculturele samenleving.
- ^v In het kader van de stedelijke herstructureringsopgave lanceert het ministerie van VROM in 2003 de ‘56-wijkenaanpak’ vanuit de constatering dat de aanpak van de stedelijke vernieuwing niet voorspoedig genoeg verloopt. Het 56-wijkenbeleid houdt in dat het ministerie van VROM aan 56 achterstandswijken extra beleidsinstrumenten en faciliteiten beschikbaar stelt, convenanten afsluit en prestatieafspraken maakt, om verdere stedelijke verloedering en achterstanden tegen te gaan.
- ^{vi} Het grotestedenbeleid (GSB) wordt in 1994 door de Nederlandse rijksoverheid opgezet op initiatief van de vier grote steden: Den Haag, Utrecht, Rotterdam en Amsterdam (de G4). Later wordt het beleid uitgebreid met nog eens 27 grote en middelgrote gemeenten (de G27). Het GSB kenmerkt zich door een integrale aanpak van de economische, sociale en fysieke beleidsterreinen, ook wel ‘de drie pijlers’ genoemd. Als grondslag voor het GSB wordt gekozen voor een decentrale benadering waarbij de eigen problematiek en visie van de stad centraal staan en waarbij lokale bestuursorganen, burgers, instanties en het bedrijfsleven zelf verantwoordelijk worden gesteld voor het functioneren van de stad.
- ^{vii} KEI kenniscentrum, verslag KEI partnerbijeenkomst, 15 november 2004
- ^{viii} Pieter Winsemius doet dit naar aanleiding van het WRR-rapport *Vertrouwen in de Buurt* (2005), een rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over de problematiek in achterstandswijken.
- ^{ix} *de Volkskrant*, ‘Winsemius slaat alarm over probleemwijken’, 1 november 2006

- x PVDA-leider Wouter Bos gaat het publieke debat met Winsemius aan door te antwoordden dat de waarschuwing van Winsemius de ‘brokken van [het kabinet] Balkenende bloot[legt]’. Letterlijk zegt hij in het *Algemeen Dagblad* van 1 november 2006: ‘Het kabinet heeft de wond van de oude wijken maar door laten etteren. Wat voor gevolgen dat kan hebben, weten we uit de voorsteden van Parijs.’
- xi KEI kenniscentrum, verslag KEI partnerbijeenkomst, 15 november 2004
- xii Ministerie van Algemene Zaken, (juni 2007) *Samen werken, samen leven*. Beleidsprogramma Kabinet Balkenende 4: 2007-2011
- xiii Zie:
Ministerie VROM, (2007) *Actieplan Krachtwijken. Van aandachtswijk naar prachtwijk* en VROM-raad, (2006) *Stad en stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*
- xiv Veel wijkactieplannen en rapporten krijgen een soortgelijke titel. Het actieplan van de wijkaanpak heet *Actieplan Krachtwijken* (2007) en achterstandswijken worden nu ‘krachtwijken’ genoemd omdat er zoveel ‘eigen kracht’ van bewoners te vinden is. Onder meer de gemeente Amsterdam spreekt van ‘krachtige buurten’, ‘krachtige mensen’ en ‘krachtige uitvoering’ in haar uitvoeringsprogramma van 2007.
- xv Deze emotionalisering van burgerschap komt voor het eerst goed op gang in de Britse wijkaanpak (Rose 2000) die bewoners uit Britse achterstandswijken eind jaren negentig een centrale rol toedicht in het aanpakken van de hardnekkige, sociale problematiek daar (Foley & Martin 2000; Taylor 2000). De Nederlandse wijkaanpak is sterk geïnspireerd op de Britse wijkaanpak doordat PVDA-leider Wouter Bos zich de Britse Derde Weg-politiek ten voorbeeld stelde.
- xvi Ministerie VROM, (2007: 15) *Actieplan Krachtwijken: Van aandachtswijk naar krachtwijk*
- xvii Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer (2007), Buurtactieplan Slotermeer (Slotermeer Noordoost en Zuidwest) en Buurtactieplan Geuzenveld (2007), Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer
- xviii Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer, *De werkmethode ‘wijkweb’: hoe het wijkweb in Geuzenveld is ontstaan, hoe het zich heeft ontwikkeld, waar we nu staan en waar we naartoe willen*, 15 januari 2008
- xix Gemeente Amsterdam Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer (2008), *Uitvoeringsprogramma Geuzenveld-Slotermeer: Op volle kracht vooruit*
- xx Gemeente Utrecht (2007), *Wijkactieplan Kanaleneiland Leert!*

- xxi Gemeente Utrecht (2008), *Groen moet je doen! Meer met zelfbeheer. En andere manieren om je stad nog mooier te maken*
- xxii Gemeente Utrecht, *Wijknieuws Zuidwest*, november 2009
- xxiii Gemeente Deventer, *Wijkaanpakkrant Wijk 3*, Jaargang 3, nr. 1, 2009
- xxiv Zie het hoofdstuk van Judith Elshout in dit boek
- xxv *Rentree*, nieuwsbrief voor de inwoners van Rivierenwijk, nr. 9, 2009
- xxvi Voor wijken die niet tot de veertig aandachtswijken behoren, maar wel vergelijkbare problemen hebben, wordt ook een budget beschikbaar gesteld van enkele tientallen miljoenen. Zie: <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/aandachtswijken/40-wijken>
- xxvii Daarmee doet het denken aan de beleidsontwikkeling van city marketing die sinds de jaren negentig in opkomst is en in veel Nederlandse steden wordt toegepast om bewoners te binden aan hun stad (zie Paddison 1993; Eshuis & Edwards 2012)
- xxviii Beschrijving van de HEMA, zie: <http://www.hema.nl/hema/over-hema.aspx>
- xxix zie: <http://www.bewonersinitiatieven.nl>
- xxx *Staat van de Wijk 3, Geuzenveld-Slotermeer* (2010), rapport Onderzoek + Statistiek, Gemeente Amsterdam
- xxxi Zie ook de bijdrage van Lex Veldboer in dit boek
- xxxii Zie ook de bijdrage van Paul Mepschen in dit boek
- xxxiii Stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer (2008) *Uitvoeringsprogramma Geuzenveld-Slotermeer: Op volle kracht vooruit*
- xxxiv *Staat van de Wijk 3, Geuzenveld-Slotermeer* (2010), rapport Onderzoek + Statistiek, Gemeente Amsterdam
- xxxv Door de recente ontwikkelingen in de ggz bestaat overigens het gevaar dat de hele beweging van de vertrekkende naar de aankomende burger opnieuw gemaakt moet gaan worden. Deze keer gaat het niet om idealen van vermaatschappelijking en een menswaardig leven voor cliënten van de ggz, maar om de ‘ambulantisering’ van de zorg. Dat wil zeggen, en schrikt u niet: het verplaatsen van cliënten en zorg naar buiten de institutie.
- xxxvi De term ‘naoberschap’ komt uit de Achterhoek en verwijst naar de gezamenlijke noabers (buren) in een kleine sociale, overwegend agrarische gemeenschap.

xxxvii Het onderzoek naar relationeel burgerschap werd recent gefinancierd door het VSBfonds, het kfhHeinfonds, PMS Vijverdal en het AMC. Ik dank de mensen ‘in het veld’ voor de vele gesprekken en ontmoetingen, en mijn collega’s Detlef Petry, Sabine Ootes, Dick Willems en Evelien Tonkens voor de samenwerking en inspiratie. Ik dank de harde kern van ‘ons soort mensen’ bij wie het altijd goed thuiskomen is: Detlef, Wouter, Hans Heinz, Doortje, Jet, Marlieke, Jacques, Gee, Hans en mijn zus Wilma.

xxxviii Het onderzoek is uitgevoerd in 2012, in opdracht van de RIBW Groep Overijssel en Frion

xxxix Alle namen van betrokkenen in dit hoofdstuk zijn gefingeerd. De citaten zijn af en toe hertaald ten behoeve van de leesbaarheid.

xl Winnie Terra heeft onder onze begeleiding onderzoek gedaan in de Rivierenwijk in Deventer. Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van haar observatie- en interviewtranscripties en haar masterscriptie *Actief Burgerschap: burgerparticipatie of overheidsparticipatie* (downloadbaar via www.uva.nl).

xli Het stadsdeel Geuzenveld-Slotermeer is in 2010 opgegaan in het stadsdeel Amsterdam Nieuw-West.

xlii Het buurthuis en de opbouwwerkers van Stichting DOCK zijn in 2011 overgenomen door de organisatie Eigenwijks, een bewonersorganisatie voor heel Amsterdam Nieuw-West.

xliii Staat van Deventer, 2011. Zie: <http://www.staatvandeventer.nl/wijk-in-beeld/gebied/4>

xliv De Deventerwijkaanpak (2011) *Hoe bewoners, instellingen en lokale overheid gezamenlijk de leefbaarheid in wijken willen versterken*, p. 10

xlvi Zie ook het hoofdstuk van Paul Mepschen over het proces van sloop in Slotermeer.

xlvi Zie ook het portret van Evelien Tonkens over de vrouwenorganisatie Al Amal in dit boek

xlvi Zo blijkt uit een inventarisatie van *de Volkskrant* in samenwerking met de MOgroep, de brancheorganisatie voor welzijn en maatschappelijke dienstverlening, in februari 2013. Zie: <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/3397319/2013/02/21/Buurthuizen-bezwijken-onder-crisis.dhtml>

xlvi Met dank aan de vrouwen van Al Amal. Hun namen zijn om privacyredenen gefingeerd.

xlvi Jante Schmidt heeft onder mijn begeleiding onderzoek gedaan naar de casus More at Work voor haar bacheloronderzoek. Voor dit hoofdstuk is gebruik gemaakt van haar observatiemateriaal en interviewtranscripties, waarvoor veel dank.

ⁱ Het experiment heeft zich specifiek gericht op complexe problematiek in huishoudens waar een groot aantal instanties betrokken is bij de zorg-, hulp- en dienstverlening. In deze multiprobleemhuishoudens hebben meerdere leden van het gezin problemen en weten de verschillende hulpverleners vaak niet van elkaars interventie en/of ondersteuning. Zie ook: <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brochures/2011/05/18/e-boek-aan-de-slag-achter-de-voordeur.html>

^{li} http://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Achter%20de%20Voordeur.pdf

^{lii} Het onderzoek maakte deel uit van een groter onderzoek, 'Leren participeren', over verschillende aspecten van de WMO, dat verricht werd in het kader van het programma Kennis voor Krachtige Steden van Nicis Institute. Het onderzoek vond plaats in de periode 2009-2012. Het bestond uit het observeren van meer dan 100 cliëntbesprekingen, participerende observatie van 45 huisbezoeken van AdV-werkers, 12 interviews met AdV-werkers en 8 interviews met bewoners/cliënten.

^{liii} Dit werd gedaan in opdracht van de gemeente Leeuwarden via een zogenoemde Maatschappelijke Kosten Baten Analyse.

^{liv} Voor verdere informatie zie het rapport van het MKBA Frontlijnteam Heechterp-Schieringen, Leeuwarden: <http://www.heechterpschieringen.nl/website/documents/LPBL%20MKBA%20FLT%20H-S%20rapportage%20v2311.pdf>

^{lv} Met veel dank aan Casper Siffels voor de uitstekende straatinterviews. Dit artikel bouwt voort op mijn bijdrage aan het hoofdstuk *Missioneren* in de bundel *Onbevoegd gezag. Hoe burgers zelf de gezagscrisis aanpakken*, onder redactie van Stijn Sieckelink, Sanne van Buuren en Halim El Madkouri (2013). Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van andere informatie uit het hoofdstuk *Missioneren* en de achterliggende interviews die de redactie me ten behoeve van mijn bijdrage ter beschikking had gesteld.

^{lvi} *Algemeen Dagblad* 4 november 2008

^{lvii} *Volkscrant* 30 november 2013

^{lviii} *Elsevier* 3 december 2008

^{lix} *Algemeen Dagblad* 4 november 2008

^{lx} website gemeente Utrecht, bericht van 22 januari 2010, bezocht op 5 februari 2013.

^{lxi} Geciteerd in *Elsevier* 30 november 2009

^{lxii} *Elsevier* 30 november 2009

^{lxiii} website gemeente Utrecht, bericht van 22 januari 2010, bezocht op 5 februari 2013.

^{lxiv} Bestuursinformatie gemeente Utrecht, inwonersenquête 2010

- lxv Website CCV, Centrum Criminaliteitspreventie Veiligheid, bezocht 4 februari 2013; bericht gebaseerd op: de *Volkskrant* 22 oktober 2012 en effectevaluatie van bureau Beke
- lxvi Commissiebrief tussenstand straatcoaches, B&W gemeente Utrecht 24 juni 2010
- lxvii de *Volkskrant* 30 november 2013
- lxviii de *Volkskrant* 30 november 2013
- lxix Zie ook het filmpje ‘Niets te doen’ in de serie over Kanaleneiland van RTV Utrecht uit 2008, http://www.youtube.com/watch?v=W_-udsYg_E4; en het filmpje van U in de wijk over de heropening van het jongerecentrum eind 2010, <http://www.youtube.com/watch?v=qoxhL2hy17g>
- lxx De namen van Bouma en Sayat zijn in tegenstelling tot de andere namen in dit boek niet gefingeerd omdat ze in de bundel *Onbevoegd gezag* ook niet gefingeerd zijn.
- lxxi *Volkskrant* 22 oktober 2012
- lxxii Aldus hun directeur in de *Volkskrant* van 30 november 2009
- lxxiii de *Volkskrant* 30 november 2009
- lxxiv Gebaseerd op: Lex Veldboer, Machteld Bergstra en Reinout Kleinhans (2011), ‘Meer inkomensdiversiteit, meer buurtvertrouwen? Sociale tectoniek of vreedzame co-existentie in Amsterdamse gentrification-wijken’, Nicis: Den Haag.
- lxxv We hebben ervoor gekozen deze variabelen te gebruiken in plaats van een herfindahl-index voor inkomensdiversiteit op basis van inkomensgegevens, omdat deze laatste maat niet helder de verschuivingen in inkomensgroepen laat zien gedurende 2001-2009.
- lxxvi Om de invloed van het aandeel koopwoningen goed te kunnen beoordelen, houden we rekening met alternatieve verklaringen die het effect van deze hoofdvariabele mogelijk tenietdoen. Wij hebben in totaal vier modellen geschat en voegen allereerst het aandeel niet-westerse allochtonen in 2009 en de trend van het aandeel niet-westerse allochtonen tussen 2001 en 2009 toe.
- lxxvii De naam is om privacyredenen gefingeerd
- lxxviii Geuzenveld-Sloterveer bestond tot 2010 als zelfstandig stadsdeel en ging daarna op in het nieuwe stadsdeel Nieuw-West.
- lxxix Dit percentage werd in de loop van het proces bijgesteld naar 40 procent.
- lxxx Het gaat hier om de definitie van het ministerie van VWS in de welzijnsnota 1999-2002.
- lxxxi Zie Brunel et al. (2008) voor een visie van bewoners op het participatietraject. http://www.meerwalddt.nl/downloads/20080825_EvaluatieVanParticipatie.pdf

lxxxii Het rapport, Wat vinden bewoners, is online beschikbaar. Een bewonerscommissie in de Louis Couperusbuurt heeft zelf in 2009 een enquête gehouden over de sloopplannen. Dat leverde 220 ingeleverde enquêteformulieren op. Van de deelnemers was zeventig procent tegen en dertien procent voor sloop.

lxxxiii Dit hoofdstuk is gebaseerd op de volgende onderzoeksverslagen: *Een leesbare wijk. De impact van wijktelevisie* (2010) en vervolgonderzoeken van Mirjam van Putten (2012), Lotte Gerritsen (2012) en Janine Jongsma (2012) naar de impact van wijktelevisie in respectievelijk de Utrechtse wijken, Zuilen, Kanaleneiland en Ondiep.

lxxxiv Door tv-zender SBS6

lxxxv Een ‘tag cloud’ of ‘woordwolk’ is een visuele weergave van inhoudstags die op een website worden gebruikt. Hoe vaker een tag of woord voorkomt, des te groter of vetter de afbeelding. Deze tagcloud is samengesteld door Jolien Arendsen.

lxxxvi Dit blijkt uit onze kwantitatieve en kwalitatieve inhoudsanalyse van 34 maanden landelijke en regionale berichtgeving over de Utrechtse wijken Kanaleneiland en Overvecht (2007-2009). De kwantitatieve inhoudsanalyse bestond uit het tellen van het aantal artikelen waarin de Utrechtse wijken ‘Kanaleneiland’, ‘Overvecht’, ‘Lombok’ en ‘Wittevrouwen’ voorkwamen tussen januari 2007 en 31 oktober 2009 in vijf landelijke dagbladen: *Algemeen Dagblad*, *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw* en het regionale dagblad *AD/Utrechts Nieuwsblad*.

lxxxvii Het regionale *AD/Utrechts Nieuwsblad* refereerde respectievelijk aan Kanaleneiland en Overvecht als ‘probleemwijk’ in 68 procent en 16 procent van de berichten.

lxxxviii Gemeente Utrecht, Utrechtse wijkmonitor, 2009

lxxxix Op basis van een kwantitatieve telling via de krantendatabase LexisNexis in de periode 2007- 2009.

xc Slechts bij hoge uitzondering trekken media zelf het waarheidsgehalte van dergelijke systematische vertekening van de berichtgeving in twijfel. Zo ontrafelde het VPRO/HUMAN-programma *Medialogica* op 19 september 2012 de hype naar aanleiding van een overval op een buschauffeur in Gouda. Deze was aanleiding voor 197 krantenberichten over de buurt Oosterwei, volgens *De Telegraaf* een ‘vrijstaat voor tuig’. *De Volkskrant* typeerde de ‘Marokkaanse reljeugd’ als ‘tijdbommetjes op scooters’ (9 november 2010) en weekblad *Elsevier* (6 november 2010) schreef over ‘straatterroristen’. De redactie van *Medialogica* constateerde dat ‘de werkelijkheid het loodje legt door de scoringsdrift van media en politiek’.

xi Zie https://www.youtube.com/watch?feature=player_detailpage&v=dS9Qe_aAHIA voor een introductiefilmpje over *U in de wijk*.

xcii Daarnaast zijn de items ook via de website en via YouTube te bekijken:
www.youtube.com/watch?v=v6G07aPoY-Q

xciii www.youtube.com/watch?v=88HaX03xxhQ

xciv Ik vergelijk een groep gedwongen verhuisden met een controlegroep bestaande uit jongeren uit dezelfde buurten die wel zijn verhuisd maar niet vanwege de sloop van de woning (overige verhuisden). Tussen juni en december 2009 hebben we 235 enquêtes afgenomen onder beide groepen. Daarnaast hebben we 29 diepte-interviews afgenomen onder alleen de gedwongen verhuisden. (Zie Bolt et al. 2011 voor een uitgebreide beschrijving van de onderzoeksanpak).

xcv Zie het hoofdstuk van Paul Mepschen in dit boek.